ИКОНОМИЧЕСКАТА ПОЛИТИКА НА БЪЛГАРСКАТА КОМУНИСТИЧЕСКА ПАРТИЯ

ИКОНОМИЧЕСКАТА ПОЛИТИКА НА БЪЛГАРСКАТА КОМУНИСТИЧЕСКА ПАРТИЯ

ПАРТИЗДАТ • СОФИЯ 1974

Отделните раздели са написани от.

глава първа — проф. ЖАК АРОЙО
глава втора — к. ик. науки АСЕН ДОБРЕВ
глава трета — проф. СТЕФАН СТАНЕВ
глава четвърта т. 1 — доц. ДАВИД ДАВИДОВ
глава четвърта, т. 2 — проф. ДИМО ВЛАДОВ
глава пета т. 1, 2 и 3 — к. ик. науки САВА ДЪЛБОКОВ
глава пета. т. 4 — проф. ИВАН ВИДЕНОВ
глава шеста — к. ик. науки ГРУДИ ЖЕЛЕВ

Съставител и отговорен редактор: проф. ЖАК АРОЙО

СЪДЪРЖАНИЕ

ГЛАВА ПЪРВА

ОСНОВНИ ЕТАПИ В ИКОНОМИЧЕСКАТА ПОЛИТИКА НА ПАРТИЯТА 11

1. Десетият конгрес на БКП за етапите на социалистическото строителство 11

Етапи в развитието на социалистическото общество 11

Строителството на развито социалистическо общество — непосредствена историческа задача на партията 17

2. Политика на изграждане основите на социализма 31

Стопанството на България в навечерието на социалистическата революция 31

Строителството на основите на социализма 37

Преход към по-висшия етап на социализма 48

3. Политика на изграждане развито социалистическо общество 52

Равнище и особености на производителните сили 52

Развитие на производствените отношения 64

ГЛАВА ВТОРА

БЛАГОСЪСТОЯНИЕТО НА НАРОДА — ВИСША ЦЕЛ НА ИКОНОМИЧЕСКАТА И СОЦИАЛНАТА ПОЛИТИКА НА ПАРТИЯТА 86

1. Благосъстоянието на народа — комплексна социално-икономическа задача 86

2. Непрекъснат растеж на потреблението и разширяване услугите на населението 92

3. Увеличаване доходите на населението 99

4. Нарастване на свободното време 114

5. Поддържане оптимално съотношение между платежоспособното търсене и предлагането на стоки и услуги 116

ГЛАВА ТРЕТА

ИЗГРАЖДАНЕ НА ПРОИЗВОДИТЕЛНИТЕ СИЛИ НА РАЗВИТОТО СОЦИАЛИСТИЧЕСКО ОБЩЕСТВО 121

1. Изграждане на материално-техническата база 123

Непрекъснат растеж на националния доход и разширяване на инвестициите 124

Увеличаване обема и усъвършенствуване структурата на основните производствени фондове 129

Концентрация на основните производствени фондове 147

Утвърждаване ролята на науката и техническия прогрес при изграждане на материално-техническата база на социализма 161

2. Увеличаване на трудовите ресурси 171

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

ФОРМИРАНЕ НА СЪВРЕМЕННИ СТОПАНСКИ ОРГАНИЗАЦИИ 186

1. Изграждане на стопанските организации в държавния сектор 186

Създаване и управление на социалистическото промишлено предприятие до национализацията 186

Стопанските организации и тяхното управление при изграждане основите на социализма 193

Съвременни черти на стопанската организация. 204

2. Изграждане на стопанските организации в кооперативния сектор на село 220

Политиката на интензивно развитие — основа за формирането на стопанските организации на село 220

Задълбочаване специализацията и концентрацията на производството и развитие на основната производствена единица 227

По-нататъшно задълбочаване на общественото разделение на труда и изменение характера на производствената единица 235

ГЛАВА ПЕТА

УСЪВЪРШЕНСТВУВАНЕ УПРАВЛЕНИЕТО НА НАРОДНОТО СТОПАНСТВО 245

1. Разширяване участието на трудещите се в управлението 246

2. Нов подход в планиране развитието на обществото 260

По пътя на установяване и утвърждаване планомерността в растието на стопанството 260

Усъвършенствуване процесите на планирането 264

Комплексен и програмно-целеви подход при планирането 274

3. Повишаване ролята на финансово-кредитната система 283

Подчиняване финансово-кредитната система на строителството на социализма 284

Задачите на единната финансово-кредитна система 291

4. Научнообоснована политика в областта на цените и ценообразуването 306

Политика на стабилни цени. Овладяване на механизма и процесите на ценообразуването 307

Съвременни проблеми на ценообразуването 320

ГЛАВА ШЕСТА

АКТИВНИ ИКОНОМИЧЕСКИ ВРЪЗКИ СЪС СТРАНИТЕ В СВЕТА 336

1. Разширяване участието на НР България в международното разделение на труда 336

2. Планомерно развитие на интеграцията със страните членки на СИВ 350

Интеграцията—жизнена необходимост за социалистическите страни
Сътрудничеството със СССР — главно съдържание на външноикономическата политика на България 350

Разширяване сътрудничеството в плановата дейност 354

3. Задълбочаване международното разделение на труда и интеграцията на производството 364

Разширяване специализацията и коопирането на производството 364

Решение на суровинния и енергийния проблем 374

Интеграция в селскостопанското производство и хранителната промишленост 379

4. Усъвършенствуване на сътрудничеството във финансово-кредитните отношения и при ценообразуването. 383

Девети септември 1974 г. — 30 години от деня, в който работническата класа, трудовите селяни и народната интелигенция под ръководството на Българската комунистическа партия, сплотени в Отечествения фронт, сринаха господството на монархията, буржоазията и фашизма в страната и установиха народна власт. Девети септември 1944 г. увенча с победа половинвековната борба на българските комунисти. Той е рожба на революционната сплотеност на трудовия народ, на правилната политическа линия на Комунистическата партия и на победоносния освободителен ход на Съветската армия, която парализира действията на българската буржоазия и с това създаде условия за нейния разгром.

Девети септември — тази велика дата за българския народ е границата между две епохи, между два обществени строя. България отхвърли капитализма и навлезе в ерата на социализма и комунизма, отвори нова светла страница в своята история, сложи началото на победоносната борба срещу разрухата, изостаналостта и нищетата, за щастието, благоденствието и духовния разцвет на народа.

Тридесет години в историята на човечеството са твърде кратък и почти незабележим период, но за България те бяха достатъчни, за да направи скок, който нейното развитие досега не познава. В голямото и велико семейство на социалистическите страни тя се превърна в страна с високоразвита промишленост, модернизиран транспорт и съвременно селско стопанство. Бъл-

гария настигна много страни в света, далеч надмина равните с нея в миналото и вече насочва своя взор към най-развитите. Миналото ѝ през погледа на съвременните ѝ успехи изглежда нищожно и жалко. То е невероятно даже и за съвременниците на революцията, които мъжествено извоюваха свободата и камък след камък издигаха сградата на нейните успехи.

Направеното е много. Изминат е вече преходният период от капитализма към социализма, достигната е висока степен на индустриализация, изграден е кооперативният строй на село, победиха напълно и безвъзвратно социалистическите производствени отношения, страната навлезе в етапа на изграждане развито социалистическо общество. Всичко това е плод на героичната, трудна, ежедневна борба по фронтовете на политиката, икономиката и културата, израз на правилната линия на Българската комунистическа партия, постигнато е с помощта на великия Съветски съюз, в сътрудничество с другите социалистически страни и дружба с комунистическите и работническите партии в света.

Днес взорът на народа се отправя напред, търси утрешния ден. Десетият конгрес на партията разкри стратегическата цел в бъдещото развитие на страната за следващите двадесет и пет — тридесет години, посочи в по-реални контури следващия път на нейното развитие.

Книгата «Икономическата политика на Българската комунистическа партия» се посвещава на тридесетгодишнината от победата на Девети септември. Тя си поставя задачата върху фона на историческото развитие на страната след Девети септември 1944 г. да разкрие и обясни стратегическата цел и непосредствената историческа задача на партията и народа в следващите години на социалистическото икономическо строителство, така, както те са установени от Десетия конгрес на партията, Националната партийна конференция и от редицата важни пленуми на Централния комитет, които предшествуваха или последваха конгреса.

ГЛАВА ПЪРВА

ОСНОВНИ ЕТАПИ В ИКОНОМИЧЕСКАТА ПОЛИТИКА НА ПАРТИЯТА

Етапите в икономическата политика на Българската комунистическа партия след Девети септември 1944 г. са тясно свързани с етапите, през които мина строителството на социализма у нас. Петият конгрес на партията установи, че страната е в преходен период от капитализма към социализма, и посочи като непосредствена задача на народа изграждането на основите на социализма. За изпълнението на тази задача партията изработи своя обща политика, основа на която бе икономическата политика. Дълбока промяна в икономическата политика на партията настъпи, когато страната навлезе в етапа на изграждане развито социалистическо общество. Десетият конгрес на БКП определи като непосредствена историческа задача на народа изграждането на зрелия социализъм. За изпълнението на тази задача партията изработи нова политика, икономическата страна на която обхваща процесите на по-нататъшното развитие на производителните сили и изграждането на зрели социалистически производствени отношения във всички области на живота. Анализът на икономическата политика на партията изисква дълбок анализ на закономерните етапи в развитието на социализма въобще и конкретно в България.

I. ДЕСЕТИЯТ КОНГРЕС НА БКП ЗА ЕТАПИТЕ НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКОТО СТРОИТЕЛСТВО

ЕТАПИ В РАЗВИТИЕТО НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКОТО ОБЩЕСТВО

На Десетия си конгрес партията установи етапа, в който се намира България, и в съответствие с него разкри най-важните

страни на своята политика, в това число и на икономическата политика. Конгресът в приетата от него Програма на Българската комунистическа партия разкри обективно-необходимия ход на историческото развитие на социализма и закономерните етапи, през които то следва да премине. Върху тази основа той направи широк анализ на развитието на България, установи етапите на нейното минало, мястото на сегашния етап от развитието ѝ, разкри близкото и по-далечното ѝ бъдеще. Програмата на партията по такъв начин посочи както общите и закономерни етапи в развитието на социализма, така и тяхното конкретно проявление в България — в близкото минало, днес и в бъдеще.

Първи етап в строителството на социализма, разкрит в Програмата на партията, е преходният период от капитализма към социализма. Той обхваща времето от вземането на властта и започването на социалистическите преобразования до пълната победа на социализма и установяването на обществената собственост във всички сектори на народното стопанство. Същността и задачите на преходния период са да изгради основите на социализма, да установи социалистическите производствени отношения в широта и изведе икономиката в началото на нейното цялостно развитие като социалистическа. Пред Петия конгрес на БКП през 1949 г. Г. Димитров заяви: «Главните наши задачи за изграждането на икономическите и културните основи на социализма у нас могат да бъдат формулирани по следния начин: . . .Довеждане докрай превръщането на средствата за производство и размяна в собственост на Народната република, т. е. в обща собственост на всички трудещи се; премахване на всякакви нетрудови доходи, провеждане на принципа: «Който не работи, не трябва да яде». . . Обединение на цялата стопанска дейност на страната по единен общодържавен стопански план; провеждане на най-строг режим на икономии на материали, средства, продоволствени и други ресурси. ..»[1]

След завършването на преходния период строителството на социализма трябва да продължи, за да бъдат изпълнени всички исторически задачи по неговото изграждане. Мисията на първата фаза на комунистическото общество не завършва с преходния период, а продължава и по-нататък, докато бъде изградено и напълно развито зрялото социалистическо общество. През това време продължава усъвършенствуването на производствените отношения, културата и овладяването на марксистко-ленинската идеология от народните маси. Развитието на тези елементи е по-бавно и по-трудно, то се облекчава от строител-

[1] Пети конгрес на БКП, стенографски протоколи, С., 1949, с. 203.

ството на материално-техническата база, но не се предрешава от нея.

За да се изгради социализмът във всичките му компоненти и бъде създадена пълна хармоничност в обществото, е необходимо строителството му да продължи и след победата на социалистическите производствени отношения. «Следователно — заяви др. Т. Живков в доклада на ЦК на БКП пред Десетия конгрес — след преходния период от капитализма към социализма обществото няма още нито обективните, нито субективните предпоставки за преминаване към висшата фаза на комунистическото общество. *Нужен е повече или по-малко продължителен период, през който социализмът се развива, докато стигне онзи най-висок етап, който Ленин нарече «развито социалистическо общество», когато социализмът разкрива и реализира всички свои потенциални възможности. . .*»[2] Този именно период образува съдържанието на етапа на изграждане развито социалистическо общество.

След преходния период следователно е необходим етап, през който социализмът ще се доразвива и обществото ще достигне своята пълна социалистическа зрелост. Времето, което ще обхване етапът на изграждане на развития социализъм, може да има различна продължителност в отделните страни — това зависи от конкретните условия, но по принцип този етап е обективно необходим, неговите задачи са обособени и се различават от задачите на преходния период, а също и от задачите на следващия го етап, те са специфични и за решаването им е нужно време. Затова те формират самостоятелен етап в развитието на социализма. България вече е навлязла в този етап и близо десет години непрекъснато издига сградата на зрялото социалистическо общество.

След това възниква етапът на вече развитото или зрялото социалистическо общество. Доколкото социализмът е достигнал своята зрелост, задачите при по-нататъшното му развитие в рамките на неговия висш и завършващ етап са да подготви най-общите и преди всичко материалните условия за прехода към комунизма.

Двата етапа в развитието на социализма след преходния период са обективно необходими и задължителни за всички страни. Те, както и останалите, могат да бъдат по-краткотрайни или обратно — по-продължителни, могат да решават задачите си в една или друга нюансировка, но в историческото развитие на

[2] *Живков, Т.* Избрани съчинения в осем тома. Т. VIII, Партиздат, 1971, с. 187.

социализма не могат да се прескачат, нито пък да се изменят основните им задачи.

Възможно е обаче в отделни страни да възникне необходимостта и от други, междинни етапи, които да решават някои допълнителни, конкретни за тези страни задачи по подготовката на прехода към един или друг от посочените задължителни етапи на социализма. Тази възможност възниква при специфични условия в зависимост от степента на зрелост и подготовката за преминаване към един или друг етап. Някои страни например прескачат капиталистическата епоха, чрез народнодемократични революции решават нейните исторически задачи в развитието на производителните сили и подготвят прехода си към социализма под ръководството на революционно-демократични сили. При тези случаи естествено се налагат допълнителни етапи, през които да се подготвят условията за по-висшите задължителни стъпала на социализма. Допълнителни етапи могат да възникват и при други случаи — когато страните например пристъпват към изграждането на социализма при относително нискоразвити производителни сили, а съответно на тях и относително нискоразвити производствени отношения. В този случай е необходима по-продължителна подготовка за прехода към отделните етапи и решаването на специфични задачи, които в някои случаи могат да наложат и самостоятелни етапи в развитието на социализма.

Задачите при строителството на развито социалистическо общество в по-общи линии са: да се доизгради изцяло присъщата на зрелия социализъм материално-техническа база; да се развият социалистическите производствени отношения в дълбочина, те да се усъвършенствуват и достигнат пълната си зрелост; да се завърши културната революция в обществото и се утвърди изцяло социалистическата идеология в съзнанието на широките народни маси; да се формира новият човек, способен да строи комунизма.[3] Или обобщено: изграждането на развито социалистическо общество има задачата да създаде социалистическа хармоничност в целия материален, икономически и социален живот, в производителните сили, производствените отношения и надстройката.

За етапа на изграждане развито социалистическо общество говори още Ленин. Както сочи др. Т. Живков, Ленин бе предвидял развитието на социализма да достигне своята зрелост, предвидял бе следователно и времето за неговото изграждане. За тази степен в развитието на социализма се посочва и в много

[3] Вж. Програма на БКП, С., 1971, с. 41.

документи на международното комунистическо и работническо движение, на партии на социалистически страни, за нея се говори и на Деветия конгрес на нашата партия, а и на много пленуми на ЦК на БКП преди Десетия ѝ конгрес.[4]

Десетият конгрес на БКП ясно и пълно обособи този етап от етапа на развитото социалистическо общество, цялостно разкри неговите цели и определи стратегическата му задача, анализира периода на изграждане зряло социалистическо общество като задължителен и самостоятелен етап в развитието на социализма въобще и конкретно в България. Той обоснова и конкретните задачи в различните области на обществения живот в по-близко и по-далечно бъдеще. В директивите на шестия петгодишен план за развитието на страната, които Конгресът прие, се предвижда да бъдат създадени някои от основните предпоставки за по-нататъшното изпълнение на непосредствената историческа задача на партията и народа — строителството на развития социализъм. С това Десетият конгрес на партията даде както теоретическа, така и практическа постановка за следващото развитие на страната. Той изпълни блестящо своята мисия — да определи общата и в това число и икономическата политика на партията през следващите години.

След етапа на изграждане развито социалистическо общество закономерно идва етапът на зрелия социализъм. Задачата му е да подготви прехода към фазата на комунизма. Като етап той остава в рамките на социализма, защото по всички свои белези изразява развити социалистически отношения, но неговата стратегическа задача е вече насочена към следващия етап, а това в случая значи и към следващата фаза от развитието на комунистическото общество. Към края на етапа, когато вече ще възникват елементите на прехода към следващия го етап, в него ще се появяват и разширяват елементите на комунизма. Най силно те ще бъдат изявени в материално-техническата база на обществото, но не могат да се ограничат само до нея. Заедно с развитието на производителните сили, макар и не обязателно

Въпросът за изграждане на развито социалистическо общество е разгледан на Съвещанието на представителите на комунистическите и работническите партии през 1960 г. (вж. Заявление на съвещанието на представителите на комунистическите и работническите партии, С., 1960, с. 13). През същата година той е поставен и в Чехословакия, която обяви преминаването си към този етап от своето развитие; в Румъния той възниква през 1966 г.; през същата година се поставя и в директивите на Деветия конгрес на БКП за развитието на народното стопанство, а след това последователно се разкрива неговата същност на Юлския (1968 г.), Септемврийския (1969 г.) и Априлския (1970 г.) пленум на ЦК на партията.

паралелно и с еднаква сила, ще възникват отделни страни и елементи на производствените отношения, ще започне процесът на отпадането на онези явления и категории, присъщи само за първата фаза от развитието на комунистическата формация. Този процес на преход към комунизма обаче ще продължи и завърши в следващите етапи на обществото, вече в условията на комунистическата фаза от неговото развитие.

Разгледани в съответствие със своите задачи, историческите стъпала на социалистическото строителство следователно са: първи етап, изграждане основите на социализма, който обхваща преходния период от капитализма към социализма, втори, изграждане развито социалистическо общество, който обхваща периода от пълната победа на социалистическите производствени отношения до постигането на пълната зрелост на социализма и, трети, подготовка за прехода към комунизма, който обхваща периода след изграждането на зрялото социалистическо общество.[5]

[5] По тази постановка няма единство във философската, икономическата и социологическата мисъл. Основните дискусии се свеждат до следните няколко проблема.

Първо, по отношение на преходния период и по-точно доколко неговата стратегическа задача се свежда до изграждане основите на социализма. Най-често в литературата се дават два подетапа на преходния период: изграждане основите на социализма, когато социалистическите производствени отношения са придобили превес над капиталистическите и стават определящи и следващ подетап — до пълната победа на социализма. Според нас изграждането на основите на социализма завършва с пълната победа на социалистическите производствени отношения и образува съдържанието на задачите през целия преходен период.

Второ, по отношение на историческото място на преходния период. През този период възниква и се развива социализмът, който обаче съществува наред с най-малко още два основни сектора: капитализмът и дребното стоково стопанство. Задачата на преходния период е социалистическият сектор да се развие и разшири до степен, че да обхване цялото стопанство и напълно да измести останалите. Той е етап на строителството на социализма и победата на социалистическите производствени отношения. В този смисъл според нас този период представлява един от етапите на социализма. Това разбиране не се споделя от някои автори, които приемат, че преходният период е самостоятелна фаза в развитието на комунистическата формация или че той е особен период, или етап, извън фазата на социализма.

Трето, по отношение на закономерните етапи на социализма. Освен посочените етапи на социализма според някои български автори съществуват и други. По-специално се посочва етап, който предшествува изграждането на развито социалистическо общество, наречен от някои етап на неразвито социалистическо общество. Такъв етап наистина може да съществува там, където конкретните условия изискват това. Въпросът обаче е дали той е задължителен за всички страни, както това се приема от някои.

СТРОИТЕЛСТВОТО НА РАЗВИТО СОЦИАЛИСТИЧЕСКО ОБЩЕСТВО — НЕПОСРЕДСТВЕНА ИСТОРИЧЕСКА ЗАДАЧА НА ПАРТИЯТА

«*Развитото социалистическо общество* — се казва в Програмата на БКП — *е най-високият и завършващ етап в развитието на социализма като първа фаза на комунистическата формация.* То изразява най-пълно, най-всестранно и в най-чист вид същността на социализма, разкрива изцяло неговите възможности. Зрелият социализъм се изгражда и развива върху собствена, социалистическа основа и създава всички необходими условия за пропорционално, хармонично функциониране и развитие на обществото, за най-пълно и точно осъществяване на изискванията на законите, присъщи на социалистическия строй. На този етап най-ярко се разкрива *превъзходството на социализма над капитализма* в главните сфери на обществения живот, в действителното освобождаване и разностранното развитие на човека, на богатството на човешката природа, което Маркс разглежда като основен принцип на всяка по-висша обществена формация.»[6]

В тази дълбокосъдържателна постановка най-пълно и синтезирано е изяснена същността на зрялото социалистическо общество и неговото място в общото развитие на социализма и на комунистическата формация в цялост. В нея са разкрити целта на етапа, неговото всестранно съдържание и задачи. Един по-широк анализ на формулировката за развитото социалистическо общество в Програмата на партията може да разкрие следните по-характерни белези и основни задачи на зрелия социализъм:

Първо, развитото социалистическо общество е етап на социализма, етап, който се включва в рамките на първата фаза на комунистическото общество. Той започва тогава, когато в предшествуващия етап — етапа на изграждане зряло социалистическо общество, в който се намира България, отделните черти на социализма достигнат своето пълно развитие като социалистически. Узрели като социалистически, те естествено не могат веднага да се превърнат в комунистически. Процесът на тяхното превръщане е последователен, при което най-напред се започва от материалната основа на обществото — производителните сили, и след това постепенно се изменят и останалите черти, които обхващат производствените отношения и надстройката. Прерастването на социализма в комунизъм е голяма задача, която по всичко изглежда ще обхване и относително много

[6] Програма на БКП, с. 41—42.

време. Тя не може да се реши само в рамките на етапа на развитото социалистическо общество.

По отношение на стратегическата цел на зрялото социалистическо общество доскоро имаше известна неясност. Тя произтичаше от факта, че при този етап социализмът вече достига своята пълна зрелост и следователно по-нататък трябва да прераства в комунизъм. Вярно в основата си, това положение обаче понякога довеждаше до неверни изводи. Считаше се, че щом като започва строителството на комунизма, то и етапът следва да се включи в рамките на втората фаза — комунистическата. В действителност етапът на развитото социалистическо общество все още няма комунистическо съдържание. В него започват да се раждат и развиват кълновете на комунизма, строят се основите му, възникват отделни негови черти, започва отпадането или подготовката за отпадането на някои типични само за социализма явления, но всичко това още не формира комунистически облик на обществото, а е процес на неговото първоначално изграждане. Поради тази причина основните черти на обществото в етапа на зрелия социализъм са все още социалистически. При по-нататъшния постепенен възход и развитие в рамките на етапа ще започнат да се натрупват комунистическите.елементи, да се подготвя преломът от социализма към комунизма. Когато обаче се дсстигне границата на този прелом, в обществото вече ще са настъпили съществени изменения, то ще се изправи пред нови по своята същност стратегически задачи, които ще обосно ват преминаването му към нов етап.

Диалектиката на развитието тук е сложна, тя отразява процеса на раждането на новото общество и постепенното отпадане на някои от чертите на старото, при което съотношението между елементите на старото и новото постепенно се изменя. Когато това изменение достигне до известен предел, настъпват условия за качествена промяна, която поставя нови стратегически задачи и формира навлизането в нов етап от развитието на обществото. По своята същност обществото вече престава да бъде социалистическо, в него започват да преобладават елементите на комунизма, макар че наред с тях още съществуват и много черти на социализма, но вече без да имат преобладаващо и определящо значение. Стратегическата задача на етапа на зрялото социалистическо общество следователно е да се градят основите на комунизма или още по-тясно — материално-техническите му основи.

Второ, зрялото социалистическо общество изразява най-пълно, най-всестранно и в най-чист вид същността на социализма. Своето съществуване социалистическият обществен строй

започва върху основата на онова наследство, което му предоставя капитализмът във всички области на материалния и духовния живот. Социалистическото обобществяване на средствата за производство превръща частната собственост в обществена и премахва експлоатацията на трудещите се. С това фактически социализмът възниква, но степента на неговото развитие отразява равнището на производителните сили, оставено от капитализма. В този още ранен стадий на своето развитие той е на относително ниска степен, при която са преодолени противоречията на капитализма, премахната е експлоатацията, но все още липсват предпоставките за пълна изява на основните черти на новия обществен строй. Постепенно обаче в обществото се натрупват все повече елементи на социализма, той преминава към своите по-висши степени на развитие, проявява се с все по-голяма чистота, като ликвидира остатъците от капитализма във всички области на обществения живот и започва да изявява своята същност в най-голяма пълнота. В този процес, както се посочи, той преминава през няколко, най-малко два закономерни етапа, за да достигне до последния и завършващ развитието му етап.

Програмата на партията определя зрелостта на социализма при неговия най-развит и завършващ етап с три основни качествени белега: най-пълно, най-всестранно и в най-чист вид изразена същност на социализма. Всеки от тях има за задача да разкрие определени качествени моменти: първият — пълнотата на социалистическите елементи, цялостното им насищане със социалистическо съдържание; вторият — всестранността, всеобхватността на социалистическите елементи, навлезли в сферата както на материалните основи на обществото, така и на производствените отношения и надстройката; всяка от тези области сама по себе си е многостранна и съдържа различни елементи, всеки от които следва да е придобил ярка социалистическа физиономия; третият — чистотата на проявлението на отделните елементи като социалистически, ликвидирането на всякакви остатъци от миналите общества, при това не само в основите на обществото, не само в производителните сили и производствените отношения, но и в надстройката, в това число и в съзнанието на хората.

Трето, зрелият социализъм се изгражда върху своя собствена социално-икономическа база, а не върху базата на капитализма или неговите остатъци. Този момент е нов, затова др. Т. Живков в доклада си пред Десетия конгрес на партията широко го обосновава. Известно е, че в «Критика на Готската програма» Маркс заявява: «Ние имаме работа тук не с такова комунисти-

ческо общество, което се е развило върху своя собствена основа, а напротив — с такова, което току-що възниква именно от капиталистическото общество и следователно във всяко отношение — в икономическо, нравствено и умствено — още носи наследствените белези на старото общество, от чиито недра то е излязло».[7] От тази мисъл обикновено се прави заключението, че социализмът не се гради върху собствена социално-икономическа база, че той въобще няма собствена база, а се основава на наследството от капитализма. Това тълкуване е в много отношения неточно.

В случая Маркс има предвид, че социализмът като обществен строй се намира между капитализма и комунизма. Той още не е комунизъм, доколкото не съдържа някои от неговите важни елементи. Заедно с това обаче той вече е комунизъм, тъй като при него са ликвидирани съществените елементи на капитализма и са възникнали основните особености на комунистическата формация. Но като комунизъм социализмът е още незрял, неразвит и в много отношения недостигнал до белезите на висшата фаза на новото общество. Тези обстоятелства му придават специфичност. Той е обществен строй с дълбоки, принципни различия от капитализма, но заедно с това и със съществени различия от комунизма, той е комунизъм, който макар и ликвидирал капитализма, още носи белезите на неговото наследство. Тези белези обаче не са непосредствени елементи на капитализма в организма на социализма — такова положение по принцип не е допустимо поради съществената разлика между двата строя — а само израз на недостатъчна развитост на социализма като комунистически строй, израз на наличието на специфични, чисто социалистически форми, които в своята дълбока същност не са комунистически и при прехода към висшата фаза трябва да отпаднат. Това например се отнася до двете форми на социалистическа собственост, разпределението според труда, стоково-паричните отношения и т. н. Нито едно от тези явления при социализма не може да бъде окачествено като капиталистическо или като пряко наследство от капитализма, те са специфични социалистически явления, но не са и не могат да бъдат комунистически и при комунизма следва да отпаднат. Именно чрез тези явления социалистическият обществен строй носи белезите на старото общество, има преходни черти от старото към новото, разглеждано в най-висшата му изява.

Преки наследствени белези от капитализма има само в условията на преходния период. Именно там социализмът възниква

[7] *Маркс К., Ф. Енгелс.* Съч. Т. 19, с. 20.

върху основата на наследената от капитализма материално-техническа база, която чрез национализацията се обобществява и превръща в социалистическа собственост. Там съвкупността от производствените отношения съдържа както социалистически елементи, така и елементи на частната собственост. Върху базата на капиталистическото наследство се изграждат основите на социализма и побеждават социалистическите производствени отношения. По-нататък обаче през целия етап на строителството на развито социалистическо общество във всички области на материалния и духовния живот се строи новото общество, изграждат се неговите собствени социално-икономически основи. Преките елементи на капитализма вече изчезват и социализмът продължава своето развитие на чист терен. Още през етапа на изграждане развито социалистическо общество и най-вече при напълно зрелия социализъм социално-икономическата основа на неговото развитие става социалистическа, напълно ликвидирала прякото наследство от капитализма.

«За разлика от онзи социализъм — заявява др. Т. Живков, — който непосредствено се раждаше и утвърждаваше върху наследството, което сме получили от капитализма в областта на развитието на производителните сили, на бита, на културата, на възпитанието и т. н., *развитият социализъм се изгражда и развива върху основата на утвърдени социалистически производствени отношения, върху основата на новоизграждащата се материално-техническа база на социализма, върху основата на високо развит политически и нравствен живот, върху основата на социалистическата държавност и демокрация, върху основата на развита социалистическа култура, идеология и възпитание на огромната част от населението. С една дума, ние изграждаме развитото социалистическо общество върху една социално-икономическа основа, коренно противоположна на капиталистическата действителност.*»[8]

Четвърто, при зрялото социалистическо общество се създават условия за най-пълно и цялостно проявление на изискванията на икономическите закони на социализма.[9] В по-ранните етапи на социализма материалните и икономическите възможности на обществото са все още ограничени, поради което се ограничават и възможностите за всестранно проявление на изискванията на икономическите закони. Но с изграждането на соб-

[8] *Живков, Т.* Избрани съчинения в осем тома, Т. VIII, с. 190.

[9] Вж. *Добрев, Кр.* Изграждането на развито социалистическо общество — основна задача на Българската комунистическа партия. Изд. на БКП, 1970, с. 17 и сл.

ствена социално-икономическа база на обществото и нейното по-нататъшно разширяване проявлението на законите също се разширява. Те започват да действуват в пълнота. Това особено се отнася за типичните социалистически икономически закони, които с прехода към комунизма не отпадат, а се утвърждават и развиват — основният икономически закон, законът за планомерното развитие, за разширеното социалистическо възпроизводство и др.

Законите отразяват съществуващите производствени отношения, а пълнотата на тяхното проявление — степента на развитието им. Всяка нова крачка в изграждането на производителните сили, а в съответствие с тях и на производствените отношения, разширява действието на икономическите закони, усъвършенствува механизмите на тяхното проявление, утвърждава отражението им върху цялостния икономически живот на обществото. Дълбочината и широтата на производствените отношения синтетично се отразяват върху действието на икономическите закони. Затова тяхното проявление в известна степен може да служи като показател за степента на развитието на обществото. Това особено се отнася до онези икономически закони които могат да имат количествено изражение и по такъв начин по-точно да изразяват степените на своето развитие, а с това и на развитието на обществото.

Тази особеност на икономическите закони дава основание на някои икономисти да ги приемат като основен критерий за степента на развитието на обществото и за граница между отделните му етапи.[10] В някои случаи се подбират онези закони, които със своята типичност и възможност да получат количествено изражение са в състояние по-точно да изразят отделните степени във възхода на обществото.[11] Това е приемливо, доколкото един или друг закон не се издига в качеството на единствен критерий. Неоснователно е обаче при анализа на обществения строй да се пренебрегват отделните негови черти и вниманието да се съсредоточава само върху една или друга от тях, колкото и типична да е тя. Обществото представлява съвкупност, животът на която обхваща развитието на производителните сили, производствените отношения и надстройката. Въпреки че между тези страни има субординация и всяка от тях има определящо значение за следващата, нито една от тях сама по себе си, а още повече някоя от нейните черти не е в състояние да изрази съвкупно степента на развитието на обществото. По същата причина нито

[10] Пак там, с. 16.
[11] Пак там, с. 22.

един закон, който изразява едни или други страни на производствените отношения, не е в състояние сам да разкрие степента на развитие на обществото.

В литературата конкретно се сочи значението на закона за разпределението според труда като основен изразител на степента на развитие на обществото. По-специално се казва, че когато този закон изчерпи своите възможности да стимулира общественото развитие и стане ненужен, ще настъпи и границата между социализма и комунизма и по-точно между етапа на развитото социалистическо общество и следващия го вече етап на комунизма. Законът за разпределението според труда действително изразява някои от най-видимите прояви на социализма. Още класиците на марксизма го сочат като много съществен отличителен белег между двете фази на комунистическото общество. В разпределението се кръстосват много елементи, които отразяват и производителните сили, и производствените отношения, а отчасти и надстройката на обществото. Въпреки това разпределението според труда не е в състояние да даде пълна характеристика на етапите на социализма и да служи като техен критерий. Преди всичко разпределението обхваща само една страна на производствените отношения, и то не определящата, затова не може да служи като техен цялостен израз. Освен това разпределението според труда при социализма си остава едно и също като принцип и закон, без да претърпява по-съществени промени в отделните етапи на неговото развитие. Изменят се само количеството на разпределяните продукти и механизмите на разпределението. Те наистина са важни, но е трудно да служат като показател за отделните етапи на социализма и за границите при прехода от един етап в друг.

Пето, зрелият социализъм създава всички необходими условия за пропорционално, хармонично функциониране и развитие на обществото. Основите за хармоничността възникват още с победата на социалистическите производствени отношения. В този ранен стадий на социализма обаче както производителните сили, така и основните елементи на социално-икономическата база и на надстройката не са достатъчно развити, за да породят пълна хармоничност в обществото, подчинена на неговата основна цел. Индустриализацията, развитието и укрепването на кооперативния строй, както и необходимостта бързо да се решават множество назряващи задачи в условията на прехода от капитализма към социализма, а в значителна степен и при изграждането на развито социалистическо общество насочват усилията към един или друг по-важен сектор на стопанството и пречат за създаването на пълна хармоничност в него. Тези пречки посте-

пенно се преодоляват и се създават условия за хармонична пропорционалност в развитието на обществото, която настъпва изцяло на по-късен етап от неговото развитие.

Пропорционалността е вътрешноприсъща черта на всяко общество. Всяка пропорционалност от своя страна създава и известна хармоничност в стопанството. Новото в етапа на зрелия социализъм следователно се отнася не до пропорционалността и хармоничността въобще, а до техните качествени особености. В условията на развитото социалистическо общество те са подчинени не на една или друга по-тясна задача или на по-ограничени звена в обществения живот, а на цялостното развитие на обществото. В условията на висшия етап на социализма се създават пропорционалност и хармоничност, отразяващи високото равнище на всички компоненти на обществото, при които всеки от елементите достига своята зрелост в точно съответствие със зрелостта и на всички останали.

Посочените няколко основни по-общи белега на развитото социалистическо общество не изчерпват неговата пълна характеристика. Те разкриват само най-общата му същност. Затова Програмата на партията установява и най-съществените особености за всички основни компоненти на обществото. С това по същество се определят и основните задачи при по-нататъшното строителство на социализма във всички области на обществения живот.

Преди всичко в Програмата е дадена основната характеристика на производителните сили в етапа на зрелия социализъм. Те, както е известно, обхващат средствата за производство и работната сила. Определящото място обаче принадлежи на средствата на труда — те имат революционно значение и от тях до голяма степен зависят всички останали области на обществото. Затова в Програмата вниманието е насочено към тях и характеристиката на онзи белег, който най-пълно определя равнището им. «*Развитото социалистическо общество* — се казва в нея — *извежда социализма на челни позиции в научно-техническата революция и осъществява скок в развитието на производителните сили.*»[12] С тази постановка не се пренебрегват останалите черти на производителните сили, които характеризират тяхното равнище при изграждането на развито социалистическо общество, а вниманието се насочва към най-важното. При съвременните условия на строителството на социализма научно-техническият прогрес и съобразяването с изискванията на научно-техническа-

[12] Програма на БКП, с. 43.

та революция имат решаващо значение за развитието на целия комплекс от производителни сили.

Основният смисъл на научно-техническия прогрес, на всестранното внедряване на постиженията на научно-техническата революция в производството е повишаването на обществената производителност на труда. Изграждането на зрялото социалистическо общество изисква България да има високоразвити производителни сили, които са материална основа за непрекъснато повишаване на обществената производителност на труда. Във встъпителното слово на др. Т. Живков пред Националната партийна конференция (1974 г.) бе подчертано, че «степента на развитието на нашата икономика, а също и обстановката в света изискват да поставим борбата за повишаване на обществената производителност на труда като *кардинален, ключов проблем на. . . изграждането на развито социалистическо общество в Народна република България. . . Сега ние разглеждаме този въпрос в светлината на великата мисъл на Ленин, че по-високата обществена производителност на труда е главното условие и решаващият фактор за пълната победа на новия строй*»[13].

В Програмата на БКП се дава основна характеристика и на производствените отношения, присъщи на най-висшия етап на социализма.[14] Като основни характерни белези на производствените отношения се определят достигането на пълна зрелост в тяхното развитие, плътно сближаване между държавната и кооперативната форма на собственост и тяхното постепенно сливане в единна общонародна собственост, разширяване ролята на обществените фондове за лично потребление и др. Следва да се подчертае, че всички най-характерни белези на производствените отношения в развитото социалистическо общество, както и в етапа на неговото изграждане, остават изцяло социалистически. Тяхното развитие е в дълбочина, по линия на усъвършенстването им, при което се раждат и някои от кълновете на комунизма. Зародишите на комунизма обаче нямат определящо значение за характера на господстващите отношения при този етап. Същността на обществения строй се определя от социалистическите елементи в икономиката на обществото.

Важен белег от характеристиката на развитото социалистическо общество е неговата социално-класова структура. В Програмата на БКП е отбелязано: «*Различията между обществените класи и групи намаляват дотолкова, че по своята социал-*

[13] *Живков, Т.* За висока обществена производителност на труда. Партиздат, 1972, с. 7.

[14] Програма на БКП, с. 43-44.

на структура социалистическото общество застава пред прага на социалната еднородност».[15] Тази дълбока социална промяна в обществото е резултат на основните промени в неговата икономика. Социалните отношения са израз и отражение на производствените отношения. Промените в характера на собствеността и особено сближението и процесът на сливане на кооперативната с общонародната собственост водят до постепенно преодоляване на различията между двете основни класи на социалистическото общество — на работниците и селяните, и тяхното постепенно сливане в единна социална общност. Настъпва процес на изравняване на работниците и селяните по отношение на характера на труда, получаваните доходи, социалните придобивки, задоволяваните потребности и т. н.

Тук е необходимо да се отбележи, че този процес не обезличава работническата класа и нейната ръководна роля в развитието на обществото. Напротив, промените в характера на производството и труда утвърждават нейното място и значение като главна производителна сила и основен обществен фактор на социалния прогрес. Укрепването на работническата класа и нейната роля в обществото е резултат на изменението на функциите ѝ в производството, на разширяването на знанията на трудещите се в съответствие с разширяването на механизацията и автоматизацията, резултат на укрепване социалистическото съзнание на работниците, запазване на преобладаващия им относителен дял сред трудещите се и т. н.

Сближаването на класите при изграждането на развито социалистическо общество ликвидира съществените различия между тях, премахва онези социални белези, които ги разграничават, но не унищожава различията, създадени от връзката на една част от трудещите се с промишленото производство, а на други — със селското стопанство. Тази връзка обаче престава да има съществен характер, тя остава като израз на различия, породени от природата на производството и труда в различните сектори на народното стопанство. Естествената ръководна роля на промишлеността се пренася и върху работещите в нея. Оттук все повече се утвърждава и ръководната роля на работническата класа, разглеждана като обособена част от трудещите се, свързана с промишлеността.

Промени настъпват и при интелигенцията. Те са резултат на промените в производството, а също и в образованието, културата, изкуството — въобще в духовната сфера. При развитото социалистическо общество значително намаляват съществените

[15] Пак там, с. 44.

различия между хората на умствения и физическия труд, интелигенцията окончателно престава да бъде социално обособена и отделена от останалата част на народа. По духовно развитие и потребности основната част от трудещите се се приближават до равнището на интелигенцията. Интелигенцията обаче не отпада, не престава да съществува, напротив, в съответствие с разширяването на духовната сфера на дейност тя увеличава своите редици и укрепва функциите си в обществото.

Съществен белег на развитото социалистическо общество, разкрит в Програмата на партията, е свързан с държавата и нейната роля при ръководството на обществото. «*Държавата на диктатурата на пролетариата* — се казва в Програмата — *прераства в общонародна държава*. . .»[16] Държавата не отпада, тя все още е необходима, но настъпват промени в нейното съдържание и функции. Като диктатура на пролетариата в началните етапи на социализма тя има определено класово съдържание и функции по утвърждаването на новия обществен строй, по борбата с остатъците на буржоазната класа, по опазване целостта на социалистическата нация и т. н. С окончателното ликвидиране на буржоазията и нейните остатъци, с изграждането на социалното единство на обществото и достигане висшите етапи на социализма диктатурата на пролетариата изчерпва част от своите задачи. Държавата запазва основните черти и функции на диктатура на пролетариата[17], но постепенно прераства в общонародна, в политическа организация на целия народ, която изразява волята и интересите на цялата общност. Това не означава отмиране на държавата, тя все още е необходима, но не като орган за потискане на друга класа. Работническата класа остава ръководна сила в нея, за да защищава интересите на целия народ в съответствие със своето място в обществото и функциите си при неговото развитие.

Проблемът за прерастването на диктатурата на пролетариата в държава, която изразява волята и интересите на целия народ, е нов, поставен бе за пръв път на XXII конгрес на КПСС. Той не отхвърля учението за държавата въобще и по-специално за диктатурата на пролетариата, а е негово продължение за условията на развития социализъм. Диктатурата на пролетариата еволюира, като утвърждава и разширява участието на народа в управлението на страната, в превръщането на управленската дейност в самодейност на масите, в разширяването на нейното демократично начало, на нейния общностен характер. Развитие-

[16] Пак там, с. 44.
[17] Пак там, с. 94.

то на обществото изисква развитие и на държавата, а висшият и последен етап на социализма изисква висш и последен етап в развитието на социалистическата държава. Като изяснява това положение, др. Т. Живков заявява: «Ние изхождаме от разбирането, че както държавата, така и демокрацията в социалистическото общество не са неизменни, дадени веднъж завинаги. Заедно с развитието на цялостната обществена система те също се развиват и изменят, преминават през различни степени със свои специфични особености, запазвайки своя социалистически характер. . . *Общонародната държава. . . е най-висока степен и краен предел в развитието на социалистическата държава, от който започва постепенният преход към комунистическото обществено самоуправление*».[18]

Другарят Т. Живков изяснява две тенденции в процеса на прерастване на социалистическата държава в общонародна: първата — разширяване нейната социална основа, в резултат на утвърждаване единството на обществото в процеса на сближението на класите и преодоляване съществените различия между тях; втората — съчетаване на държавните с недържавните форми на социално управление, разширяване елементите на самоуправление на обществото.[19] Тя е израз на развитие на социалистическата демокрация, на нейното издигане до степен на най-висша изява. Постига се главно чрез разширяване участието на трудещите се в управлението на обществото както пряко, така и чрез органите на държавата и на обществените организации. В тази насока действува и развитието на обществения контрол, чрез създаването на широка мрежа от контролиращи звена.

Съществено значение за разширяване на демократизма при управлението на обществото ще има усъвършенствуването на представителната и избирателната система, на дейността на съдебните и прокурорските органи, укрепването на социалистическия правов ред, развитието на държавния и обществения контрол и т. н. Важна роля ще играят разширяването на дейността и укрепването на функциите на обществените организации в управлението на обществото. Голямо значение в този процес ще имат професионалните съюзи, Отечественият фронт, Българският земеделски съюз, Комсомолът и др.

В Програмата на БКП е посочено, че основен белег на зрялото социалистическо общество е постигането на висока степен в развитието на духовната култура. Насоките на това развитие са многостранни. Те обхващат разширението на образованието

[18] *Живков, Т.* Избрани съчинения в осем тома, Т. VIII, с. 202.
[19] Пак там, с. 202.

и прерастването на средното образование във всеобщо, всестранното развитие на науката и срастването ѝ с производството, превръщането на нейните плодове в нови производителни сили на обществото, утвърждаването на науката като решаващ фактор за усъвършенствуване на общественото ръководство и възпитателната дейност. Широтата на духовната култура на зрялото социалистическо общество намира израз още в разцъфтяването на литературата и изкуството, в тяхното превръщане в мощно средство за идейно-политическо и естетическо израстване на личността. Значително се издига равнището на самодейното изкуство, то става масова проява на трудещите се, израз на техния духовен растеж, на все по-голямото им срастване с изкуството. Разширява се и укрепва ролята на средствата за масова комуникация, на печата, радиото и телевизията, на киното и театъра за възпитанието, обучението и духовния разцвет на личността.

Бързият растеж на материалните предпоставки за развитието на духовните ценности на народа и личността, неспирното разширяване на образованието, науката, литературата и изкуството образуват количествени натрупвания, които достигат до границата на нов етап, до висшите си прояви като социалистически.

Съществен белег на зрялото социалистическо общество, разкрит в Програмата на БКП, е утвърждаването на социалистическата съзнателност на неговите членове. Социалистическата съзнателност е различна от комунистическата, тя има свои особености и степени на развитие. В своята най-висша проява като социалистическа тя се отличава с високо равнище на индивидуалната съзнателност, виждане и признаване на обществените интереси и най-тясно съчетаване на личните интереси с тях.

Характерът на собствеността при социализма и произтичащите от него особености в разпределението, различията в доходите и т. н. създават в обществото различни интереси. Основен е общественият интерес, интересът да се развива обществото, да се разширяват неговите богатства, да се увеличават доходите му. Защитата на обществения интерес е основа за удовлетворяването и на личния интерес. В условията на социализма проявлението на обществения интерес се опосредствува от социалната група, от производствения колектив, където трудещият се влага своя труд и се формират неговите лични доходи. Интересът на социално-производствената група за индивида е по-непосредствен. Чрез неговата защита той защищава собствения си интерес, но това по същество е защита и на обществения интерес. Интересите на индивида се съчетават с интереса на предприятието, а интересът на предприятието — с интереса на цялото общество.

Системата на съчетаване на различните интереси при зрелия социализъм достига своята пълна изява, управлява се чрез най-съвършените механизми, които стоково-паричните отношения създават в обществото.

В Програмата се подчертава, че при зрелия социализъм «Значително се издига ролята на нравствеността като регулатор на поведението на хората».[20] Тя още не става основен регулатор, не измества основното значение на интересите, свързани с разпределението според труда, но все повече започва да има съществено значение при решаването на едни или други страни от поведението на човека. Промяната е както резултат на нравствения растеж на индивида, така и на задоволяването на основните материални потребности на хората и насочването на техния взор към духовните, които сами по себе си са свързани с нови нравствени норми за поведение.

Съчетаването на интересите на индивида с интересите на обществото издига отношенията между тях на по-голяма висота, прави ги по-хармонични и единни. Върху тази основа расте самочувствието на социалистическата личност, като личност с нравствени добродетели, пълноценност, духовен растеж, като «пълновластен господар на своето лично и обществено битие.»[21]

Съществен белег на развитото социалистическо общество е още по-силното нарастване на ролята на Комунистическата партия като ръководна и направляваща сила в системата на социалното управление и в развитието на цялото общество. Това произтича от нарастващото значение на държавата и нейните вътрешни изменения, от по-нататъшното утвърждаване ръководната роля на работническата класа в нея и от разширеното значение на обществените организации при управлението на обществото. Нарасналата роля на партията в развитото социалистическо общество е отражение както на обективните изисквания на социалното развитие, така и на по-голямата научност в нейната дейност, на разширената вътрешнопартийна демокрация, повишената съзнателност на партийните членове и тяхната роля в отделните звена на обществения живот. «*Комунистическата партия на работническата класа* — се казва в Програмата на БКП — *постепенно става авангард на народа, партия на целия народ.*»[22]

Характеристиката на развитото социалистическо общество в Програмата на партията е постижение на марксистко-ленин-

[20] Програма на БКП, с. 45.
[21] Пак там, с. 46.
[22] Пак там.

ската мисъл в страната, израз на порасналото научно равнище на партийното ръководство, на неговото умение да установява обективно необходимите закономерности на обществото и тенденциите на неговото развитие. Тя разкрива непосредствените перспективи на обществото в нашата страна, определя задачите на партията и народа в близкото и по-далечно бъдеще. Анализът на същността на зрелия социализъм е основа за определяне политиката на партията в развитието на икономиката, културата и другите области на обществения живот. На негова база Десетият конгрес утвърди икономическата политика на партията, политиката в основната област от дейността на обществото за пълното изграждане на зрелия социализъм и неговото по-нататъшно развитие.

2. ПОЛИТИКА НА ИЗГРАЖДАНЕ ОСНОВИТЕ НА СОЦИАЛИЗМА

България днес се намира в етапа на изграждане развито социалистическо общество. До този етап тя достигна не изведнъж, а постепенно, последователно преминавайки от по-низшите към по-висшите стъпала на социалистическото строителство в съответствие с основните закономерности на обществото и конкретно-историческите условия в страната. Първо стъпало на нейното социално-икономическо развитие след вземането на политическата власт бе преходният период от капитализма към социализма. Неговата проява и конкретните задачи, които той поставяше в областта на икономиката, се определяха от състоянието на националното стопанство, наследено от капитализма.

СТОПАНСТВОТО НА БЪЛГАРИЯ В НАВЕЧЕРИЕТО НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКАТА РЕВОЛЮЦИЯ

Синтезирана характеристика на икономиката на България в навечерието на социалистическата революция е дадена в Програмата на партията: «Тръгнала по-късно от други страни по капиталистически път, България страдаше както от капитализма, така и от недостатъчното му развитие. Българският капитализъм придоби уродлив характер и загни, преди да изпълни своята историческа роля. Страната попадна под господството на чуждия монополистически капитал и стана аграрно-суровинен придатък на индустриална Европа. Втората световна война

изправи България пред пропастта на страшна национална катастрофа.»[23]

В навечерието на Втората световна война (1939 г.), когато капитализмът в България всъщност почти достигна връхната си точка, промишленото развитие у нас бе едно от най-ниските в Европа. Страната бе предимно аграрна, с нисък относителен дял на промишлеността. В нея имаше само две хиляди индустриални предприятия, повечето от които бяха малки и функционираха при занаятчийска база на средствата за производство и организацията на труда. Средният брой работници в едно индустриално предприятие бе само около 43 души.[24] По производство на основни индустриални произведения — електроенергия, въглища, цимент, текстил и други, страната бе от 8 до 11 пъти поназад от развитите капиталистически държави.

В стопанството на България преобладаваше леката промишленост, а в нея — преди всичко хранителната и текстилната, в които се произвеждаха 69 % от общата продукция на промишлеността.[25] Но и в този относително по-високо развит отрасъл превес имаха дребните предприятия — мелници, маслобойни, лимонадени и консервни фабрики, работилници за производство на мармалади и др. В текстилната промишленост много от индустриалните предприятия по същество бяха работилници, имаха само по 5—6 стана и се обслужваха от 7—8 работници. В едно предприятие на текстилната промишленост работеха средно по 81 работници, повечето от които бяха жени.

Тежката промишленост, която и без това създаваше твърде малък дял от общата продукция на индустрията, също бе съсредоточена в малки предприятия за строителни материали (тухли, керемиди, цимент, етернитови тръби и др.), химически произведения и само в няколко по-едри предприятия за въглища и в машиностроенето. Годишното производство на човек от населението например на металната промишленост бе близо 15 пъти по-малко от съответното производство на Англия, над 20 пъти — от Германия, близо 8 пъти — от Франция. В химическата промишленост производството на човек от населението бе близо 10 пъти по-малко от производството в Англия, 9 пъти по-малко от това в Германия и около 7 пъти — от Франция.[26]

[23] Пак там, с. 28.
[24] *Натан Ж.* Стопанска история на България, С., 1956, с. 506.
[25] Икономиката на България до социалистическата революция, С., 1969, с. 581.
[26] Вж. *Беров, Л.* Към въпроса за темповете на капиталистическата индустриализация на България, Известия на икономическия институт, 1954, кн. 3—4, с. 131.

В леката промишленост положението бе още по-лошо, въпреки че тя бе относително по-високо развита. Производството на човек от населението например на текстилната продукция в България бе около 25 пъти по-малко от производството в Англия, близо 45 пъти — от Германия и 18 пъти — от Франция. За индустриалната изостаналост на страната свидетелствуват и сравненията за броя на работниците. В индустрията в България през 1939 г. бяха заети само 1,59 % от населението, докато в Англия в същата година те бяха 16,51%, в Германия — 16,32%, във Франция — 13,6%.[27]

Изостанало и примитивно бе и селското стопанство, въпреки че България се развиваше предимно като аграрна страна. В него господствуваше дребностоковото производство, преобладаваха малките стопанства с ограничени площи, примитивни оръдия на труда и животинската тяга бе почти единствен източник на двигателна сила. Обработваемата земя бе разделена на около 11,5 млн. парцела със среден размер 3,7 декара. На едно стопанство се падаха средно по 10—14 парцела, обикновено пръснати на различни, отдалечени едно от друго краища на землището.

Много данни за развитието на селското стопанство до Втората световна война свидетелствуват за проникването на капитализма в него и за частичната му концентрация. Тук се създаде слой от капиталисти-кулаци. Те бяха малък брой от стопаните, но притежаваха относително голяма част от обработваната площ. Въпреки това основната част от българското селско стопанство остана дребно и разпокъсано, с малки добиви и непосилен труд на повечето от стопаните. Проникването на капитализма в него не промени състоянието му, не внесе по-голяма техника, не доведе до повишаване производителността на труда.

Примитивната обработка на земята и ограничеността на ползваната техника създадоха условия за силна аграрна пренаселеност, за скрита безработица, а оттук и за много ниска производителност на труда. На квадратен километър обработвана земя в България се падаха 116 души, докато в Германия те бяха 52, във Франция — 48, в Дания — 43. Според някои изчисления при една по-добра организация на труда, на разпределението на земята и снабдяването на стопанствата с техника от българското село е можело да бъдат освободени около един милион души. С други думи, тук около един милион души бяха в състояние на скрита безработица. Това силно намаляваше производителността на труда на един селскостопански работник и ограничаваше доходите на селското население.

[27] Пак там.

Силната изостаналост на селското стопанство и неговата пренаселеност задържаше растежа на националния доход, ограничаваше развитието на вътрешния пазар, пречеше за интензификацията на стопанството и възпираше капитализма. Тези обстоятелства принудиха държавата да се намеси активно в развитието на селското стопанство чрез комасация на земята, регулиране на цените и производството, поощряване на интензификацията, регламентиране изменението на структурата на производството, насочване на търговията и т. н.[28] Особено силно бе въздействието на Дирекция «Храноизнос», която създаваше условия за протекционизъм на селското стопанство, за регулиране неговото развитие и структурното му изменение, като монополизираше изкупуването на редица селскостопански продукти по определени от нея цени и пряко регулираше някои промени в производството. Цялата дейност на държавата и на Дирекция «Храноизнос» бе в услуга на капитализма както в селското стопанство, така и в индустрията и търговията.

В стопанството на България имаха широко място чуждите капитали, които определяха до голяма степен неговия облик. В навечерието на Втората световна война относителният им дял в промишлеността, търговията, кредита и транспорта бе около 27,1%, при което в индустрията той бе близо 22%, а в търговията — около 31%.[29] Чуждият финансов капитал органически се сплете с българския и формира основните черти на българския капитализъм. В навечерието на Втората световна война настъпи известен отлив на капиталите на Белгия, Швейцария, Франция и други западни страни поради политическата ориентация на българската буржоазия към фашистка Германия. Част от изнесените капитали бяха компенсирани с вноса на капитали от Германия и Италия, но общото количество на чуждите капитали в страната относително намаля. Това обаче не доведе до промяна на тяхната роля за развитието на капитализма в България.[30]

Въпреки слабостта си българският капитализъм възприе найвисши обществено-икономически форми. В навечерието на световната война концентрацията и централизацията на капиталите в страната достигна връхната си точка. Акционерният капитал се разпростря в почти всички отрасли на стопанството.

[28] Вж. *Цонев Ст.* Държавно-монополистическият капитализъм в България, Варна, 1968, с. 82 и сл.

[29] Вж. Икономиката на България до социалистическата революция, с. 563.

[30] Вж *Чакалов, Ас.* Форми, размер и дейност на чуждия капитал в България, 1878—1944, с. 61—93.

Малка група едри капиталисти контролираха повече от половината от частния капитал в производството. Пет банки с чужди и български капитали държаха в ръцете си над 50% от капиталите на всички акционерни банки. Усилено се развиваха и утвърждаваха държавно-монополистическите форми на капитализма и по-специално държавните предприятия, главно в тежката индустрия, както и различните форми на поощряване развитието на капитализма чрез военни доставки, облагодетелствуване на картелите, насочване развитието на стопанските отрасли, монополизиране на някои производства и сектори на търговията, регулиране на външната търговия, нормиране на цените и др. Въобще в навечерието на Втората световна война държавата силно се намесваше в стопанския живот и изцяло го подчиняваше на интересите на капиталистите.

Слабостта и уродливият характер на българския капитализъм, както и дълбочината на неговите противоречия се засилиха още повече по време на Втората световна война. Причина за това бе развитието на вътрешните процеси и противоречия на капитализма и отрицателното отражение, което оказа върху стопанството присъединяването на България към фашисткия лагер през 1941 г. и последвалото го навлизане на германските войски в страната.

Голяма част от националния доход бе отклонена от производително изразходване. Българското правителство бе задължено да продоволствува германските войски в България, както и окупационния корпус в Югославия и Гърция. В селското стопанство бе въведена реквизиционна система. Стокооборотът между България и Германия стана напълно нееквивалентен. Наред с явното ограбване на страната чрез масовото изкупуване на стоки от българския вътрешен пазар за нуждите на Германия се използваше и скритото ограбване чрез разликата между вносните и износните цени на изкупуваните български стоки, неизплащането на много закупени стоки, некомпенсиране равностойността на обменени германски окупационни марки в окупираните земи, неизплатени лихви и мита, намалени тарифи за превоз по железниците, безплатно ползване на пощи и телеграфи и др.

Особеностите на българския капитализъм — зависимост от чуждите капитали, изостаналост, слабо проникване в селското стопанство, наличието на монополистически и държавно-капиталистически форми при относително слабото развитие на индустрията и селското стопанство създадоха условия за жестока експлоатация на трудещите се и ограбване на голяма част от населението. През 1939 г. около 90 хил. работници в индустрия-

та получиха само около $^1/_3$ от създадения от тях доход, докато 3500-те собственици на предприятията, в които те работеха, взеха $^2/_3$ от него. Според някои изчисления нормата на принадената стойност през 1939 г. е била над 200%.[31] Силна беше експлоатацията на работническата класа чрез интензификацията на труда, използването на нископлатен женски и детски труд, повишаването на цените на дребно и намаляването на реалната работна заплата, която и без това бе една от най-ниските в Европа. Тежко беше положението и на селските стопани, по-голяма част от които имаха по-нисък доход от работниците.

През време на войната положението на трудещите се още повече се влоши. По някои изчисления в периода 1939—1944 г. номиналната работна заплата на индустриалните работници се бе повишила 4 пъти, а реалната заплата — със 78—94%. Тази голяма разлика се дължеше на силното повишение на цените на стоките и въобще на вилнеещата тогава инфлация, при което работните заплати бяха повишавани при нисък процент, съвсем несъответствуващ на темпа на повишението на цените. Към това трябва да се прибави и големият недостиг на продукти за лично потребление, разпределяни чрез купонната система, което принуждаваше работниците да търсят други източници за снабдяване, и по такъв начин още повече се намаляваше тяхната реална работна заплата. Силно се влоши и положението на трудещите се селяни. Основната част от тяхната продукция задължително се изкупуваше от държавата по ниски цени, което намаляваше доходите им, и то със значителна величина.

Макар и млад, българският капитализъм бързо изживя своето време, изчерпа икономическите си възможности и вече не бе в състояние да тласка развитието на производителните сили на страната. Стопанската разруха на България в навечерието на Втората световна война, както и нейното задълбочаване по време на войната изостриха политическата обстановка и активизираха борбите на работническата класа и трудовото селячество срещу фашизма и капитализма. Трудовите маси, патриотичните сили под ръководството на Българската комунистическа партия поведоха борбата срещу фашизма и монархизма, за национална независимост, демокрация и социален напредък, която по същество се сля с борбата и срещу капитализма.

[31] *Хаджиилиев, Ил.* Натрупване и потребление в икономиката на България при капитализма, С., 1957, с. 107.

СТРОИТЕЛСТВОТО НА ОСНОВИТЕ НА СОЦИАЛИЗМА

«На 9 септември 1944 г. — заяви Георги Димитров пред Петия конгрес на Българската комунистическа партия — политическата власт у нас беше изтръгната от ръцете на капиталистическата буржоазия, на експлоататорското монархо-фашистко малцинство и премина в ръцете на грамадното мнозинство от народа, на трудещите се от градовете и селата, при активната и ръководна роля на работническата класа и нейния комунистически авангард. Победило с решаващата помощ на героичната Съветска армия, Деветосептемврийското въстание откри пътя за построяването на социализма в нашата страна».[32] В развитието на България започна нова ера — ерата на строителството на социализма. Сложено бе началото на първия етап от неговото изграждане — преходния период от капитализма към социализма.

Политическата обстановка непосредствено след Девети септември не позволяваше веднага да се пристъпи към строителството на социализма. Необходимо бе известно време, за да се решат някои предварителни политически и стопански задачи, които да създадат условия за пристъпване към изпълнение на задачите на преходния период от капитализма към социализма. Нужно бе например страната да участвува в Отечествената война срещу фашистка Германия, да се консолидират всички патриотични сили срещу монархизма, да се избистри политическата атмосфера и отношението на различните политически группировки към по-нататъшното политическо и икономическо развитие на България, да се преодолеят трудностите, които функционирането на съюзната контролна комисия създаваше, да се възстанови стопанството от разрушенията на войната и т. н. Особените условия в страната и решаването на редицата неотложни политически и стопански задачи забавиха и в известна степен отложиха за малко по-късен период непосредственото строителство на социализма. С тази задача се закъсня отчасти и поради някои грешки в оценката на обстановката в страната. «В тази обстановка — заяви Георги Димитров пред Петия конгрес на БКП — партията трябваше своевременно да формулира нови задачи, за да въоръжи с ясна перспектива партийните кадри, Отечествения фронт, трудещите се. Трябва обаче да се каже, че се допусна известно закъснение в това отношение. И след като бяха в основата си решени главните задачи в предшествуващия

[32] Пети конгрес на БКП, цит. изд., с. 136.

период, партията продължи да работи до голяма степен под знака на своите стари лозунги».[33]

Въпреки особената обстановка партията и правителството взеха енергични мерки за възстановяване на стопанството, укрепване позициите на завоюваната власт и омаломощаване икономическата сила на буржоазията. В капиталистическите предприятия бе въведен работнически контрол, чрез който народната власт следеше развитието на производството, изпълнението на държавните и особено на военните поръчки, бореше се срещу саботажа на капиталистите, противопоставяше се на спекулата и скритата от контрола на стопанските органи продажба на стоки, ограничаваше експлоатацията на работниците, съдействуваше за решението на някои социални проблеми на трудещите се, контролираше производството, цените, търговията, изпълнението на финансовите задължения на капиталистите и др. По своята същност работническият контрол надхвърли рамките на обикновения държавен контрол и прерасна в своеобразна форма на диктатура на пролетариата, във форма за подчиняване капиталистическото развитие на нуждите на бъдещото изграждане на социализма. В много отношения работническият контрол се превърна в особена форма на държавен капитализъм, който поставяше капиталистическото производство в услуга на диктатурата на пролетариата и подготвяше условията за по-нататъшното изземане на капиталистическата собственост.[34]

В първите години след освобождението на страната правителството взе енергични мерки за ограничаване капиталистическата спекула. Въведени бяха няколко специални данъка — прогресивно-подоходният, еднократният данък върху военновременните печалби и др.[35] Чрез тях, както и чрез данъка върху оборота от капиталистическите предприятия се иззимаше повече от $^3/_4$ от придобиваната печалба.

Приети бяха и редица нови закони, върху основата на които се конфискуваха всички имущества, придобити по незаконен начин след 1935 година. По силата на закона за народния съд бяха иззети и много предприятия на капиталисти, които дейно бяха сътрудничили с германския фашизъм, а също и предприятията на други врагове на народа.[36] Имуществата на германските

[33] Пак там, с. 147—148.

[34] Вж. *Петков, П.* Държавният и работническият контрол над производството в капиталистическата промишленост у нас, 1944—1947 г., Известия на Института по история на БКП, № 8, 1961.

[35] Вж. Нова и най-нова стопанска история, С., 1966, с. 486.

[36] Вж. Икономиката на България през преходния период от капитализма към социализма, С., 1972, с. 99.

капиталисти в страната станаха собственост на Съветския съюз и престанаха да бъдат капиталистически по своята природа. Някои важни предприятия за народното стопанство бяха принудително изкупени и също престанаха да бъдат капиталистическа собственост.[37]

Тези действия на народната власт още в условията на неуреденото международно положение на страната и твърде сложната вътрешна обстановка укрепиха властта, утвърдиха ръководната роля на работническата класа в общественото развитие и подготвиха условията за бъдещото преминаване към непосредствени и преки мерки за ликвидиране на капиталистическата собственост и за строителството на социализма.

С не по-малка енергия бе проведена и борбата за ограничаване на капитализма и неговите спекулативни тенденции в селското стопанство. Едно от най-крупните мероприятия през този период бе аграрната реформа. Тя бе извършена върху основата на специален закон за трудовата поземлена собственост, който ограничи частната собственост на едно селско стопанство до 200 дка обработваема земя, за Добруджа — до 300 дка, а в случаите, когато стопаните не обработваха земята си сами, съответно до 30 и 50 декара. Реформата бе насочена срещу едрата поземлена собственост и експлоатацията на селскостопански труд от капиталистите на село. С нея от кулашките стопанства бе отнета повече от 2 млн. дка земя, която бе раздадена на трудово-кооперативните стопанства и на безимотни или малоимотни селяни. Близо 130 хил. селяни получиха земя и преустановиха ратайския си живот.[38] Една част от земята бе използвана за създаване на държавни земеделски стипанства.

С редица закони и наредби бяха взети мерки срещу спекулата със селскостопански продукти, експлоатацията на селскостопански труд и натрупването на големи печалби, а много от тях имаха за цел и да ограничат развитието на капитализма. При събирането на нарядите от селските стопани бе въведена диференциация, която облагодетелствуваше бедните и средните селяни и прехвърляше основната тежест върху кулашките стопанства. Въведен бе прогресивно-подоходен данък и в селското стопанство. Със закон бе забранено арендуването на земя и експлоатацията на работници в селското стопанство. Тези мерки имаха подчертано класов характер, те бяха насочени срещу едрите собственици, ограничаваха възможността им да трупат печалби от експлоатацията на бедните селяни.

[37] Вж. пак там, с. 104.
[38] Вж. *Минков, Т.* Диференциалната рента в НРБ, С., 1961, с. 29 и сл.

Ограничаването на капитализма в селото бе съчетано с редица други мероприятия, които подпомагаха дребните и средните селски стопани и поощряваха развитието на трудово-кооперативните стопанства. ТКЗС в условията на народната власт, даже в този още ранен период на тяхното създаване и постепенно укрепване, се развиваха като стопанства с нов социално-икономически характер. Те постепенно се утвърждаваха като специфична социалистическа форма или като основа за бъдещото им прерастване в социалистически стопанства. Основният прелом в техния характер и превръщането им в низша, но социалистическа форма на стопанство, стана с национализацията на капиталистическата индустрия и създаването на преобладаващ социалистически сектор в народното стопанство.

В условията на диктатурата на пролетариата в лицето на народнодемократичната власт, на господствуващ социалистически сектор в промишлеността и държавни земеделски стопанства в селото трудовите кооперативни земеделски стопанства се превърнаха в специфична форма на раждащи се и развиващи се социалистически стопанства. Частната собственост върху земята създаваше известни особености в ТКЗС, главно в разпределението, където принципът за заплащане според труда не можеше да се прояви последователно, но не изменяше социалистическия им характер. Както животът по-нататък потвърди, ТКЗС постепенно се превърнаха в последователно социалистически стопанства, в които частната собственост върху земята престана да има икономическо значение.

Докъм 1948 г. в страната вече бяха създадени 1100 ТКЗС и 90 държавни земеделски стопанства, които образуваха социалистическия сектор в селското стопанство.[39] Към него следва да се прибавят и изградените от държавата 86 машинно-тракторни станции, предназначени да подпомагат селското стопанство.

След уреждането на международното положение на страната, консолидирането и поляризирането на класовите и политическите сили към 1947—1948 г. политическата и стопанската обстановка вече бе окончателно избистрена и партията постепенно формулира курса на пълно ликвидиране на капиталистическата собственост и строителство на социализма. «Ето защо — заяви Георги Димитров пред Петия конгрес на партията — народното въстание на 9 септември, издигайки на пръв план за разрешение демократически по своя характер задачи, както и голямата национална задача за участието на нашия народ във войната за

[39] Статистически годишник на НРБ, 1960, с. 161.

окончателно разгромяване на хитлеризма, не можеше да не насочи по-късно неизбежно своето острие против господството на крупния капитал, да не му нанесе още нови сериозни удари и да не открие възможностите за неговото премахване, за премахването на капиталистическата система изобщо и преминаването към социализма».[40]

Петият конгрес на Българската комунистическа партия обяви завършването на подготвителния период, наложен от особената обстановка в страната непосредствено след Девети септември, и преминаването към изпълнение на задачите на социалистическото строителство. Всъщност между тези два периода няма рязка граница, тъй като някои от задачите на първия продължиха да се решават и по-късно, а някои от задачите на втория частично бяха разрешавани и в рамките на първия. В основата си обаче курсът на непосредствено строителство на социализма поставяше принципно нови задачи, които Петият конгрес точно формулира.

Конгресът определи, че страната вече е тръгнала по пътя към социализма и си поставя задачата да създаде икономическите и културните основи на бъдещото социалистическо общество Нейното изпълнение Конгресът видя в няколко основни направления, посочени в доклада на Георги Димитров:

«а) постепенно укрепване ръководните позиции на работническата класа начело с Комунистическата партия във всички области на държавния, стопанския, обществено-политическия и културния живот;

б) укрепване съюза на работническата класа и трудещото се селячество под ръководството на работническата класа;

в) ускорено развитие на обществения сектор на народното стопанство, в частност едрата индустрия;

г) подготвяне условията за ликвидация на капиталистическите експлоататорски елементи в селското стопанство по пътя на последователната политика на тяхното ограничаване, а след това на изтласкване и ликвидация;

д) всестранно развитие на производителните кооперации сред основните маси от селячеството, оказване на държавна помощ на дребните и средните селяни. . .»[41]

Факторите за успешно изграждане основите на социализма Конгресът видя в народнодемократичната власт и нейното ръководство от работническата класа, в обществената собственост върху едрите средства за производство, установена чрез нацио-

[40] Пети конгрес на БКП, цит. изд., с. 138.
[41] Пак там, с. 156.

нализацията на капиталистическата собственост, и в изпълнението на задачите, поставени от него.

Георги Димитров точно формулира и същността на строителството на основите на социализма. Той изтъкна, че този процес в областта на икономиката обхваща превръщането на средствата за производство в общонародна собственост, премахване на експлоатацията и всякакви нетрудови доходи, поставяне цялата стопанска дейност на планова основа и др.[42]

Петият конгрес на партията конкретно посочи и най-важните процеси при строителството на икономическите основи на социализма. Той подчерта какво голямо значение имат ликвидирането на несъответствието между производството на електроенергия и останалите отрасли на стопанството и въобще създаването на нужната пропорционалност между отделните отрасли на икономиката, разширяването на суровинната промишленост, реконструкцията на селскостопанското производство с оглед да се повиши неговата производителност и се решат основните проблеми за продоволствието на народа, разширяването на транспорта и модернизирането на неговата материална база, развитието и укрепването на държавната и кооперативната търговия и др.

По същността си задачите, формулирани в доклада на Георги Димитров пред Петия конгрес на партията, са задачите на преходния период от капитализма към социализма и пълната победа на социалистическите производствени отношения. Към тяхното изпълнение партията пристъпи незабавно. Предпоставка за това бяха правилността на решенията и вече създадената отчасти база в икономиката и по-специално национализираната и реконструирана капиталистическа промишленост, възстановеното стопанство, изградените трудово-кооперативни земеделски стопанства, държавни земеделски стопанства, машинно-тракторни станции и др. Социализмът в нашата страна започна по всички линии своето генерално настъпление.

С национализацията на капиталистическата промишленост, която Георги Димитров определи като най-важно и революционно мероприятие в стопанството на страната, капиталистическият сектор напълно и окончателно бе ликвидиран. Индустрията на България се превърна в социалистическа. Към нея се включиха и изградените трудово-производителни кооперации, обхванали дребни и средни занаятчии в градовете. През 1948 г. социалистическият сектор в промишлеността вече включваше близо 92% от общата промишлена продукция, а останалата част бе про-

[42] Пак там, с. 203.

изведена от дребни и средни занаятчии — частни собственици.

По-нататъшното развитие на промишлеността в условията на преходния период от капитализма към социализма продължи с изграждането на нови производствени мощности, изменение на отрасловата структура на стопанството, повишение на техническото равнище и по-нататъшна концентрация на производствените единици. Социалните промени в промишлеността през преходния период от капитализма към социализма се виждат от данните в табл. 1.

Таблица 1

*Развитие на промишлеността по форми на собственост**

(в %)

	1948	1952	1955	1956	1957	1958
Обща промишлена продукция	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Социалистическа промишленост	91,7	98,2	97,1	97,7	97,9	98,3
в т. ч. държавна	81,1	85,9	83,5	83,9	81,1	81,7
кооперативна	10,6	12,3	13,6	13,8	16,8	16,6
Частна	8,3	1,8	2,9	2,3	2,1	1,7

* По данни от Статистически годишник на НРБ, 1962 г., с. 110.

През 1948 г. — годината след национализацията на капиталистическата собственост, социалистическият сектор в промишлеността стана господствуващ и определящ обществения облик на икономиката. Две-три години по-късно — през 1952 г. — частната собственост в промишлеността вече бе почти напълно изместена, а общественият сектор в нея обхващаше над 98%. Въпросът за победата на социализма в промишлеността в България бе напълно и окончателно решен в периода 1948—1952 година.

Промяната на социалната природа на промишлеността, както и благоприятните условия след ликвидирането на последствията от войната създадоха предпоставки за бързото ѝ развитие и увеличаване на нейния относителен дял в общата продукция на страната (вж. табл. 2).

Още през 1952 г. продукцията на промишлеността надвиши близо четири пъти равнището си до войната, а до края на пре-

Таблица 2

*Развитие на промишлеността**

(1939 г. — 100)

	1952	1955	1956	1957	1958
Обществен продукт	184	238	251	282	311
Обща продукция на промишлеността	430	587	674	782	899

*По данни от Статистически годишник, 1962, с. 104, 108.

ходния период от капитализма към социализма вече бе близо девет пъти по голяма. При тези условия промишлеността напълно утвърди своето ръководно място в общото развитие на икономиката. Нейният бърз растеж и социалистическият ѝ характер съдействуваха за общото развитие и утвърждаване на социализма в България.

Преустройството на селското стопанство в социалистическо стана по-бавно (вж. табл. 3)

Таблица 3

*Развитие на селското стопанство по форми на собствеността**

	1948	1952	1955	1956	1957	1958
Стопанисвана земя-общо**	100.0	100,0	100.0	100.0	100.0	100.0
Стопанисвана земя в социалистическия сектор***		59,7	64,1	82,7	86.1	94,3
в т. ч. ДЗС	0,6****	2,4	3,8	3,9	3,7	3,2
ТКЗС	3,7*****	50.4	50,5	67,4	71,1	79,1
Стопанисвана земя в частния сектор		40,3	35,9	17,3	13,9	5,7

*По данни от Статистически годишник, 1962 г., с. 102 и 183.
**Не са включени стопанствата на държавни и кооперативни учреждения или обществени организации.
***По изчисление на автора.
****По изчисление на автора само върху обработваемата земя.
*****Преработени в процент от автора.

Селското стопанство премина през две стъпала. Едното бе до 1950—1952 г., когато повече от половината от стопанисваната земя премина към социалистическия сектор, и то преди всичко

по линията на ТКЗС. Следващото стъпало бе докъм 1956—1958 г., когато социализмът в селското стопанство победи в основни линии. Към края на периода частният сектор в селото вече бе сведен до 5—6% от стопанисваната земя и фактически престана да играе съществена роля в развитието на националната икономика. Определящ сектор тук стана социалистическият, което реши въпроса за прехода от капитализма и частната собственост към социализма.

Заедно със социалното преустройство в селското стопанство започна и процес на постепенно повишаване на производството му. През 1958 г. то произведе около 29% повече продукция от равнището преди войната. Това не бе голям прираст, особено ако се сравни с прираста в промишлеността, но все пак свидетелстваше за започналото укрепване на селското стопанство.

Прелом към социализма настъпи и в третия основен сектор на стопанството — стокообръщението (вж. табл. 4).

Таблица 4

*Развитие на търговията**

	1952	1955	1956	1957	1958
Стокооборотът в търговията на дребно-общо*	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Търговия в социалистическия сектор	99,3	99,5	99,5	99,6	99,8
в т.ч.: в държавния	52,5	51,4	52,5	53,7	54,0
в кооперативния	46,8	48,1	47,0	45,9	45,8
Търговия в частния сектор	0,7	0,5	0,5	0,4	0,2

* По данни от Статистически годишник, 1962 г., с. 267.

Социализмът в търговията стана господствуващ още до 1952 година. За разлика от секторите на производството тук имаха широко, почти равностойно значение както държавата, така и кооперативната собственост. Това се дължеше на широката мрежа от търговски заведения в селото, където господствуваше кооперативната търговия, а също и на разпространената кооперативна форма в града. Преломът в търговията бе много важен, тъй като чрез нея се постигаше основната връзка между промишлеността и селското стопанство, а също между производи-

телите и консуматорите. Осъществяването на тези връзки чрез социалистическата търговия създаваше възможност да се оказва благотворно социално-икономическо въздействие върху развитието на цялото стопансгво.

Заедно със социалистическото преустройство на народното стопанство и неговото непрекъснато развитие настъпваха дълбоки промени и в системата на управлението му. Обществената собственост върху средствата за производство централизира основните функции по управлението на стопанството в ръцете на държавата и определи плановото начало в неговото развитие. От 1948 г. влезе в действие първият петгодишен план за развитието на народното стопанство. Негова икономическа основа стана национализираната и вече социалистическа по характера си промишленост. Този план бе предшествуван от двегодишен план, който обаче имаше по-ограничени задачи — да възстанови народното стопанство от разрушенията на войната. Освен това двегодишният план бе твърде особен, тъй като до голяма степен се опираше на господствуващата по това време частна собственост в народното стопанство. Действието му се основаваше главно на държавното административно въздействие върху частните производители и контролните функции на държавата и обществените организации върху производството. От 1948 г. обаче планирането на народното стопанство се установи трайно и непоклатимо.

За успешното и окончателно изпълнение на задачите по изграждане основите на социализма и особено за по-нататъшния преход към строителството на развито социалистическо общество огромно значение имаше Априлският (1956 г.) пленум на ЦК на БКП. Пленумът възстанови напълно изоставените за известен период ленински принципи на ръководство и норми на партиен живот. Той ликвидира възможността да се проявява субективизмът при управлението на обществото и постави изцяло дейността на партията в съответствие с изискванията на обективните закони на социалното развитие. Решенията на пленума създадоха условия за най-пълно разгръщане творческата инициатива и енергия на партията и народа при изпълнението на задачите за стопанското развитие и културното строителство на новото общество.

Априлският пленум коригира някои погрешни постановки относно насоките и процесите на индустриализацията и структурата на производството. Ликвидирано бе преди всичко подценяването на индустриалното развитие и по-специално на основните отрасли на промишлеността: металургията и машиностроенето, а също и неправилното разбиране за определящата роля

на селското стопанство, на леката и хранителната промишленост в развитието на националната икономика при условията на международното разделение на труда.

Наложилото се схващане, че в съответствие с историческото развитие и природните условия България следва да развива преди всичко селското стопанство, леката и хранителната промишленост бе неправилно както от теоретическа, така и от практическа гледна точка. Неоснователна бе и дадената насока страната да се специализира в международен мащаб главно в леката промишленост и селското стопанство, като чрез международната размяна си доставя необходимите продукти от основните отрасли на тежката промишленост. Този път в развитието на икономиката не създаваше условия да се решават най-важните икономически и социални процеси, като например, постигането на хармоничност в производителните сили и поглъщането на освобождаващата се от селото работна ръка. Погрешната линия в развитието на икономиката бе плод на недостатъчно вникване в изискванията на икономическите закони на съвременното социалистическо стопанство и бе наложена поради господствуващите за известен период неправилни методи в ръководството на обществения живот.

Априлската линия, както бяха назовани съвкупността от решения на Априлския пленум на ЦК на БКП, имаше за задача да насочи стопанството към последователна и ускорена индустриализация, бързо развитие на тежката промишленост и преди всичко на машиностроенето. Дълбокият анализ на обективните условия в България изискваше страната първоначално да мобилизира усилията си за развитието на тежката промишленост и с това да създаде необходимата материално-техническа база. Тази линия се диктуваше не само от по-далечните перспективи на икономиката, но и от непосредствените задачи на стопанството при изграждане основите на социализма.

Априлският пленум възстанови линията на Петия конгрес на партията — линия на изграждане основите на социализма и завършване задачите на прехода от капитализма към социализма. Той обаче не спря дотук. По същество Пленумът разкри политическите, социалните и икономическите фактори за преминаването към следващия по-висш етап от строителството на социализма — етапа на изграждане развито социалистическо общество. Със своите решения той тласна икономиката на страната към този нов етап, който всъщност настъпи само няколко години след него.

С победата на социализма във всички сектори на народното стопанство най-важните задачи на преходния период от капитализма към социализма бяха изпълнени. Икономическите основи на социализма вече бяха построени и страната можеше да премине към следващия етап от своето развитие. Партията обаче не постави веднага тази задача. Тя прецени, че въпреки социалистическото преустройство на стопанството и бързото развитие на промишлеността, поради силната изостаналост в миналото страната още не бе в състояние да решава по-високите задачи на новия етап, а следваше преди всичко да завърши онова, което още не бе напълно завършено в условията на преходния период.

Победилите в България социалистически производствени отношения имаха все още твърде ниска материално-техническа база. Нужно бе в разстояние на няколко години да продължи по-нататъшното изграждане на тази база, а заедно с нея да продължи и развитието на социалистическите производствени отношения, за да се подготви страната за изпълнението на задачите от следващия, по-висок етап от социалистическото строителство. Освен това бе нужно и известно време, за да се внедрят в живота решенията на Априлския пленум на ЦК на БКП и се почувствува тяхното благотворно влияние върху икономиката. Седмият конгрес на партията (1958 г.), който обяви победата на социалистическите прозводствени отношения постави като основна задача за следващата петилетка по-нататъшното строителство на материално-техническата база на социализма.

Животът показа, че постановката на конгреса бе съвършено правилна, тя се основаваше на няколко съществени момента от развитието на страната, главният от които се отнасяше до промишлеността. Промишлеността бе направила значителен скок в своето развитие, обаче в нейното производство още не бе настъпил такъв качествен прелом, който се изискваше от по-нататъшното строителство на социализма, от решенията на Априлския пленум. Развитието на тежката промишленост бе все още в своята начална фаза, нямахме черна металургия, в зачатък беше цветната металургия, слаби бяха още успехите на машиностроенето и химическата промишленост, не достигаше електроенергия.

Преминаването към изграждане на развито социалистическо общество освен това изискваше да се започне преход от предимно екстензивно развитие на промишлеността към предимно интензивно. Поради изостаналостта на стопанството подготовката за

този преход не можа да завърши още в условията на строителството на основите на социализма. След 1958 г. все още преобладаващ източник за повишението на националния доход оставаше екстензивното разширяване на производството и на заетата в него работна сила. През този период близо 60 % от нарастването на чистата продукция в промишлеността се постигаше предимно върху основата на екстензивните фактори. За прелом към интензификация на стопанството бе необходимо да се подготви по-дълбока реконструкция и модернизация на производството в промишлеността и се усъвършенствува неговата технология. Решителна крачка за този прелом бе направена през 1966 и особено през 1967 г., когато с постановление на ЦК на БКП и Министерския съвет се постави задачата да се ускори техническият прогрес и развитието на страната се съобрази с изискванията на научно-техническата революция в света. Тогава се взе решение около 14 %, а впоследствие и 20 % от капиталните вложения да бъдат насочени към секторите, които най-много съдействуват за техническия прогрес.

Преходът към социализма в селското стопанство бе напълно завършен. Трудово-кооперативните и държавните земеделски стопанства бяха господствуващи и определяха социалистическия облик на българското село. Въпреки това и тук още не можеха да се поставят непосредствените задачи по изграждането на развито социалистическо общество. Българското село бе насочено преди всичко към укрепване на току-що победилите социалистически отношения в него. Основните задачи на кооперативните стопанства в годините непосредствено след завършването на преходния период бяха да се заздрави тяхната икономика, да се подобри ръководството им и се усъвършенствуват разпределителните процеси в тях. С една дума, пред селското стопанство стояха задачите по укрепването на победилия кооперативен строй. То още не бе в състояние да премине към изпълнението на задачите на по-висшия етап, които изискваха значителна концентрация и специализация на производството, насищане на стопанството с високопроизводителна техника, както и решаването на редица други важни задачи, присъщи на едно развито селско стопанство.

Решенията на Априлския пленум на ЦК на БКП създадоха и в селското стопанство благоприятни условия за развитие на производството и усъвършенствуване на социалните отношения. Те помогнаха не само за бързото доизграждане на кооперативния строй, но и за по-нататъшното му развитие и укрепване. В съответствие с априлските решения се пристъпи към постепенно повишаване на изкупните цени на селскостопанската продукция,

към намаление на цените на химическите торове и препарати, към усъвършенствуване планирането и увеличаване стимулите за повишение на производството и производителността на труда. Увеличи се помощта на държавата за развитието на кооперативния строй. Разшири се вътрешнокооперативната демокрация в ТКЗС. Направиха се облекчения в задължителните държавни доставки, а впоследствие тези доставки бяха и окончателно премахнати, като се измени системата на изкупуване на продукцията от селото. Премахна се и натуралното заплащане за извършената от машинно-тракторните станции работа. С една дума, в процеса на коопериране на селското стопанство започна преход от количествено към качествено изменение, от развитие в ширина към развитие в дълбочина.

За да се създадат благоприятни условия за възхода на кооперативния строй, през 1959 г. се пристъпи към уедряване на трудово-кооперативните стопанства. Само две-три години след това земята, с която разполагаше едно кооперативно стопанство, се увеличи 3—4 пъти.

Рентата за внесената от кооператорите земя започна осезателно да намалява, а към 1960 г. по решение на кооперативните стопанства бе окончателно премахната. По този начин бе ликвидиран и последният икономически остатък от частната собственост върху земята. Кооперативните стопанства станаха последователно социалистически стопанства, остатъците от частната собственост вече нямаха съществено значение за тях.

Заедно с тези положителни процеси в кооперативния строй започна и насищането на стопанствата с техника и изкуствени торове и развитието на хидромелиоративното строителство. Въобще кооперативният строй се подготвяше за своята интензификация, въпросът за която възникна с голяма острота.

Системата на управление на икономиката през това време в по-общи линии съответствуваше на относително ограничено национално стопанство, развиващо се предимно на екстензивна база, без достатъчно стимули в обособените производствени звена и с твърде широка детайлизация в централното планиране и ръководство. Тя не създаваше достатъчно обществени и стопански условия за поощряване бързото интензивно развитие на националното стопанство, не бе пригодена към относително по-широки мащаби на икономиката. Подготовката за новия, по-висш етап на социализма изискваше системата на управление на народното стопанство да се преустрои и пригоди към изискванията на бързоразвиващата се икономика в условията на непрекъснат технически прогрес. През 1963 г. бе поставена задачата да се подготви нова система на ръководство.

Въобще в развитието на България след победата на социалистическите производствени отношения се очерта един период от 1958 до 1966—1967 г., когато, въпреки че в социално-икономическо отношение преходният период от капитализма към социализма бе завършен, в стопанството още продължаваха да се изпълняват редица негови задачи. Същността на задачите на преходния период, както и на всички останали етапи от развитието на социализма, бе двустранна: да се изгради материално-техническата база на социализма и да победят социалистическите производствени отношения във всички сектори на народното стопанство. Победата на социалистическите производствени отношения у нас настъпи през относително по-ранен период, когато материално-техническата база на социализма бе още относително ниска. По тази причина, макар и вече напълно победили като социалистически, те бяха също на относително по-ниска степен на развитие. Нужно бе следователно изпълнението на някои стопански задачи на преходния период да продължи и след 1957 г. и се подготвят условията за преминаване към етапа на изграждане на развито социалистическо общество.

Към 1966 г. в стопанството на страната назряха материалните и икономическите условия за преход към строителството на развито социалистическо общество. За това говорят много данни. През 1967 г. например темпът на увеличаване на заетата в промишлеността работна сила постепенно се забави, като съответно се ускори нарастването на производителността на труда. Прирастът на работната сила в промишлеността от 9,4% през 1967, намаля на 4,8% през 1969 година. Производителността на труда бързо нарасна и през 1967 г. нейният растеж вече бе по-висок от средногодишния растеж през периода 1961—1965 година. През 1967 г. 62% от прираста на продукцията в промишлеността вече бе свързан с интензивните фактори, т. е. той бе резултат на повишението на производителността на труда.[43]

Свидетелство за дълбоките промени в народното стопанство през първата половина на шестдесетте години бе и изменението на неговата отраслова структура. Особено голямо значение имаше развитието на машиностроенето. През 1967 г. неговата продукция се увеличи с 46% в сравнение с равнището ѝ през 1965 г., а относителният ѝ дял (заедно с продукцията на металообработващата промишленост) от 12,5% нарасна на близо 20%. Аналогично бе положението и с продукцията на химическата промишленост, която от 6,2% увеличи дела си на 7,4%.[44] Тези промени

[43] По данни на Статистически годишник на НРБ, 1970, с. 87—96.
[44] По данни на същия източник.

в структурата на промишлеността са много съществени, като се има предвид състоянието на стопанството в края на петдесетте години. Те са свидетелство за изпълнението на решенията на Априлския пленум на ЦК на БКП и за тяхното дълбоко отражение върху икономиката.

С навлизането във втората половина на шестдесетте години икономиката на страната узря за своя окончателен преход към изпълнението на задачите по изграждането на развито социалистическо общество. Новите задачи на по-висшия етап на социализма постепенно бяха изяснени на няколко последователни пленума на Централния комитет на партията, а заедно с това и поставени за решаване в живота.

3. ПОЛИТИКА НА ИЗГРАЖДАНЕ РАЗВИТО СОЦИАЛИСТИЧЕСКО ОБЩЕСТВО

Страната ни навлезе в етапа на изграждане на развито социалистическо общество, но изпълнението на задачите на този етап още не е завършено. То вероятно ще продължи през следващите четири-пет петилетия, когато постепенно и последователно, тухла след тухла ще се строи високата сграда на зрелия социализъм. Основната същност и задачите на този етап, както и перспективите на страната обаче са напълно изяснени. Политиката на партията, в т. ч. и нейната икономическа политика за следващите 20—25 години бе определена с решенията на нейния Десети конгрес и на редицата важни пленуми на Централния комитет преди и след конгреса, както и на националната партийна конференция (1974 г.).

РАВНИЩЕ И ОСОБЕНОСТИ НА ПРОИЗВОДИТЕЛНИТЕ СИЛИ

Основно направление на икономическата политика на партията при изграждането на зряло социалистическо общество е развитието на производителните сили, с които са свързани и всички социално-икономически промени в обществото. «В целия грамаден и сложен комплекс от икономически, социално-политически и идеологически задачи, които стоят пред партията на сегашния етап — се казва в нейната програма, — определящо значение има задачата *да се изгради напълно материално-техническата база на социализма, да се развиват с*

високи и стабилни темпове производителните сили, да продължава интензификацията на икономиката. Пълното използване на факторите на интензивен растеж, на най-новите постижения на научно-техническата революция ще бъде главната насока в политиката на партията за развитие на производителните сили през следващия етап.»[45]

Равнището и особеностите на производителните сили и най-вече на материално-техническата база на обществото следва да се разглеждат в съответствие с промените в света. Техниката днес се изменя извънредно бързо, поради което се изменят и утвърдените постановки за равнището на материално-техническата база, характерна за един или друг обществен строй. Преди четиридесет-петдесет години, непосредствено след Октомврийската революция например, представата на нейните съвременници за необходимата материално-техническа база на комунизма се свързваше с достигането и надминаването на тогавашното равнище на капитализма. Днес обаче това звучи наивно, тъй като техниката направи огромен скок. Равнището на материално-техническата база трябва да се определя динамично, в развитие, като се съобразява с прогреса на техниката, а днес — с научно-техническата революция. На него следва да се погледне исторически и да се определя в известна степен условно. Исторически — като се имат предвид сегашното равнище на техниката и очертаващите се зрими нейни перспективи. Условно — в смисъл, че определените показатели на нейното равнище се изменят с промените в техническия прогрес.

При тези предпоставки, като се изходи от разкритите в Програмата на партията показатели за равнището на материално-техническата база, може да се установят следните нейни по-характерни черти в етапа на развитото социалистическо общество:

Първо, постигане пълна комплексна механизация на производствените процеси, тяхната автоматизация в основните участъци и решаващите сектори на народното стопанство и подготовката на условия за преминаване в бъдеще към кибернетизация на производствените процеси. Достигането на тези показатели в развитието на технологическите процеси на производството е свързано с дълбоко преустройство на стопанството, с изменението на неговата структура, при която преобладаващ дял ще имат отраслите на машиностроенето, металургията, химическата промишленост, а във всеки от тях — относително най-прогресивните подотрасли и производства, като електрон-

[45] Програма на БКП, с. 49.

ната промишленост, производството на апаратура за автоматизация и др.

Второ, изпреварващо развитие на производството на електроенергия и в тази връзка промяна в енергоизточниците, в технологията на производството на електроенергия и нейното транспортиране. Очертава се в бъдеще да се премине към използване на атомната енергия. Възможно е малко по-късно да се мине към непосредствена трансформация на енергията в електрическа, както и към безжичното ѝ транспортиране.

Трето, съществени промени в предметите на труда — суровините и материалите. Развитието на технологията на производството, на химията и химическата промишленост изнасят на преден план значението на синтетичните суровини, които в много отношения превъзхождат естествените. Вероятно е при изграждането на материално-техническата база на развитото социалистическо общество да настъпи съществена промяна в структурата на суровините и материалите, при която, въпреки абсолютното повишение на използваните естествени предмети на труда, техният относителен дял значително да се намали в резултат на изпреварващото използване на синтетичните.

Четвърто, непосредствено с развитието на материално-техническата база следва да се усъвършенствува и другият елемент на производителните сили — работната сила. При изграждането на развито социалистическо общество се очаква да бъдат премахнати изцяло операциите от тежък и среднотежък физически труд, значително да се разширят интелектуалността на труда и необходимите за него квалификация и образование на трудещите се. Заедно с това по всяка вероятност съществено ще се измени структурата на работната сила, най-напред в съотношението между производствената и непроизводствената сфера в полза на последната, а след това между отделните отрасли и подотрасли в полза на очертаващите се най-модерни и заедно с това трудоемки отрасли на производството в машиностроенето, приборостроенето и други.

Изграждането на развито социалистическо общество поставя пред Българската комунистическа партия и народа качествено нови задачи в общественото производство. Основната от тях е техническият прогрес във всички области на производството. «*Научно-техническият прогрес* — заяви др. Т. Живков пред Юлския (1968 г.) пленум на ЦК на БКП — *е главното средство за бързо повишаване на икономическата ефективност на общественото производство като необходимо условие за ускоряване изграждането на развито социалистическо общество у нас, за все по-пълно задоволяване на непрекъснато нарастващите мате-*

риални и духовни потребности на народа. На . . . научно-техническата революция трябва да се гледа . . . като на *важна политическа и социално-икономическа задача в борбата за окончателно построяване на развито социалистическо общество в България». . .*[46]

Изграждането на развит социализъм изисква да се направят качествени промени в производството и неговата технология. Централният комитет на партията установи като най-важен път в по-нататъшното икономическо развитие внедряването на постиженията на научно-техническата революция.

Изпълнението на тази основна задача на икономическата политика изискваше усилено да се развива науката, като нейните постижения непосредствено се свързват с производството. Партията оцени значението на този фактор и още през 1962 г. на пленум на Централния комитет постави въпроса за развитието на науката, а също за нейната организация и ръководство. Формиран бе комитет за наука и технически прогрес и се сложи началото на усилено изграждане на специализирани институти по отделни отрасли на производството и области на науката. Създадени бяха условия дейността на институтите да се насочи към нуждите на производството, да се стимулират научните изследвания и се внедряват техните постижения в практиката.

Линията на съобразяване техническата политика с изискванията на научно-техническата революция бе разкрита на Деветия конгрес на партията. Бяха начертани и пътищата за нейното разгъване, а след това бяха осъществени и много задачи в тази област. Животът обаче пораждаше по-високи изисквания и поставяше нови проблеми.

Основен тласък за развитие на науката и внедряване на нейните постижения в производството даде Септемврийският (1969 г.) пленум на ЦК на БКП. Пленумът разкри ролята на техническия прогрес за растежа на икономиката и изграждането на зряло социалистическо общество и посочи пътищата за развитието на науката и използването на нейните постижения. Той постави и въпроса за концентрацията на научноизследователските звена. Големите задачи изискваха да се съсредоточат силите и средствата, да се преодолее раздробеността на научните звена и дребнотемието в тяхната дейност.

Септемврийският пленум отчете, че основен проблем в развитието на икономиката на страната в условията на научно-техническата революция е създаването на икономически, научни и технически предпоставки за автоматизация на производството и

[46] *Живков, Т.* Избрани съчинения в осем тома. Т. V, с. 175.

управлението на стопанството върху основата на електрониката и особено на микроелектрониката. Нужно бе на организацията на производството да се погледне през погледа на бъдещето. Това означава, че тя следваше да се съобрази не само с постигнатото в по-напредналите страни, но и с бъдещето, да се прецени насоката на нейното развитие и се изгради една правилна и перспективна техническа политика в производството и управлението на стопанските процеси. Без ясно очертана по-далечна перспектива в тази област не биха могли да се задоволяват нуждите и на съвременността, тъй като техническият прогрес изисква далечна и широка подготовка, свързана с решаването на много икономически и технически проблеми и създаването на необходимите материални и финансови предпоставки. Значението на Септемврийския пленум бе именно в това, че успя да долови тенденцията на нашата съвременност, да оцени по достойнство ролята на техническия прогрес и начертае техническата политика на партията в нейната цялост, както и задачите по нейната реализация.

Основните насоки в развитието и внедряването на техническия прогрес, разкрити от Септемврийския пленум, се отнасяха преди всичко до установяване неговото направление и определяне техническата политика при една по-далечна перспектива. Най-важното в тази политика бе, че техническото развитие се насочваше към търсенето на принципно нови технологии, които непосредствено отразяват новостите в научно-техническата революция. Съществен момент бе постановката за комплексния характер на задачата по техническия прогрес.

Централният комитет изискваше проблемите на научно-техническата революция да се решават не разпокъсано и обособено по отрасли или ведомства и техните организации, а цялостно, във всички отрасли и всички звена едновременно, разбира се, при определена вътрешна връзка, съподчиненост и последователност. Комплексността на задачата постави и проблема за ръководството на процесите по внедряването на техническия прогрес и постиженията на научно-техническата революция в народното стопанство. Нужно бе да се концентрират усилията на научни работници и непосредствени производители, на техници, икономисти, математици и други и се подчинят на единната задача.

Обединяването на усилията на нацията за технически прогрес определяше и ролята на Централния комитет като основно ръководно ядро при провеждането на новата техническа политика на страната. Въпросът бе не до непосредственото оперативно ръководство, а до управлението на основните и определя-

щи процеси, до върховния контрол при тяхното изпълнение, до осъществяването на вътрешна координация и субординация между процесите. Целта на ръководството бе изпълнението на тази задача да не затъне в по-тесните и относително ограничени рамки на ведомствата и стопанските организации, при което да се загуби перспективата и вътрешната логика на процесите.

Септемврийският пленум на ЦК на БКП обърна специално внимание на усъвършенствуването на технологическите процеси и определи основните насоки на тяхното развитие. Той обсъди програма за изграждането на автоматизирани системи за управление с национално значение и на системи на управление в структуроопределящи обединения и предприятия. Както заяви др. Т. Живков пред пленума, изпълнението на тези програми ще бъде материална предпоставка за изграждането на развито социалистическо общество в нашата страна.

На пленума бяха разкрити по-важните процеси при последователното внедряване и развитие на техническия прогрес в различните звена на народното стопанство. Препоръчано бе изпълнението на задачите на техническата политика на партията да бъде предшествувано от всестранен критичен анализ на съществуващата организация на производството, на нейните постижения и основни слабости и върху тази основа по-нататък да се създават моделът за съответното техническо решение и всички свързани с него процеси. Моделът е необходим, тъй като съвременните явления във всички области на живота са твърде сложни и преплетени, взаимовръзката между тях е дълбока и органическа. Той има за задача в относително по-опростена форма да изобрази всички основни взаимовръзки и заедно с това да провери тяхната вярност и надеждност, да разкрие възможните варианти и създаде предпоставки за избирането на най-подходящия. По-нататък партията препоръча моделите да се експериментират и при доказана правилност да се проектират и внедряват в живота.

Септемврийският пленум обърна внимание на една твърде съществена предпоставка за комплексното решаване на задачите на техническия прогрес в мащабите на народното стопанство — наличието на широка и добре организирана система на научна, техническа и социална информация. Той подчерта значението на информацията за използването на световните постижения в производството и управлението на социалния живот и постави основните задачи по нейната бъдеща организация в нашата страна.

Септемврийският пленум очерта още една много важна страна на икономическата политика на партията — по-нататъшната концентрация на общественото производство и научните изслед-

вания. С това той откликна на една обективна необходимост в икономическото развитие на страната, посочи пътя за съобразяването с насъщна закономерност за съвременния етап на социализма.

Концентрация на общественото производство у нас бе осъществена и в миналото. Веднага след национализацията на капиталистическата промишленост бе извършено и първото крупно социалистическо прегрупиране на предприятията. С него бе преодоляна разпокъсаността, създавана от частната собственост и изостаналостта на капиталистическа България. В процеса на индустриализацията и коопирането на селското стопанство продължи и концентрирането на производството. Възникнаха едри промишлени и селскостопански предприятия с модерна техника и механизация на производствените процеси. Концентрацията на общественото производство се засили с изпълнение решенията на Априлския пленум на ЦК на БКП от 1956 година.

Решенията на Септемврийския пленум бяха пряко продължение на априлската линия за концентрация на общественото производство. Те обаче внесоха и съществено нови страни в политиката на концентрацията, които засягаха нейните мащаби, темпове на развитие и острота на постановката. Разглеждайки тези нови страни, др. Т. Живков заяви: «Преди всичко новото е. . . *че сега поставяме въпроса за концентрацията и специализацията в най-тясна връзка с целия възпроизводствен процес и в зависимост от него, отчитайки всички негови фази, като се започне от производството на суровината до създаването на крайния продукт и до неговата реализация.* Задачата е концентрацията и специализацията на производството, върху основата на които се извършва неговото по-нататъшно обобществяване, да бъдат в съответствие с новите възможности на съвременната техника, на социалистическата икономика».[47]

Качествено новите моменти в концентрацията на производството, установени от Септемврийския пленум, се свеждат найнапред до нейната вертикална насоченост. Поставена бе задачата предприятията да се концентрират не само и не толкова по хоризонтална линия, която ги обединява върху основата на еднородното производство, но и по линията на взаимната връзка между тях в съответствие с последователността на производствените процеси, при което се обхващат фазите на реализацията на продукцията и се включват научните изследвания и тяхното използване в производството. Целта бе да се създадат крупни

[47] *Живков, Т.* Избрани съчинения в осем тома. Т. 6, с. 327.

обединения, които да обхванат цели подотрасли и отрасли на производството, като включват всички необходими дейности: производство, реализация и научни изследвания, а при производството — всички негови етапи до създаването на крайния продукт. Характерното тук следователно бе не само дълбоката количествена разлика от предишните форми на концентрация, но преди всичко качествената.

Септемврийският пленум на ЦК на БКП разгледа проблема за концентрацията не сам по себе си, а като неделима част от общата политика на партията и като средство за решаването на важни народностопански задачи. Особено следва да се подчертаят две от тях: съединението на науката с производството и усъвършенствуването на икономическата и по-специално на производствената структура на страната. Свързването на науката с производството се постигна, като много от научноизследователските звена в производството пряко се подчиниха на обединенията и се превърнаха в органическа част от тях. А усъвършенствуването на структурата на народното стопанство се постигна чрез създаването на отраслови и междуотраслови обединения, в които се концентрираха различни дейности и много предприятия по вертикална и хоризонтална връзка и близост. С тази нова постановка концентрацията на общественото производство надхвърли по-тесните граници на задачите в рамките на отрасъла и се насочи към решаването на народностопанските проблеми.

Задачите по концентрацията на общественото производство бяха многостранни и засягаха производството, управлението, финансовите резултати и обществения живот. В производството чрез нея се целеше да се създадат оптимални по размер производствени и стопански единици, които да имат оптимална серийност и система на обслужване на производството и да постигнат най-висока производителност на труда. В управлението концентрацията целеше да създаде най-съвършена структура и пълна синхронизираност между отделните звена и фази на производството, да се изгради субординация, която да усъвършенствува централизма и разширява участието на трудещите се в управлението. Във финансовите отношения целта бе да се постигнат най-голяма икономия на средства, висока рентабилност и въобще ефективност на производството. В обществено-икономическото развитие се целеше да се усъвършенствуват производствените отношения и по-специално социалистическата собственост с всички произтичащи от това последици.

Концентрацията на общественото производство започна в промишлеността и обхвана научноизследователската дейност,

транспорта и строителството. В тези основни отрасли на стопанството в кратко време след Септемврийския пленум на ЦК на БКП бяха извършени дълбоки преобразования в обществената организация на производството. По-късно с решенията на Априлския (1970 г.) пленум се пристъпи към концентрацията и на селското стопанство на принципно нова основа. Най-главното за нея бе обединяването на производствените звена и дейности, при което се преодоляваха производствените, социалните, отрасловите и другите бариери от близкото минало.

Чрез постановката за създаването на аграрно-промишлените комплекси Централният комитет на партията изгради нова концепция за концентрацията в селското стопанство, разви марксистко-ленинската теория за организацията на общественото производство и процеса на сближаване и сливане на двете форми на социалистическа собственост, както и за преодоляване на съществените различия между града и селото. Решенията на Априлския (1970 г.) пленум, които следва да се разглеждат като пряко продължение на теоретическите постановки и решенията на Септемврийския пленум, формират нова политика в развитието на общественото производство в селското стопанство със силно отражение върху цялостното развитие на страната. Те са принос в теорията и практиката на строителството на развито социалистическо общество у нас.

При изграждане на развито социалистическо общество партията постепенно формира своето отношение и към една нова страна на обединителните процеси — международната социалистическа икономическа интеграция. Всъщност то бе пряко продължение на последователно прилаганата политика на тясно сътрудничество със социалистическите страни във всички области на стопанския и обществения живот. В сътрудничеството между социалистическите страни постепенно настъпи принципна промяна, която формира нов етап в неговото развитие.

Пред Десетия конгрес на партията др. Т. Живков посочи, че «международната социалистическа интеграция е не само добро желание за съгласуваност, а обективна необходимост, непосредствено свързана с развитието на самите производителни сили».[48] Международната икономическа интеграция е израз на интернационализацията на производството. Всяка епоха създава свои мащаби на общественото производство. Капитализмът разруши тесните граници на феодализма и създаде националните стопанства на съвременните държави. Техническият прогрес и особено научно-техническата революция от своя страна

[48] *Живков, Т.* Избрани съчинения в осем тома. Т. VIII, с. 71.

започнаха да се задушават в станалите вече тесни национални граници на капиталистическата държава. Възникна епохата на интернационализацията на производството, при която развитието на икономиката вече създава световното стопанство. Съвременният капитализъм се приспособява към тези изисквания и в по-висшите етапи на своето развитие пристъпва към усилена интернационализация на производството. Този процес обаче е най-типичен и вътрешно присъщ на социализма. Епохата на социализма е епоха на интернационализация на производството.

В първия етап от развитието на социализма в България интернационализацията на производството се проявяваше относително слабо. Причина за това бе ниското развитие на производителните сили при капитализма в страната, както и необходимостта от възстановяване на стопанството от разрушенията на войната. Постепенно обаче растежът на икономиката създаде предпоставки за разширяване процесите на интернационализация. Отначало те се проявяваха главно като икономическо сътрудничество между социалистическите страни и преди всичко между страните, които през 1949 г. създадоха Съвета за икономическа взаимопомощ. Основна роля в тази икономическа общност започна да играе Съветският съюз — най-укрепналата в икономическо и политическо отношение социалистическа държава.

Годините след създаването на СИВ са години на непрекъснато разширяване на икономическото сътрудничество между страните членки и на усъвършенствуване на неговите форми. Наред с външната търговия между тези страни постепенно се развиваха и научно-техническото сътрудничество, координираната специализация и коопериране на производството, финансово-кредитното сътрудничество и др. Бързият растеж на националните икономики на страните от СИВ и непрекъснатото разширяване на икономическото сътрудничество между тях постепенно създадоха условия за дълбок преврат в интернационализацията на производството и възникването на международната социалистическа икономическа интеграция.

Международната интеграция е процес на съзнателно органическо обединяване на икономиките на социално еднотипни страни. С нея икономиката на всяка от страните се приспособява към нуждите на останалите по линията на международното разделение на труда и специализация на производството. Общественото възпроизводство в националните рамки на отделната страна се свързва с възпроизводството в другите, като постепенно възникват и се развиват основите на единно международно възпроизводство, а икономическите структури на отделните страни се преплитат и възникват елементите на единна иконо-

мическа структура. Интеграцията е висша форма на интернационализация на производството, която се появява на определен етап от развитието на икономическите взаимоотношения между страните.

За България навлизането в етапа на международната икономическа интеграция съвпадна с времето, когато започна изграждането на развито социалистическо общество. Новите задачи в икономиката не можеха да се решат без разширяването на непосредственото сътрудничество между страните и поставянето му на нови начала. Пропорционалността и хармоничността в националното стопанство при дълбокото международно разделение на труда, в което България бе навлязла, изискваха стабилност на външноикономическите връзки, ритмичност и непрекъснатост на тяхната реализация. Вътрешноикономическото развитие тясно се свързваше с международните икономически отношения. Качествените промени в националните икономики изискваха аналогични промени и в интернационалните отношения и се обуславяха от тях. Затова процесите на интеграцията на България с другите страни членки на СИВ формираха една от важните линии на икономическата политика при изграждане производителните сили и обществената организация на производството на развитото социалистическо общество. Тази линия бе потвърдена от Юлския (1973 г.) пленум на ЦК на партията, който особено наблегна на тясната интеграция на икономиките на НР България и Съветския съюз.

Ключов синтетичен проблем на изграждането на производителните сили на развитото социалистическо общество в нашата страна е повишаването на обществената производителност на труда. Голямото значение на този процес бе подчертавано във всички по-важни решения на Централния комитет на партията, свързани с икономиката на страната, то бе разкрито и на Десетия конгрес на партията, но особено широко и всестранно бе разгледано на Националната партийна конференция през март 1974 година. Основа на разискванията и на решенията на Конференцията бе докладът на др. Т. Живков «За висока обществена производителност на труда»[49].

Националната партийна конференция разкри основните фактори, които издигат повишаването на обществената производителност на труда като «задача на задачите» в икономическата политика на партията. Наред с общите обективни фактори на развитието Конференцията посочи значението и на редица непосредствени фактори в икономиката на България. От една

[49] *Живков, Т.* За висока обществена производителност на труда.

страна, са успехите в досегашното икономическо развитие: изградената материално-техническа база, солидният научен потенциал, опитните ръководни и изпълнителски кадри, добре организираната и осъзната работническа класа, окрупнените стопански организации, засилването на интеграционните процеси между страните членки на СИВ и др. От друга страна, фактори с голямо значение за повишаването на обществената производителност на труда за нашата страна са ограничените материални и финансови ресурси, нараствващият недостиг на работна сила, необходимостта широко да се навлезе в международния пазар и продължи задълбочаването на интеграцията с другите страни. И едните, и другите фактори изискват със силата на обективна необходимост ускорено да се повишава производителността на труда. Сега, заяви др. Т. Живков пред Националната партийна конференция, *«повишаването на обществената производителност на труда е онова главно звено, за което, ако се хванем, както ни учи Ленин, ще можем да изтеглим цялата верига»*[50].

Националната партийна конференция посочи, че съществено значение за постигане по-висока обществена производителност на труда има възприемането на нов подход към този проблем. Повишаването на обществената производителност на труда е комплексна задача, която изисква едновременното действие на множество фактори: концентрация, решително съкращаване номенклатурата на производството и трайна специализация; пълна, дълбока и комплексна преработка на добитите в страната и внесените от чужбина суровини; решително преустройство на научния фронт и неговото съсредоточаване в основните направления на специализацията на страната по линията на интеграционните процеси в СИВ; повишаване качеството на изделията на промишлеността и селското стопанство; ускоряване на строителството и своевременно и пълно усвояване на новите производствени мощности; бърза и непрекъсната модернизация и реконструкция на основните фондове, което, както се изтъкна на Националната партийна конференция, е най-прекият път за повишаване на обществената производителност на труда. Съществено значение за повишаване на обществената производителност на труда имат и редица по-общи фактори, като усъвършенствуване на планирането, повишаване ролята и отговорността на органите на държавното управление и ръководство на икономиката, повишаване подготовката на ръководните и изпълнителските кадри, укрепване на трудовата дисциплина и др

[50] Пак там, с. 10.

Производителните сили имат решаващо значение за строителството на развито социалистическо общество, обаче степента на зрелост на това общество се определя от особеностите на производствените отношения. Затова за пълната характеристика на икономическата политика на партията при изграждането на зрелия социализъм е необходимо да се установят същността и особеностите на неговите производствени отношения.

Едни от най-съществените страни на икономическата политика на партията при изграждането на производствените отношения на развитото социалистическо общество в нашата страна бяха разкрити от Юлския (1968 г.), Септемврийския (1969 г.) и Декемврийския (1972 г.) пленум на Централния комитет на партията. На тези пленуми бяха определени пътищата за по-нататъшното развитие и усъвършенствуване на планирането на обществото, на стоково-паричните отношения и ролята на пазара при управлението на икономиката, на финансово-кредитните отношения, международното разделение на труда, повишаване жизненото равнище на народа и комплексното удовлетворяване на неговите потребности и др. Самото изброяване на проблемите показва важността на решенията на пленумите за по-нататъшното развитие на производителните сили и икономическите отношения при изграждането за зряло социалистическо общество.

Най-важна страна на производствените отношения е собствеността. Нейното развитие е основа и заедно с това израз на съществените промени в производствените отношения. Развитието на собствеността при изграждането на зряло социалистическо общество протича най-напред по линията на разширяването на нейния обект. В резултат на непрекъснатото повишаване на общественото производство все повече се увеличава съвкупният обществен продукт и онази част от него, която има трайно значение и образува съдържанието на националното богатство. Процесът тук не е само количествен, при разширяването на социалистическата собственост се увеличава и капацитетът на функциониращите средства за производство, прогресивно нараства възможността за по-нататъшно развитие на производството и увеличаване на обществения продукт.

С разширяването на производството обществото става по-богато, а заедно с това по-богати стават и неговите членове, те по-пълно удовлетворяват своите потребности, по-големи стават и възможностите за интелектуалното им развитие. Увеличеното

производство освен това е предпоставка и за задълбочаване на обществения характер на собствеността, на общественото разделение и коопериране на труда. Разширената социалистическа собственост от своя страна става основа за изграждането на нови предприятия, за внедряване на по-съвършена техника.

Важна насока в развитието на социалистическата собственост е усъвършенстването на нейната вътрешна структура. Разширява се преди всичко делът на средствата за производство, които са най-прогресивни и чертаят облика на бъдещото развитие на икономиката. Изграждането на зряло социалистическо общество изисква да се създаде съвременна отраслова структура на стопанството, в която да преобладава относителният дял на промишлеността, а в нея — относителният дял на машиностроенето, енергопроизводството, химическата промишленост, металургията и др. Значението на тези отрасли днес се определя от ролята им в научно-техническата революция и строителството на материално-техническата база на развитото социалистическо общество. Особено значение имат приборостроенето, електронноизчислителната техника, които са свързани с автоматизацията и кибернетизацията на производството — най-важните технологически процеси на нашата съвременност. «Националният икономически комплекс — се посочва в Програмата на партията — ще се характеризира с висока степен на индустриално развитие. Водещо място ще заемат производствата с висока ефективност, отраслите, които са носители на техническия прогрес и спомагат за интеграцията на нашата икономика с икономиката на социалистическите страни.»[51]

При изграждането на зряло социалистическо общество се усъвършенствува и социалната структура на собствеността и по-точно отношението между държавната и кооперативната социалистическа собственост. И двете форми на собственост са последователно социалистически, развитието на всяка от тях е развитие на обществената собственост, развитие на социализма, но общонародната собственост има ръководна роля и определящо значение за развитието на обществото. Разширяването на общонародната собственост, на нейния дял в общата социалистическа собственост водят до укрепване на народното стопанство и до увеличаване на неговите възможности за икономически растеж. В Програмата на партията се посочва: «В резултат на бързото и непрекъснато увеличаване на относителния дял на

[51] Програма на БКП, с. 52.

промишлеността и на другите неселскостопански отрасли обхватът на държавната собственост се разширява, увеличава се нейната роля в развитието на социалистическата собственост, нейното въздействие върху главните процеси на обществения живот.»[52]

При общото изменение на структурата на собствеността се променя и нейната основна структурна единица. В резултат на системната централизация и концентрация на общественото производство рамките на производствената единица се разширяват и тя се приспособява към съвременните изисквания на високопроизводителната техника и усъвършенстваните технологически процеси. Обединената стопанска единица става основа за повишаване ефективността на производството и снижаване на неговата стойност.

Концентрацията и интеграцията на стопанството обаче са не само технически или организационни преустройства, а процеси, които дълбоко изменят структурата на социалистическата собственост, нейните производствени възможности и перспективи на развитие. С тяхното осъществяване се формира нова структура на производствения организъм, основана на обединените и значително уголемени относително самостоятелни стопански организации и аграрно-промишлени комплекси. Изграждането на тези организации и комплекси разрешава съществени противоречия в икономиката и усъвършенствува социалистическата собственост, разкрива процеса и формите на постепенното сближение и по-нататък на сливането на кооперативната и държавната социалистическа собственост.

Голямо значение за усъвършенствуване вътрешноотрасловата структура на социалистическата собственост има специализацията на производството. При изграждането на развито социалистическо общество тя намира широко приложение. Докато стопанските организации са относително малки, тяхната специализация е технически ограничена, но с обединяването им в мащабите на цели подотрасли и отрасли, както става при повисшите етапи на социализма, специализацията става не само възможна, но и необходима. Обществено отражение от специализацията на производството и разширяването на разделението на труда е задълбочаването на обществения характер на производството и на собствеността.

При изграждането на зряло социалистическо общество продължава процесът на по-нататъшното обобществяване на производството и възникването на международната социалистичес-

[52] Пак там, с. 58.

ка собственост. С бъдещото развитие следва да се очаква, че значително ще се задълбочи международното разделение на труда, при което ще се появят нови форми на кооперация на труда и обединение на стопанските организации, на задълбочаване на интеграцията между страните, а с това и нови форми на съществуване на международната собственост.

Международната икономическа интеграция днес преминава през различни стъпала и форми, свързани със стокообръщението, кредита, научните изследвания, производството и други важни области на икономическия живот. При всички тях, даже и при най-низшите, възникват и елементи на международната собственост, а с тяхното развитие и усъвършенствуване тази собственост още повече повишава своята обобщественост. Особено са характерни съвместните стопански организации, обединените проектантски и проучвателни организации, общите банкови институти, интегрираните научни организации и др. При тях не само че се обединяват усилията на отделните социалистически страни в една или друга област, но се създават и съвместни фондове, управлението на които се поверява на обособени ръководства. Тук, а също и при по-съвършените степени на международна собственост, се запазва деловото участие на отделните страни в общите фондове и произтичащите от това икономически последствия, но заедно с това възниква и обособената икономическа форма, в която фондовете функционират съвместно и единно. В този смисъл те придобиват елементи на международна собственост и са относително по-висока степен на обобществяване на производството. Международната социалистическа собственост не е някаква наддържавна собственост, а форма на обединение на собствеността на отделните страни, при която националната ѝ принадлежност не изчезва.

На международната интеграция на производството, а с това и на процесите на създаването на международната социалистическа собственост напоследък бе даден силен тласък. На XXV сесия на СИВ (1971 г.) бе приета Комплексна програма за развитие на международната икономическа интеграция. С изпълнението на тази програма ще се даде силен тласък за по-нататъшно обобществяване на производството и за развитие на международната социалистическа собственост. «По такъв начин — заяви др. Т. Живков пред Десетия конгрес на БКП — *социалистическата собственост ще започва постепенно да надраства националните граници на отделните социалистически страни и да се обобществява в мащабите на световната социалистическа общност. Върху тази основа ще възникват и ще се развиват елементи на международната социалистическа собственост*

като ново явление в общото развитие на братските страни по пътя на социализма и комунизма.»[53]

Съществен процес в развитието на социалистическата собственост при изграждането на зряло социалистическо общество е сближаването и постепенното сливане на общонародната и кооперативната собственост, при което възникват и се развиват нови икономически форми — аграрно-промишлените и промишлено-аграрните комплекси и обединения. Тези форми създават условия за многостранна вътрешна интеграция на държавни и кооперативни предприятия и на промишлеността със селското стопанство, при което постепенно се преодоляват съществените различия между тях и се създават предпоставки за тяхното сливане.

Процесът на обобществяване на кооперативната собственост не протича самостоятелно и независимо от развитието на общонародната собственост. Напротив, той е процес на успоредно развитие и обогатяване на двете форми на социалистическа собственост, на сближаването и постепенното им сливане. Тенденцията на това сближаване и сливане е вече очертана в нашето стопанство. Както заяви др. Т. Живков пред Десетия конгрес на партията, то «протича върху основата на бързото развитие на производителните сили и в двата сектора на народното стопанство, върху основата на един *непрекъснат диалектически процес на взаимно проникване и обогатяване на двете форми на собственост*, при което и държавната, и кооперативната собственост повишават степента на своята зрелост»[54].

Основните направления на сближението между кооперативната и държавната собственост са към уеднаквяване методите на производството и формите на икономическата организация в тях. В резултат на уеднаквяването постепенно настъпва вътрешна промяна както в кооперативните, така и в държавните предприятия, те прерастват в нова форма, която чертае пътя на тяхното по-нататъшно развитие и обобществяване. По отношение на средствата за производство в такива нови икономически форми др. Т. Живков отбелязва: «Явно е, че новообразуваните фондове няма да бъдат нито само държавна, нито само кооперативна собственост. Очевидно, тук се ражда нещо ново, което в своето по-нататъшно развитие по същество ще означава постепенно формиране на единна общонародна собственост.»[55]

Особено значение за сближаването и по-нататък за сливането

[53] *Живков, Т.* Избрани съчинения в осем тома, Т. VIII, с. 198.
[54] Пак там, с. 195.
[55] Пак там, с. 197.

на държавната и кооперативната собственост имат изградените у нас аграрно-промишлени комплекси. В тях се постига многостранна вътрешна интеграция, която издига значението им за развитието на обществено-икономическите процеси на село. Основна е хоризонталната интеграция, при която се обединяват селскостопанските предприятия от даден икономически район. Обединителната нишка между тях е териториалната близост и произтичащите от нея сходни производствени и икономически условия. Не по-малко важна е и вертикалната интеграция, при която се обединяват предприятия, свързани помежду си във възпроизводствения процес. Възникват връзки между стопанства и предприятия, които произвеждат суровината, преработват я, а след това се занимават и с нейната продажба. Тук следователно се интегрират добивното и преработвателното производство, а също и търговията.

В недалечното минало се считаше, че сливането на държавната с кооперативната собственост е основният и почти единственият процес на преминаването на социалистическата собственост в комунистическа, приемаше се, че с извършването на този процес се достига границата на социализма, отвъд която вече е преходът към комунизма. Съвременният живот, дълбоко анализиран в Програмата на партията, подсказва и други решения на въпроса паралелно с вече известните. Сливането на двете форми на собственост е важен процес в развитието на социалистическите производствени отношения, но то не изчерпва съдържанието на прехода от социалистическа към комунистическа собственост. В резултат на сливането ще възникне единната общонародна собственост, която обаче все още може да не е комунистическа и да не поражда комунистически производствени отношения. Превръщането ѝ в комунистическа изисква тя и по-нататък вътрешно да се развива и усъвършенствува. Уточнява се представата и относно пътя на усъвършенствуването на социалистическата собственост. Днес той не трябва да се вижда само в сливането на двете форми на собственост, а преди всичко в задълбочаването на общественото разделение на труда, в развитието на концентрацията в рамките на държавната и кооперативната собственост или в обединяването на двете и в развитието на международната икономическа социалистическа интеграция.

Промените в собствеността при изграждането на развито социалистическо общество са съществени и силно прогресивни. Те са основа за промени и в останалите елементи на производствените отношения, но както при собствеността, така и при всички останали страни на производствените отношения не до-

веждат и не могат да доведат до изменение на социалистическата им природа. Всички те остават социалистически, но преминават в по-високата степен на най-пълна, чиста и всестранна изява, в степента на своята най-висока зрелост.

При изграждането на развито социалистическо общество настъпват характерни промени и в друга важна страна на производствените отношения, извън собствеността — в разпределителните отношения. Разпределението и неговите форми при социализма са подчинени на една основна и много важна задача — да създават материални стимули за повишаване на производството и на обществената производителност на труда. Естеството и силата на стимулите определят жизнеспособността на всеки обществен строй, в това число и на етапа на изграждане зряло социалистическо общество.

Изграждането на развито социалистическо общество изисква с още по-голяма сила да се използват разпределителните процеси за разширяване на материалните стимули у производителите. Паралелно с този процес следва и усъвършенствуването на формите на разпределение, както и на всички предпоставки, от които те зависят. В Програмата на партията основателно се посочва: «В съответствие с измененията в производителните сили и в отношенията на собственост ще се усъвършенствуват и *разпределителните отношения.*»[56]

Основните най-общи тенденции в развитието на разпределителните процеси в стопанските организации като обособени единици при изграждането на развито социалистическо общество са няколко. Преди всичко настъпва процес на постепенно уеднаквяване формите на разпределение на общия доход в предприятията на държавния и кооперативния сектор. Унификацията се отнася най-вече до социално-икономическите различия при разпределението, предизвикани от особеностите на социалистическата собственост в двата основни сектора на народното стопанство. В съответствие с процесите на сближение между двете форми на собственост и на известно уеднаквяване на формите на икономическата организация на производството в държавния и в кооперативния сектор постепенно настъпва уеднаквяване най-напред във формите на разпределение, а след това и във величините. Днес това става главно чрез използване на близки по съдържанието си фондове за натрупване и разширение на производството при разпределението на общия доход в стопанските организации на промишлеността и трудово-кооперативните земеделски стопанства. В бъдеще уеднаквяването на формите на

[56] Програма на БКП, с. 60.

разпределение все повече ще обхваща и частта от доходите, предназначена за лично потребление.

Втора насока в развитието на разпределителните процеси е разширяването на самостоятелността на стопанските организации при осъществяването им, свързана с техния нов статут. За разлика от предишните икономически обособени предприятия и даже от бившите обединения съвременните държавни стопански обединения са мощни стопански организации, които разполагат с широки икономически възможности за самостоятелни натрупвания. Фондовете за натрупване се съсредоточават в централата на обединението и се разпределят между неговите клонове в съответствие с нуждите в мащабите на цялата стопанска организация. С това се постига значителна самостоятелност при разпределението на натрупванията, която създава възможност и за най-целесъобразното им използване в мащабите на даден отрасъл или подотрасъл, организационно интегриран в рамките на съответното обединение.

Трябва да се подчертае и стабилизирането на разпределителните процеси, което се постига чрез новия икономически механизъм и се основава главно на дълготрайността на нормативите за разпределение. Разбира се, тук става дума за основните показатели и нормативи, които определят същността на разпределителните процеси. Винаги са необходими някои частични корекции, тъй като е възможно да са допуснати грешки, които животът по-нататък ще разкрие, а и самото развитие налага промени. Важно е запазването на основните принципи, на основния механизъм и на основните нормативи, свързани с него.

Опростяват се и показателите при разпределението с цел да се направят разпределителните процеси ясни както за специалистите, така и за работниците, и то преди всичко непосредствено — чрез въздействието, което механизмът на разпределението оказва върху преките доходи, получавани от работниците в съответствие с техния личен и колективен принос в развитието на общественото производство в рамките на стопанската организация. Използването на трайни показатели за разпределението на общия доход в стопанските организации, точно отразяващи производствените и икономическите резултати от тяхната дейност, е добра основа за създаването на достатъчно и трайни материални стимули за развитието на общественото производство.

Важно направление е усъвършенствуването на основните пропорции при разпределението на общия доход на стопанската организация. С установяването на икономическия механизъм за ръководство на народното стопанство се постигна известна ста-

билност в главните насоки на разпределението. Основното в случая е тенденцията да се разширява частта за натрупване в стопанската организация, формирана от нейните собствени доходи. Няма съмнение, че колкото по-тясно се обвързва разширението на производството на стопанската единица със собствените й доходи, толкова по-голям ще бъде нейният интерес да ги увеличава и най-ефективно да използва натрупванията. Тази насока на увеличаване материалните стимули, заложена още при първите крачки на експериментирането на новата система на ръководство, дълго време не можеше да намери своето най-пълно решение. Едва с интегрирането на предприятията и създаването на големите стопански обединения възникнаха реални възможности за нейното цялостно осъществяване. Пропорциите на разпределението днес намират конкретен израз във формирането на фондовете на стопанската организация, чрез които се създава необходимото съчетание на интересите между нея и трудещите се. Особено значение имат фондовете за развитие и техническо усъвършенствуване, за допълнително материално стимулиране, за социално-битови и културни мероприятия и др.

Разширяват се материалните стимули на ръководния и работническия колектив на стопанската организация. За да се постигнат по-действени резултати, много е важно да се установят подходящи форми за премиране, които да създават най-силни стимули за повишаване производителността на труда и за постигане икономии на суровини и материали, да съдействуват за рационално използване на основните фондове и т. н. От съществено значение е премирането на ръководния и работническия колектив да става на базата на правилно изградена система от показатели, които да обхващат различни страни на производствената и икономическата дейност на стопанската организация.

По-широко се използва данъчната система за материално стимулиране на стопанските организации. Данъците наред със своето фискално значение играят важна роля и за регулиране на редица икономически процеси в стопанската организация, чрез които се създават преки стимули или се съдействува за тяхното по-пълно проявление. Данъчните ставки трябва най-пълно да съдействуват за проявлението на вътрешните стимулиращи фактори.

По-пълно се използват и кредитните отношения и по-специално лихвената ставка за материално стимулиране на стопанските организации. Правилно установената величина на лихвата и особено диференцирането на скалата за лихвения процент в зависимост от характера на заема, неговото предназначение,

срокове и т. н. създава действени стимули както за навременното връщане на заема така и за неговото най-рационално и ефективно използване. В тази област вече е изградена солидна основа, чийто ефект тепърва ще се проявява.

Непосредствени материални стимули се създават най-вече при разпределението на фонда за лично потребление. Сега и в близко бъдеще при изграждането и развитието на зрялото социалистическо общество остава в пълна сила разпределението според труда. Господствуващи конкретни форми на разпределението, както е известно, са работната заплата и възнаграждението за труда в кооперативния сектор. При по-нататъшното строителство на развито социалистическо общество тези форми на разпределение непрекъснато ще се усъвършенствуват, за да се разширяват стимулите за производителите.

Основна тенденция при това усъвършенствуване е унифицирането на формите на разпределението на фонда за лично потребление в различните сектори на обществения живот. Унификацията ще е естествен резултат от развитието на общонародната и кооперативната собственост, от тяхното постепенно сближение и в бъдеще — сливане. На унификацията съответствува сближаването на формите, които се използват при разпределението в двата сектора на общественото производство. Това от своя страна ще създаде предпоставки за укрепване вътрешното единство на общественото производство.

По-силно ще се прояви и процесът на изравняване на средните доходи при разпределението. Днес има известни различия в доходите на трудещите се в отделните отрасли при една и съща квалификация и еднакво работно време. Те се дължат на някои социални предпоставки и конкретни обстоятелства, свързани с разместването на работната сила и стимулирането на отделни професии и видове работа. И едните, и другите обстоятелства имат временен характер и в по-нататъшното развитие следва постепенно да се преодоляват. Това ще става със сближението на общонародната и кооперативната собственост, правилното разположение на производителните сили, създаването на съответствие между наличната и необходимата професионална и квалификационна структура на работниците и т. н. Тези предпоставки вече се зараждат и при по-нататъшното развитие изравняването ще бъде напълно постигнато.

При изграждането на зряло социалистическо общество значително ще нарасства фондът за разпределение според труда, с което ще се разшири потреблението на населението и задоволяването на нарастващите му потребности. Ще се увеличават преди всичко доходите на нископлатените категории трудещи се,

както и на работниците, които увеличават своята квалификация в съответствие с изискванията на научно-техническата революция.

Към тези основни тенденции в разпределението на фондовете за лично потребление се очертават и следните важни, но по-конкретни процеси в тази област: Първо, което не се отнася до целия период на изграждане на зряло социалистическо общество, почти еднакъв темп на увеличаване номиналната и реалната работна заплата на трудещите се. В близко бъдеще увеличението ще става главно по линията на номиналната работна заплата, за да се постигнат някои социални подобрения — повишение на доходите на нископлатените работници, известно относително изравняване на работните заплати между различните отрасли и др. При по-нататъшното изграждане на зряло социалистическо общество обаче, когато посочените цели бъдат постигнати, ще се върви и по линията на относително по-широко намаляване на цените, което ще ускори растежа на реалната работна заплата. Второ, по-силно използване на работната заплата като фактор, който стимулира районното и професионалното разпределение на трудещите се в съответствие с развитието на общата структура на производителните сили в страната. Трето, усъвършенствуване технико-икономическите средства за разпределение според труда. Въпросът се отнася до нормите на труд и на разпределение според труда, които дават възможност точно да се отчитат количеството и качеството на вложения труд, за да може в съответствие с него да се разпределят фондовете за лично потребление. Четвърто, разширяване формите на колективно нормиране и заплащане на труда, което е пряко свързано с развитието на обществения характер на труда и съдействува за материално стимулиране и усъвършенствуване на производството. Пето, разширяване и усъвършенствуване на показателите за отчитане дейността на трудещите се в материалното производство, тяхното обвързване в една органическа система, която дава възможност да се съчетават най-пълно интересите на работниците с интересите на стопанските организации както при отчитането на труда, така и при неговото разпределение.

При разпределението в кооперативните стопански организации се очертава процес на значително разширяване на мащаба, в който се формира общият доход на организацията, а с това и доходът за лично потребление. В недалечно бъдеще, когато икономическите резултати от създаването на аграрно-промишлените комплекси започнат да се проявяват с по-голяма сила, отражението на разпределението върху производството ще стане

по-чувствително. Освен това разширяват се и възможностите за образуване на значителни резерви, чрез които да се нивелират различията при неплодородни години и при нееднаквите стопански резултати в поделенията на аграрно-промишления комплекс. Не е трудно да се предвиди, че когато тези резерви нараснат, ще може да се пристъпи към известна унификация на заплащането между отделните стопанства в аграрно-промишлените комплекси, а и между самите комплекси. С това ще се стигне и до известно изравняване на формите за разпределение според труда в селското кооперативно стопанство и в стопанските организации в държавния сектор, което ще съответствува на сближението и постепенното сливане на двете форми на собственост. Този процес обязателно ще настъпи, но не бива да се очаква, че това ще стане бързо. Необходима е широка материална подготовка, затова той ще протича паралелно с развитието на стопанството и на неговите производителни сили.

При разпределението на фондовете за потребление голямо значение имат фондовете за обществено потребление. В строителството на развито социалистическо общество се очертава тенденция те да растат. Едновременно ще настъпва процес на относително изравняване на обществените фондове на едно лице в града и в селото. Трябва да се очаква, че в недалечно бъдеще това изравняване ще стане пълно. Характерна е също значително по-бързата динамика в растежа на обществените фондове от динамиката в растежа на номиналните доходи на трудещите се. Този изпреварващ темп в растежа на обществените фондове за потребление ще продължи и занапред, в резултат на което съотношението между работната заплата и обществените фондове на един трудещ се ще се изменя в полза на обществените фондове или, което е израз на същото, ще се увеличава относителният дял на обществените фондове в общата сума на фондовете за потребление.

Развитието на производствените отношения при изграждането на зряло социалистическо общество има непосредствена връзка с разширяването на личното потребление и усъвършенствуването на неговата структура. «При разработването на Програмата — заяви др. Т. Живков в доклада пред Десетия конгрес на БКП — сме се ръководили от предпоставката, *че цялата дейност на партията в изграждането на развито социалистическо общество трябва да бъде подчинена на задачата за осигуряване постоянен растеж на материалното и културното равнище на хората, за всестранното развитие на човека.* Затова може с пълно основание да се каже, че Програмата е живо въплъщение на лозунга на партията «Всичко в името на

човека, всичко за благото на човека».[57] Основните пътища за изпълнението на тези задачи бяха разкрити на Декемврийския (1972 г.) пленум на Централния комитет на партията.

При висшите етапи от развитието на социализма обществото вече разполага с достатъчно материално-икономически възможности, за да е в състояние да пристъпи по нов начин към проблема за потреблението. В много случаи при опитите да се установят потребностите на обществото като критерий се поставя жизненото равнище на високоразвити капиталистически страни. Потребностите и потреблението на населението в някои от тези страни наистина са високи, но са подчинени на класовите особености на обществения строй и не могат да отразят нуждите на хората в условията на социализма. Затова основните критерии за потребностите на обществото при изграждането на развито социалистическо общество, както сочи Декемврийският пленум на ЦК на БКП, трябва да бъдат установени по научен път, като се изхожда от обективно необходими норми за потребление. Пленумът освен това внесе и още един нов момент — комплексността при задоволяването на потребностите. В по-ранните етапи на социализма, при още недостатъчно високо равнище на производството задоволяването на потребностите по-малко или повече има едностранчив характер — те се подреждат по важност и се задоволяват преди всичко по-належащите, като постепенно в съответствие с възможностите кръгът им се разширява. Този момент естествено ще остане в известна степен и в бъдеще, тъй като потребностите винаги изпреварват възможностите за тяхното задоволяване. Но по-широката материално-техническа база вече създава възможност да се пристъпи към относителна комплексност в задоволяването на потребностите на обществото. Това означава, че следва да се задоволяват както потребностите от първа необходимост, така и останалите, както материалните, така и духовните, както стоковите, така и нестоковите услуги от различно естество. Комплексността създава хармоничност в задоволяването на потребностите, а хармоничността от своя страна е съществена предпоставка за хармоничното развитие на човека, за неговия духовен растеж и всестранна изява.

В развитието на потреблението и задоволяването на потребностите на населението в България трябва да се очакват съществени структурни и други характерни промени. Ще се увеличава например относителният дял на предметите за потребление, свързани с бита и културата, които са предназначени за по-

[57] *Живков, Т.* Избрани съчинения в осем тома, Т. VIII, с. 179.

дълготрайна употреба. Значително ще нараства и задоволяването на културните потребности, при положение, че в този период те твърде много ще се увеличат. Същевременно ще намалява относителният дял на хранителните стоки в общия обем на личното потребление. Той ще достигне равнището на най-напредналите народи, при които разходите, свързани с тях, обикновено не обхващат повече от 30—35% от общите доходи на населението.

При изграждането на развито социалистическо общество ще се разширява колективното потребление и по-специално потреблението, свързано с науката, културата, образованието, изкуството и др. То ще изисква значително да се разшири материалната база за развитието на тези клонове на обществения живот. Разширението на колективното потребление при изграждането на зряло социалистическо общество обаче не ще отмени предимството на индивидуалното потребление, което през целия етап остава господствуващо, тъй като изцяло се запазва значението на разпределението според труда като основна форма за разпределение при строителството на зрелия социализъм.

Ще се осигури също пълно задоволяване на потребностите от основни хранителни продукти. Това, разбира се, ще изисква значително да се увеличи производството в селкото стопанство и в хранително-вкусовата промишленост. Така стопанството ще може да разполага с достатъчно продукти, за да осигури на населението възможност да достигне рационални норми на хранене и задоволяване с вкусна и разнообразна храна, съобразно с развиващите се изисквания. Същевременно ще настъпи прелом в задоволяването на редица съществени потребности на населението, свързани с неговия бит, здраве, почивка и т. н. Думата е за прелом, а не за окончателно решаване на тези проблеми, което ще бъде постигнато в следващите етапи от развитието на обществото. Особено е голямо значението на няколко проблема, които обществото ще решава при изграждането на зрелия социализъм: жилищния проблем, услугите на населението, здравеопазването, грижите за подрастващото и младото поколение, за старците и неработоспособните, подобряването на условията на труд, почивка и пълноценното използване на свободното време.

Един от най-важните проблеми на задоволяване потребностите на населението в съвременния етап е проблемът за услугите. Неговата острота се поражда от няколко основни фактора: разширяването на ползваната от населението техника и други средства в бита и културата, които се нуждаят от постоянни

услуги по тяхното поддържане; широкото привличане на жената в производството и в други сектори на обществения живот, което изисква тя да бъде облекчена в грижите за домакинството и отглеждането на подрастващото поколение; значителното разширяване на нуждите от културни, здравни и други услуги. Проблемът у нас се изостря и от относителното изоставане на неговото последователно решение в миналото, от значителното разместване на населението по територията на страната и създаването на нови квартали, а понякога и нови селища. Наред с голямото им разширение в областта на бита на населението услугите много ще се увеличат и при здравеопазването, спорта, туризма, културата и изкуството. След преодоляването на основното изоставане в услугите посочените нови насоки в тях постепенно ще придобият предимствено развитие.

Силно ще се развие една особено важна област от нашия живот, която не е пряко свързана със задоволяването на потребностите на населението, но определя основни страни от неговия живот. Става дума за условията на труд и увеличаване свободното време на трудещите се, а заедно с това и условията за пълноценното му използване. Все още не във всички стопански организации са създадени условия за най-спокойно и творческо приложение на труда, не са окончателно решени въпросите за шума, замърсения въздух, светлината и влагата на работното място. Важна задача на нашето бъдеще е създаването на най-благоприятни условия за труд, които да съответствуват на постепенното му превръщане в жизнена необходимост на човечеството.

Особено важно е да се разширява свободното време на трудещите се, като този процес бъде придружен от увеличаване и разнообразяване на възможностите за неговото пълноценно използване за образование, култура, спорт и т. н. Свободното време трябва да се превърне в източник за обогатяване на културата, опазване на здравето и цялостно развитие на личността.

В бъдеще личността все по-пълно и всестранно ще се развива, ще изявява своите таланти, творчески ще овладява върховете на науката, културата и изкуството, органически ще съчетава естетическите ценности в труда, бита и взаимоотношенията с хората, ще формира своя нов духовен облик. Обществото постепенно ще се подготви за прехода към по-висшата фаза от своето развитие — комунизма. Ще се формира, както се казва в Програмата на нашата партия, високоразвита система на духовен живот, ще израсне новият човек — строител на комунизма.

За икономическата характеристика на развитото социалистическо общество съществено значение имат процесите на управле-

нието и очакваните при тях промени. Два основни момента определят най-важните особености на управлението през този етап и в процеса на неговото изграждане. Единият се отнася до планомерността при управлението на обществото, до нейното развитие и усъвършенстване, а другият — до промените в стоково-паричните отношения и тяхната роля при управлението на икономиката.

На процесите на управлението на производството Централният комитет на партията отдели основно внимание. Целта му беше да се преодолее назряващото противоречие между нарастващите мащаби на производството и развитието на обществото във всички области на неговия живот, от една страна, и изоставащите от изискванията форми на управление на обществото — от друга. Нужна е система на управление, която най-пълно да съответствува на изискванията на строителството и развитието на зрялото социалистическо общество. Многогодишните усилия на партията за намирането на най-подходяща форма на управление и най-точно съчетание между отделните негови компоненти бяха увенчани с успех. На Юлския (1968 г.) пленум на ЦК на БКП бяха дадени основните постановки на този процес, които имаха историческо значение за по-нататъшното развитие на страната. Някои негови съществени страни бяха допълнени от Септемврийския (1969 г.) и Декемврийския (1972 г.) пленум.

Основно значение за усъвършенствуване системата на управление на производителните сили и развитието на производствените отношения има планирането на народното стопанство. На Юлския пленум на Централния комитет на партията др. Т. Живков отбеляза, че «. . .*централизираното планиране е едно от най-важните средства за осъществяване на единна икономическа, техническа, културна и социална политика, за извършване на прогресивни изменения в структурата и развитието на общественото производство, за разширяване участието на страната в международното разделение на труда*».[58] С тази мисъл др. Т. Живков посочи значението не само на планирането въобще, но и специално на един от най-важните му компоненти — централизма. На Септемврийския пленум този момент бе още повече подчертан.

Засилването на централизма в планирането Централният комитет на партията обаче свързва с нов подход за неговото осъществяване, който формира една от най-съществените му черти при изграждането на развито социалистическо общество. При

[58] *Живков, Т.* Избрани съчинения в осем тома. Т. V, с. 184.

този подход на централния план се поставя основната задача да определя главните направления в развитието на производителните сили, основните пропорции на народното стопанство, да насочва участието на страната в международното разделение на труда и социалистическата икономическа интеграция, да определя техническата политика, подготовката и използването на кадрите и т. н. Задачата на народностопанския план — посочва др. Т. Живков — е не да регламентира конкретната стопанска дейност на обединенията и предприятията, а да определя основните насоки на развитието на обществото.[59]

Новият подход в планирането издига ролята и на редица важни негови компоненти — нормативите, концепциите, програмите, моделите и т. н. Голямо е значението и на още два момента в централното планиране: първо, необходимостта от непрекъснато приспособяване на плана към изменящите се условия на производството и на стопанството въобще и в тази връзка значението на резервите за непрекъснатостта на производството и изпълнението на плановите задачи и, второ, програмно-целевия и комплексен подход при планирането.

Съществен теоретически и практически проблем на строителството на развито социалистическо общество е съдбата на стоково-паричните отношения и тяхната роля при управлението на народното стопанство. Без съмнение при по-нататъшното развитие на социализма в рамките на най-висшия негов етап стоково-паричните отношения ще продължават да съществуват и широко да се използват при ръководството на стопанството. Те са присъщи на социализма и ще се използват при всички негови етапи, играят и ще продължават да играят важна и полезна роля при управлението на икономическите процеси.

В Програмата на БКП се казва, че при изграждането на развито социалистическо общество «. . .партията смята за необходимо да използва напълно стоково-паричните отношения, съобразно с присъщото им ново съдържание при социализма, усъвършенствувайки свързаните с тях инструменти, като стопанска сметка, пари, цена, себестойност, печалба, търговия, кредит, финанси, данъци, валута, премии».[60] За правилното и пълно използване на тези отношения обаче бе нужно да се видят някои от промените в тях при изграждането на зряло социалистическо общество и неговото по-нататъшно развитие и в съответствие с тях да се прецизират ролята на закона за стойността, пазара и присъщите им категории.

[59] Вж. пак там, с. 185.
[60] Програма на БКП, с. 61.

Промените в стоково-паричните отношения са предизвикани от дълбоката концентрация на общественото производство, с която се изменя характерът на контрагентите на тези отношения и се създават условия за по-пълното им обхващане при планирането на икономическите процеси. От друга страна, значението на стоково-паричните отношения се разширява с разширяване правата на децентрализираните икономически звена в народното стопанство и задълбочаване икономическите методи на ръководство, които в много отношения се опират на използването на стойностните категории. Следва да се подчертае, че посочените промени в стоково-паричните отношения са дълбоки, те засягат същината им, както и най-важното в тяхната роля.

Една група съществени промени в стоково-паричните отношения при строителството на висшия етап на социализма настъпва с концентрацията на обособените стопански звена и появата на големите съвременни стопански организации. Между тях например може да се подчертае поемането на стоковите отношения по материално-техническото снабдяване и външната търговия от стопанското обединение. Освен това разменните отношения между клоновете в стопанското обединение, доколкото съществуват, вече попадат под общата регламентация и ръководство на обединението и отчасти загубват присъщата си свобода. Взети в съвкупност, тези промени в отношенията на клоновете на стопанските организации изменят в известна степен естеството на стоково-паричните отношения между тях. Малко или много, тези отношения се превръщат или ще се превръщат във вътрешни отношения на стопанската организация, които изменят, губят или постепенно ще губят в бъдеще своя стоков характер.

От не по-малко значение за стоково-паричните отношения при изграждането на развито социалистическо общество са и промените в стоковите връзки между уедрените стопански организации. При концентрацията на предприятията броят на напълно обособените стопански организации-стокопроизводители значително намалява. В обединенията сложните и преплетени стопански връзки между обособените предприятия сега се ограничават и опростяват, с което нараства възможността те по-непосредствено да се обхванат и регулират. Разширява се също и възможността тези отношения да се изследват, да се проучват тенденциите на развитието им и обществото по-пълно да се съобразява с техните изисквания, а също по-пряко да ги насочва в съответствие с нуждите на стопанството. С една дума, настъпва процес, при който постепенно намаляват или ще намаляват елементите на неорганизираност в стоково-паричните отноше-

ния между стопанските организации и значително се разширява възможността за тяхното целенасочено използване за развитието на икономиката.

Друга съществена промяна в характера на стоково-паричните отношения при изграждането на развито социалистическо общество настъпва в резултат на международната социалистическа икономическа интеграция. Тя се отнася до стоково-паричните отношения между социалистическите страни и отражението, което оказва промяната в техния характер върху икономиката на всяка от тях. Както е известно, отношенията между стопанските организации на социалистическите страни са регламентирани от договорите за сътрудничество и търговия между държавите. Те се различават от отношенията между стопанските организации в отделните страни с по-голямата обособеност, с липсата на обща собственост, която да обединява организациите и в известна степен да регламентира отношенията между тях. Поради тази причина регулиращите функции на закона за стойността в международните стокови отношения са по-силни, действието на пазарния механизъм е по-широко. Но под влиянието на бързо развиващите се интеграционни процеси между социалистическите страни и най-вече между страните членки на СИВ в тези особености също настъпват промени, които изменят отчасти и естеството на стоково-паричните отношения.

Известно е например, че международната социалистическа икономическа интеграция тясно координира дейността на стопанските организации на отделните страни, с което връзките им добиват значително по-траен характер. В известна степен те даже се регламентират чрез координацията на народностопанските планове на страните и договорите за взаимно сътрудничество. По такъв начин стоково-паричните отношения между социалистическите страни придобиват все повече черти на организираност и планомерност. Въпросът тук не е само до характера им, но и до тяхното отражение върху аналогичните вътрешни отношения в страните. Икономиката на всяка от социалистическите държави днес е дълбоко свързана с икономиката на другите страни. Елементите на неорганизираност във външния пазар внасят аналогични елементи и във вътрешното развитие на стопанството. Както и обратното — създаването на повече организираност и сигурност във външните отношения укрепва плановостта и организираността на вътрешните икономически и по-специално на стоково-паричните отношения. В резултат на всички тези фактори при развитието на международните интеграционни процеси настъпват промени и в характера на стоково-паричните отношения както между страните, така и в национал-

ното стопанство на всяка от тях. Под влияние на интеграцията укрепва плановият и организираният характер на стоково-паричните отношения в националните стопанства и се разширява благотворното им въздействие върху развитието на икономиката.

Наличието на стоково-паричните отношения при изграждането на развито социалистическо общество ще изисква държавата да продължи да използва стойностните категории, като цени, печалби, лихви, данъци, работни заплати и други, за да се поощряват или ограничават едни или други икономически процеси в обособените икономически звена на народното стопанство и у непосредствените производители. Новият етап в развитието на социализма обаче изисква да се усъвършенствуват пътищата на използване на стоково-паричните категории.

Факторите, които действуват върху ценообразуването, са двупосочни, затова при неговото усъвършенствуване партията подходи внимателно. От една страна, между планирането на производството и образуването на цените следва да има пълно единство и вътрешна хармония. Това означава, че щом като са намалени централно определяните показатели за развитието на стопанството и в известна степен са изменени задачите на органите на централното планиране, нужно е в същата степен и насока да се направят промени и при планирането на цените; щом като са увеличени правата на стопанските организации в областта на планирането и ръководството, в същата степен да се увеличат и техните права и в ценообразуването. Противното ще наруши вътрешното единство между тези две страни на планирането и ще създаде противоречия в развитието на стопанството. От друга страна обаче планирането на цените е средство на държавата, чрез което тя ръководи производството. Намаляването на централно определяните показатели при планирането изискваше да се засили планирането на онези икономически инструменти, чрез които по икономически път се въздействува върху стопанските звена. Това налагаше да се разшири централизмът при ценообразуването, тъй като цените са един от най-важните икономически лостове за ръководство на народното стопанство. Възникнаха следователно две противоречиви тенденции. В съответствие с тях се определиха и двете основни насоки на усъвършенствуването на ценообразуването: първо, укрепване централизма при определянето на основните цени, който да гарантира както повишаването на жизненото равнище на народа, така и икономическото въздействие на държавата върху стопанските организации; второ, постигане по-голяма гъвкавост и демократизъм.

Съществена роля придоби и себестойността. Тя е важна като израз на обществен труд, изразходван в процеса на производството на стоката. При непосредствените сметки цената по-малко може да се използва за тази цел, тъй като съдържа и чист доход, който в някои случаи значително се отклонява от своята субстанция. Нов момент в използването на себестойността, който значително увеличава нейното значение в икономиката, е разглеждането ѝ не само като индивидуална, а преди всичко като обществена, и то в международен мащаб. Себестойността се очертава като основа, върху която могат да се правят сравнения за равнището на разходите по производството в нашата страна и в света, както и за планирането им в съответствие с изискванията на световния пазар. А това е много важно за установяването на действителната икономическа ефективност от едно или друго производство.

От значение е и лихвата като фактор, чрез който се оказва непосредствено икономическо въздействие върху стопанските звена. При окончателното формиране на икономическия механизъм за ръководство на стопанството на нея се обръща значително внимание. Чрез разумна диференциация на лихвените ставки в съответствие с предназначението на заема, неговите срокове и навременното му връщане, както и чрез диференциацията на редица други показатели лихвата се превръща в действен фактор, който стимулира най-рационалното използване на заемите и усъвършенствуването на производството в отделни стопански организации.

Широко централизирано икономическо въздействие върху обособените стопански организации се оказва и чрез данъците. Те имат голямо значение като стимулатор на общественото производство и като фактор, чрез който се регулират някои икономически отношения в народното стопанство. Особено трябва да се подчертае значението на данъка за формирането на печалбата на стопанските организации. Напоследък се увеличиха и контролните икономически функции на данъчната система, което също разкрива една характерна страна в използването на стойностните категории.

При изграждането на зряло социалистическо общество съществено значение има и усъвършенствуването на пътищата за съобразяване с изискванията на закона за стойността. Процесът на съобразяване ще се разширява и усъвършенствува. Това е естествен израз на разширяването на производството, а с това и на социалистическия пазар, на усложняването на процесите на производството и реализацията на стоките и на връзките между стопанските организации. Преодоляването на пазарните функ-

ции, което ще се постигне при комунизма, ще стане не като се пренебрегнат пазарът и неговата роля, а чрез тяхното развитие и усъвършенствуване, чрез преодоляването на онези явления и противоречия в стопанството, които довеждат до съществуването на пазара и действието на закона за стойността.

Анализът на икономиката при изграждането на зряло социалистическо общество разкрива крайния пункт на нейното развитие, вътрешната логика,на която то е подчинено при конкретно-историческите условия в нашата страна. Цялата история на социализма в България, от деня на неговата поява до днес, е насочена към решаването на основната задача на неговото изграждане — благоденствието на народа. По този път страната достигна до съвременния етап и подготвя условията за следващите крачки към върховете на социализма.

ГЛАВА ВТОРА

БЛАГОСЪСТОЯНИЕТО НА НАРОДА — ВИСША ЦЕЛ НА ИКОНОМИЧЕСКАТА И СОЦИАЛНАТА ПОЛИТИКА НА ПАРТИЯТА

Благосъстоянието на народа е програмна задача на Българската комунистическа партия още от нейното създаване. То е висша цел, в името на която партията води многогодишна борба, даде хиляди жертви, взе властта и организира строителството на социалистическото общество. «Партията не ще пожали сили — се казва в Програмата на БКП,— за да бъдат използвани всички възможности на социализма за умножаване потока от материални и духовни блага, за създаване на по-добър, по-богат и по-културен живот на народа»[1].

1. БЛАГОСЪСТОЯНИЕТО НА НАРОДА — КОМПЛЕКСНА СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКА ЗАДАЧА

В основата на благосъстоянието на народа е преди всичко натрупаното от предидущите поколения обществено богатство, създадените през десетилетия и векове материални и духовни блага на нацията. Към тях се отнасят фабрики и заводи, жилищни и обществени сгради, пътища, мостове, канали, иригационни съоръжения, произведения на изкуството и културата и т. н. Размерът и състоянието на общественото богатство зависят от историческото развитие на отделната нация. Нашият народ, за разлика от народите на някои западноевропейски страни, не получи от миналото някакво съществено национално богатство по отношение на материалните блага.

[1] Програма на БКП, с. 75.

Важна основа на жизненото равнище на населението са равнището на производителните сили и общестевената производителност на труда. И по отношение на тях обаче нашата страна се оказа в неблагоприятно положение. Строителството на социализма започна при изключително слабо развитие на производителните сили и много ниска обществена производителност на труда. През 1948 г. създаденият национален доход от един заст в материалното производство бе 402 лв., а общият му обем 1576,9 хил. лева. Трябваше да се измине дълъг и труден път, за да може през 1972 г. националният доход да достигне 11 241,7 хил. лв., а на един заст в материалното производство — 3057 лева (по съпоставими цени).

Благосъстоянието на народа се определя и от характера на производствените отношения в обществото. По-конкретно то зависи от формата на собственост, наличието или отсъствието на експлоатация, правото на труд, степента на заетост на трудоспособната част от населението и др. С победата на социалистическата революция в нашата страна и премахването на частната собственост върху средствата за производство бе създадена основата на социалистическите производствени отношения, ликвидирана бе експлоатацията на човек от човека, въведе се всеобщо право на труд за всички трудоспособни хора и се премахна безработицата. Новите социалистически производствени отношения създадоха предпоставки за пълна и трайна заетост на рудещите се, за справедливо разпределение на благата и непрекъснато повишаване на жизненото равнище на целия народ. При тези условия решаващо за по-нататъшното увеличаване на производството и потреблението на материални и духовни блага от населението стана непрекъснатото повишаване на националния доход.

Жизненото равнище всъщност зависи не само от величината на националния доход, но и от неговото разпределение за натрупване и потребление. При социализма това разпределение се извършва така, че да се задоволяват и съчетават текущите с трайните интереси на трудещите се, което създава възможност едновременно да се изгражда материално-техническата база и непрекъснато да се повишава жизненото равнище на народа. Естествено, в началото на социалистическото развитие на страната предимство имаше задачата за изграждане на материално-техническата база — това бе условие за все по-бързото повишаване на националния доход, а оттук и за все по-пълното удовлетворяване на постоянно растящите материални и културни потребности на трудещите се. Днес обаче материално-техническата база на социализма в страната в основни линии е изградена и

задачата е тя най-рационално да се използва и усъвършенствува. Това постепенно ще доведе до още по-голямо повишаване на дела за потребление при разпределението на националния доход.

Съществен показател за благосъстоянието на населението е потреблението на материални и духовни блага и ползването на услуги. Става дума за потреблението на хранителни и нехранителни стоки, на предмети за дълготрайно използване, за здравни, просветни, културни, битови, административни и други услуги. С повишаване благосъстоянието на народа се изменя структурата на потреблението: от една страна, намалява делът на хранителните стоки и расте делът на нехранителните и особено на стоките за дълготрайно ползване, и, от друга, намалява делът на материалните блага и расте делът на услугите.

Важен показател за жизненото равнище и възможностите за потребление са доходите. Те са огледалният образ на благосъстоянието на народа, определят параметрите на стоковите фондове и услугите, които могат да се придобият от трудещите се главно в съответствие с количеството и качеството на техния труд.

Нашата партия няма по-важна задача от борбата за непрекъснато повишаване на народното благосъстояние. Тази задача като червена нишка пронизва всички партийни документи. В отчетния доклад, изнесен на Петия конгрес на партията от Георги Димитров, като една от най-главните задачи се поставя издигането на материалното и културното равнище на работниците, трудещите се селяни и трудовата интелигенция, както и подобряване снабдяването на населението с предмети от първа необходимсст. Грижата за човека, за все по-пълно задоволяване на потребностите на народа е главна грижа на партията, ръководно начало в нейната политика, в цялата нейна дейност, се казва в доклада. За изпълнението на тази задача Конгресът посочи, че е нужно да се изградят икономическите и културните основи на социализма.

На Априлския пленум през 1956 г. Централният комитет на партията отхвърли неправилната линия на бавно развитие на материално-техническата база и прие курс на ускоряване индустриализацията на страната. В потвърждение на приетата от Априлския пленум линия в отчетния доклад на ЦК на БКП пред Осмия конгрес др. Тодор Живков заяви, че без индустриализация не са възможни високи темпове на растеж на производителността на обществения труд, на националния доход и жизненото равнище на народа.

Същият курс бе потвърден и от Деветия конгрес на партията, който постави като главна задача: «Да продължи строи-

телството на социалистическото общество в Народна република България чрез по-нататъшно изграждане на неговата материално-техническа база, усъвършенствуване на социалистическите производствени отношения, издигане социалистическата съзнателност на трудещите се и в резултат на това да се повишава жизненото равнище на народа. Върху основата на широко използване постиженията на съвременната наука и техника и като се прилага последователно новата система на ръководство, следва да се осъществява интензификация и модернизация на отраслите на народното стопанство, да се усъвършенствува отрасловата му структура, да се повишава производителността на труда и ефективността на икономиката с цел да се постигне по-добро задоволяване на материалните и културните потребности на народа»[2].

Практиката на социалистическото строителство в страната доказа необходимостта от високи темпове на развитие на икономиката, като база за постоянно повишаване на жизненото равнище. Ето защо в Програмата, приета на Десетия конгрес на БКП, партията постави задачата: «. . .да се изгради напълно материално-техническата база на социализма, да се развиват с високи и стабилни темпове производителните сили, да се продължава интензификацията на икономиката»[3], при пълно използване на най-новите постижения на научно-техническата революция. Строителството на материално-техническата база партията подчини на девиза, записан в нейната Програма: «Всичко в името на човека, всичко за благото на човека».

Реален израз на тази политика бе непрестанното повишаване на доходите на работниците и служителите по пътя на увеличаване работната заплата и разширяване обществените фондове за потребление, от една страна, и намаляване цените на стоките за народно потребление и цените на услугите, от друга.

С развитието на обществото все по-съществен признак за благосъстоянието на хората става свободното време, с което те разполагат и високоефективно могат да използват. Неговата величина и степен на използване зависят от размера на отпуските, продължителността на работното време, използването на почивни станции, балнеосанаториуми, хижи, придобивки на изкуството и културата и др. Увеличаването на свободното време на населението е едно от най-съществените програмни положения на партията, за постигането на което тя водеше борба преди завземането на властта и полага големи усилия след со-

[2] *Живков, Т.* Избрани съчинения в осем тома. Т. IV, с. 115.
[5] Програма на БКП, с. 49.

циалистическата революция у нас. Задачата за постепенно въвеждане на шест- и седемчасов работен ден, без да бъдат намалявани заплатите, за първи път бе поставена пред Седмия конгрес на БКП в отчетния доклад, изнесен от др. Т. Живков. По-късно, в Директивите за развитието на страната през периода 1961—1980 г, приети от Осмия конгрес на партията, бе записано, че през този период се очертава работният ден постепенно да бъде намаляван — първоначално на 7, след това на 6, а за работниците, заети в отраслите с тежки условия — и на 5 часа. Решаването на тази задача се осъществява сега чрез въвеждането на петдневната работна седмица, която ще внесе дълбоки изменения в ежедневния бит на хората, като свободното си време те ще използват за отдих и повишаване на своето образование и култура.

Социализмът, обществото на обществената собственост, се казва в Програмата на БКП, даде убедителни доказателства, че успешно решава и може да реши всички основни проблеми, които стоят пред човечеството. Социализмът показа на практика, се подчертава по-нататък, че е способен да осигури планомерно и с високи темпове развитие на икономиката, разцвет на науката и културата, постоянно повишаване жизненото равнище, мир и увереност в утрешния ден.

Задачата да се повишават непрекъснато равнището и качеството на потребяваните от народа материални и духовни блага се решаваше и продължава да се решава последователно, на етапи и върху основата на повишаване обществената производителност на труда, чрез постоянно усъвършенствуване на материално-техническата база и активно и ефективно участие на трудещите се в производството.

В повишаването на благосъстоянието на населението и по-специално в нарастването на доходите на трудещите се в повишаването на потреблението на материални и духовни блага и услуги нашата страна има значителни успехи. Тези успехи бяха постигнати с всестранните усилия на народа за построяване материално-техническата база на социализма. Сега, когато в основни линии тя вече е изградена, партията разработи нов подход към въпросите на жизненото равнище. Декемврийският (1972 г.) пленум на ЦК на БКП постави като главна и непосредствена задача на общественото производство задоволяването на обективните потребности на хората от материални и духовни блага.

Обективни са ония потребности от материални блага и услуги, които са достатъчни за нормално възпроизводство на хората на дадения етап от социално-икономическото развитие на обществото в съответствие с научните норми за потребление на хранителни и нехранителни стоки, на жилища и услуги, както и

за техния духовен растеж. Потребностите от материални блага и услуги са различни в зависимост от пола, възрастта, професията и характера на труда на хората. Ето защо «новият подход трябва да се опира на прецизен социално-икономически анализ на съдържанието, структурата и обема на потребностите. . . като се държи точна сметка за хората като развиващи се личности, за тяхното настояще и бъдеще.»[4]

Така разбрани и определени, потребностите на хората трябва да станат изходен пункт при разработване прогнозите и плановете за социално-икономическо развитие на страната и при разпределението на националния доход. Задачата за удовлетворяване на обективните потребности изисква да се увеличат ресурсите от материални блага и се умножат духовните ценности и услуги. Тя ще бъде решена успешно, ако:

— икономическото ни развитие обезпечи непрекъснато нарастване на произведения национален доход;

— при разпределението на националния доход постепенно се изменя пропорцията между фонд «Натрупване» и фонд «Потребление» в полза на последния; промяната в структурата на разпределението на националния доход е изключително трудна задача, изискваща да се повиши ефективността на икономиката, в резултат на което постепенно да се намали цената, плащана за всяка единица от икономическия растеж;

— при разпределението на капиталните вложения се отделят достатъчно средства за увеличаване производството на предмети за потребление;

— ако се намали износът на предмети за потребление, като при тяхното разпределение се обезпечи приоритет на вътрешния пазар;

— ако се използват всички възможности за увеличаване вноса на предмети за потребление.

Все по-пълното и комплексно удовлетворяване на потребностите на народа върху основата на научнообосновани норми за потребление утвърждава определящата роля на производството. То изисква всестранно да се развиват всички отрасли на икономиката на базата на интензификацията на производствените процеси, чрез тяхната модернизация и реконструкция, и да се повишава обществената производителност на труда. Само върху тази основа ще се създадат условия за по-пълно проявление на действието на основния икономически закон на социализма.

[4] *Живков, Т.* За последователно изпълнение решенията на Десетия конгрес на БКП за повишаване жизненото равнище на народа—доклад пред Декемврийския пленум на ЦК на БКП, с. 13.

2. НЕПРЕКЪСНАТ РАСТЕЖ НА ПОТРЕБЛЕНИЕТО И РАЗШИРЯВАНЕ УСЛУГИТЕ НА НАСЕЛЕНИЕТО

Изтеклият период от социалистическото развитие на нашата страна е характерен с непрекъснато нарастване на благосъстоянието на народа. През 1952 г. потребените материални блага и ползваните услуги се равняваха на 2665,4 млн. лв., а през 1972 г. достигнаха 8635,3 млн. лв., като нараснаха над три пъти. При това потреблението на материални блага се повиши от 2,35 млрд. лв. през 1952 г. на 6,60 млрд. лв. през 1972 г., т. е. 2,9 пъти, при средно годишно повишение с 5,45%. През същия период ползването на услуги нарасна 6,5 пъти,или средно годишно с 8,9%, като от около 312 млн. лв. през 1952 г. достигна 2033 млн. лв. през 1972 година.

В резултат на различните темпове в растежа на потреблението на материални блага и услуги относителният дял на материалните блага в общото потребление от 84% през 1952 г. намаля на 60,7% през 1972 година. Изменението на структурата на потреблението е прогресивна тенденция и отразява нарастващото благосъстояние на населението. Тя е израз на социално-икономическата политика на партията за повишаване жизненото равнище на народа.

Измениха се също ролята и структурата на потребление на материални блага на лице от населението (вж. табл. 1).

Интересно е да се проследи растежът на потреблението на някои основни хранителни и нехранителни стоки (вж. табл. 2)

Данните показват, че потреблението на основните хранителни продукти значително се е увеличило. Заедно с това настъпи съществено подобрение и в състава на храната (вж. табл. 3).

С плана за обществено-икономическото развитие на страната през шестата петилетка се предвижда към 1975 г. потреблението на лице от населението да достигне: на месо и месни произведения — 55 кг; на мляко и млечни произведения — 196 л; на плодове — 180 кг, на памучни тъкани — 25,6 м²; на вълнени тъкани — 4,7 м².

Към 1975 г. потреблението на някои предмети за дълготрайно ползване на 100 семейства ще нарасне, както следва: радиоапарати — с 3% спрямо 1970 г.,или на 104 бр.; телевизори — с 51%,или на 74 броя; хладилници — с 202%,или на 58 бр. и леки коли — с 24%,или на 14 броя. Нарастването на броя на автомобилите се съпровожда с непрекъснато подобряване на пътищата и по-специално със значително увеличение на асфалтовите пътища, които през 1948 г. са били 9 км, през 1956 г. —

Таблица 1

*Размер, динамика и структура на потреблението на материални блага на лице от населението по основни групи**

Показатели	Динамика лв.		Относителен дял (в %)		Индекси и средно годишни темпове	
	1960	1972	1960	1972	1972 в % към 1960	среден годишен темп за периода (в %)
Общо	420,2	903,6	100,0	100,0	215,0	6,60
Хранителни продукти (вкл. напитки и тютюневи изделия)	255,7	487,5	60,8	54,0	190,7	5,50
Нехранителни	164,5	416,1	39,2	46,0	252,9	8,05
а) облекло, обувки, галантерия	69,3	145,6	16,5	16,1	210,1	6,40
б) други нехранителни предмети и материални услуги	95,2	270,5	22,7	29,9	284,1	9,10

* Данните в таблиците, както и останалите данни, за които не е посочен друг източник, са от «Разширено социалистическо възпроизводство», издание на ЦСУ, 1973 година.

971 км, а през 1972 г. — 18 880 км, като относителният им дял в общата пътна мрежа достигна 61 %

Един от съществените елементи на благосъстоянието на населението е ползването на жилища. Още от първите дни на народната власт партията полагаше усилия за задоволяване на тази нарастваща потребност. Тежестта на жилищния въпрос в страната се обуславяше от два момента. От една страна, народната власт завари много тежко наследство в тази област. От друга, поради интензивната индустриализация голяма част от населението напусна селата и премина на работа в неселскостопанските отрасли — промишлеността, строителството, транспорта и др. За това население бяха необходими жилища. При това трябва да се има предвид, че един работник обикновено има нужда от жилище най-малко за трима души.

Благодарение на големите грижи на партията през периода 1945—1971 г. бяха построени 1403 хил. жилища с 62 млн. м²

Таблица 2

*Динамика на потреблението на някои основни хранителни и нехранителни стоки на лице от населението**

Показатели		1952	1972	Индекси и средни годишни темпове: 1972 в % към 1952	Индекси и средни годишни темпове: среден годишен темп за периода (в %)
			Хранителни продукти		
Месо	кг	21,3	49,0	230,1	4,25
Мазнини	„	9,3	17,3	186,0	3,15
Мляко	л	80,2	127,8	159,4	2,35
Яйца	бр.	68,0	126,0	185,3	3,15
Захар	кг	6,5	31,6	486,2	8,25
Зеленчуци	„	79,6	81,8	102,8	0,15
Плодове	„	91,8	119,5	130,2	1,30
			Нехранителни продукти		
Памучни тъкани	$м^2$	8,6	21,1	245,2	4,60
Вълнени тъкани	„	1,7	4,0	234,7	4,35
Памучен и вълнен трикотаж	бр.	2,1	8,8	419,1	7,45
Обувки	чф.	0,3	1,8	600,0	9,90

* Данни от 1971 година.

жилищна площ. Обновени бяха 60 % от общия жилищен фонд на страната. В резултат на политиката на интензивно жилищно строителство към 1971 г. полезната площ на едно лице от населението достигна 13,8 $м^2$.

Декемврийският (1972 г.) пленум на ЦК на БКП разработи комплексна програма за повишаване жизненото равнище на народа. Един от основните елементи в нея е програмата за решаване на жилищния въпрос. Стратегическата цел на партията по този проблем е на всяко семейство да се предостави самостоятелно, удобно и добре обзаведено жилище, в което да има отделно помещение за всеки член от семейството.

Въз основа на утвърдената програма още през шестата петилетка се предвижда за решаване на жилищния въпрос да бъдат

Таблица 3

Динамика на състава и калорийното съдържание на потребените хранителни продукти на лице от населението

Показатели	1960	1972	Индекси и средни годишни темпове	
			1972 в % към 1960	среден годишен темп за периода (в %)
	Средно на ден — грама			
Белтъчини	91,5	98,6	107,8	0,65
Мазнини	76,4	101,6	133,0	2,40
Въглехидрати	494,7	498,6	100,8	0,05
	Средно на ден — калории			
Общо	3114	3393	109,0	0,70

изразходвани 2150 млн. лв. капитални вложения, в т. ч. 1700 млн. лв. за държавно и кооперативно жилищно строителство. Ще бъдат изградени 334,9 хил. жилища, в т. ч. 250 хил. жилища от държавно и кооперативно строителство.

Основните моменти на Декемврийската програма за решаване на жилищния въпрос се свеждат до следното:

— да се осигури изграждането на предвидения брой жилища през шестата петилетка чрез внедряване нови технологии в строителството; през седмата петилетка да се изградят 600 хил. жилища;

— да се реши въпросът за размера на жилищата, като през шестата петилетка се изграждат жилища със средна квадратура около 80 м² застроена площ, а през седмата петилетка — с 85 м²; предвижда се, особено през седмата петилетка, всички жилища да се изграждат и предават заедно с основното вътрешно обзавеждане;

— да се преодолее изоставането в изграждането на благоустройствени комуникации — улици, водоснабдяване, канализация, електрификация, транспорт, културно-битови и търговски заведения и т. н.;

— при решаването на жилищния въпрос най-пълно да се използва жилищният фонд в селата; за тази цел е желателно да се изнесат от градовете редица предприятия и дейности, които могат с успех да се развиват в селата, където има достатъчен

жилищен фонд; освен това навсякъде, където е възможно, строителството на нови предприятия да се извършва в райони с наличен селски жилищен фонд;

— и за в бъдеще да се ползват спестяванията на населението за жилищно строителство, като се провежда справедлива политика при разпределението на държавните жилища и се дава предимство на многочленни и млади семейства, на дефицитни работници и др.;

— да се внесе по-голяма справедливост при предоставяне под наем на съществуващия личен жилищен фонд, като се пресече спекулативният подход при определяне на наеми и продажба на недвижими имоти.

Все по-съществен елемент от благосъстоянието на трудещите се стават услугите. Това се обуславя от структурните изменения в потребностите на населението при нарастването на доходите и културно-техническото му равнище. Голяма част от нарастващите доходи хората започват да отделят за услуги. А потребностите от услуги растат най-напред в областта на бита, и по-нататък, в зависимост от характера на работата и културата на хората,нарастват и потребностите от духовни блага. Колкото повече се повишава културата, толкова повече расте необходимостта от услугите на здравеопазването, изкуството и комунално-битовите дейности. Паралелно с подобряване на жизненото равнище на населението нарастват и потребностите от услуги, свързани с туризма.

През 1952 г. услугите заемаха едва 11 % в общото потребление и за тях се изразходваха 312 млн. лв. от доходите на населението. През 1972 г. те вече заемаха 18,7 % и за тях населението изразходва 2033 млн. лв. от своите доходи, т. е. към 1972 г. разходите за услуги се увеличиха 6,5 пъти, като нарастваха средно годишно с 9,8 %. Предполага се, че този висок темп в следващите години ще бъде запазен, а може би и увеличен. Успехите тук до голяма степен се дължат и на значителните разходи на обществото за социално-културни мероприятия (вж. табл. 4).

Ето и някои други данни за растежа на услугите за населението:

— медицинско обслужване: на 10 хил. души броят на болничните и санаториални легла през 1948 г. бе 29, а през 1972 г. нарасна на 97, а броят на лекарите се увеличи от 7 на 20; един лекар през 1948 г. обслужваше 1460 човека, а през 1972 г. — 505.

— услуги за отглеждане на подрастващото поколение: леглата в детските ясли на 10 хил. деца до тригодишна възраст от

Таблица 4

Динамика на обществените фондове за потребление общо и по направления

Показатели	1952 млн.лв.	1972 млн.лв.	Индекси и средни годишни темпове	
			1972 в % към 1952	среден годишен темп за периода
Обществени фондове за потребление — общо	248,1	2474,3	997,3	12,20
в т. ч.: — просвета	89,8	334,6	617,6	9,55
— култура и изкуство	11,5	91,2	793,0	10,90
— здравеопазване, социално осигуряване и физкултура	141,1	1612,7	1142,9	12,95

204 през 1952 г. се увеличиха на 1207 през 1972 г.; детските градини от 3573 през 1948/1949 г. нараснаха на 7632 през 1971/1972 г.; от 10 хил. деца в предучилищна възраст в детски градини през 1952 г. са били настанени 4484, т. е. 45%, а през 1972 г. — 6599. Това означава, че вече 66% от децата в предучилищна възраст ползват услугите на детските градини;

— услуги в областта на културата: през 1948 г. бяха издадени 2322 заглавия на книги с 19,9 млн. тираж, а през 1972 г. — 3978 заглавия в тираж 41,4 млн.; броят на посетителите на кина от 32 млн. през 1948 г. нарасна на 112 млн.; театрите през 1948 г. имаха 4200 представления с 1,85 млн. посетители, а през 1972 г. — 14 218 представления с 5,9 млн. посетители;

— комунално-битови услуги: потреблението на вода, пара и електрическа енергия за битови нужди от 11,8 млн. лв. през 1956 г. се увеличи на 84,1 млн. лв. през 1972 година.

Сравнително най-точен показател за растежа на услугите в областта на културата и изкуството, просветата, здравеопазването и други са разходите от обществените фондове за потребление. За периода 1952—1971 г. те нараснаха над 10 пъти, със средногодишен темп на растеж 12,2 %. Особено висок бе темпът на увеличаване разходите за здравеопазване — над 11 пъти, със среден годишен темп 13 %.

Въпреки високите темпове в растежа на услугите и значителните разходи за тях, те още не са в състояние да удовлетворяват

нарасналите потребности. Това се отнася както за количеството, така и особено за качеството на редица услуги.

За да се подобри състоянието на услугите, бяха разработени на принципно нова основа и утвърдени от Държавния съвет «Основни положения за усъвършенствуване на системата на общественото обслужване в Народна република България.» С този документ се направи поврат в отношението към сферата на обслужването. Изясни се преди всичко кръгът на дейностите, които се отнасят към тази сфера, и се изработи ново отношение към заетите в нея. Стана ясно, че производството на услуги е дейност, тясно свързана с по-нататъшния растеж на обществената производителност на труда, а повишаването на жизненото равнище е немислимо без нарастващото производство и потребление на все по-разнообразни и висококачествени услуги.

В доклада пред Декемврийския пленум на ЦК на БКП др. Тодор Живков очерта следните основни насоки за решаване въпросите на общественото обслужване:[5]

— общественото обслужване да се изгради като единна система, която да обхваща целия комплекс от услуги в отделните териториални единици и на различните равнища на обслужване;

— сферата на общественото обслужване да се развива с по-висок темп от растежа на материалното производство; тази необходимост се налага от малкия относителен дял на услугите в общия размер на потреблението и поради това, че с повишаването на жизненото равнище потребностите от услуги ще растат с по-висок темп;

— с особено бързи темпове да растат услугите в областта на духовните потребности на хората, което се обуславя от непрекъснато нарастващата култура на населението; за тази цел следва най-рационално да се използва съществуващата материална база в системата на образованието, висшите учебни заведения, науката, театрите, кината и т. н.; освен това в съответствие с нарастването на възможностите на страната да се изгражда и нова материална база;

— да се създаде съвременна форма за управление на единната система на общественото обслужване; за тази цел да се възприеме териториалният принцип, като се отчитат отрасловите особености, свързани с развитието на отделните видове услуги;

[5] *Живков, Т.* За последователно изпълнение решенията на Десетия конгрес на БКП за повишаване жизненото равнище на народа, с. 101 и сл.

— сферата на общественото обслужване да се изгражда и развива на базата на научнообосновани динамични нормативи, които точно да отразяват възможностите на обществото за задоволяване потребностите на населението.

3. УВЕЛИЧАВАНЕ ДОХОДИТЕ НА НАСЕЛЕНИЕТО

Основен показател на благосъстоянието на населението са неговите доходи. Като цяло те определят количеството предмети за потребление и услуги, които населението може да ползва. Практически може да се разпределя само онова, което е произведено, затова доходите следва да бъдат в рамките на разполагаемите материални блага и услуги. Задачата е така да се определят икономическите пропорции в народното стопанство и да се организира общественото производство, че в крайна сметка да се обезпечат материални блага и услуги, които да отговарят на обективните потребности за възпроизводство на населението.

Политиката на доходите е съществен елемент от икономическата политика на партията. Тя е средство, чрез което партията се съобразява с действието на един от най-важните принципи на социализма — разпределението според труда. Чрез това мощно средство, отчитайки обективните интереси на трудещите се да задоволяват материалните и духовните си потребности, партията материално ги поощрява да участвуват най-активно в общественото производство и повишават производителността на труда. Чрез политиката на доходите работната сила се насочва в ония отрасли и дейности, където е най-необходима за ефективното развитие на икономиката.

Партийната политика на доходите има за цел преди всичко да осигури необходимите средства за нормалното възпроизводство на работната сила на населението като цяло. По този начин тя създава стимули за труд и повишаване на неговата ефективност. Силата на тези стимули зависи от съответствието между количеството и качеството на труда на отделните категории трудещи се и средствата за потребление, които те могат да си доставят срещу получаваните доходи. Стимулите за повишаване производителността на труда намаляват, когато доходите не обезпечават необходимите средства за възпроизводство на работната сила. Ето защо главната цел на партийната политика на доходите е да се съблюдава оптимално съотношение между икономическите интереси на трудещите се и на обществото като цяло. Това означава трудещите се да получават такива доходи,

каквито са достатъчни да си доставят обективно необходимите материални блага и услуги, при условие че работят най-производително, и то в отраслите, където са най-необходими.

Тази основна цел на политиката на доходите изисква преди всичко да се определят правилно равнището и динамиката на минималната работна заплата. Тя налага още да се осигури последователно приложение на принципа «за равен труд — равна заплата» при разпределението на доходите според труда и правилно разпределение на доходите, които трудещите се получават от обществените фондове за потребление — пенсии, помощи, стипендии, услуги в областта на просветата и здравеопазването и т. н.

Важна задача на политиката на доходите е поддържането на оптимално съотношение между паричните доходи на населението, които определят платежоспособното търсене, и фондовете на стоки и услуги, които могат да се предоставят срещу доходите. Когато между паричните доходи и стоковите фондове се появи несъответствие, в икономическия оборот настъпват смущения, които се преодоляват чрез увеличаване производството на стоки и услугите, отстраняване недостатъците в разпределението според труда, а понякога и чрез корекция на цените.

Декемврийският пленум на ЦК на БКП постави като основна задача на общественото производство бързо да се преодолее несъответствието между търсенето и предлагането на стоки за народно потребление. Тази задача ще бъде решена, преди всичко като се увеличи производството на предмети за потребление, като се разширят услугите и се разнообрази техният асортимент, а също чрез внос на предмети за потребление.

В областта на доходите основната задача, поставена от Декемврийския пленум, е «да разкрием нови възможности за по-нататъшни количествени и структурни изменения в доходите на трудещите се, да ги приведем по обем, структура и начин на формиране в съответствие с новите условия и изисквания»[6].

Доходите на населението се формират в зависимост от динамиката на националния доход и неговото разпределение и преразпределение. Затова и политиката на доходите се изгражда върху равнището и динамиката на националния доход като основен източник за увеличаване доходите на населението и подобряване материалното и културното му положение.

През 1948 г. произведеният национален доход в текущи цени е бил 1577 хил. лв., през 1956 г. — 2745 хил. лв., а през

[6] Пак там, с. 21.

1972 г. достигна 11 079,5 хил. лева. Непосредствена основа за равнището и динамиката на реалните доходи обаче е фонд «Потребление», който се формира при разпределението на националния доход (вж. табл. 5).

Таблица 5

Динамика на фонд «Потребление»

По цени за съответната година

Показатели	1952	1956	1970	1972	Индекси и средногодишни темпове			
					1972:1952		1970:1956	
					в %	среден годишен темп	в %	среден годишен темп
В млн. лева								
Фонд «Потребление»	2031,5	2336,8	7416,3	8490,6	417,9	7,45	317,4	8,60
На лице от населението — лева								
Фонд «Потребление»	279	308	874	990	354,8	6,55	283,7	7,75

През периода 1952—1972 г. произведеният национален доход нарастваше средно със 7,65% годишно, фонд «Потребление» — със 7,45% и фонд «Натрупване» — с 9,45%. Тези данни показват, че през изтеклите години от строителството на социализма фонд «Потребление» в абсолютен размер значително нарасна, което бе база за растежа на реалните доходи. Поради необходимостта обаче усилено да се изгражда материално-техническата база на социализма, темповете на растежа му бяха по-ниски от темповете на нарастване на фонд «Натрупване». Това особено силно бе изразено през 1956—1972 г., когато средният годишен темп на растежа на националния доход бе 9,2%, на фонд «Потребление» — 8,4 % и на фонд «Натрупване» — 14,7%.

През периода 1952—1972 г. реалните доходи се увеличиха 3,35 пъти, при среден годишен темп 6,25%. (вж. табл. 6). Сравнени с темповете на нарастване на обществената производителност на труда, темповете на растежа им бяха по-ниски. Съотношението между тях бе 1:0,75 в полза на обществената производителност на труда.

Таблица 6

Динамика на доходите на лице от населението

В лева

Показатели	1952	1956	1970	1972	Индекси и средни годишни темпове 1972:1952 в %	1972:1952 среден годишен темп	1972:1956 в %	1972:1956 среден годишен темп
Номинални доходи								
Общо	370	352	1058	1193	319,5	6,00	335,6	7,85
Работници и служещи	391	462	1131	1237	313,8	5,90	265,5	6,30
Селяни	349	275	909	1088	308,4	5,80	392,4	8,90
Крайни доходи:								
Общо	341	318	397	1007	285,7	5,40	305,9	7,25
Работници и служещи	351	409	959	1047	287,5	5,45	246,8	5,80
Селяни	350	256	785	931	275,3	5,20	355,5	8,25
Реални доходи: Общо	—	—	—	—	335,0	6,25	269,3	6,40
Работници служещи	—	—	—	—	330,0	6,15	218,8	5,00
Селяни	—	—	—	—	332,4	6,20	311,8	7,35

Номиналните доходи на работниците и служещите през 1972 г. бяха 1237 лв. на лице, а за селяните — 1089 лв., или те бяха в отношение 1:0,88 при разлика от 148 лева. През 1952 г. съотношението между тях бе 1:0,89, но към 1956 г. — 1:0,60. Обрат в икономическата политика и по-специално в политиката на доходите бе направен с решенията на Априлския (1956 г.) пленум на ЦК на БКП. В резултат на априлската линия през периода 1956—1972 г. номиналните доходи нарастваха със среден годишен темп 6,30% за работниците и служещите и с 8,90% за селяните, а реалните доходи съответно с 5 и 7,35%. Благодарение на това различие в растежа на доходите на двете социални групи доходите на селяните достигнаха над 88% от номиналните доходи на работниците и служещите. Партийната политика предвижда в перспектива доходите на двете социални групи да се изравнят. За тази цел през настоящата и следващата петилетка доходите

на селяните ще продължат да растат с по-бързи темпове от доходите на работниците и служещите. Предвижда се това да бъде постигнато предимно чрез нарастване на частта, която те получават от обществените фондове за потребление.

Доходите, както е известно, се формират от два източника — от труд и от обществени фондове за потребление. Сега доходите от труд заемат 77,2% от пълните доходи, а доходите от обществените фондове за потребление — 22,8% (вж. табл. 7).

Таблица 7

Динамика на пълните номинални доходи на населението

Показатели	1952	1956	1972	Индекси и средни годишни темпове			
				1972:1952		1972:1956	
				в %	среден годишен темп	в %	среден годишен темп
Пълни доходи млн. лв.	2 799,2	2 839,6	10 868,8	388,3	7,05	382,8	8,75
в това число:							
а) доходи от труд — млн. лв.	2 551,1	2 477,1	8 394,5	329,1	6,15	338,9	7,90
относителен дял — %	91,1	87,2	77,2	—	—	—	—
б) доходи от обществени фондове за потребление — млн. лв.	248,1	362,5	2 474,3	997,3	12,20	682,6	12,75
относителен дял — %	8,9	12,8	22,8	—	—	—	—

Политиката на партията е доходите от вложен труд да съответствуват в най-голяма степен на количеството и качеството на труда на отделните категории трудещи се. По-конкретно това означава квалифицираният труд да се заплаща по-високо от неквалифицирания, трудът на хората, заети при тежки и неблагоприятни условия, да бъде компенсиран по-високо, отколкото трудът на заетите при нормални условия на работа; работната заплата на работниците и специалистите, които са дефицитни, да бъде по-висока, за да се стимулира придвижването на необходимата работна сила за съответните отрасли, производства и дейности, където тя не достига.

Между доходите, които се получават според количеството и качеството на труда, основно място заема работната заплата.

Работна заплата в нашата страна получават 2993 хил. работници и служещи (1972 г.) от всичко 4237 хил. заети в народното стопанство. Към 1972 г. фондът на работната заплата достигна над 4,8 млрд. лв., т. е. 44,2 % от пълните номинални доходи на трудещите се.

От 485 лв. годишно през 1948 г. средната работна заплата достигна 778 лв. през 1956 г., като нарастваше с 6,10% средно годишно. През 1972 г. средната работна заплата достигна 1571 лева. По такъв начин за периода 1948—1972 г. тя нарасна 3,24 пъти при среден годишен темп 5% (вж. табл. 8).

Таблица 8

Динамика на номиналната работна заплата на работниците и служещите

В лева

Показатели	1948	1956	1970	1972	Индекси и средни годишни темпове: 1972:1948 в %	1972:1948 среден годишен темп	1972:1956 в %	1972:1956 среден годишен темп
Номинална работна заплата								
Общо	485	778	1487	1571	323,9	5,00	201,9	4,45
— в предприятията от отраслите на материалното производство	491	785	1501	1591	324,2	5,00	202,8	4,50
— в предприятията, учрежденията и организациите на извънматериалното производство	468	753	1421	1473	316,9	4,90	195,6	4,39

Новите отговорни задачи пред общественото обслужване изискват да се преодолее изоставането в равнището на заплатите в тази сфера, като се увеличи темпът на техния растеж. Израз на тази политика са решенията за увеличаване заплатите на лекарите, учителите, научните работници от висшите учебни заведения и т. н.[7]

[7] Постановление № 6 от 9. III. 1973 г. на МС и ЦС на БПС, Д. в., бр. 28 от 6. IV. 1973 г.

Таблица 9

Динамика на номиналната и реалната работна заплата

Показатели	Индекси — %			
	1972:1948		1972:1956	
	базисен	среден годишен темп	базисен	среден годишен темп
Номинална работна заплата	323,9	5,00	201,9	4,45
Реална работна заплата	243,4	3,80	177,3	3,65

Различните темпове на растежа на номиналната и реалната работна заплата (вж. табл. 9) се дължат на известно нарастване на цените (през периода 1948—1972 г. средният годишен растеж на индекса на цените бе 0,85 %) и увеличаването на разходите за тъй наречените «задължителни и доброволни плащания». Тези разходи от 158,1 млн. лв. през 1952 г. достигнаха 1353,2 млн. лв. през 1972 г., т. е. увеличиха се 8,6 пъти, или средно годишно с 11,35 %. Трябва обаче да се подчертае, че една все по-съществена част от тези разходи е предназначена за реално потребление, например на електроенергия или на вещи, закупени в кредит. Тази част от тях не бива да се отчита като намаление на реалните доходи на трудещите се. Друга част от разходите са данъците, които сега, с новия закон за данък върху общия доход, се намаляват чувствително за по-голямата част от населението, а за трудещите се с доход до 80 лв. месечно отпадат изобщо като разход.

Борбата на Българската комунистическа партия за подобряване съотношението между реалните и номиналните доходи на работниците и служещите, от една страна, и кооперираните селяни, от друга, намира израз преди всичко в намаляване разликата между доходите от труд на тези две социални групи (вж. табл. 10).

През 1972 г. средният доход от труд на работниците и служещите бе с 54 лв. по-малък от дохода на зает кооператор. Съотношението бе 1:1,03, докато през 1960 г. бе 1:0,73. Това изравняване на доходите от труд на двете социални групи в нашата страна се дължи на обстоятелството, че доходите на работниците и служещите през периода 1960—1972 г. са нараствали средно годишно с 4,80%, а на заетите кооператори — със 7,85%.

Интересно е да се отбележи, че в доходите от труд на коопе-

Таблица 10

*Динамика на доходите от труд на зает в народното стопанство по социални групи**

В лева

	1960	1965	1970	1971	1972	Индекси 1972:1960 в %	Индекси 1972:1960 среден годишен темп
Доход на зает от работниците и служещите**	975	1187	1616	1667	1707	175,1	4,80
— средна работна заплата	939	1108	1489	1518	1571	167,8	4,40
— от личното стопанство	36	78	130	149	136	377,8	11,70
Доходи на зает коопериран селянин	710	1141	1467	1654	1761	248,0	7,85
в т. ч.:							
— трудово възнаграждение от ТКЗС	459	657	847	912	974	212,2	6,50
— от личното стопанство	251	484	620	742	787	313,6	10,00
Съотношение между доходите на зает коопериран селянин и зает от работниците и служителите	0,73	0,96	0,91	0,99	1,03	—	—

* По преработени данни от «Разширено социалистическо възпроизводство», издание на ЦСУ, 1973 г.
** Доходите на работниците и служещите включват средната им работна заплата и средния доход от личните стопанства

рираните селяни голям дял заемат доходите от личното стопанство. От 1761 лв. 974 лв. бяха доходи от общественото стопанство и 787 лв. от личното стопанство, т. е. около 45% бяха от личното спомагателно стопанство. В същото време доходите от личното стопанство на работниците и служещите бяха средно 136 лв., т. е. само 8%.

Партията и правителството предвиждат по-нататъшно интензивно развитие на личното стопанство (постановление № 61 от 13. XI. 1973 г. и др.) с оглед осигуряване на допълнителна селскостопанска продукция, необходима за по-пълното задоволяване нарастващите потребности на населението.

Трябва да се очаква, че в резултат на тази политика масата на доходите от личното стопанство ще се повиши още повече.

Политиката на партията по бъдещото съотношение между доходите от труд на работниците и служещите, от една страна, и на кооперираните селяни, от друга, е доходите на селяните да продължат да растат с по-високи темпове. Основа за тази политика е обстоятелството, че работната сила в селското стопанство е намаляла, нейната структура е влошена, а съвременното развитие на производството налага да се придвижват специалисти за работа в този отрасъл.

При анализа на номиналните доходи от труд особено внимание заслужават динамиката и равнището на минималната работна заплата (вж. табл. 11).

Таблица 11

*Динамика на номиналната работна заплата**

Показатели	1948	1956	1970	1972	Индекси и средногодишни темпове			
					1972:1948		1972:1956	
					в %	среден годишен темп	в %	среден годишен темп
Средна месечна работна заплата — лева	40	64	124	131	323,9	5,0	201,9	4,45
Минимална месечна работна заплата лева	22	32	65	65	363,6	5,5	250,0	5,9
Съотношение между средната и минималната работна заплата	1:0,54	1:0,49	1:0,52	1:0,50	—	—	—	—

* По данни на ЦСУ и МТСГ.

От 22 лв. през 1948 г. минималната работна заплата стига 65 лв. през 1970 г., а от 1 юни 1973 г. в съответствие с решенията на Декемврийския пленум бе увеличена на 80 лв. месечно. Повишаването на минималната заплата на 80 лв. бе съпроводено с повишаването на необлагаемия минимум с данък общ доход от 55 на 80 лева. За по-продължителен период, например от 1956 г. до 1970 г., минималната заплата бе равна приблизително на половината от средната работна заплата. Съотношението между тях бе 1:0,54 през 1948 г., 1:0,48 през 1956 г. и 1:0,52 през 1970 г. Това съотношение с незначителни изменения ще се запази и в бъдеще.

Повишаването на средната и минималната заплата, както и общото повишаване на всички заплати, се съпровождаше с непрекъснато подобряване на диференциацията между тях. В резултат на това намаляваше делът на работниците и служещите с относително по-ниски заплати и се повишаваше делът на работниците и служещите, които получаваха средни и по-високи номинални заплати. През 1957 г. например 45,6% от работниците и служещите имаха брутна заплата до 60 лв., през 1968 г. — само 12,2%, а през 1971 г. вече нямаше работници и служещи със заплати до 60 лева. Както се посочи, от юни 1973 г. няма трудещи се със заплати под 80 лв., докато през 1957 г. работниците и служещите със заплати до 80 лв. бяха 74,4%. През 1957 г. само 10,6% от работниците и служещите имаха над 100 лв. месечна заплата, а през 1971 г. — 68% (вж. табл. 12).

Таблица 12

Разпределение на работниците и служителите по размер на фактически получената заплата

Показатели	1957	1960	1968	1971
	Относителен дял			
Общо:	100,0	100,0	100,0	100,0
до 60 лв.	45,6	30,6	12,2	—
от 61 до 80 лв.	28,8	30,1	27,0	12,5
от 81 до 100 лв.	15,0	19,7	25,8	19,6
от 101 до 150 лв.	8,0	15,0	28,0	43,2
от 151 до 200 лв.	—	—	—	17,1
над 200 лв.	1,8	4,0	7,0	7,6

През шестата петилетка и близкото след това десетилетие политиката в областта на работната заплата ще се ръководи от принципите, записани в Програмата на партията, и от решенията на Декемврийския (1972 г.) пленум. Работната заплата ще бъде основен лост за икономическото стимулиране на трудещите се за най-активно участие в общественото производство и повишаване производителността на труда. За да може успешно да изиграе тази своя роля, тя трябва да нараства с по-висок темп от досегашния. Обстоятелствата, които определят по-бързия ѝ растеж през шестата петилетка и в перспектива, са:

— Повишава се квалификацията на работната сила, като

цяло и в т. ч. увеличава се делът на висококвалифицираната работна сила. С всеки изминат ден изискванията към квалификацията нарастват. Квалифицираният труд създава повече материални блага, услуги и духовни ценности, защото е по-производителен и следователно трябва да се заплаща по-високо:

— Дефицитността на работната сила. Преразпределението на трудовите ресурси от селското стопанство към неселскостопанските отрасли до голяма степен е завършено, а естественият прираст на населението, в т. ч. на работната сила, е нисък. Поради това увеличаването на производството трябва да върви предимно по пътя на повишаване обществената производителност на труда. На този процес обаче пречи обстоятелството, че работната сила е по-евтина, отколкото машините, които биха я заменили. При това все по-нарастващите разходи за нейната подготовка остават обикновено за сметка на държавата и незначително влияят върху стопанската дейност на предприятията. Оттук произтича и липсата на икономически интерес в стопанските ръководители към рационално използване на работната сила, към нейното намаляване и заменяне с техника. Необходимо е следователно да се повиши равнището на работната заплата, а разходите за подготовката на квалифицирана работна сила, в т. ч. на висшистите, да се поемат от нейните потребители. Това обаче трябва да стане не чрез повишаване себестойността на продукцията, а за сметка на оная част от печалбата, която остава в стопанските организации и техните клонове. Особено дефицитни са висококвалифицираните специалисти. Това налага техните работни заплати да се повишават с изпреварващи темпове. Същото се отнася до обикновената работна сила, заета в голяма гама от дейности, при които трудът е съпроводен от неблагоприятни условия. Основният път за преодоляване на този аспект на дефицитността на работната сила е механизацията на тежките видове труд и подобряване условията на труда. През следващите години тези въпроси трябва да се решават по-интензивно. Доколкото още съществуват тежки условия за труд и там, където те не могат засега напълно да се преодолеят, е необходимо да се компенсират чрез по-високи заплати, отпуски, безплатна храна и т. н.;

— Необходимостта от значително разширяване на производството и потреблението на услуги. За тази цел трябва да се развие и укрепи с кадри нематериалната сфера на общественото производство — наука, просвета, здравеопазване, търговия, битово обслужване и т. н. Дефицитността на работната сила в тези сектори на живота на страната и относително по-ниските заплати в нематериалната сфера обаче задържат процеса на

преминаване на кадри към нея. Ето защо се наложи да бъде изградена нова концепция за заплатите в нематериалната сфера. Политиката на съотношенията между заплатите в двете сфери на общественото производство предвижда през следващите петилетки по-бързо да растат заплатите в сферата на услугите.

За да се реализира успешно политиката на нарастването на работната заплата обаче, е необходимо със значително по-високи темпове да расте обществената производителност на труда. Само при повишаване ефективността на икономиката може да се обезпечи необходимият икономически растеж с по-ниска норма на натрупване. Това ще създаде условия да се повиши относителният дял на фонд «Потребление» в националния доход като основа, върху която се формират реалните доходи на населението. Пътят за нарастване на заплатите като обективна необходимост за настоящия етап от икономическото развитие на страната може и следва да мине през значителното повишаване ефективността на икономиката. Заплатите следва да се повишават в строго съответствие с растежа на обществената производителност на труда.

Съществена част от доходите трудещите се получават от обществените фондове за потребление. Динамиката на тези фондове се вижда от данните в табл. 13.

Таблица 13

Динамика на обществените фондове за потребление на лице от населението по обществени групи

В лева

Показатели	1952	1956	1970	1972	Индекси и темпове			
					1972 : 1952		1972 : 1956	
					в %	среден годишен темп	в %	среден годишен темп
Общо	34	48	251	289	850,0	11,45	602,1	11,90
Работници, служещи и коопериранн занаятчии	46	66	265	300	652,2	9,85	454,6	9,90
Селяни	27	36	226	263	974,1	12,05	730,6	13,25

През 1952 г. на лице от населението се падаха 34 лв. обществени фондове за потребление, а през 1972 г. — 289 лв., при което

за работниците и служителите те бяха 300 лв. , а за селяните — 263 лева.

В съответствие с политиката на партията за приближаване и изравняване доходите на селяните с доходите на работниците и служещите през настоящата петилетка се повишават доходите, получавани от обществените фондове за потребление в селото — пенсиите на селяните, добавките за децата и др.

Общият растеж на обществените фондове за потребление в резултат на нееднаквото им нарастване се придружава със съществени структурни размествания. Средствата за пенсии от 1952 г. до 1972 г. например нараснаха около 12 пъти, за помощи — 19 пъти, а за стипендии — около 4 пъти. Значително нараснаха и другите елементи на обществените фондове за потребление.

Интересно е да се проследи динамиката на средния годишен размер на пенсиите, тъй като въпросът се отнася до издръжката на значителна част от населението (вж. табл. 14).

Таблица 14

Динамика на средния годишен размер на пенсиите

В лева

Показатели	1948	1956	1970	1972	Индексни и средни годишни темпове 1972 : 1948 в %	среден годишен темп за периода
Общо	59	101	418	451	764,4	8,85
— за изслужено време и инвалидност	147	350	660	600	469,4	6,65
— земеделски пенсии	38	24	287	303	797,4	9,05
Средна работна заплата	485	778	1486	1571	323,9	5,00
Съотношение между средната пенсия за изслужено време и инвалидност и средната работна заплата	0,30	0,45	0,44	0,44	—	—

Сама по себе си средната пенсия за изслужено време расте — около 8 пъти за периода 1948—1972 г., или с 9 % среден годишен

темп. При сравнението ѝ със средната работна заплата се вижда, че пенсията до 1970 г. растеше по-бързо от средната работна заплата и въпреки това към настоящия момент е равна на около 45% от нейния размер. Оттук произтича и задачата, поставена от Декемврийския пленум, за осъвременяване размерите на пенсиите.

Относителният дял на доходите, получавани по линията на обществените фондове за потребление, в пълните доходи ще продължи да расте както и досега значително по-бързо в сравнение с дела на доходите от труд. Разликата обаче между темповете на растежа на двата вида доходи през настоящата петилетка и близките години на следващата петилетка следва да се намали.

По-бързият растеж на доходите от обществените фондове за потребление в сравнение с доходите от труд се диктува от необходимостта да се решат следните проблеми:

— Чрез обществените фондове за потребление да се обезпечават голяма част от услугите — медицински, просветни, културни. Необходимостта от рязко повишаване и подобряване на услугите е един от основните фактори за растежа на обществените фондове за потребление.

— Издръжката на подрастващото поколение постепенно да се поема от обществото. За успешното решаване на тази задача трябва непрекъснато да се повишава делът на средствата от обществените фондове за потребление, предназначени за подрастващото поколение. През годините на шестата петилетка ще се изразходват общо 116,4 млн. лв. за строителство на детски ясли и детски градини, като местата в тях ще се увеличат съответно с 24 620 и 34 610. Още през шестата петилетка ще бъдат повишени детските добавки към работните заплати и особено добавките за селското население.

— Увеличаването на пенсиите. Сега една трета от обществените фондове за потребление се изразходват за пенсии. Ето защо политиката на пенсионното дело има изключително значение за развитието на обществените фондове за потребление. През следващите години делът на пенсиите в обществените фондове за потребление ще расте, тъй като предстои да бъдат повишени минималните пенсии, постепенно да се изравнят пенсиите на селското и градското население, да се въведат социални пенсии и т. н. Освен това с увеличаване продължителността на живота на населението се повишава относителният дял на пенсионерите, а следователно и средствата, необходими за пенсии.

Постепенно обществените фондове за потребление ще се превръщат в преобладаваща част от доходите на населението. При разкриването на тази тенденция обаче трябва да се има предвид

необходимостта материално да се стимулира повишаването на производителността на труда. Ето защо тези доходи ще станат преобладаващи в доходите на населението, когато стане минимална и нуждата материално да се стимулира растежът на обществената производителност на труда.

Важна страна в политиката на доходите са проблемите на тяхната диференциация. Характерно за досегашното ни развитие е подобряването на диференциацията между доходите на член от различно обезпечените домакинства. То намира израз в силно изразената тенденция на намаляване относителния дял на домакинствата с по-ниски доходи. Годишните доходи на «средното» българско семейство през последните две десетилетия се увеличиха над 3 пъти и сега възлизат на около 3600 лева. През 1956 г. със среден доход на член от домакинството до 450 лв. бяха 448 хил. домакинства, а през 1971 г. — само 80 хил., или 3,3% от общия брой на домакинствата. Същевременно относителният дял на домакинствата с по-високи доходи непрекъснато расте. Домакинствата с годишен доход над 950 лв. на член се увеличиха от 238 хил., или 12,4% през 1956 г., на 1326 хил. през 1971 г., т. е. 55% от всички домакинства. По-обстойно този процес може да се проследи от табл. 15.

Таблица 15

Диференциация на домакинствата според доходите на член от домакинството

Размер на доходите на член от домакинството		1965	1967	1969	1971
До 450 лева:					
— относителен дял		19.6	9,0	4,2	3,3
— брой на домакинствата	хил. бр.	448	210	100	80
От 451 до 950 лева:					
— относителен дял		68,0	62,0	51,1	42,0
— брой на домакинствата	хил. бр.	1555	1448	1228	1019
Над 950 лева:					
— относителен дял		12,4	29,0	44,3	54,7
— брой на домакинствата	хил. бр.	283	677	1056	1326

През шестата петилетка се предвижда фонд «Потребление» на лице от населението да нарасне с 32%, а реалните доходи да се увеличат с 30%. Трябва обаче да се отбележи, че повишаването на реалните доходи може да се осъществи са̀мо ако се постигне предвиденият растеж на обществената производителност на труда — общо с 50%. В този случай средната за страната работна заплата ще нарасне с 18,6% и от 124 лв. месечно през 1970 г. ще достигне 146 лв. през 1975 година. Като се вземе предвид това увеличение на средната заплата, както и нарастването на броя на работниците и служещите през петилетката, фонд «Работна заплата» ще се увеличи с повече от 1,5 млрд. лева.

В рамките на това средно нарастване от 18,6% е необходимо с по-бързи темпове да расте средната работна заплата на заетите в сферата на общественото обслужване — лекари, учители, на заетите в битовите услуги и т. н. Наред с това се предвижда да се повишат заплатите на висококвалифицираните работници и специалисти, заети с внедряване постиженията на научно-техническия прогрес и на работещите при тежки и неблагоприятни условия. През настоящата и следващите петилетки трябва да се направи значителна стъпка към преодоляване уравниловката в заплатите, за да се стимулират заетите с висококвалифициран труд, с технически прогрес и с решително обновяване, модернизиране и реконструкция на материално-техническата база на народното стопанство. В изпълнение на тези основни линии на политиката на доходите вече излязоха и някои партийни решения, които са част от комплексната програма за повишаване на жизненото равнище, разработена от Декемврийския пленум.

4. НАРАСТВАНЕ НА СВОБОДНОТО ВРЕМЕ

Величината на свободното време е един от най-съществените признаци на жизненото равнище. Свободното време и възможността за неговото увеличаване са в тясна зависимост от развитието на производителните сили. Колкото по-висока е обществената производителност на труда, толкова по-голям е националният доход и по-малко е работното време, необходимо за неговото производство. Толкова по-голямо ще бъде и свободното време, с което хората могат да разполагат за повишаване на физическата и духовната си култура, за туризъм и различни видове творческа дейност. Величината на свободното време е признак на икономическата зрелост на обществото и предпоставка за издигането му на още по-висока степен.

Борбата за увеличаване на свободното време е преди всичко борба за обезпечаване нормален — ежедневен, седмичен и годишен — отдих на трудещите се, борба за създаване условия за по-високопроизводителен труд и за нормално възпроизводство на работната сила. След решението на тези по-непосредствени задачи възниква необходимостта от обезпечаване на свободно време и за други видове дейности извън отдиха и почивката — повишаване на физическата и духовната култура, професионалната квалификация и т. н.

Увеличаването на свободното време винаги е било обект на внимание на партията и е заемало централно място в програмните документи още от първите крачки на нейното развитие. Реална осемчасова продължителност на работното време бе установена едва след 9. IX. 1944 година. През 1951 г. бе въведено намалено работно време за заетите в тежки и вредни за здравето условия. В резултат на това около 10% от заетите в промишлеността преминаха на седем- и шестчасов работен ден. От 1956 г. работната седмица бе намалена от 48 на 46 часа, а през 1968 г. за около 10% от заетите в народното стопанство и за около 18% от заетите в промишлеността бе въведена 42,5-часова работна седмица.[8]

Десетият конгрес на БКП и Декемврийският пленум поставиха задачата за по-нататъшно увеличаване на свободното време като непосредствена задача. Публикувано бе постановление на Министерския съвет и Централния съвет на Българските професионални съюзи за въвеждане на намалено работно време и петдневна работна седмица през шестата петилетка.

Борбата за увеличаване на свободното време сега се води по две линии.

Първо, в съответствие с готовността на отделните окръзи и стопански организации да се премине от 46 на 42,5-часова работна седмица. За постигането на тази цел е необходимо:

— да се подготвят съответните производствено-технически условия за усъвършенствуване организацията на производството, труда и управлението; това е отговорна задача, като се има предвид, че от целодневни отсъствия понастоящем народното стопанство губи над 4 млн. човекодни годишно, че част от машините и съоръженията се използват около 85% от календарния и около 75% от целосменния фонд на работното време и че намалява коефициентът на сменност;

[8] В Старозагорски и Габровски окръг и в над 60 предприятия в други окръзи.

— безусловно да се изпълнява и преизпълнява насрещният план; това особено важи за показателите: производителност на труда, снижение на себестойността, повишаване на рентабилността и др.;

— да не се допуска намаляване на продукцията, на производителността на труда и на работната заплата на трудещите се;

— да се извърши цялостно преустройство на вътрешната организация на труда в предприятията, което да доведе до премахване на извънредния труд.

Второ, паралелно със съкращаване на работното време максимално да се увеличи действителното свободно време на трудещите се. За тази цел е необходимо:

— да се пести свободното време, като се сведат до минимум нерационалните и неефективни разходи на време за домашен труд, за покупки на предмети за потребление, за ползване услугите на общественото хранене, комунално-битовите заведения, учрежденията за административни услуги, градския и извънградския транспорт, здравните заведения и т. н.; решителен прелом в това отношение може да се получи само чрез всестранно усъвършенстване работата на всички отрасли от сферата на общественото обслужване; насоките за това са дадени в основните положения за усъвършенстване на системата за общественото обслужване в НР България, които бяха утвърдени от Държавния съвет, и в Комплексната програма за повишаване на жизненото равнище, изработена от Декемврийския пленум на ЦК на БКП;

— най-рационално да се организират отдихът на трудещите се и туризмът; постановлението за реорганизация на туризма и почивното дело създава условия за правилна организация на почивката на трудещите се и за най-пълноценно използване на свободното време.

5. ПОДДЪРЖАНЕ ОПТИМАЛНО СЪОТНОШЕНИЕ МЕЖДУ ПЛАТЕЖОСПОСОБНОТО ТЪРСЕНЕ И ПРЕДЛАГАНЕТО НА СТОКИ И УСЛУГИ

Между предлагането на стоки и услуги, от една страна, и паричните доходи на населението, от друга, трябва да има пълно покритие. Това е най-желателното състояние на тази изключително важна народностопанска пропорция. Доходите на насе-

лението, които формират платежоспособното търсене, са категория, свързана с обективните потребности за нормалното възпроизводство на хората. Ето защо срещу своите доходи хората трябва да намерят на пазара необходимите им стоки и услуги за удовлетворяване на потребностите. За да се спази това условие, логично е пазарът гъвкаво да се приспособява към платежоспособното търсене на населението не само в количествено отношение, но и по отношение на качеството и асортимента на стоките и услугите. Следователно съответствието между търсенето и предлагането трябва да се постига както по обем, така и по структура. Ако това условие не се спазва, нарушава се принципът за разпределение според труда, тъй като доходите, получени в пълно съответствие с количеството и качеството на труда, но срещу които не могат да се купят необходимите стоки или услуги, остават неизползвани и се обезценяват. В такива случаи се намаляват и стимулите за участие на трудещите се в общественото производство, нарушава се тяхната материална заинтересованост. По тези съображения икономически и политически не е оправдано населението да получава доходи, срещу които на пазара няма необходимите стоки и услуги. Изкуственото увеличаване на платежоспособното търсене крие опасности от появата на нежелани диспропорции.

Всеки допълнителен доход предявява определено изискване за допълнително количество стоки и услуги и едновременно води до изменения в структурата на търсенето и появата на нови потребности. Между платежоспособното търсене и предлагането на стоки и услуги има диалектическо единство на взаимозависимост и взаимодействие. Ето защо «между нашата политика при формирането на доходите на населението и политиката ни на регулиране съотношението между номиналните доходи на населението и предлагането на стоки за народно потребление — заявява др. Т. Живков — трябва да има пълно единство и взаимозависимост.»[9]

В съответствие с решенията на Декемврийския пленум производството на стоки за народно потребление и услуги трябва да се подчини на задачата за все по-пълно удовлетворяване на обективните потребности на населението. Но, от друга страна, доходите на населението във всеки отделен етап трябва да се формират, като се държи строга сметка за количеството и качеството на материалните и духовните ценности, които могат да се предложат срещу тях.

[9] *Живков, Т.* За последователно изпълнение решенията на Десетия конгрес на БКП за повишаване жизненото равнище на народа, с. 57.

В своята политика през периода на строителството на социализма партията се е съобразявала с необходимостта от спазването на това съотношение. Десетият конгрес и особено Декемврийският пленум обаче подчертаха, че въпреки голямото увеличаване на стоките за народно потребление и услугите у нас е налице известно несъответствие между платежоспособното търсене на населението и предлагането на стоки и услуги. Съществена страна на несъответствието между търсенето и предлагането е нарушението на пропорцията между структурата на предлаганите стоки за народно потребление и структурата на тяхното търсене. В доклада на др. Тодор Живков пред Декемврийския пленум бяха разяснени причините за това несъответствие. Първо, то бе свързано с историческото наследство. Полученото след Девети септември национално богатство беше нищожно, основните производствени фондове — незначителни, а материално-техническата база на общественото производство — извънредно слаба. При това положение, за да се обезпечат трайните интереси на трудещите се, усилията трябваше да се насочат преди всичко към изграждането на материално-техническа база, адекватна на новите производствени отношения. Това изискваше много жертви от целия народ, от всички трудещи се. В името на тази голяма цел, свързана с трайните бъдещи интереси на народа, трябваше да се даде предимство на отраслите, които произвеждат средства за производство. Особено успешно се провеждаше тази политика след Априлския (1956 г.) пленум на партията. Благодарение на нея сега вече можем да се похвалим с наличието на мощна материална база за осъществяването на комплексна програма за повишаване жизненото равнище на народа.

Втора причина за несъответствието между търсенето и предлагането бяха високите темпове в растежа на платежоспособното търсене на населението, които изпреварваха темповете на нарастване на стоковите фондове и услугите на населението. Това се дължеше на известни недостатъци в разпределението според труда, но главно на интензивната индустриализация на страната, при която основните обекти се строяха продължително време, работниците получаваха заплати, но възвръщаемостта от вложените средства в обектите и продукцията от тях идваше със закъснение. Несъответствието се засилваше и от обстоятелството, че до 1956 г. въпреки недостига на стоки за народно потребление, до голяма степен изкуствено се увеличаваше тяхното търсене, като, от една страна, бурно се увеличаваше работната заплата (през периода 1948—1956 г. тя нарасна с над 60%), а в същото време непрекъснато се намаляваха цените

(в сравнение с 1952 г. индексът им през 1956 г. падна на 0,75). С решенията на Априлския пленум бе сложена основата на постепенното преодоляване на недостатъците в икономическата политика преди 1956 г., в това число и в областта на жизненото равнище на населението.

Трета причина за несъответствието между търсенето и предлагането на стоки за потребление, отбелязана от Декемврийския пленум, е значителният износ на селскостопански произведения и продукция на леката промишленост. Това беше съзнателно провеждана политика, за да се обезпечи валута за внос на средства за производство, необходими за индустриализацията на страната, за реконструкцията на селското стопанство и за техническото превъоръжаване на леката и хранителната промишленост. Тази политика създаваше възможност да се осигури по-нататъшното производство на стоки за народно потребление.

Четвърта причина — това са някои недостатъци в планирането, организацията на производството и търговията.

Декемврийският пленум набеляза насоките за преодоляване на несъответствието между търсенето и предлагането на стоки за народно потребление и услуги на населението. Преди всичко той посочи необходимостта да се увеличи производството на стоки за потребление и на услугите, като това стане общонародна задача. За изпълнението на тази задача е необходимо да се преодолеят елементите на самоцелност в развитието на производството. Неговият обем и структура следва да се подчинят на обема и структурата на платежоспособното търсене. За тази цел трябва да се разработят динамични норми за потребление, «*които да отговарят на платежоспособното търсене и да бъдат изходен момент при планирането на производството и насочването на реализацията на продукцията*».[10] Що се отнася до увеличаване покупателната способност на хората, трябва найнапред на базата на нормите да се предвидят необходимите ресурси за пълното ѝ балансиране. С една дума, става въпрос както за увеличаване количеството на стоките и услугите за населението, така и за най-строго обвързване на асортимента им със структурата на тяхното търсене.

Декемврийският пленум посочи необходимостта да се утвърди концепция за съотношението между развитието на производството на средства за производство и производството на предмети за потребление, като се потърсят възможности още през тази петилетка да се увеличи рязко производството на пред-

[10] Пак там, с. 61.

мети за народно потребление. Пленумът реши да се извърши коренен прелом в подобряване качеството и разширяване асортимента на стоките за потребление и особено на стоките от народен тип, за да може по такъв начин да се спази съответствието между структурата на търсенето и структурата на предлагането. Успешното решаване на тази задача изисква да се организира съвременно изучаване на потребителското търсене и «*коренно усъвършенствуване формите и начина на свързване на производството с търговията*».[11]

[11] Пак там, с. 73.

ГЛАВА ТРЕТА

ИЗГРАЖДАНЕ НА ПРОИЗВОДИТЕЛНИТЕ СИЛИ НА РАЗВИТОТО СОЦИАЛИСТИЧЕСКО ОБЩЕСТВО

Ускореното развитие на производителните сили е било и ще бъде централна задача на партията. Производителните сили образуват материално-производствената база на обществото и обуславят неговото съществуване и развитие. Без тяхното разгръщане не може да се постигне напредък в която и да е област на обществения живот.

Производителните сили отразяват активното отношение на човека, на човешкото общество като цяло, към природата, към нейните неизчерпаеми сили и ресурси. Те разкриват нарасналата мощ на човека, способността му да приспособява тези сили и ресурси за задоволяване на постоянно растящите му потребности. Благодарение на развитието на науката и производствения опит човекът превръща непрекъснато природните сили в елемент на производителните сили, прави ги съюзник в борбата си за овладяване богатствата на природата.

Развитието на производителните сили се осъществява при съответни производствени отношения. Те създават необходимия обществен климат. Развитието, неговата скорост и динамична сила зависят от възможностите, които разкриват тези отношения, от това, доколко те съответствуват на характера на производителните сили. Липсата на съответствие, когато производствените отношения се оказват остарели и задържат развитието на производителните сили, формира определен революционен заряд, извършва се революция, създават се нови производствени отношения и по такъв начин последните се привеждат в съответствие с изменилия се характер на производителните сили. В това взаимодействие между производителните сили и производствените отношения се състои в последна сметка диалектиката на общественото развитие.

Освобождението на страната ни от фашистко и капиталистическо иго разкри неограничен простор за развитието на производителните сили у нас. Нужно беше да се създаде в сравнително кратък срок нова материално-производствена база, за да може върху нея да се издигне сградата на социалистическото общество — да се разкрият и усъвършенствуват социалистическите производствени отношения, да се реализира широка социална програма, да се осигури всестранно развитие на социастическия гражданин.

В центъра на икономическата и социалната политика на социалистическата държава застана човекът. Задоволяването на материалните му потребности стана непосредствена цел на производството, на неговите интереси и развитие се подчиниха постоянно растящите ресурси на обществото. Бързият растеж на материалното богатство позволи в сравнително кратки срокове да се разгърне сферата на обслужването, да се развие системата на здравеопазването, на образованието, да се разширят и обогатят формите на културния живот, да се тласнат напред научните изследвания и се осигури овладяването им от широки кръгове на народа. Всичко това създаде конкретни възможности за бързо издигане културното равнище на трудещите се, за ускорена професионална квалификация, за бързо овладяване на нови професии, изникващи на базата на неспирния ход на общественото разделение на труда. С други думи, създадоха се условия, при които човекът, като използва в пълна мярка благата, създадени с неговите ръце и ум, да получи възможност за бързо и непрекъснато усъвършенствуване. Обществената атмосфера на социализма създаде всички необходими предпоставки за безпрепятственото развитие на решаващия елемент на производителните сили — човека.

Изключително важна роля за развитието на производителните сили играе напредъкът на науката. Тя именно разкрива все нови и нови възможности за използването на силите на природата.

На историческия Пети конгрес на партията Георги Димитров изтъкна като централна задача в икономическата област ускореното развитие на производителните сили на нашата страна, бързото премахване на нейната икономическа изостаналост и превръщането ѝ в кратък срок в развита промишлено-земеделска страна.[1] Той начерта грандиозна програма за «създаването на мощно енергетично стопанство чрез използване на водните

[1] *Димитров, Г.* Политически отчет на ЦК на БРП (к) пред Петия конгрес на партията. С., Партиздат. с. 100.

и топливните източници на страната, бързо развитие на минното дело, изграждане на собствена металургия и достатъчно развита машиностроителна и друга тежка индустрия, както и развитие, модернизиране и уедряване на леката промишленост. . . усилване на селското стопанство чрез поставяне на негово разположение на мощен парк от едри земеделски машини».[2]

Преодоляването на икономическата изостаналост и ускореното изграждане на съвременна материално-производствена база бе и си остана основна грижа на партията, грижа, която пронизва всички петилетки, всички планове и мероприятия, цялата ѝ организаторска и политическа работа.

Производителните сили на развитото социалистическо общество се изграждат на базата на досегашната работа на партията в тази област — на базата на постигнатите успехи в съзиждането на социалистическото общество. Развитото социалистическо общество представлява, както е известно, етап в развитието на социализма. Поради това производителните сили се развиват при еднакви по характер производствени отношения. Производствените отношения при социализма се различават през отделните етапи на развитието му по степен на зрелост, но по същество те си остават еднотипни.

Поради това ще разгледаме изграждането на производителните сили на развитото социалистическо общество в светлината на досегашните постижения в тази област, т. е. ще проследим развитието на материално-производствената база още от годините, когато се ковяха икономическите основи на социалистическото общество, онова, което се прави на настоящия етап, и онова, което предстои да се направи. По този начин ще се очертае по-цялостно единната и закономерна линия на развитието, ще се проникне по-добре в нарастващите възможности, които социалистическото общество създава, ще се разбере по-ясно грандиозността на задачите, които има да се решават.

1. ИЗГРАЖДАНЕ НА МАТЕРИАЛНО-ТЕХНИЧЕСКАТА БАЗА

Създаването на материално-техническата база на социализма е една от най-съществените предпоставки за решаване основната задача, която Програмата на партията постави — изграждането

[2] Пак там, с. 100.

на развито социалистическо общество. «В целия грамаден и сложен комплекс от икономически, социално-политически и идеологически задачи, които стоят пред партията на сегашния етап — се казва в Програмата, — определящо значение има задачата *да се изгради напълно материално-техническата база на социализма, да продължава интензификацията на икономиката.*»[3]

НЕПРЕКЪСНАТ РАСТЕЖ НА НАЦИОНАЛНИЯ ДОХОД И РАЗШИРЯВАНЕ НА ИНВЕСТИЦИИТЕ

Социалистическата революция в страната създаде възможност за ускорено развитие на производителните сили преди всичко като централизира ресурсите върху основата на обобществяването на средствата за производство. Това позволи в ръцете на стопанското ръководство на страната да се съсредоточи управлението и финансирането на една целесъобразна, рационално изградена програма за строителство.

Обобществяването на средствата за производство не само създаде възможност, но направи обективно необходимо да се преодолее стихийността и се наложи планомерна организация на изграждането и развитието на производителните сили. Мащабите и темповете на това изграждане вече не зависеха от играта на неовладени от човека сили, а се определяха предварително въз основата на подробни пресмятания на ресурсите и възможностите, необходимостта и целесъобразността не се установяваха по стихиен път, а се изясняваха въз основа на внимателен анализ на потребностите и основните задачи както в краткосрочна, така и в дългосрочна перспектива.

След Деветосептемврийското въстание и особено след двегодишния период на възстановяване на стопанството на страната от последиците на Втората световна война и фашисткото хазяйничене у нас партията и социалистическата държава започнаха огромна работа по изграждането на материално-техническата база на социализма. Възможностите в началото обаче не бяха големи. Едва през 1948 г. националният доход достигна предвоенното си равнище, което и без това беше извънредно ниско. Средно на лице от населението през 1948 г. се падаха 232 лв. национален доход. Съветският съюз ни оказваше (и продължава да оказва) материална и финансова помощ, но ре-

[3] Програма на Българската комунистическа партия. С., Партиздат, 1971, с. 49.

шаващо значение имаха (и имат) собствените ресурси. Необходимо беше те да се развиват, пестеливо и рационално да се използват източниците за разширяване и укрепване на материално-техническата база. Нуждите на страната бяха огромни, възможностите за инвестиции — необятни, но при ограничените ресурси потребностите трябваше да се градират.

Партията следваше твърда линия на увеличаване инвестициите в рамките на растежа на националния доход, като едновременно с това не отстъпваше от задачата и непрекъснато да повишава жизненото равнище на народа. Всъщност при социализма тези две задачи са неотделими една от друга. Разширяването и укрепването на материално-техническата база чрез активна инвестиционна политика ускорява растежа на националния доход. А този растеж от своя страна при строг контрол над разпределителните процеси служи главно за издигането на материалното и културното благосъстояние на народа. Въпросът за оптимизацията на разпределението на националния доход за натрупване и потребление е въпрос преди всичко и главно на време, на срокове. Голямата изостаналост, при която социалистическата революция завари страната, както и необходимостта тази изостаналост да се преодолее в максимално кратки срокове налагаха оптимизацията на растежа на материално-техническата база да се търси не непосредствено, а в малко по-продължителна перспектива. Въпреки това жизненото равнище се подобряваше непрекъснато.

Обобщен статистически израз на инвестиционната дейност и политика по изграждането на материално-техническата база на социализма дават данните в табл. 1.

От таблицата могат да се направят няколко основни извода относно следваната обща линия на инвестициите и изграждането на материално-техническата база на социализма в НР България:

Първо. Средствата, отделяни от националния доход за увеличаване на производствените мощности, абсолютно нарастваха непрекъснато през целия период на строителството на социализма. Нарастването бе в основни линии съразмерно с растежа на националния доход. Впрочем данните характеризират онази връзка между темповете на увеличаване на националния доход, от една страна, и на средствата за разширяване на производствения апарат, от друга, която е характерна за икономическия растеж при социализма. През разглеждания период използваният национален доход (той се отличава от произведения национален доход) се е увеличил около пет пъти. През същия период средствата, отделени за фонд «Натрупване», се увеличиха

Таблица 1

*Използван национален доход, фонд за натрупване и прираст на основните фондове в НРБългария**

	1952	1955	1960	1965	1970	1971	1972
Използван национален доход — млн. лв.	2537,7	2 744,5	4 463,2	6 744,9	10 476,0	10 437,2	11 577,8
Фонд за натрупване — млн. лв.	506,2	519,8	1 222,3	1 916,8	3 059,7	2 462,8	3 087,2
В % към използвания национален доход	19,9	18,9	27,4	28,4	29,2	23,6	26,7
Прираст на основните фондове — млн. лв.	219,3	481,3	642,1	983,0	1 868,1	1 378,9	1 773,5
В % към фонда за натрупване	43,3	92,6	52,5	51,3	61,1	56,0	57,4
Индекси							
Използван национален доход 1952=100)	100,0	123,2	205,2	288,2	443,5	450,6	494,8
Фонд за натрупване (1952 = 100)	100,0	107,0	237,2	352,5	590,0	522,2	574,4
Прираст на основните фондове	100,0	214,4	334,6	472,6	966,0	775,7	992,9

* По данни на ЦСУ.

5,73 пъти. Изменял се е, както се вижда, и ежегодният прираст на въведените в действие производствени мощности. През 1972 г. той бе близо десет пъти по-голям, отколкото през 1952 година.

Второ. През целия период на социалистическото строителство системно се отделяха средства от националния доход за изграждане на материално-техническата база на социализма. Нейното строителство значително се ускори след април 1956 г. и особено след 1959 година. Изразходваните средства (по абсолютен размер) през 1957 и 1958 г . надхвърлиха дотогавашния средногодишен размер на фонд«Натрупване», а през 1959 г. той

бе удвоен в сравнение с предходната 1958 година. От 1959 г. започна строителство на широк фронт. Бързо се изграждаха голям брой нови предприятия, разширяваха се и се реконструираха съществуващите, създаваха се по същество цели нови групи и отрасли производства.

Активизирането на инвестиционната политика трябва да се свърже, разбира се, с темповете на растежа на националния доход. След април 1956 г. темпът на увеличаване на националния доход бе по-висок, отколкото дотогава. През 1956 г. националният доход на страната бе с 26,3 % по-голям от 1952 г., а четири години по-късно, през 1960 г. — със 105,2 %. И през следващите години той продължаваше да се развива по-бързо. Но като постави още по-енергично задачата за ускорено развитие на производителните сили на страната, партията внесе и известни корекции в политиката на неговото разпределение. Докато до 1958 г. относителният дял на фонд «Натрупване» бе около 19—20 % от националния доход (изключение имаше само през годините 1953 — 26,9 %, 1956 — 12,9 %), то през 1959 г. той бе вече 30,1 %, като за целия следващ период само през 1961 г. бе по-нисък — 23,1 %. През повечето години той бе 27—28—30 %. С други думи, увеличеният абсолютен размер на фонд «Натрупване» имаше за източник не само бързия растеж на националния доход, но и по-голямото напрежение при неговото използване. Това напрежение обаче поради по-бързия растеж на националния доход практически не намали темпа на повишаване жизненото равнище на народа.

Трето. Прирастът на основните фондове се е увеличавал със значително по-бърз темп от националния доход и фонд «Натрупване». Докато фонд «Натрупване» през разглеждания период се увеличи 5,73 пъти, прирастът на въведените в действие през 1972 г. основни фондове бе близо десет пъти поголям от прираста им през 1952 година. Съставът на фонда за натрупване бе подобрен — увеличена бе частта му за доставка на ново оборудване, за строеж на нови сгради и съоръжения. Това бе съвършено необходимо за ускореното изграждане на материално-техническата база.

Разширяването на фронта на материалното производство налагаше и по-бърз прираст на оборотните фондове и ангажирането за тази цел на все повече средства на фонд «Натрупване». Плановата организация на социалистическата икономика, усъвършенстването на нормативната база, провежданият контрол, както и правилната политика от страна на стопанските организации позволиха оборотните средства да се задържат на оптимално равнище и по този начин да се освобождават сред-

ства за изграждане на нови производствени мощности. Разбира се, в тази област има още резерви, особено в строителството. Ускоряването му ще доведе до значително намаляване на средствата, заети в преходно строителство, и до по-бързо въвеждане в действие на нови мощности.

Главният резултат, за който говорят данните, е, че значителна част от националния доход — през последните 15 години повече от една четвърт, е използвана за бързото разширяване на производствените възможности и развитието на материално-техническата база на социализма в страната. Сравнена с частта, която се изразходва в другите страни, тя е висока. Но това бе единственият начин да се преодолее за сравнително кратък срок голямата изостаналост на страната. Освен това всички страни, които постигат високи темпове на икономически растеж, изразходват значителна част от националния си доход за натрупване.

Изграждането на материално-техническата база на развитото социалистическо общество изисква да се разширява непрекъснато инвестиционната дейност. Условия за това ще създаде понататъшният икономически растеж. Материалните и финансовите възможности на страната ще се увеличават системно и ще достигнат огромни за сегашните ни мащаби размери. Ако приемем, че националният доход ще расте през следващите няколко петилетки средногодишно с около 8 % (досега нарастваше с над 8%), може да се очаква в края на 1980 г. той да бъде около 20 млрд. лв., в края на 1985 г. — около 30 млрд., а в края на 1990 г. — 45—47 млрд. лева. Само за три петилетки следователно националният доход на страната ще достигне колосална величина, няколко пъти по-голяма от сегашния му размер и почти несравнима с националния доход през първите десет години на социалистическото строителство. Това ще увеличи възможностите за активна инвестиционна дейност, за решаване на крупни задачи на икономическото строителство. Ако частта за натрупване се затвърди около 25 %, то през 1990 г. средствата от националния доход за натрупване ще възлизат на около 10—12 млрд. лева. Големият размер на националния доход ще създаде по-широка възможност за маневриране — през някои от годините делът за натрупване може да бъде увеличен до 30—33 %, без чувствително да се засяга линията за непрекъснато повишаване на жизненото равнище. По този начин годишният размер на средствата за натрупване ще може да надхвърли 15 млрд. лв., т. е. да се изравни, даже да надмине очаквания национален доход в края на шестата петилетка.

По-нататъшното развитие ще позволи още повече да се рационализира структурата на фонд «Натрупване», като се уве-

личи частта на прираста на основните производствени фондове. Колосалните материални и финансови възможности на страната ще позволят да се направят гигантски крачки в областта на инвестициите и да се създадат само в три петилетки основни производствени фондове, които ще надхвърлят далеч сегашния им размер. Това ще разшири фронта на материалното производство, ще издигне рязко техническото му равнище, ще ускори интензификацията на производството и ще повиши значително обществената производителност на труда. «Изграждането на зрелия социализъм е немислимо без интензификацията на общественото производство, без рационалното използване на преимуществата и вътрешните резерви на социалистическия строй, без максимална икономия на времето, без високи темпове на растежа на обществената производителност на труда»[5]. Така ще се даде нов тласък на растежа на националния доход и ще се разкрият нови възможности за развитие на материално-техническата база на развитото социалистическо общество.

УВЕЛИЧАВАНЕ ОБЕМА И УСЪВЪРШЕНСТВУВАНЕ СТРУКТУРАТА НА ОСНОВНИТЕ ПРОИЗВОДСТВЕНИ ФОНДОВЕ

По-непосредствена картина за размаха и темпа на изграждането на материално-техническата база в страната може да се получи от растежа на основните производствени фондове (вж. табл. 2). Размерът, съставът и техническото им равнище определят съществените характеристики на материално-техническата база.[5]

[4] *Живков, Т.* За висока обществена производителност на труда, с. 33.

[5] Поради големите натурални различия обобщена картина за растежа на основните производствени фондове може да се получи само в стойностно изражение. Удобството, което то създава обаче, се заплаща с неудобството, че стойностният растеж не всякога съответствува на растежа на производствения капацитет. Поради това стойностният растеж на основните производствени фондове отразява доста грубо увеличението на производствените мощности.

Не бива да се пропуска и още един момент — данните за размера на основните производствени фондове са по пълна първоначална стойност, която е обременена с редица важни за анализа недостатъци. Първо, точният размер на основните фондове към края на годината не може да се установи, тъй като не е спадната изхабената част. Второ, по същество данните по години не са напълно съпоставими, т. е. едни и същи пълни първоначални стойности не отразяват едни и същи мощности за еднотипно оборудване. Измененията на цените могат понякога да нарушават съществено съпоставимостта. Независимо от всичко това пълната първоначална стойност на основните фондове може да ни даде достатъчно обоснована картина за резултатите от провежданата линия на ускорено развитие на производителните сили на страната. Към това трябва да се добави, че у нас няма други данни. Основните фондове по пълна възстановителна стойност ще бъдат установени едва след проектираната им преоценка.

Таблица 2

*Основни производствени фондове по пълна първоначална стойност в края на годината по вид**

	1952	1955	1960	1965	1970	1971	1972
Производствени основни фондове	4 480,9	5 616.0	7 780,1	12 619,4	21 212,1	22 066,9	24 845,1
Сгради и съоръжения	2 398,3	2 976,4	4 187,2	6 433.0	10 718,9	11 323,5	12,284,1
Машини и инвентар	1 351,6	1 918,2	2 785,6	5 163,3	9 235,6	10 294,5	11 117,3
Работен и продуктивен добитък	470,9	471,2	532,3	581,7	677,0	749,2	830,1
Плододаващи трайни насаждения	260,1	250,2	275 0	441,4	580,6	599,7	613,6
Производствени основни фондове	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Сгради и съоръжения	53,5	53,0	53,8	51,0	50,5	49,3	49,4
Машини и инвентар	30,2	34,2	35,8	40,9	43,5	44,8	44,7
Работен продуктивен добитък	10,5	8,4	6,8	4,6	3,2	3,3	3,3
Плододаващи трайни насаждения	5,8	4,4	3,6	3,5	2,8	2,6	2,6
			Индекси				
Производствени основни фондове	100,0	125,3	173,6	181,6	473,4	512,6	554,5
Сгради и съоръжения	100,0	124,1	174,6	268,2	446,9	472,1	512,2
Машини и инвентар	100,0	141,9	206,1	382,0	683,3	761,7	822,5
Работен и продуктивен добитък	100,0	100,1	113,0	123,5	143,8	159,1	176,3
Плододаващи трайни насаждения	100,0	96,2	105,7	169,7	223,2	230,6	235,9

* По данни на ЦСУ.

От данните следват няколко съществени извода:

Първо. В края на 1952 г. пълната първоначална стойност на основните производствени фондове в страната бе само 4 480,9 млн. лева.

Второ. В края на двадесетгодишния период основните производствени фондове възлизаха на 24 845,1 млн. лв., т. е. те бяха 5,5 пъти повече, отколкото през 1952 година. За много десетки години са били натрупани основни производствени фондове за 4,5 млрд. лв., а само за 20 години социалистическо строителство — за повече от 20 млрд. лева. Трудно е да се намери по-красноречиво доказателство за принципиално новите възможности, които развиващите се и укрепващи социалистически производствени отношения създаваха за изграждането на материално-техническата база на социалистическото общество и за реалното използване на тези възможности благодарение на правилната политическа линия на партията.

Трето. Темпът на растежа на основните производствени фондове отговаря в основни линии на темпа, с който нараства фонд «Натрупване» — разликата за двадесетгодишния период бе 19 пункта в полза на фонд «Натрупване».[6]

Четвърто. Настъпиха съществени изменения в структурата на основните фондове. Преди всичко намали се относителният дял на сградите и съоръженията. През целия период тази тенденция си пробиваше път при известни колебания. Тя отразява качествени промени в основните фондове — намаление на относителния дял на пасивната част от тях, което се отразява пряко на условията на производството, на фондоотдаването и на производителността на труда. Основните фондове в сгради и съоръжения намаляваха само относително, докато абсолютно те растяха. Индексът в таблицата показва, че през изследвания период те се увеличиха 5,12 пъти. Абсолютният им размер през 1952 г. бе 2398,3 млн. лв., а през 1972 г. — 12 284,1 млн. лева. Растежът им обаче, както трябва и да се очаква, бе по-бавен от нарастването на другите основни фондове през този период.

Намалението на относителния дял на сградите и съоръженията в общия размер на основните фондове се съпътствуваше от

[6] Известно е, че тези два показателя могат да се съпоставят само в по-широки рамки, тъй като, макар основните производствени фондове да се увеличават в пряка зависимост от фонд «Натрупване», базите на двата индекса (на фонд «натрупване» и на основните фондове) са съвършено независими, а това играе важна роля за поведението на самите индекси.

увеличение на относителния дял на машините и инвентара.[7] Това означава, че активната част на основните фондове растеше не само абсолютно, но и относително. Относителният дял на машините и съоръженията се е увеличил от 30,2 % през 1952 г. на 44,7 % през 1972 г., т. е. натрупала се е разлика от 14,5 пункта, почти половината от относителния дял през 1952 година. В относителното увеличение на машините и инвентара имаше сравнително по-голяма равномерност, отколкото в намалението на относителния дял на сградите и съоръженията. Растежът продължаваше (макар и при колебания) непрекъснато до 1968 г., когато относителният дял достигна своя максимум — 45 %, след това спадна през 1969 и 1970 г. и отново се увеличи през 1971 и 1972 година. За сравнително по-голямата равномерност тук влияеше не само по-бързият растеж на абсолютната стойност на машините и инвентара, но и някои допълнителни фактори — намалението на относителния дял на другите елементи на основните фондове.

Изменението на съотношението между сградите и съоръженията, от една страна, и машините и инвентара, от друга, представляваше допълнителен (структурен) източник за растежа на производствените мощности, който се отразяваше благоприятно върху останалите производствени характеристики на икономиката. Независимо от положителното развитие достигнатото съотношение още отстъпва на съотношението в по-развитите страни. И това засега е напълно естествено. През изтеклите 20 години страната преживя бурно материално-техническо развитие. Както показват данните, основните фондове в края на първата петилетка бяха сравнително малко. Трябваше да се изграждат съвършено нови предприятия почти във всички отрасли на промишлеността, да се инсталира оборудване, за което липсваха сгради. Колкото и твърдо да се провеждаше партийната линия за увеличаване активната част на основните фондове, не беше възможно да се индустриализира страната, без да се създаде необходимата за разполагане на съоръженията застроена площ. Поради това и темпът на намаление на относителния дял на сградите и съоръженията бе сравнително бавен. Винаги новото строителство предполага сравнително висок относителен дял на въведените в експлоатация сгради и съоръжения. Съотношението се изменя рязко в полза на машините и инвентара по-късно — при разширенията, реконструкцията и модернизацията, когато капиталните вложения са насочени главно за машини

[7] Придържаме се строго към класификацията на Централното статистическо управление.

и инвентар и въведените основни фондове са до голяма степен оборудване. Това дава основание да очакваме тенденцията в съотношението между сгради и съоръжения и машини и инвентар през следващите години да се открои още по-ясно и да се задълбочи. Както е известно, решенията на Десетия конгрес изискват да се ускори реконструкцията и модернизацията на съществуващите производствени мощности. За тази цел се предвижда през шестата петилетка да се изразходят близо 35% от капиталните вложения. С други думи, създадени са предпоставки за сравнително бързо по-нататъшно увеличаване ефективността на основните фондове в народното стопанство.

Характерна особеност за структурата на основните производствени фондове в селското стопанство е, че намалява относителният дял на плододаващите трайни насаждения и на работния и продуктивния добитък. Намалението бе последователно през целия период, без резки колебания, особено при плододаващите трайни насаждения. Абсолютно и едните, и другите са се увеличавали. Това говори за бързото разширяване на материално-техническата база на селското стопанство и особено за изменението на неговата структура, за абсолютното и относителното увеличаване на продукцията на плододаващите трайни насаждения. Относителното намаление на тези елементи в структурата на основните фондове се дължи изключително на обстоятелството, че макар и абсолютно да нарастваха бързо, те изоставаха относително, т. е. нарастваха със значително по-бавен темп от темпа, с който се увеличаваха останалите основни фондове.

В изтъкнатите тенденции намира отражение изменението на отрасловата структура на основните фондове и главно съотношението между основните производствени фондове в селското стопанство и в неселскостопанските отрасли на народното стопанство. Разбира се, двата относителни дяла далеч не резюмират основната отраслова пропорция. Те са само неин продукт и могат да служат като допълнителна илюстрация за резултатите на провежданата от партията линия за бързо преодоляване на наследената изостаналост и изграждането на нова материално-техническа база, съответствуваща на условията и изискванията на социализма.

При по-нататъшното изграждане на развито социалистическо общество тенденциите на растеж и структурни изменения в основните производствени фондове ще се запазят и по всяка вероятност тяхното действие ще се задълбочи. През трите следващи петилетки при средногодишен растеж на националния доход

от 8 % и при относителен дял на фонд «Натрупване» 25 % общият обем на капиталните вложения ще възлезе на около 100 млрд. лева. Трудно е да се предвиди точно как ще се изменя размерът на основните производствени фондове поради необходимостта да се държи едновременно сметка и за онази част от тях, която ще излезе от действие. Но грубо пресметнато, те ще бъдат най-малко 4 пъти повече, отколкото са в края на 1972 година. Страната ще разполага с мощна материално-техническа база.

През следващите 2—3 петилетки ще се подобри значително техническата структура на основните производствени фондове. Относителният дял на активната им част ще се увеличи и ще достигне и вероятно ще надмине дела им в най-развитите страни. Това ще увеличи производствената мощ на единица стойност основни производствени фондове и ще представлява все по-важен канал за повишаване мощността на материално-техническата база и растежа на производителните сили.

Ще се намали неизбежно и относителният дял на плододаващите трайни насаждения, на работния и продуктивния добитък. Работният добитък въобще ще се ликвидира — и сега неговото значение е сведено до минимум. Площта на трайните насаждения и продуктивният добитък ще се увеличат, но производствените фондове — машини и инвентар, във всички отрасли ще се увеличават много по-бързо.

Тенденциите в развитието на основните производствени фондове, които ще продължат да действуват и се задълбочават с неотслабваща сила през следващите петилетки, ще осигурят не само огромно развитие, но и значително по-добра структура на материално-техническата база.

Органически момент в развитието на производителните сили е задълбочаването на общественото разделение на труда, разгръщането и обогатяването на отрасловата структура на материалното производство. Развитието и изграждането на материално-техническата база трябва да се разглежда не само като количествено натрупване на мощности, а и като процес на формиране на нови съотношения и пропорции в системата на общественото производство. В тези нови пропорции се съдържа допълнителна производителна сила, която не всякога се поддава на самостоятелно и точно статистическо измерване, но се реализира реално в икономическия живот. На всяка епоха в развитието на производителните сили съответствува определена отраслова структура на общественото производство. Тя се създава, като наследената структура се преобразява съобразно с новите изисквания на икономическото и социалното развитие.

Новата структура се изгражда на базата на основните производствени фондове, тъй като те създават всъщност скелета на отрасловото обществено разделение на труда.

Изменението на отрасловата структура на основните фондове в нашата страна се вижда от данните в табл. 3.

Таблица 3

*Основни производствени фондове по пълна първоначална стойност в края на годината по народностопански отрасли**

	1952	1957	1960	1965	1970	1971	1972
Производствени основни фондове — в млн. лв.	4 480,9	5 616,0	7 780,1	12 619,4	21 212,1	22,966,9	24 845,1
Промишленост	1 140,1	1 784,6	2 954,8	5 849,4	11 092,2	11 844,7	12 948,5
Строителство	54,8	92,8	125,7	257,3	613,3	691,6	752,3
Селско стопанство	1 252,6	1 395,8	1 940,3	3 045,2	4 352 5	4 638,3	4 928,8
Транспорт	1 863,5	2 082,1	2 408,8	2 912,8	4 156,7	4 649,2	4 908,0
Съобщения	58,5	71,5	98,8	137,1	245,5	269,4	327,1
Търговия, МТС и изкупуване	127,6	184,3	245,2	384,6	730,5	852,3	959,6
Други отрасли на материалното производство	3,8	4,9	6,4	15,0	21,4	21,8	20,8
Производствени основни фондове — общо	100,0	125,3	173,6	281,6	473,4	512,6	554,5
Промишленост	100,0	159,3	163,8	522,2	990,3	1 057,5	1 156,0
Строителство	100,0	169,3	229,4	502,4	1 119,2	1 261,3	1 372,8
Селско стопанство	100,0	111,4	154,9	243,1	347,5	370,3	393,5
Транспорт	100,0	111,7	129,3	156,3	223,1	249,5	263,4
Съобщения	100,0	122,2	168,9	234,4	419,7	460,5	559,1
Търговия, МТС и изкупуване	100,0	144,4	192,2	301,4	572,5	667,9	752,0
Други отрасли на материалното производство	100,0	128,9	168,4	394,7	536,2	537,7	547,4

Продължение на табл. 3

	1952	1957	1960	1965	1970	1971	1972
			Структура				
Производствени основни фондове — общо	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Промишленост	25,0	31,8	38,0	46,4	52,3	51,6	52,1
Строителство	1,2	1,6	1,6	2,2	2,9	3,0	3,0
Селско стопанство	28,0	24,8	24,8	24,1	20,5	20,2	19,8
Транспорт	42,6	37,1	31,0	23,1	19,6	20,2	19,8
Съобщения	1,3	1,3	1,3	1,1	1,2	1,2	1,3
Търговия, МТС и изкупуване	2,8	3,3	3,2	3,0	3,4	3,7	3,9
Други отрасли на материалното производство	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1

* По данни на ЦСУ

През периода на социалистическото строителство настъпиха съществени изменения в отрасловата структура на общественото производство. Изостаналостта на материално-техническата база не можеше да се преодолее чрез задълбочаването на старото обществено разделение на труда. Нужни бяха нови отраслови и междуотраслови съотношения и пропорции, отговарящи на новите изисквания и възможности за ускорено развитие на страната.

Характерна особеност в развитието на отрасловите пропорции бе бързото изменение на съотношението между основните производствени фондове в селското стопанство и неселскостопанските отрасли на материалното производство. Относителният дял на основните производствени фондове на селското стопанство през 1958 г. беше 28 % от общия размер на основните производствени фондове в страната, а ако се изключи транспортът, те съставляваха близо половината. Разбира се, картината, заварена от Деветосептемврийското въстание, беше по-друга, но през първата петилетка (1952 г. е краят на първата петилетка) бяха изградени редица нови промишлени предприятия, което увеличи абсолютно и относително основните производствени фондове на неселскостопанската група. В досоциалистическата отраслова структура доминираше селското стопанство. То об-

хващаше огромна част от трудовите ресурси и произвеждаше основния дял от националния доход на България. Икономиката на страната се опираше на него.

Производството в селското стопанство обаче бе на ниско техническо равнище, съвременните методи на обработка на земята и отглеждане на селскостопанските животни не можеха да се използват. Наистина то криеше огромни резерви, които бяха парализирани от изостаналата му структура. Тези резерви бяха мобилизирани и включени в системата от фактори на икономическия растеж чрез социалистическото преустройство на селското стопанство и създаването на едри съвременни предприятия, способни да внедрят и използват високопроизводителна техника, да свързват науката с производството и дават широк път на съвременните технологии на производство, на последните постижения на селекцията на селскостопанските култури и животни. Въпреки това селското стопанство не можеше да разгърне достатъчно широк фронт за материалното производство и да осигури необходимите бързи темпове на растеж. Основното средство за производство — земята, си оставаше ограничено. Нещо повече — налагаше се част от обработваемата земя да се отделя за неселскостопански цели. Ето защо широки възможности за бързо разгръщане на материалното производство можеше да създаде преди всичко промишлеността. В промишлеността има предпоставки за безгранично развитие при значително по-висока скорост, отколкото в селското стопанство. Тъкмо поради това бързата индустриализация на страната, наред със социалистическото преустройство на селското стопанство, представляваше сърцевината на икономическата политика на партията. А главният инструмент на тази политика бяха инвестициите, чрез които се създаваха нови производствени фондове.

Курсът на бърза индустриализация доведе най-напред до изменение на съотношението между основните производствени фондове в промишлеността и селското стопанство. Относителният им дял в промишлеността се увеличи изключително бързо — от 25 % през 1952 г. той достигна 52,1 % през 1972 година. Сега основните производствени фондове в промишлеността съставляват повече от половината от общия размер на основните производствени фондове на страната. Противоположна бе динамиката на относителния им дял в селското стопанство — от 28 % през 1952 г. той спадна на 19,8 % през 1972 година. Това обаче не бе резултат на абсолютното им намаление. Както показват данните в таблицата, основните производствени фондове в селското стопанство значително се увеличиха. Построени

бяха много селскостопански производствени сгради, доставени бяха трактори, различни видове други селскостопански машини, създадоха се нови високопродуктивни стада, разшириха се значително площите на плододаващите трайни насаждения и т. н. Механизацията до такава степен навлезе в селскостопанското производство, че измени основно характера на труда в този отрасъл. Независимо от всичко това основните производствени фондове тук се увеличаваха със значително по-бавен темп, отколкото в промишлеността. В промишлеността през последните 20 години те се увеличиха 11,5 пъти, а в селското стопанство — сами 3,9 пъти. Нарастването на основните производствени фондове в промишлеността беше два пъти по-бързо от средния растеж на всички основни производствени фондове, а в селското стопанство — два пъти по-бавно. Тази разлика отразява концентрирано политиката на партията по изграждането на материално-техническата база и е непосредствена причина за промените в основните производствени фондове в промишлеността и селското стопанство.

Развитието на промишлеността не само разширява собствения фронт на материалното производство, но ускорява и растежа на националния продукт. Този отрасъл динамизира и останалите отрасли на народното стопанство — строителство, транспорт, съобщения, търговия, материално-техническо снабдяване и др. Не е възможно бързо изграждане на нови предприятия и разширяване на производствения капацитет на страната без развитието на строителството. Транспортът от своя страна е най-важният елемент на инфраструктурата. Без неговото развитие не могат да се осъществяват териториалните производствени връзки при бързото увеличаване на материалното производство, не може да се реализира продуктът и заедно с това кръгооборотът на средствата, т. е. непрекъснатостта на материалното производство. Подобни (разбира се, не аналогични в икономическо отношение) функции изпълняват съобщенията, материално-техническото снабдяване, търговията.

Поради това индустриализацията и бързото нарастване на основните фондове в промишлеността наложиха да се увеличат основните производствени фондове и в останалите неселскостопански отрасли на материалното производство. В строителството те нараснаха от 54,8 млн. лв. през 1952 г. на 752,3 млн. лв. през 1972, т. е. 13,73 пъти. Тук растежът им беше най-бърз — по-бърз, отколкото в промишлеността. Основните фондове на транспорта също се увеличиха и от 1863,5 млн. лв. през 1952 г. достигнаха 4903 млн. лв. през 1972 г., т. е. нараснаха 2,63 пъти. Тук увеличението е най-бавно поради обстоятелството, че основ-

ната част от железопътната мрежа бе развита още до социалистическата революция. Средствата се изразходваха главно за разширяване, модернизация и реконструкция на железопътния транспорт, за увеличаване на локомотивния и вагонния парк, както и за бързото развитие на автомобилния, въздушния и водния транспорт. От другите отрасли по-значително място в разпределението на основните фондове заеха търговията, материално-техническото снабдяване и изкупуването. Общият размер на основните им производствени фондове възлизаше през 1972 г. на 959,6 млн. лв., докато през 1952 г. той е бил 127,6 млн. лева. Те се увеличиха 7,52 пъти.

Различните темпове на растеж на основните производствени фондове в отделните отрасли отразяват основните направления и цели на икономическата политика на партията по изграждането на материално-техническата база на социализма. Големият растеж на тези фондове се съпътстваше със създаването на нова отраслова конфигурация на икономиката. Доминиращото положение на селското стопанство и на транспорта последователно се замени с господствуващата роля на промишлеността, която, както отбелязахме, в края на периода разполагаше с повече от половината основни производствени фондове на страната. Тази промяна не бе проста размяна на местата между селското стопанство и промишлеността, а дълбока и съществена. Тя бе свързана с цялостна пренастройка на материално-техническата база, със създаването на съвършено нови съотношения и пропорции, с широко разгръщане на производствените функции на отраслите, които създават нови потребителни стойности.

Общественото разделение на труда, намиращо израз в разгъването и задълбочаването на отрасловата структура, разбира се, далеч не се изчерпва с характеристиката на промените в разпределението на основните производствени фондове по народностопански отрасли. То продължава по-нататък и се конкретизира в една детайлна и сложна схема на подотрасли, групи и видове производства, в една непрекъснато развиваща се специализация и кооперация на производството, която, от една страна, дава допълнителен тласък на растежа на обществената производителност на труда, а, от друга, разкрива все нови и нови възможности за разширяване фронта на материалното производство и за все по-ефективно използване на националните трудови ресурси. По-нататъшното развитие на общественото разделение на труда и непрекъснатото обогатяване на системата от междуотраслови връзки представлява развитие и разгръщане на производителните сили на страната. Трудно е, както вече изтъкнахме, да се измери създаваната допълнително производ-

ствена мощ. Но характеристика на по-нататъшното развитие и изменение на отрасловата структура може да се направи въз основа на статистическите данни за промените на относителния дял на основните производствени фондове в отделните подотрасли и групи производства. Разбира се, тези данни дават само обективна основа за определени икономически изводи и оценки (вж. табл. 4).

Таблица 4

*Основни производствени фондове в промишлеността по отрасли в края на годината**

	1952	1960	1965	1970	1971	1972
	Индекси при база 1952 = 100					
Общо	100,0	263,8	522,2	990,3	1 057,5	1 156,0
Производство на електроенергия и топлоенергия	100,0	307,5	517,7	859,6	841,8	915,2
Топливна промишленост	100,0	422,4	1 233,3	2 531,3	2 815,4	2 924,6
Черна металургия (вкл. добив на руди)	100,0	3 761,3	16 703,2	36 132,3	38 958,1	42 380,6
Машиностроителна и металообработваща промишленост	100,0	256,7	520,6	1 074,7	1 271,7	1 461,8
Химическа и каучукова промишленост	100,0	294,3	744,7	1 010,6	1 987,8	2 345,0
Промишленост за строителни материали	100,0	449,2	873,0	1 712,6	1 671,8	1 799,1
Дърводобивна и дървообработваща промишлност	100,0	181,0	275,2	422,4	502,9	547,2
Целулозно-книжна промишленост	100,0	287,5	974,1	1 338,4	1 426,8	1 431,3
Стъкларска и порцелано-фаянсова промишленост	100,0	309,5	6750,8	1 293,7	1 420,0	1 522,1
Текстилна промишленост	100,0	158,6	254,3	437,8	481,8	520,2
Шивашка промишленост	100,0	210,0	358,0	810,1	959,4	1 076,8
Кожарска, кожухарска и обувна промишленост	100,0	140,0	227,3	452,7	492,0	526,7
Полиграфическа промишленост	100,0	190,6	232,0	365,6	355,8	379,1
Хранително-вкусова промишленост	100,0	168,2	245,0	440,8	477,3	508,3

Продължение на табл. 4

	1952	1960	1965	1970	1971	1972
			Относителен дял			
Общо	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Производство на електроенергия и топлоенергия	18,6	21,7	18,5	16,2	14,8	14,7
Топливна промишленост	4,9	7,8	11,5	12,4	12,8	12,4
Черна металугия (вкл. добив на руди)	0,3	3,9	3,8	10,1	10,2	10,1
Машиностроителна и металообработваща промишленост	11,5	11,2	11,5	12,5	13,9	14,6
Химическа и каучукова промишленост	5,5	6,1	7,8	11,1	10,3	11,1
Промишленост за строителни материали	3,0	5,1	5,0	5,1	4,7	4,6
Дърводобивна и дървообработваща промишленост	6,6	4,5	3,4	2,8	3,2	3,1
Целулозно-книжна промишленост	1.0	1,1	1,8	1,4	1,5	1,2
Стъкларска и порцеланофаянсова промишленост	0,8	1,0	1,1	1,1	1,1	1,1
Текстилна промишленост	12,1	7,3	5,9	5,3	5,5	5,4
Шивашка промишленост	0,6	0,5	0,4	0,5	0,5	0,6
Кожарска, кожухарска и обувна промишленост	1,3	0,7	0,6	0,6	0,6	0,6
Полиграфическа промишленост	1,1	0,8	0,5	0,4	0,4	0,4
Хранително-вкусова промишленост	23,9	15,3	11,3	10,7	10,8	10,5

* По данни на ЦСУ.

Данните в таблицата говорят за нова ориентация в развитието на промишленото производство, респективно за изграждането на материално-техническата база на промишлеността през годините на строителството на социализма. Сравнително изостана растежът на основните производствени фондове в традиционните отрасли — тези, които бяха получили най-голямо развитие до

социалистическата революция: дърводобивната и дървообработващата промишленост, текстилната промишленост, кожарската, кожухарската и обувната промишленост и хранително-вкусовата промишленост. Материално-техническата база на останалите отрасли на промишлеността (с изключение на полиграфическата) се развиваше с по-бързи темпове от средния темп за отрасъла. Особено силно впечатление прави скоростта на растежа на основните производствени фондове в топливната промишленост, черната металургия, химическата и каучуковата промишленост, промишлеността за строителни материали и др. Различията в темповете доведоха до важни размествания във вътрешноотрасловата структура на промишлеността.

Основен отрасъл на промишлеността през 1952 г., пък и до социалистическата революция бе хранително-вкусовата промишленост. Тя ангажираше близо една четвърт от основните ѝ производствени фондове — 23,9 %. Сравнително голямото значение на този отрасъл е нормално за изостанала аграрна страна. Разбира се, индустриализацията не изискваше да спре по-нататъшното му развитие. Благоприятните почвени и климатични условия за селското стопанство и подемът му след социалистическото му преустройство налагаха да се развива и хранително-вкусовата промишленост. И действително основните производствени фондове се увеличиха през разглеждания двадесетгодишен период повече от пет пъти. Създадени бяха редица нови предприятия, съоръжени със съвременна техника, реорганизираха се, разшириха се и се модернизираха съществуващите, разшири се значително номенклатурата на производството, въведоха се нови технологии, повиши се качеството на изделията. Изобщо трудно е да се сравни сегашното състояние на отрасъла с онова, което бе наследено от миналото.

Независимо от това интересите на индустриализацията и дългосрочното развитие на промишлеността като един от основните фактори на икономическия растеж налагаха преимуществено развитие на други подотрасли на промишлеността. Преди всичко, въпреки големия размах на селскостопанското производство, създаваните от него суровини за промишлеността бяха ограничени по размер и най-важното — степента на промишлената им обработка бе сравнително ниска. Промишлената добавка към селскостопанския продукт бе малка. Бързата индустриализация на страната трябваше да се развива основно в други направления.

Един от главните проблеми бе да се изгради солидна суровинна база, на която да се опре по-нататъшната индустриализация. Това изискваше да се развият добивната промишленост,

черната и цветната металургия, химическата и каучуковата промишленост, дърводобивът. В тези направления бяха изразходвани огромни капитални вложения.

Още през 1951 г. бе въведен в действие Азотноторовият завод към Химическия комбинат в Димитровград, чиято мощност бе разширена през 1959 година. През 1950 г. към същия комбинат бе изграден цех за сярна киселина, който след това също бе неколкократно разширяван. През 1957 г. влезе в действие и заводът за суперфосфат, разширен четири години по-късно. За сравнително кратък период изникнаха редица крупни предприятия: Оловно-цинковият завод в Кърджали, Азотноторовият завод в Стара Загора, Металургичният завод «Ленин» в Перник, Металургичният комбинат «Георги Дамянов» в Златица — Пирдоп, Комбинатът за цветни метали в Пловдив, Химическите заводи «Карл Маркс» в Девня, Металургичният комбинат в Кремиковци, Нефтохимическият комбинат в Бургас, Химическият комбинат за полиестерни влакна в Ямбол и редица други. Изградени бяха много рудници и обогатителни фабрики за снабдяване на металургията с въглища и руди. Черната и цветната металургия, химическата промишленост, както и топливната промишленост създадоха мощни суровинни ресурси, чиято промишлена обработка спомага за по-нататъшното развитие на индустриализацията.

При това, както е известно, химическата промишленост не е само източник на суровини. Тя произвежда и крайни продукти, които играят все по-важна роля в живота на хората. Освен това осигурява торове за селското стопанство, както и различни видове препарати за борба против болестите и вредителите по селскостопанските култури и животни.

Разширяването и развитието на преработващата промишленост бяха постигнати преди всичко на базата на бързия растеж на машиностроенето. Този отрасъл играе важна роля за развитието на всички останали отрасли на промишлеността и въобще на народното стопанство. Той осигурява техническото им съоръжаване и превъоръжаване, разкрива пътища за внедряване на техническия прогрес и става негов материален носител. Машиностроенето играе важна роля и за вертикалното развитие на промишлеността чрез повишаване степента на обработка на изходната суровина. Добре използван, този фактор може да спести значителни капитални вложения, необходими за разширяване на суровинните източници. Машиностроенето създава и най-благоприятни предпоставки за разгръщане на отрасловото обществено разделение на труда, за специализация и коопериране на производството. Освен това то е отрасъл, който налага

бързото развитие на техническата култура на народа, стимулира техническата мисъл, търсенето на нови конструктивни и технологически решения и разширява възможностите за приложение на науката. Развитието на машиностроенето отговаряше и на някои специфични потребности на страната. Ето защо през относително краткия период на социалистическо строителство бяха създадени голям брой заводи и предприятия, които доставят машини и екипировка не само за нас, но и за редица други страни. Основните производствени фондове на машиностроителната и металообработващата промишленост през последните двадесет години се увеличиха повече от 14 пъти.

Важно направление на промишлеността бе и си остава изграждането на мощна енергетична база на цялото народно стопанство. Известно е, че съвременната енергетика е първо условие за индустриализацията на страната и за развитието на всички останали отрасли на материалното производство. Характерните белези на съвременния технически прогрес — механизацията и автоматизацията на производството, изискват мощни енергетични и особено електроенергетични източници. Поради това още в първите години на социалистическото строителство бе обърнато голямо внимание на развитието на енергетиката. Започна строителство на крупни за началния етап на социализма електроцентрали. През 1949 г. бе пусната в експлоатация ТЕЦ София с първоначална мощност 12 хил. киловата. След това — последователно разширявана — мощността ѝ достигна през 1957 г. 74 хил. киловата. През 1951 г. влязоха в действие ТЕЦ Република I и ТЕЦ Марица III с първоначални мощности от по 25 хил. киловата. Те също бяха разширени и мощностите им сега са неколкократно по-големи. Построени бяха редица водноелектрически централи. Оформи се огромният електроенергиен комплекс Марица—изток. Сега е в строеж атомна електроцентрала край Козлодуй. Основните фондове за производството на електроенергия и топлоенергия се увеличиха 9,15 пъти. Страната днес разполага с мощна електроенергийна база, но потребностите от електроенергия се увеличават с нарастващ темп. Разширението и развитието на тази база е едно от главните направления в по-нататъшното изграждане на материално техническата база на развитото социалистическо общество.

Новите направления на капиталните вложения в страната измениха съществено вътрешноотрасловото разпределение на основните производствени фондове и както отбелязахме, създадоха съвършено нова конфигурация на материално-техническата база на промишлеността. През 1952 г. черната и цветната ме-

талургия (включително и добивът на руди) заемаха 5% от основните производствени фондове на страната. През 1972 г. делът им бе вече 15,7%. През същия период относителният дял на основните производствени фондове в химическата и каучуковата промишленост се удвои — от 5,5% през 1952 г. достигна 11,1% през 1972 година. Увеличи се и относителният дял на основните производствени фондове в машиностроенето и металообработването (макар и не с темпа на металургията и химическата промишленост) — от 11,5% през 1952 г. на 14,6% през 1972 година.[9]

Два други отрасъла заслужават внимание — текстилната и хранително-вкусовата промишленост. През двадесетгодишния период след 1952 г. относителният дял на основните производствени фондове и на двата отрасъла се намали. През 1952 г. те заемаха 36% — повече от една трета от основните производствени фондове на промишлеността, а през 1972 г. само 15,9%. Относителният им дял бе намалял повече от два пъти.

Анализът свидетелствува за големи изменения в отрасловата структура на материално-техническата база на промишлеността. Преодоляно бе традиционното направление и бе дадена нова насока, която отговаря на интересите на по-нататъшната социалистическа индустриализация на страната и изискванията на съвременната научно-техническа революция.

При по-нататъшното изграждане на развито социалистическо общество в Народна република България решаващият дял

[9] Необходимо е обаче да се подчертае, че относителният дял отразява стойностната структура на материално-техническата база на промишлеността, която не изразява достатъчно пълно и точно отрасловото разпределение на производствените мощности и структурата на промишления продукт. Докато основните производствени фондове на машиностроенето и металообработването например през 1972 г. съставляваха 14,6% от общия размер на основните фондове на промишлеността, продукцията на този отрасъл заемаше 21% от общата продукция на цялата промишленост.

Характерен в това отношение е случаят с производството на електроенергия и топлоенергия. Въпреки че основните производствени фондове на този отрасъл през разглеждания период се увеличиха 9,15 пъти, относителният им дял в общата стойност на основните производствени фондове на промишлеността се намали от 18,6% на 14,7%. В същото време мощността на електроцентралите се увеличи 14 пъти. Очевидно е, че растежът на основните производствени фондове не се корелира напълно с растежа на продукцията, поради което и конфигурацията на материално-техническата база на промишлеността (по относителния дял в общата стойност на основните производствени фондове) не отразява отрасловото разпределение на производствените мощности и структурата на произведения промишлен продукт. Стойностната отраслова структура на основните производствени фондове има следователно специфичен познавателен смисъл и той трябва да се съблюдава.

от капиталните вложения ще бъдат насочени към осигуряване на такава отраслова конфигурация на материално-техническата база, която да отговаря напълно на съвременните научни и технически изисквания. Ще продължи да намалява относителният дял на основните производствени фондове в селското стопанство, независимо че този отрасъл ще погълне значителни капитални вложения за пълна механизация на производствените работи и ще продължи да играе важна роля в икономиката на страната.

Значително ще се увеличат основните производствени фондове в енергетиката. Механизацията и автоматизацията, заместването на физическата сила на човека с механическа, обуславят бързо нарастване на потребностите от енергия. Поради това мощната материално-техническа база на развитото социалистическо общество трябва да бъде обезпечена със сигурни и достатъчни енергийни източници. Предстои да бъдат изградени крупни енергийни обекти — разширението на атомната електроцентрала край Козлодуй, нови атомни централи и др. По-нататъшното развитие на енергетичната база ще става «в съответствие с прогресивните тенденции в измененията на нейната структура, в посока на развитието на ядрената енергетика, на енергетиката, основани на преки преобразователи на различните видове енергия; ще се увеличава относителният дял на висококалорийните енергетични източници, ще се използва нова високоефективна комплексно автоматизирана техника за производство, пренасяне и разпределение на енергията»[9].

Ще продължава да се увеличава относителният дял на основните производствени фондове в химията, металургията, машиностроенето, изобщо във всички отрасли, които разкриват широки възможности за внедряване на техническия прогрес и съдействуват за бързо повишаване на ефективността на цялата икономика. Особено внимание ще бъде обърнато на онези отрасли, подотрасли и видове производства, на базата на които ще се развива интеграцията на производството с другите социалистически страни и на първо място със Съветския съюз.

Централно място при отрасловото изграждане на материално-техническата база за развитото социалистическо общество ще заемат най-прогресивните производства като: «производство на висококачествени черни и цветни метали; крупносерийно и специализирано машиностроене в перспективните и високоефективни отрасли, в това число електроника, микроелектроника, производство на средства за автоматизация и др.; промишлена

[9] Програма на БКП, с. 52.

микробиология и висококачествена фармацевтична химия; нефтена химия и висококачествена малотонажна химия, производство и преработка на синтетични суровини и материали и др.»[1].

КОНЦЕНТРАЦИЯ НА ОСНОВНИТЕ ПРОИЗВОДСТВЕНИ ФОНДОВЕ

Една от формите за разгръщане обществения характер на производството е концентрацията на средствата за производство. Съединяването на средствата на труда с работната сила става в производствените единици. При съвременните технически условия ефективността на оръдията на труда, на средствата за производство изобщо, зависи в голяма степен от тяхната концентрация, от мащабите на производствената единица. По-високата степен на концентрация при равни други условия осигурява по-висока обществена производителност на труда. Разбира се, степента на концентрация зависи от характера на оръдията на труда. Ако концентрацията надхвърли рамките, които той определя, не може да се очаква допълнителен ефект, а в някои случаи може да настъпят дори негативни резултати поради допълнителното усложняване на организацията и управлението на стопанските единици.

В България до социалистическата революция основните производствени фондове бяха разпилени между голям брой дребни производствени единици. В селското стопанство се наброяваха над един милион главно дребни и средни селски стопанства. Това в основни линии обуславяше ниското техническо равнище на производството и невъзможността да се приложат постиженията на съвременната наука и техника. Не беше по-добро положението и в промишлеността, където по брой доминираха дребните занаятчийски работилници и сравнително малките промишлени предприятия.

Социалистическите производствени отношения в страната измениха коренно обществените условия за развитието на концентрацията. Тук вече тя се превърна в планомерен и широко стимулиран процес. Особено благоприятни условия за нейното развитие създаде разширяването на икономическото и научно-техническото сътрудничество с другите социалистически страни и преди всичко със Съветския съюз.

Широките възможности за концентрация на общественото производство при социалистическите производствени отноше-

[10] Пак там, с. 53.

ния трябваше да бъдат използвани напълно и рационално. В знаменития си отчет пред Петия конгрес на партията, като подчерта ролята на национализацията за по-нататъшното развитие на индустриализацията, Георги Димитров посочи, че тя «създаде възможност да се пристъпи към социалистическа реконструкция на индустрията, към уедряване на индустриалните предприятия и централизиране на производството. . .»[11]. Затова още след национализацията на капиталистическите промишлени предприятия в края на 1947 г. един от централните проблеми на икономическата политика на партията бе провеждането на правилна, в духа на обективните изисквания и възможности линия на концентрация преди всичко в промишлеността. Много от съществуващите занаятчийски и полузанаятчийски предприятия бяха разместени, реорганизирани и обединени, превърнати в сравнително големи, рентабилни промишлени предприятия. Наред с това започна изграждането на нови големи промишлени обекти. Линията на концентрация на производството продължава и сега, тя ще продължи и занапред — при по-нататъшното изграждане на развитото социалистическо общество.

Особено внимание на концентрацията на производството се отделя след Априлския пленум на ЦК на БКП. Важна роля изигра и продължава да играе Септемврийският (1969 г.) пленум. Той разработи проблемите на концентрацията на производството и науката при условията на съвременната научно-техническа революция, очерта изискванията на качествено новия етап, както и пътищата и средствата за решението на задачите. Подчертана бе важната роля и на социалистическата интеграция и преди всичко на сближението на нашата икономика с икономиката на Съветския съюз. Важно място на проблемите на концентрацията бе отделено и на Националната партийна конференция през март 1974 г. Изтъкнато бе нейното значение за повишаване на обществената производителност на труда, анализирани бяха сегашните потребности и възможности и се посочиха основните направления, в които тя следва да се осъществява.

Концентрацията се провеждаше и ще се провежда по два пътя — чрез реорганизация и обединяване на съществуващите предприятия и чрез изграждане на крупни промишлени единици, съобразени с изискванията на съвременното промишлено-производствено оборудване. Реорганизацията и обединяването

[11] *Димитров, Г.* Политически отчет на ЦК на БРП (к) пред Петия конгрес на партията, София, Издателство на БКП, 1969, с. 98.

на съществуващите предприятия, разбира се, е сложен процес. В основата му са специализацията и промишленото коопериране. От една страна, отделните цехове се превръщат в самостоятелни предприятия с многократно увеличена производствена програма и разширена техническа база. От друга страна, обособените самостоятелни промишлени предприятия се свързват производствено в големи промишлени комплекси. Концентрацията на промишленото производство е тясно свързана с общественото разделение на труда по отрасли, подотрасли и групи производства (вж. табл. 5).

Данните в таблицата показват изменението в степента на концентрацията чрез групировка на промишлените предприятия по размер на разполагаемите основни производствени фондове.[12] Не е трудно да се разкрият някои от характерните й черти в промишлеността през разглеждания период.

Процесът на концентрация е засегнал най-силно дребните промишлени предприятия — тези, които разполагат с основни производствени фондове до 100 хил. лв. и от 100 до 200 хил. лева. Относителният дял на първите се е намалил от 15,2% на 2,7% — близо шест пъти, а на вторите — 3 пъти. Малко по-бавно бе намалението при третата група предприятия (които имат основни производствени фондове от 200 до 400 хил. лв.) — от 21,8 на 9,7%, т. е. малко повече от два пъти. Значителна е също подвижността при най-големите промишлени предприятия. Увеличението на относителния им дял е почти толкова бързо, колкото е намалението му при най-дребните предприятия, но не стига до размера му през 1952 година. Относителният дял на най-дребните предприятия през 1952 г. е бил 15,2%, а на най-големите, макар и увеличен дванадесет и половина пъти, достига едва 3,7%. Подчертаваме този момент, защото той отговаря на логиката на концентрацията. При нея намалението на броя на дребните предприятия не се съпровожда с аналогично увеличение на броя на големите, тъй като след концентрацията едно голямо предприятие е равностойно на значителен брой дребни. Поради това петкратното и шесткратното увеличение

[12] Данните в таблицата не отразяват достатъчно сложността на процесите на концентрацията, преплетените пътища и противоречивите временни направления, през които се преминава. Картината е много опростена. Но тук ние се интересуваме от вътрешната логика на концентрацията, т. е. от основните тенденции, скоростта и мащабите й, а не от многобройните и понякога противоречиви пътища на нейната реализация. Концентрацията тук е изразена чрез намалението на относителния дял на малките предприятия (т. е. тези, които разполагат с малък размер основни производствени фондове) и увеличението на относителния дял на големите предприятия.

Таблица 5

*Групировка на държавните промишлени предприятия според стойността на промишлено-производствените основни фондове по пълна първоначална стойност към края на годината**

	1952	1955	1960	1965	1970	1971	1972
Общо	1058	966	1004				
в т. ч. предприятия с промишлено производствени фондове в хил. лв.							
до 100	161	94	54	73	59	48	52
100 — 200	168	118	82	115	108	109	100
200 — 400	231	218	189	264	214	200	185
400 — 800	192	174	230	335	377	386	381
800 — 1500	152	163	187	256	315	334	355
1500 — 3000	102	111	135	178	287	303	319
3000 — 5000	22	36	48	88	152	158	179
5000 — 20 000	27	44	67	110	218	241	261
20 000 и повече	3	8	12	30	57	63	71
	Относителен дял						
до 100	15,2	9,7	5,4	5,0	3,3	2,6	2,7
100 — 200	15,9	12,2	8,2	7,9	6,0	5,9	5,3
200 — 400	21,8	22,6	18,8	18,2	12,0	10,9	9,7
400 — 800	18,1	18,0	22,9	23,1	21,1	21,0	20,0
800 — 1500	14,4	16,9	18,6	17,7	17,6	18,1	18,7
1500 — 3000	9,6	11,5	13,4	12,3	16,1	16,4	16,8
3000 — 5000	2,1	3,7	4,8	6,1	8,5	8,6	9,4
5000 — 20 000	2,6	4,6	6,7	7,6	12,2	13,1	13,7
20 000 и повече	0,3	0,8	1,2	2,1	3,2	3,4	3,7

По данни на ЦСУ.

на относителния дял на най-крупните предприятия — тези с основни производствени фондове от 5 до 20 млн. лв. и с над 20 млн. лв., говори за една много по-силна концентрация на общественото производство.

Като се сравнят двете крайни години — 1952 и 1972, може да се направи извод за известен стабилитет в центъра — сравни-

телно по-слаби изменения в относителния дял на предприятията, използващи близки до средния размер основни производствени фондове. Това важи особено за предприятията с основни производствени фондове от 400 до 800 хил. лева. Относителният им дял през 1952 г. е бил 18,1%, а през 1972 г. — 20%. Малко по-бързо бе движението в следващата група —от 800 до 1500 хил. лева.[13]

Характерен е още един момент. Групата предприятия с основни производствени фондове от 400 до 800 хил. лв. е увеличавала относителния си дял до 1959 г., а може да се каже дори и до 1965 г., след което той започва да намалява. След 1959 г. и особено след 1965 г. в областта на концентрацията се намесиха допълнителни фактори и преди всичко факторите, свързани с изграждането на промишлената суровинна база на икономиката — развитието на рудодобива, металургията, химическата промишленост, нефтопреработването, както и разширяването на енергетичната база. Дейността на тези отрасли се осъществява от много по-големи предприятия, разполагащи с мощни материално-технически средства. Поради това относителният дял на предприятията от тази група първоначално се задържа, а след това започна да намалява. Концентрацията на основните производствени фондове следователно вървеше ръка за ръка с измененията в отрасловата конфигурация на промишлеността, т. е. с общественото разделение на труда. По този начин една от формите за развитие на производителните сили се осъществява свързано с друга. В топливната промишленост например няма предприятие с основни производствени фондове под 800 хил. лв., в черната металургия 80% от предприятията са с основни производствени фондове над 5 млн. лв., в цветната металургия — с над 1,5 млн. лв., в химическата и каучуковата промишленост по-голямата част от предприятията имат над 400 хил. лв. основни фондове и т. н. (вж. табл. 6).

Данните тук са по-категорични: рязко намаление на дребните предприятия, стабилитет, дори известно увеличение на средните и силно увеличение на големите. Тези данни потвърждават, че концентрацията на промишленото производство е била едно от основните направления в развитието на материално-

[13] Разбира се, и тук е трудно от статистическите данни да се подразбере цялата истина. Всъщност физическото движение може да е най-малко толкова силно, колкото и при другите две групи, а ефектът върху броя на предприятията да е значително по-малък. Възможно е редица от дребните предприятия да са превърнати в средни, а средните — в крупни. В този случай заместването на едни предприятия с други не се отразява върху относителния дял, въпреки че е имало промени в центъра.

Таблица 6

*Държавни промишлени предприятия по пълна първоначална стойност на промишлено-производствените основни фондове в края на годината**

Предприятия с първоначална стойност на промишлено-производствените основни фондове	Относителен дял през	
	1952	1972
До 400 хил. лв.	52,9	17,4
Над 400 — 3000 хил. лв.	42,1	55,5
Над 3000 хил. лв.	5,0	26,8

* Използвани са данните от табл. 5.

техническата база, респективно на производителните сили в промишлеността.

Тук става дума за концентрацията на основните производствени фондове, която не е в състояние да изрази достатъчно пълно концентрацията на промишленото производство, тъй като отнсителният дял на промишлената продукция, произвеждана от дребните промишлени предприятия, е далеч по-малък от относителния дял на тези предприятия, както и обратното. През 1965 г. например държавните промишлени предприятия от първа група (с основни производствени фондове до 400 хил. лв.) са съставлявали 31,1% от общия брой, а произвежданата от тях продукция е заемала само 7,4% от продукцията на държавните промишлени предприятия. В същото време предприятията от последната група (с основни производствени фондове над 3 млн. лв.) са били само 15,8%, а произвежданата от тях продукция е заемала 53,9%, т. е. повече от половината от промишлената продукция на държавните промишлени предприятия. Не по-малко убедителна илюстрация на този факт са и данните за 1972 г. (вж. схемата).

Спряхме се на най-характерните особености на концентрацията в промишлеността, но този процес засяга всички отрасли на материалното производство — селското стопанство, строителството, транспорта, търговията и т. н. На мястото на майсторите-строители и сравнително дребните предприемачески предприятия изникнаха крупни строителни организации, снабдени с мощна техника, способни да се справят със сложни строителни задачи. Железопътният транспорт бе концентриран и преди социалистическата революция, но голяма и рационална

ЛЕГЕНДА:

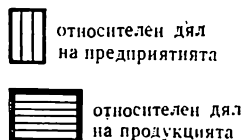

80%
70%
60%
50%
40%
30%
20%
10%

малки предприятия | големи предприятия | малки предприятия | големи предприятия

1965 г. | 1972 г.

Отнсситслен дял на малките и големите промишлени предприятия в общия размер на промишлено-производствените основни фондове и в общия размер на продукцията

концентрация бе осъществена в другите видове транспорт и особено в автомобилния. Концентрацията в търговията — вътрешна и външна, е също голяма.

Историческо постижение на партията и социалистическата държава е концентрацията в селското стопанство. Дореволюционна България се характеризираше с дребно разпокъсано селско стопанство, използващо остаряла примитивна техника. Средният размер на едно стопанство беше под 50 декара. Наред с това изключително голяма беше неговата разпарцелираност. На едно стопанство се падаха по 16 парцела средно от по 3,3 декара[14]. При тази структура не съществуваше никаква възможност селското стопанство да поеме пътя на модерното развитие — да се механизира, да внедри съвременни технологии, рационална организация на труда, да премине към нови високодобивни сортове селскостопански култури и високопродуктивни породи животни (вж. табл. 7).

Данните говорят за разслоението в селското стопанство през 1934 г., в която е направено последното преброяване на селските стопанства преди Втората световна война. Стопанствата с размер на стопанисваната земя до 50 дка са съставлявали 63,1% от общия брой на стопанствата в страната и са използвали 30% от стопанисваната земя. Фактът, че близо $^{2}/_{3}$ от стопанствата са разполагали със земя до 50 дка, говори красноречиво за структурата на селското стопанство у нас по онова време. Картината става пълна, като се добави, че стопанствата със земя над 100 дка са били само 10,7% от общия брой. Трябва да се подчертае, че процесът на раздробяването продължи с неотслабващ темп и след 1934 година. Така че състоянието през 1944 г. бе значително по-лошо, отколкото десет години преди това.

Една от главните задачи на партията, след като започна строителството на социализма, бе да се преодолее раздробеността на селскостопанското производство, да се създадат мощни производствени предприятия, способни да използват съвременните постижения на науката и техниката, да внедряват нови методи на селскостопанското производство и да повишават бързо обществената производителност на труда и на тази основа да се постигне бърз растеж на доходите и благосъстоянието на селското население. Това крупно икономическо и социално мероприятие с големи и важни последици за по-нататъшното иконо-

[14] *Чолаков, Ст.* Организиране на земеделското ни стопанство. Вж. списание на завършилите ВТУ — Варна. Кн. 1, година I, Варна, 1936, с. 20—21.

Таблица 7

*Частни земеделски стопанства в България на 31.XII.1934 г. по размер на стопанисваната земя**

Групи стопанства по размер на стопанисваната земя	Брой на стопанствата	Относителен дял	Стопанисвана земя	Относителен дял
До 10 декари	119 627	13,5	584 089,1	1,3
10—20	119 790	13,5	1 747 380,7	4,0
20—30	116 967	13,2	2 874 920,7	6,6
30—40	107 817	12,2	3 717 139,9	8,5
40—50	94 901	10,7	4 204 917,8	9,6
50—60	72 894	8,2	3 962 215,8	9,1
60—70	56 732	6,4	3 653 545 8	8,4
70—80	43 288	4,9	3,222 063,4	7,4
80—90	33 621	3,8	2 838 420,2	6,5
90—100	25 346	2,9	2 395 481,1	5,5
100—150	62 488	7,1	7 457 886,3	17,0
150—200	17 745	2,1	3 187 010,5	7,3
200—300	9 623	1,1	2 261 657,4	5,2
300—400	1 927	0,2	649 545,7	1,5
400—500	539	0,1	236 659,8	0,5
500 и повече	561	0,1	691 357,3	1,6
	884 869	100,0	43 684 291,5	100,0

* Статистически годишник, С. 1942.

мическо развитие на страната бе осъществено чрез колективизацията на базата на кооперирането на дребните и средните селски стопанства.

За сравнително кратък срок голяма част от селските стопанства се обединиха в едри за тогавашните условия производствени кооперативи — трудово-кооперативни земеделски стопанства. Успоредно с това върху държавни и обществени земи се изградиха и държавни земеделски стопанства. В края на 1957 г. трудово-кооперативните земеделски стопанства в страната възлизаха на 3 106.[15] Те разполагаха с 33 237 хил. дка обработваема земя, която заедно със земята за лично ползване съставляваше

[15] Всъщност в края на 1957 г. е имало 3202 ТКЗС, но в статистическата разработка по различни причини не са включени 96 стопанства.

86,5% от общия размер на обработваемата земя през годината.

Концентрацията продължи по-нататък. От една страна, продължи и завърши колективизацията, която обхвана и планинските и полупланинските райони, от друга, осъществени бяха мероприятия за уедряване на изградените вече трудово-кооперативни земеделски стопанства. Състоянието на концентрацията в селското стопанство е отразено в табл. 8.

Таблица 8

*Трудово-кооперативни земеделски стопанства в НРБългария през 1957 г. по размер на обработваемата земя**

Групи по размер на обработваемата земя	Брой на ТКЗС	Относителен дял	Размер на обработваемата земя (хил. дка)	Относителен дял
Общо	3 106	100	33 237	100
До 4 000 дка	597	19,2	1 570	4,7
От 4 001 до 8 000	867	27,9	5 191	15,6
От 8 001 до 16 000	1 031	33,2	11 707	35,3
От 16 001 до 24 000	368	11,9	7 082	21,3
Над 24 000 дка	243	7,8	7 687	23,1

* Данни на ЦСУ.

Основната част от ТКЗС обработваха от 4000 до 16 000 дка земя. Те съставляваха 61,1% от общия брой на трудово-кооперативните земеделски стопанства и заемаха 50,9% от обработваемата земя на кооперативния сектор. Средно на едно стопанство се падаха 10 701 дка, 375 коопериранн домакинства и 532 трудоспособни кооператори. За съвършено кратък период бе направена историческа крачка — селското стопанство бе реконструирано, на мястото на стотиците хиляди дребни селски стопанства се създадоха крупни предприятия. Пред този стар, традиционен отрасъл се разкриха широки хоризонти за преобразяване на селскостопанското производство и за непрекъснат подем.

Макар и да създаваха несравнимо по-голяма концентрация на средствата за производство в сравнение със стопанствата от миналото, трудово-кооперативните земеделски стопанства през 1957 г. бяха все още малки, за да могат да използват напълно

предимствата на науката и техническия прогрес. Поради това бе предприето обединяването им в по-мащабни единици. Картината през 1960 г. беше съвсем друга. На мястото на 3106-те стопанства вече бяха създадени 932 големи стопанства, разполагащи със значително повече земя, основни производствени фондове, работна ръка, способни да приемат техниката на машинно-тракторните станции и да осигурят значително по-ефективното ѝ използване. През 1969 г. бе извършено организирано прегрупиране на трудово-кооперативните земеделски стопанства, но и след това процесът на концентрацията продължи почти безспирно. Към него трябва да се прибави и преминаването на някои стопанства, особено в планинските и полупланинските райони, към държавните земеделски стопанства. Резултатите от концентрацията, както и самият процес се разкриват от данните в табл. 9.

Таблица 9

*Трудово-кооперативни земеделски стопанства в НР България през 1960 и 1971 г. по размер на обработваемата земя**

Групи според размера на обработваемата зеыя	1960				1971			
	брой на стопанствата	относителен дял	обработваема земя (хил. дка)	относителен дял	брой на стопанствата	относителен дял	обработваема земя (хил. дка)	относителен дял
Общо за стопанствата	932	100,0	39 626	100,0	726	100,0	32 209	100,0
ТКЗС със земя до 16 000 дк	105	11,3	1 118	2,8	76	10,5	817	2,5
Над 16 000—24 000 „	106	11,4	2 109	5.3	79	10,0	1 583	4,9
Над 24 000—32 000 „	108	11,6	3 020	7,6	108	14,9	3 059	9,5
Над 32 000—40 000 „	112	12,0	4 055	10,2	96	13,2	3 459	10,7
Над 40 000—48 000 „	145	15,6	6 403	16,1	101	13,9	4 459	13,8
Над 48 000—56 000 „	115	12,3	5 966	15,1	61	8,4	3 153	9,8
Над 56 000—64 000 „	84	9,0	5,015	12,7	73	10,1	4 312	13,4
Над 64000—72 000 „	73	7,8	4 937	12,5	50	6,9	3 397	10,6
Над 72 000—80 000 „	47	5,0	3 557	9,0	25	3,4	1 887	5,9
Над 80 000 „	37	4,0	3 446	8,7	57	7,8	6 083	18,9

* По данни на ЦСУ.

Данните в таблицата показват, че концентрацията е продължила най-напред по линията на коопериране на селското стопанство. През 1957 г. трудово-кооперативните земеделски стопанства разполагаха с 33 237 хил. дка обработваема земя, а през 1960 г. те вече обработваха 39 626 хил. дка, т. е. с 6389 хил. дка., или с 19,2%, повече. След 1960 г. частните земеделски стопани останаха само като редки изключения.

По-съществени резултати е дало обаче прегрупирането на трудово-кооперативните земеделски стопанства и образуването на едри производствени единици. Групата стопанства с размер на обработваемата земя от 40 000 до 48 000 дка сега е най-многобройна и обхваща най-много земя — 6403 хил. декара. Но относителният дял на тази група по броя на стопанствата, пък и по размера на обработваемата земя не е така голям, както този на модалната група при групировката от 1957 година. Разпределението през 1960 г. е сравнително по-равномерно. Очевидно е, че целта на концентрацията бе да се създадат крупни селскостопански производствени единици, като се държеше сметка за специфичните теренни условия, за производствената ориентация, за възможностите за рационална организация на труда и правилно използване на трудовите ресурси.

Колко напред е отишла концентрацията, може да се види от някои допълнителни сравнения. През 1957 г. средно на едно трудово-кооперативно земеделско стопанство се падаха 10 701 дка обработваема земя, а през 1960 — 42 517 декара. Обединените стопанства са вече четри пъти по-големи. Броят на постоянно заетите кооператори в едно стопанство се увеличи от 532 на 1774, т. е. над три пъти. Тук увеличението е по-малко, отколкото при обработваемата земя, защото трудоспособното население в селското стопанство намаляваше непрекъснато. През 1957 г. на едно трудово-кооперативно земеделско стопанство са се падали средно основни фондове за 507 хил. лв., а през 1960 г. — за 1542 хил. лв. — увеличени са повече от три пъти. Вижда се, че с обединяването на трудово-кооперативните земеделски стопанства е направена втора голяма крачка в концентрацията на селскостопанското производство.

Данните показват, че концентрацията продължи и след 1960 г., разбира се, не с такава скорост и последици както дотогава. Наред с измененията в относителния дял на различните групи през единадесетгодишния период настъпиха изменения и в средните характеристики на трудово-кооперативните земеделски стопанства. Средният размер на обработваната от едно стопанство земя се увеличи от 42 517 на 44 365 дка, на основните фондове — от 1774 хил. лв. на 3604 хил. лв. — повече от два

пъти. Намаля само средният брой на постоянно заетите кооператори — от 1774 на 1178. Но известно е, че една от задачите на концентрацията бе да повиши техническото равнище на производството, да увеличи производителността на селскостопанския труд, за да може селското стопанство да освободи работна ръка за другите отрасли на материалното производство.

В последно време бе направена нова важна стъпка в концентрацията на селскостопанското производство. През 1969 г. се постави началото, а през 1971 г. по същество завърши формирането на аграрно-промишлените комплекси — крупни обединения, обхващащи голям брой трудово-кооперативни и държавни земеделски стопанства. Пленумът на Централния комитет на партията на 27 и 28 април 1970 г. с решенията си създаде необходимите предпоставки за това ново направление на концентрацията.

По своите икономически последици изграждането на аграрно-промишлените комплекси е качествено нов етап в развитието на селското стопанство. Те са нова, ефикасна форма на концентрация на производството и разкриват възможност производството да се изгради на промишлена основа, като се въведат промишлени технологии в него и промишлени методи в управлението, с други думи — да се отворят вратите и се използват в пълна мярка възможностите на научно-техническия прогрес. В аграрно-промишлените комплекси може да се осъществи ефикасно специализацията на производството, като се използват рационално микроклиматичните, почвените и теренните особености, натрупаният производствен опит, да се създадат крупни специализирани масиви от основните зърнени и зърнено-фуражни култури, трайни насаждения, да се използва мощна високопроизводителна техника, изобщо да се даде силен тласък на интензивните фактори в селскостопанското производство. Обединената икономическа мощ на комплекса ще позволи да се подобри инфраструктурата, да се осъществяват социално-културни мероприятия и се създава все по-благоприятен обществен климат за повишаване на обществената производителнсст на труда.

Съществуващите през 1971 г. трудово-кооперативни земеделски стопанства, както и редица държавни земеделски стопанства се обединиха в 161 аграрно-промишлени комплекса (вж. табл. 10). Те обхващат 39 млн. дка обработваема земя. Както се вижда, най-много са аграрно-промишлените комплекси, разполагащи с 200 до 280 хил. дка обработваема земя. Но близо една трета от комплексите обработват по над 280 хил. декара. През 1971 г. на един аграрно-промишлен комплекс са се падали

Таблица 10

*Аграрно-промишлени комплекси в НР България през 1971 г. по размер на обработваемата земя**

	Мярка	Общо за всички АПК	Аграрно-промишлени комплекси с обработваема земя				
			до 120 хил. дка	над 120 до 200 хил. дка.	над 200 до 280 хил. дка	над 280 до 360 хил. дка	над 360 хил. дка
Аграрно-промишлени комплекси	бр.	161	19	34	58	31	19
Обработваема земя	хил. дка.	39 031	1 677	5 147	14 064	9 953	8 191
Относителен дял	%	100,0	4,3	13,2	36,0	25,5	21,0
Основни производствени селскостопански фондове	млн. лв.	3 231	153	475	1 185	766	652
Относителен дял	%	100,0	4,7	14,7	36,7	23,7	20,2
На един аграрно промишлен комплекс се падат:							
— обработваема земя	дка	242 427	88 273	151 381	242 473	321 054	431 081
— основни производствени селскостопански фондове	хил. лв.	20 067	8 055	13 963	20 434	24 716	34 297

* Статистически годишник на НРБ, С, 1972.

над 240 хил. дка земя и над 20 млн. лв. основни производствени селскостопански фондове. Не е трудно да се види рязкото изменение в мащабите при организацията на селскостопанското производство в създадената по този начин допълнителна производствена мощ.

Краткият анализ на концентрацията в селското стопанство дава възможност да се разбере колосалното дело, извършено от социалистическата революция, дело, което разкри съвършено нови пътища за развитие и съвършено нови възможности за увеличение на производителността на селскостопанския труд. За този измерен с исторически мащаби съвършено кратък период животът в българското село бе преобразен.

Концентрацията на средствата за производство в промишлеността и селското стопанство дава достатъчно обоснована представа за измененията в организацията на материално-техническата база на социализма, за преодоляването на раздробеността,

за създаването на крупни производствени единици, способни да претворят в практиката растящите възможности на научно-техническия прогрес и да осигурят непрекъснат възход на материалната и духовната култура на социалистическото общество.

Концентрацията на общественото производство ще бъде едно от важните направления и в бъдеще при по-нататъшното изграждане на материално-техническата база на зрялото социалистическо общество. За нейното развитие ще съдействува преди всичко бързият растеж на националния доход, който ще разширява непрекъснато инвестиционните възможности на страната. Съществено значение ще има и интеграцията със Съветския съюз. Тя ще създаде възможност да се увеличи значително серийността на изделията и ще направи необходима и икономически ефективна концентрацията на крупни производствени мощности. Това ще позволи да се съкрати номенклатурата на произвежданата сега у нас продукция, да се насочи производството към високоефективни изделия, да се използват по-добре научно-техническият потенциал, производственият опит и квалификацията на трудещите се у нас, да се ускори растежът на обществената производителност на труда. Ще се изградят съвместни предприятия и стопански обединения на най-високо техническо равнище. За по-нататъшната концентрация ще съдействуват и рационалната организация на производството, изискванията за ефикасно управление на стопанството, внедряването на постиженията на научно-техническия прогрес, прилагането на съвременни промишлени технологии, растящата квалификация на инженерно-техническите и работническите кадри и др.

УТВЪРЖДАВАНЕ РОЛЯТА НА НАУКАТА И ТЕХНИЧЕСКИЯ ПРОГРЕС ПРИ ИЗГРАЖДАНЕ НА МАТЕРИАЛНО-ТЕХНИЧЕСКАТА БАЗА НА СОЦИАЛИЗМА

Динамичният характер на производителните сили се определя главно от преобразуването на средствата за производство и преди всичко на оръдията на труда. В основата на това преобразуване са растящите познания на човека за околния свят, за свойствата му и законите, които го управляват, както и за тяхното творческо използване. Развитието на човешкото общество е немислимо без непрекъснатото проникване на човека в тайните на природата, без изясняване на многобройните връзки и зависимости, определящи скоростта, мащабите и основните закономерности на наблюдаваните явления и процеси. Колкото по-

дълбоко се навлиза в тайните на света, толкова по-големи възможности разкрива науката за неговото преобразяване, за пригаждането му към непрекъснато растящите потребности на човека. В гигантската борба на човека за все по-добри условия на съществуване научното познание играе най-важна роля, то се превръща в основа за развитие и усъвършенстване на средствата за производство и по този начин увеличава мощта на човека, прави го господар над стихиите на природата.

Социализмът премахна социалната граница за приложението на науката и завоеванията на научно-техническия прогрес. Обществената собственост върху средствата за производство позволи, а дълбокохуманният характер на социалистическия обществен строй наложи към критерия на допълнителните изгоди от техническото и технологическото приложение на научните знания да се прибави и друг критерий — облекчаването на труда на човека. При социализма няма и не може да има никакви задръжки за приложението на науката в производството. За научно-техническия прогрес е разкрит широк простор.

Една от основните задачи на социалистическата революция е да срине социалните бариери на науката и техническия прогрес и открие пътя за безпрепятствено и ускорено обществено-икономическо развитие. Тази задача бе решена и в Народна република България. Социалистическата революция даде простор за бързия растеж на материалното производство чрез приложението на най-новите технически и научни знания. Развитието на науката и техническия прогрес се превърна в един от най-важните проблеми на партийната и държавната политика.

Непрекъснатото повишаване на техническото равнище на производството чрез внедряване на научните постижения и усъвършенстване на средствата за производство се превръща при съвременните условия в една от най-съществените форми на развитие на производителните сили. Наред с това обаче, което е не по-малко съществено, преобразуването на оръдията на труда и изменението на начините на технологическото въздействие са един от най-важните фактори за увеличаване, обновяване и усъвършенствуване на производствения опит на човека. Изменя се бързо и се развива не само материално-техническата база, но и личният, субективният елемент на производителните сили. Непосредственият производител овладява нови оръдия, методи и начини на въздействие, обогатява се производствената му култура и наред с това и личният му кръгозор. Той може не само по-лесно да се приспособява към изменящите се технически условия, но и да контролира по-ефикасно тези условия, да ги използва по-производително и най-важното — да се отнася към

тях критично, творчески, сам да ги изменя, развива и усъвършенствува. Обогатяването на производствения опит, овладяването на многобройните принципи и начини на техническо и технологическо въздействие развиват аналитична мисъл, подбуждат към творческо отношение непосредствените производители. Това води към многобройни текущи изменения и подобрения на съоръженията и технологията, с безспорен икономически ефект, а понякога и до големи принципни изменения и нововъведения.

Тъкмо поради обстоятелството, че съвременната наука и техника създават колосални възможности за ускоряване развитието на производителните сили и за повишаване на общественото производство, партията и правителството обръщат изключително внимание на техническия прогрес и на интензификацията на производството. Техническият прогрес създава предпоставки за повишаване на обществената производителност на труда и за превръщането ѝ в основен източник на ускореното развитие на страната. Интензификацията е неотделима от внедряването на постиженията на научно-техническия прогрес, защото главно те гарантират постоянно повишаване на обществената производителност на труда. А интензификацията е необходима не само за повишаване ефективността на общественото производство, но и защото трудовите ресурси са ограничени и се увеличават с много бавни темпове.

Внедряването на постиженията на науката и техниката се преплита с концентрацията на производството. Например високо техническо равнище и съвременни параметри на електропроизводството могат да се получат при мощни електроцентрали. Заводите на тежката химия са рентабилни само при крупни мащаби на производството. Същата тенденция съществува и в машиностроенето, при което важна роля играят серийността, специализацията и коопериранието. С други думи, при изграждането на материално-техническата база на социализма се решава едновременно целият комплекс от проблеми, свързани с материалните елементи на производителните сили и увеличаването на основните фондове, рационалната им отраслова конфигурация, концентрацията им и техническото равнище на производството. Тези основни моменти са неотделими един от друг.

Още в първите години на строителството на социализма една от най-важните задачи на партийната и държавната политика бе да се създават всички необходими предпоставки за непрекъснато повишаване на техническото равнище на производството. Огромно внимание бе отделено и се отделя на проектирането на предприятия, доставките на съоръжения, изменението на номенклатурата на производството, широкото внедряване на меха-

низацията и автоматизацията, електрификацията и химизацията на производството. Особени грижи се положиха и се полагат за подготовката на научни, проектантски и конструкторски кадри. Създадоха се голям брой научноизследователски институти и центрове, бази за техническо развитие, конструкторски бюра и проектантски организации. Бързо расте научният и техническият потенциал на страната, все по-пълно се мобилизира и използва научната и творческата мисъл на народа. Създаде се движение на рационализатори и изобретатели, които непрекъснато, стъпка по стъпка повишават техническите и експлоатационните качества на съоръженията и издигат техническото равнище на производството. Значителни средства се отделят за техническа реконструкция и модернизация на оборудването. За сравнително кратък исторически период от строителството на социализма в страната бе създадена мощна материално-техническа база. Развиха се нови отрасли на материалното производство, а традиционните бяха реорганизирани. При условията на съвременната научно-техническа революция, когато бързо се износват и ломят принципите и методите на техническите решения, когато науката създава принципиално нови възможности, техническата реконструкция и модернизацията на действуващото оборудване заемат централно място в инвестиционната и техническата политика на партийното и държавното ръководство.

Науката и техническият прогрес и широкото внедряване на постиженията им в производството са били всякога в центъра на вниманието на партията. Особено плодотворни са решенията на Юлския (1968 г.), Септемврийския (1969 г.) и Октомврийския (1971 г.) пленум на ЦК на БКП. Те създадоха благоприятни възможности за концентрация на научните сили, за широка и пълна интеграция на науката с производството. Важна роля изигра и играе публикуваното на 1. VIII. 1973 г. Постановление на Централния комитет на партията и Министерския съвет за ускоряване внедряването на научно-техническите постижения в производството. Постановлението представлява разгърната комплексна система от мероприятия, осигуряваща необходимите икономически, организационни, материално-технически, информационни и социално-психологически условия за ускорено внедряване на постиженията на науката и техниката във всички отрасли на народното стопанство. Задълбочено този въпрос бе разгледан и на Националната партийна конференция през март 1974 г.

За техническото и технологическото развитие на страната големи усилия се положиха в областта на енергетиката. Състоя-

нието на енергийните ресурси наложи не само да се използват всички постижения на техниката, но и да се правят специални изследвания за ефективно използване на значителните запаси от нискокалорични въглища. Създадена бе ефективна схема и бяха разработени съоръжения за подсушаване, смилане и изгаряне на нискокачествените лигнитни въглища от въглищния басейн Марица—изток. Това позволи да се подобри работата на ТЕЦ Марица—изток 1 и да започне подготовката за строителството на ТЕЦ Марица—изток 3.

Значителен успех на научно-техническия прогрес бе създаването на електронна система за автоматично регулиране на честотата в електроенергийната система, за икономично разпределение на активните товари, което позволи да се намалят разходите на гориво. Автоматизирано бе управлението на малките и средните водни електроцентрали. Завоювани бяха успехи в борбата срещу заледяването на електропроводите, в гръмозащитата в електрическите мрежи, в създаването на програми за най-икономични режими на електроенергийната система.[16]

Важни бяха постиженията в добивната промишленост и металургията. Добивът на въглища по открит начин достигна 75%. В откритите рудници бе завършена напълно механизацията на добива и транспорта. В открития рудник Трояново 3 бе приложен по-икономичният и по-производителен транспорт с мощни гуменотранспортни ленти. Технологията на изземването на въглищата бе разработена на научна основа. Създадени бяха нови взривни вещества и са изработени наши усъвършенствувани детонатори. В някои минни предприятия бяха въведени по-производителни системи, благодарение на което себестойността на въглищата се намали чувствително. Работата в рудниците бе механизирана във висока степен и производителността на труда многократно увеличена.

Увеличи се механичната преработка на въглищата — класиране, обогатяване и брикетиране. Подобриха се дневните технико-икономически показатели и се интензифицираха редица производствени процеси във въглеобогатителните, брикетните фабрики и сепарации.

Големи крачки напред бяха направени и в рудодобива. Откритият и подземният рудодобив в основни линии бе механизиран. Значителни успехи бяха постигнати при строителството

[16] Тези и някои други сведения са взети от: Държавен комитет за наука и технически прогрес и от Научно-технически постижения през годините на народната власт, 1969 г.

на шахтите — използване на специални платформи, пълзящ кофраж, механизирано полагане на бетон.

В металургията при алгомерационното производство бяха въведени най-модерни интензифициращи средства. Внедрени бяха интензификатори за кипенето на стоманата, които повишават с 2% добива на годен метал, синтетични смеси за разливане на легирани стомани — български патент. Внедрени бяха нови профили за арматурни стомани, нови съоръжения за усъвършенствуване и контрол на процесите.

В цветната металургия научнообосновани технологически схеми обезпечиха световни качествени показатели. За пръв път в света у нас бе въведен непрекъснат фюминг, което позволи производителността да се увеличи с 50%. Внедрено бе непрекъснато изпускане на шлаките от почти всички топилни агрегати, интензифицирано бе електролитното рафиниране на медта с прилагане на високи плътности на тока, постигната бе рекордна специфична производителност на агломерационните машини в оловното производство, а пържилните процеси в цинковото и медното производство се извършват в съвременни пещи за пържене на кипящ слой.

В химическата промишленост се овладяха нови химически производства с оглед все по-пълно да се задоволяват растящите потребности на народното стопанство. И в тази, макар и сравнително нова област се извършват широки научни изследвания и се търсят пътища за внедряване на нови и усъвършенствуване на съществуващите технологии. Само през последните няколко години бе внедрена интензификация на възли от полиетилен ниско налягане, подобрено бе промиването на полиетилена от отпадъците на катализатора. Усвоена бе технологията за получаване на пенополистирол, за настилки на лекоатлетически писти, за производство на полиестерни влакна, рафиниране на парафин и церазин, ферментация и химическа очистка на гентамицин, получаване на нови машинни масла и моторно масло, гумиране големогабаритна химическа апаратура за фосфорна киселина, производство на хартия за гладките слоеве велпапе с намалена маса, производство на хартия за навълняване с намалена маса и др.

Особено голямо значение за цялата икономика на страната ще има бързото внедряване на техническия прогрес в машиностроенето. Както е известно, този изключително важен отрасъл се изгради в процеса на социалистическото строителство. До 9. IX. 1944 г. съществуващите малко на брой машиностроителни предприятия имаха занаятчийски характер. Липсваха материална база, подготвени кадри, опит и традиции. Малкото техниче-

ски училища подготвяха младежите преди всичко за експлоатация на внасяните от чужбина машини и за занаятчийска дейност. Колосални усилия трябваше да бъдат положени от партията, държавата и работническата класа, за да се изградят основите и се разкрие широк път за развитието на този отрасъл, за да му се осигурят възможности за бързо издигане на техническото равнище, за внедряване на съвременен производствен опит и превръщането му в широко поле за творческа дързост и техническо умение на българските учени, инженери, конструктори и проектанти. За сравнително кратък исторически период бяха постигнати големи успехи. Създадена бе широка и устойчива номенклатура на промишлени изделия, за производството на които само преди 25—30 години не можеше и да се мисли. Сега развойната и производствената дейност е насочена към усвояването на сложни изделия, на комплексни производствени линии и системи, на цели обекти. Значителни успехи бяха постигнати в областта на товароподемните машини, в автомобилната промишленост, при контейнеризацията и палетизацията, при производството на металообработващи и дървообработващи машини, при тежкото машиностроене, при производството на машини за строителство, в химическото и енергетическото машиностроене, отоплително-вентилационното оборудване, селскостопанското машиностроене, машините за хранително-вкусовата промишленост, радиоелектронните апаратури, електрическата промишленост и др.

Наред с работата по усвояването на нови изделия сериозно внимание бе обърнато на техническото равнище на произвежданата продукция. Само през периода 1966—1970 г. бяха внедрени 37 конвейерни линии за механична обработка, монтаж и боядисване, 81 агрегатни машини, 4 проекта за комплексна механизация и автоматизация на производствените процеси.

Голям проблем, от правилното решение на който зависят както техническото равнище, така и икономическите характеристики, е ефективното използване на материалите. В тази област непрекъснато се работи за олекотяване конструкциите на машините, усъвършенствуване технологията на разкрояване листовия и прътов материал на черни и цветни метали, замяна на дефицитни черни и цветни метали, както и на вносни материали и др. От тази дейност се реализират значителни икономии и се облекчават материалните баланси на страната.

Едно от важните условия за рационална и ефективна организация на машиностроителното производство е стандартизацията. Изпълнението на задачите, поставени от партийните решения в тази област, бе насочено в две направления: да се съз-

даде ефикасна организация на работата по стандартизацията и се извърши необходимата теоретична и методическа работа; да се разработят и утвърждават стандартизационните документи.

Приета бе нова концепция за работата по стандартизацията: стандартизационните документи да служат единствено за постигане на основните цели на стандартизацията; да се осигурят необходимото качество на изделията и предпоставки за неговото повишаване; да се създаде правилна организация на производството; да се ускори усвояването на новите изделия чрез широко прилагане на унификацията и агрегатирането; да се постигнат показатели на световно равнище на изделията.

Проведеният през 1966 г. преглед на унификацията на продукцията на машиностроенето допринесе да се възприеме нова линия при разработването на редица изделия — проучване и разработване на фамилии от изделия с голяма степен на унификация, което ускорява 2—3 пъти усвояването им, намалява конструкторските работи 2,5 пъти, съкращава от 1,5 до 3 пъти сроковете за подготовката на производството и намалява стойността му от 1,5 до 2,5 пъти.

Стандартизирането на унифицирани възли и детайли даде отлични резултати, особено при производството на електрокари, мотокари, електротелфери и др.

Особено внимание бе отделено на задачите в областта на технологията, на създаването на нови технологически методи и процеси, на усъвършенствуването на съществуващите, на производството на нови материали, изработването на нормативни документи, типови проекти и технологична и комплексна механизация и автоматизация на технологични процеси и др. Централният научноизследователски институт по технология на машиностроенето се зае с редица задачи в тази област с общо назначение за целия отрасъл машиностроене.

Разработени бяха нови технологически методи за обработка на металите и на тази база се създадоха машини за шлифоване. Въведените технологии и машини са с високи технико-икономически показатели. Поставеното начало на приложение на електрохимичната и електрофизичната обработка ще се развие и ще замени до голяма степен предимно в инструменталното стопанство класическата механична обработка.

Сериозна работа бе извършена и при обработката на метали под налягане. Тук усилията бяха насочени към икономия на метали, подобряване качеството, внедряване на нови технологии. Това позволи да се оползотворяват отпадъците от инструментални стомани чрез леене и коване.

За предпазване на металите от корозия бяха разработени редица технологии. Създадени бяха нова технология и автоматична инсталация на електрофорезно боядисване, а също автоматична линия за пооловяване на плъзгащи лагери, с което се подобряват експлоатационните им качества. Разработени са нови емайли с различно предназначение и общи технически условия за производство на машиностроителни изделия за работа в страни с тропически климат.

В областта на металознанието и термообработката бяха разработени методи за повишаване дълготрайността на инструментите и детайлите чрез термична и химико-термична обработка на щанци, пресформи и други и чрез предварително азотиране.

Високите темпове в развитието на машиностроенето наложиха изграждането на мощности за производство на метало-керамични изделия. Разработени бяха и се внедряват много нови технологии. Изработен е структурен модел за усвояване и внедряване на метало-керамиката във всички отрасли на народното стопанство.

Използват се нови явления и нови състояния на материята за създаване на електронни елементи, разработени са технологии, методи и оборудване за формиране на нови типове хибридни интегрални схеми, развитие на миниатюризацията, използване на нови материали за производството на нови електронни елементи и др.

За комплексната механизация и автоматизация на технологическите процеси бяха разработени автоматични линии с програмно управление.

Голям е техническият прогрес и в другите отрасли на материалното производство — строителството, транспорта, селското стопанство, леката и хранителната промишленост, съобщенията и т. н. В транспорта например остарелите и нискоефективни парни локомотиви са подменени с електрически и дизелови. По този начин се повиши пропускателната способност в редица участъци и се увеличи скоростта на влаковете. Сериозни усилия се положиха и се полагат за реконструкцията на вагонния парк. Това създаде допълнителна възможност за увеличаване скоростта на влаковете. Реконструиран бе железният път. Важен момент в техническото преустройство и модернизацията на железопътния транспорт бе въвеждането на железопътната автоматика и телематика във всички по-големи направления. Въведена бе механизация в поддръжката и ремонта на железния път. Чувствително бе подобрено гаровото стопанство.

Значителни успехи бяха постигнати и в промишленото и гражданското строителство. Следва да се отбележи широкото

използване на строителни машини и растящата степен на механизация на строителните работи, на използването на индустриални технологии. В жилищното строителство широко навлизат нови технологии, чрез които се утвърждават промишлените методи на работа. Техният относителен дял расте непрекъснато и измества досегашните методи на строителство. Особено ефикасно се оказва едропанелното строителство, което сега има най-висок относителен дял. Въвеждането на индустриални технологии ускорява строителството и разширява възможностите за все по-бързо задоволяване на потребностите на народа с жилища. Важен момент в техническото развитие на строителството е разширяващото се използване на нови строителни материали.

В областта на техниката и технологията на селскостопанското производство бе извършена истинска революция. Старата организационна структура на селското стопанство бе преодоляна успоредно с подмяната на старите методи на производство. В селото широко навлязоха машината, агробиологията, селекцията, химията, съвременната организация на производството. Резултатите са забележителни, получи се истински скок в добивите и продуктивността на селскостопанските животни.

Важно направление в научно-техническия прогрес е създаването на нови предмети на труда. Значителни постижения в това отношение има химическата промишленост, особено тежкият органичен синтез. В страната вече се произвеждат най-необходимите видове пластмаси, синтетични влакна, синтетичен каучук. Промишлеността усвои производството на плочи от дървесни частици и дървесно-влакнести плочи, велпапе и различни видове амбалаж от велпапе, нови строителни материали и др. Новите материи улесняват техническите аспекти на производството, съдействуват за повишаване качеството на продукцията и създават възможност да се разширява фронтът на производството и се ускорява икономическият растеж на страната.

Внедряването на научно-техническите постижения при съвременните условия е една от най-важните предпоставки за интензификацията на икономиката и един от най-важните пътища за изграждането и развитието на производителните сили на зрялото социалистическо общество.

Постоянното усъвършенствуване на оръдията на труда, прилагането на нови технологии увеличава непрекъснато мощността на производствения апарат, съдействува за издигане културно-техническото равнище на работническата класа и осигурява постоянен растеж на обществената производителност на труда. В Програмата на партията се подчертава, че «пълното използване на факторите за интензивен растеж, на най-новите постижения

на научно-техническата революция ще бъде главната насока в политиката на партията за развитие на производителните сили през следващия етап»[17]. Усилията на партията и държавата ще бъдат насочени към по-нататъшно разширяване и развитие на научноизследователската и проектно-конструкторската дейност, към усъвършенствуване на нейната организация, за да се постига все по-тясна връзка и интеграция на науката с производството. Големи грижи ще се полагат за формирането на мощен научен потенциал с изключително висока квалификация, за правилното му насочване и използване за бързото и ефикасно решаване на насъщните и актуални проблеми на икономическото и техническото развитие, на основните стратегически задачи. Относителният дял на разходите за научноизследователска дейност в националния доход расте. Ще се увеличава и броят на заетите в тази дейност лица. Ще се разширява, модернизира и поддържа в крак със съвременните изисквания и нейната материално-техническа база. За ускоряването на техническия прогрес ще се активизира в близките години лицензната политика.

Особено благоприятно за развитието на науката и техническия прогрес ще бъде сътрудничеството в научната област с другите социалистически страни и главно с мощния научноизследователски апарат на Съветския съюз. Съвместното прогнозиране и планиране на научноизследователската дейност, разработването на обща стратегия, определянето на най-обещаващите направления, създаването на специални екипи за решаване на сложни научни и технически задачи, широката и постоянна обмяна на опит, научните разисквания и други ще дадат мощен тласък на научното развитие на страната. А все по-пълното свързване на науката с производството ще издига непрекъснато значението ѝ за интензификацията на икономиката и развитието на производителните сили.

2. УВЕЛИЧАВАНЕ НА ТРУДОВИТЕ РЕСУРСИ

Съществен елемент на производителните сили наред с материално-техническата база са хората с техния производствен опит, квалификация и трудови навици. Всъщност хората са решаващият елемент на производителните сили. Колкото и далеч да отидат механизацията и автоматизацията на производството,

[17] Програма на БКП, с. 49.

в последна сметка човекът е, който строи машините и управлява не само технологическите, но и социалните процеси. Той е в основата на науката и техническия прогрес.

Върху формирането на трудовите ресурси през периода на социалистическото строителство в НР България почти непрекъснато оказваше влияние намаляването на раждаемостта.[18] През 1950 г. раждаемостта показва най-висок коефициент — 25,2 на хиляда. След това постоянно намаляваше и през 1966 г. достигна най-ниско равнище — 14,9 на хиляда. През 1968 и 1969 г. тя се увеличи съответно на 16,9 и 17 на хиляда, след което започна отново да спада и през 1972 г. достигна 15,4 на хиляда. Тази тенденция се отрази неблагоприятно на растежа на населението. Тя не може да бъде компенсирана от съпътствуващото я намаление на смъртността. Поради това и естественият прираст на населението намаляваше и през 1972 г. бе 5,6 на хиляда, докато през 1952 г. бе 9,6, а през 1951 г. — 10,4 на хиляда. Разбира се, тук става дума за относителен прираст — прираст на 1000 души от населението. Абсолютно, поради обстоятелството, че общият брой на населението се увеличава, расте и прирастът, но този растеж е много муден.

Намалението на естествения прираст има две главни последици: от една страна, бавно или все по-бавно увеличение на трудовия потенциал на страната, и, от друга, такива размествания в структурата по възраст, които характеризират процес на стареене на населението, т. е. намаление на относителния дял на младите поколения и увеличение на относителния дял на възрастното население. Влиянието на първата последица ще се отрази върху трудовите ресурси по-късно, а на втората се характеризира от данните в табл. 11.

Тенденцията за намаление на относителния дял на населението до 15-годишна възраст е ясно изразена. От 29,8 % през 1946 г. то достига през 1972 г. 23,9 %. В същото време относителният дял на мъжете над 60 г. и на жените над 55 г. се увеличи от 11,6 на 17,7 %. Наистина относителният дял на населението в трудоспособна възраст се запази на едно и също равнище, но в тази група настъпиха промени — трудоспособното население не е могло да избегне тенденцията на остаряване, което също се отразява върху трудовия потенциал на страната.

[19] Растежът на населението в България се определя главно от естествения му прираст, а той от своя страна — от раждаемостта и смъртността. Външната миграция в страната е крайно ограничена и не оказва почти никакво влияние върху броя на населението.

Таблица 11

*Относителен дял на населението под трудоспособна, в трудоспособна и надтрудоспособна възраст**

Процент

Години	0 — 15 г.	16 — 59 г. — мъже 16 — 54 г. — жени	60 г. и повече — мъже 55 г. и повече — жени.
1946	29,8	58,6	11,6
1956	28,1	58,9	13,0
1960	27,6	58,3	14,1
1965	25,8	58,2	16,0
1970	24,3	58,0	17,7
1972	23,9	58,4	17,7

* Статистически годишник иа НРБ,С,1972.
Данните в таблицата са взети от:
Демографска статистика. С, 1962.
Населението по пол и възраст на НРБ — общо и по окръзи през периода 1965—1967 С, 1967.
Население 1971. С, 1971.
Население 1973. С, 1973.
Данните за 1960 се публикуват за пръв път.

Трудно е да се предвиди развитието на демографския фактор през следващите няколко петилетки, тъй като не може строго да се определи и измери въздействието на условията, които управляват раждаемостта. Всички прогнози за населението се базират на определени хипотези. Може обаче сравнително точно да се измери отражението на сегашното действие на демографския фактор върху трудовия потенциал в следващите години. Лицата вече са родени, а смъртността до навършване на трудоспособна възраст не е подложена на резки колебания и се измерва сравнително лесно.

Поради намалението на раждаемостта през осемдесетте години ще се създаде сериозно напрежение в баланса на трудовите ресурси. Очаква се прирастът на населението в трудоспособна възраст за редица години през периода 1980—1990 да бъде отрицателен. Това неизбежно ще наложи някои мерки за по-пълно и по-рационално използване на наличната работна сила, както и рязко засилване на механизацията и автоматизацията на производството, бързо увеличаване на обществената производителност на труда, за да не се забавя темпът на икономическия растеж. От друга страна, процесът на стареене ще увеличи броя на лицата, които няма да участвуват в материалното производ-

ство и изобщо в сферата на общественополезната дейност и ще бъдат на обществена издръжка. Това ще даде известно отражение върху възможностите за инвестиции. Като се има предвид обаче големият за сегашните ни мащаби размер на националния доход, който страната ще произведе през следващите 3—4 петилетки, този момент едва ли би могъл да създаде сериозни практически затруднения.

С други думи, демографският фактор не създава достатъчно благоприятни предпоставки за бързо развитие на трудовите ресурси на страната както сега, така и през следващите години.

Демографският фактор определя населението в трудоспособна възраст. Част от това население обаче може да бъде негодно за труд поради физически или други недостатъци. Но с развитието на здравното дело и провеждането на специални терапевтични и социални мероприятия то може да се насочи към полезна трудова дейност. Партията и правителството, ръководейки се преди всичко от хуманни съображения, полагат усилия, за да се създаде възможност за пълноценен живот на всички граждани на страната.

От друга страна, придържайки се строго към принципа за социална справедливост, проявявайки непрекъснато дълбока грижа за човека, партията и правителството осъществяват различни социални мероприятия, които се отразяват върху баланса на трудовите ресурси. Например определени категории заети лица, чиято трудова дейност преминава при трудни, понякога опасни за здравето условия или е свързана с особена отговорност, имат правото да се пенсионират, преди да навършат трудоспособна възраст — 60 години за мъжете и 55 години за жените. С напускането на трудовата дейност от тези лица се намаляват и трудовите ресурси на страната. Колкото по-голям е техният брой, толкова по-голямо влияние упражняват те върху баланса на трудовите ресурси. А броят им зависи не само от характера и насоките на социалните мероприятия, но и от развитието на икономиката, от увеличението на работните места с по-тежки условия на труда. Тук следователно влияе не само социалната политика, но и развитието на икономиката.

Съществува освен това възможност за трудова дейност и на ония хора над трудоспособна възраст, които запазват физически и духовни сили и могат да работят с успех в различни области на икономическия и социалния живот. Техният труд трябва да бъде използван, толкова повече, че най-често се отнася до хора с богат жизнен опит и висока квалификация, придобита в

продължение на десетки години. В каква степен обаче те в действителност се използват, зависи от трудовото законодателство, от режима на пенсионирането и др. Важен отрасъл, в който може да се използва и действително масово се използва трудът на лица над трудоспособна възраст, е селското стопанство. Тук обаче влияе не само правната регламентация, но особено равнището на доходите, както и съставът на домакинствата. Колкото равнището на доходите расте, толкова и склонността за работа при надтрудоспособна възраст е по-малка. Социалните и икономическите фактори следователно се преплитат.

Независимо от бавния темп, обусловен от относително намаляващия естествен прираст, населението в трудоспособна възраст през разглеждания период е нараствало непрекъснато (вж. табл. 12). От 1952 до 1972 г. то се е увеличило с над 650 хил. души.[19]

Таблица 12

*Трудови ресурси на НР България**

(среден годишен брой)

	1952	1960	1965	1970	1972
Население в трудоспособна възраст	4 347 546	4 595 814	4 794 178	4 930 159	5 001 142
Неработещи пенсионери в трудоспособна възраст	9 000	75 429	104 298	142 669	170 046
Работещи извън трудоспособна възраст	423 520	308 346	301 853	297 000	295 471
Трудови ресурси	4 762 066	4 828 731	4 991 733	5 084 490	5 126 567
Заети лица (вкл. заетите в помощното стопанство)	3 972 622	3 956 217	3 941 819	4 150 726	4 236 529

* По данни на ЦСУ

[19] В таблицата не е отразено влиянието на броя на лицата с физически и други недостатъци и насочването им към трудова дейност, но те са сравнително малко. Не е отразено отделно и влиянието на броя на инвалидите. Броят на лицата със загубена трудоспособност в трудоспособна възраст е включен в броя на неработещите пенсионери.

Данните в таблицата говорят за увеличение на неработещите пенсионери в трудоспособна възраст. От 9000 през 1952 г. те достигат 170 046 през 1972 година. Това се дължи, от една страна, на провежданата социална политика и, от друга, на бързото развитие на страната, на успехите в икономиката, в материалното производство и привличането към активна трудова дейност на огромна част от населението. Както се вижда, този допълнителен фактор изтегля от сферата на активна трудова дейност лица в трудоспособна възраст и намалява трудовите ресурси със 160 хил. души за разглеждания период.

Намалението на трудовите ресурси се обуславя и от друг фактор — изменение броя на работещите лица в извънтрудоспособна възраст. По принцип тази категория увеличава трудовите ресурси, но през разглеждания период броят им е намалял и това се е отразило отрицателно върху растежа на трудовите ресурси. Намалението на тези лица се дължи на много фактори, но най-главният между тях е повишаването на благосъстоянието на трудещите се и, разбира се, социалното законодателство, което определя възможностите за заетост на пенсионираното над трудоспособна възраст население. Склонността за работа, както отбелязахме, намалява при растеж на доходите в домакинството. Този фактор е намалил трудовите ресурси с около 128 000 души. Общо с неработещите пенсионери в трудоспособна възраст трудовите ресурси са намалени с около 288 хил. души. По-малко от половината на увеличението, обусловено от естествения прираст на населението в трудоспособна възраст, е изгубено поради тези два фактора. Поради това трудовите ресурси се увеличават по-бавно, отколкото населението в трудоспособна възраст.

Растежът на трудовите ресурси през периода на социалистическото строителство е бил забавен следователно не само от относителното намаление на естествения прираст на населението, но и от допълнителни фактори, свързани с икономическото развитие, повишаването на материалното благосъстояние на населението и главно с провежданата социална политика на партията и държавата.

Трудно е да се очаква тези фактори да изменят насоките на въздействието си. Вече бе посочено, че след 1980 г. се очаква отрицателен прираст на трудоспособното население, а социалната политика ще се развива и усъвършенствува и по такъв начин ще засилва очерталите се досега тенденции. Съществуват обаче възможности да се активизира участието на населението в извънтрудоспособна възраст и особено да се потърсят допълнителни възможности за повишаване на неговата заетост и по

този начин да се облекчи напрежението в баланса на трудовите ресурси. Тези възможности изискват своевременни практически мероприятия.

Изменението на трудовите ресурси на страната е важна предпоставка за икономическия растеж, но всъщност развитието на производителните сили се определя от заетата работна ръка, от лицата, обединени с оръдията на труда в процеса на материалното производство. Данните в табл. 13 показват, че през разглеждания период заетите лица в страната са се увеличили с 263 907. Това число не дава обаче достатъчно добра представа за реалните изменения в заетостта на населението и използването на трудовите ресурси. Значително по-близка представа за реалните условия може да се получи, ако се разглеждат измененията в заетостта по сфери и отрасли на народното стопанство (вж. табл. 13).

От таблицата се вижда, че броят на заетите лица в предприятията на материално-производствената сфера не само че не се увеличава, а, напротив, намалява с 68 709. Това се дължи на една особеност на статистическите данни за заетите лица и преди всичко за заетите в селското стопанство, където за заето се брои всяко лице, което е участвувало с труда си в селскостопанското производство, независимо дали участието е целогодишно или не. Поради това броят на заетите през 1952 г. в селското стопанство възлиза на 2 909 066. Трудът на тези хора обаче не беше използван пълно. Социалистическата революция завари селското стопанство при значителна скрита безработица. Трудът на голяма част от трудоспособното население в този отрасъл в началото на петдесетте години оставаше все още неизползван. Социалистическата индустриализация, развитието на неселскостопанските отрасли на материалното производство изобщо, както и социалистическото преустройство на селското стопанство позволиха селото да се освободи от ненужна работна ръка и да се включат в активна материално-производствена дейност стотици хиляди трудоспособни граждани. Заетите в селското стопанство се намалиха през периода 1952—1972 г. с повече от един и половина милиона. По-голямата част от тях намериха място в другите отрасли на материалното производство и преди всичко в промишлеността. По същество следователно не може да се говори за намаление на работната сила в сферата на материалното производство. Направен е в действителност коренен прелом в използването на трудовите ресурси, създадена е възможност за стотици хиляди български граждани да вложат своите сили и талант за икономическото изграждане на страната, за бързия ѝ материален възход.

Таблица 13

*Заети лица в народното стопанство по отрасли**

Отрасли на народното стопанство	1952	1960	1965	1970	1972
Общо	3 972 622	3 956 217	3 941 819	4 150 726	4 236 529
В предприятията на материално-производствената сфера	3 717 589	3 592 204	3 575 733	3 606 710	3 648 880
Промишленост	442 022	865 777	1 035 732	1 259 398	1 337 445
Строителство	135 190	205 098	274 360	348 968	359 892
Селско стопанство	2 909 066	2 164 254	1 770 299	1 461 044	1 370 937
Горско стопанство	16 952	30 343	16 847	21 858	21 903
Транспорт	79 587	136 877	175 595	217 019	220 007
Съобщения	18 559	75 399	27 017	30 708	32 023
Търговия, материално-техническо снабдяване и изкупуване	114 148	159 030	203 611	254 141	291 580
Други отрасли на материалното производство	2 065	5 426	12 272	13 574	15 093
В предприятията, учрежденията и организациите извън сферата на материалното производство	255 033	364 013	426 086	544 016	587 649
Жилищно-комунално стопанство	35 779	64 429	65 381	87 778	87 253
Наука и научно обслужване	5 946	17 247	21 626	46 681	58 635
Просвета, култура и изкуство	83 320	132 863	176 996	204 892	221 289
Здравеопазване, социално осигуряване, физкултура	31 995	65 051	90 929	113 143	125 883
Финанси, кредит, застраховка	13 247	10 343	11 159	16 182	17 626
Управление	64 855	55 951	46 591	61 702	62 235
Други отрасли на непроизводствената сфера	19 891	18 129	10 553	13 638	15 328

* По данни на ЦСУ.

През същия период броят на заетите в сферата на обслужването се е увеличил повече от два пъти. Бързо се увеличава и броят на секторите, имащи голямо значение за социалната политика на партията — просветата, културата и изкуството, здравеопазването, социалното осигуряване и физкултурата, науката и научното обслужване, жилищно-комуналното стопанство.

Все с оглед на използването на трудовите ресурси интерес представлява и незаетата част от тях. Тук се очертава бързо увеличение на учащите се в трудоспособна възраст лица, което намалява заетостта на трудовите ресурси, но повишава квалификацията и създава една от най-важните предпоставки за увеличаване обществената производителност на труда. Освен това намаляват незаетите лица в трудоспособна възраст. През този период са налице две противоположни тенденции — до 1965 г. броят на незаетите лица расте главно поради известно намаление на заетостта в селското стопанство, а след 1965 г. броят на незаетите (без учащите се) намалява. Всъщност процесът на намаление започва от 1961 г., но окрупнените данни в таблицата не позволяват да се види това.

С други думи, личният елемент на производителните сили през периода на строителството на социализма се увеличава Освен това чрез подобрение на неговото използване се увеличава значително и масата на влагания в материалното производство труд. Допълнителна производителна сила се създава и чрез рационалното отраслово разпределение на заетите лица, което осигурява необходимата за общественото възпроизводство структура, повишава и утвърждава обществения характер на производството. Отрасловото разпределение на заетите лица е разкрито в табл. 13. Броят на заетите лица в основните неселскостопански отрасли на материалното производство — промишленост, строителство, транспорт, търговия и материално-техническо снабдяване, се е увеличавал почти равномерно — по около три пъти. Заетите в промишлеността през 1972 г. достигнаха 1 337 445 души и почти се изравниха със заетите в селското стопанство. Характерна е и друга пропорция: докато през 1952 г. заетите в селското стопанство съставляваха 78 % от общия брой на заетите в сферата на материалното производство, през 1972 г. техният относителен дял бе вече 37,5 %. Изменението само на тази пропорция означава значително увеличение на обществената производителност на труда и на производителните сили на страната.

Анализът на трудовите ресурси и степента на тяхното използване през периода на строителството на социализма досега раз-

крива някои тенденции и проблеми в развитието на личния елеменет на производителните сили при по-нататъшното изграждане на развито социалистическо общество. Както се посочи ако се запази сегашният ритъм в естественото нарастване на населението, ще намалява растежът на трудовите ресурси. Наистина предприемат се и ще се предприемат още по-ефикасни мерки в демографската област, но по отношение на трудовите ресурси те могат да дадат резултат към 1990 г. и по-късно, тъй като контингентите, които ще попълват тези ресурси до 1989 г., са вече родени. По-нататъшно намаление на общата смъртност не може да се очаква поради остаряването на населението. Детската смъртност е достигнала такова ниско равнище, което не позволява значително и бързо по-нататъшно намаление, а то не би могло и да даде осезателни практически резултати.

Главната насока на усилията ще е все по-рационалното използване на наличните трудови ресурси, най-напред с усъвършенствуване на отрасловото разпределение на заетите лица. Предстои по-нататъшно преливане на работна ръка от селското стопанство към неселскостопанските отрасли, колкото и да се стесняват възможностите за това. Основни предпоставки тук са бързото развитие и укрепване на материално-техническата база на селското стопанство, пълната механизация на труда и внедряването на промишлени технологии на производство. С освободената работна ръка ще се разшири фронтът на материалното производство в неселскостопанския сектор.

Големи възможности за подобряване използването на националните трудови ресурси разкрива вътрешноотрасловото разпределение на заетите лица в промишлеността. При изграждането на развито социалистическо общество ще се усъвършенствува структурата на основния отрасъл на материалното производство, все по-голям дял ще заемат подотраслите, които прокарват пътя на техническия прогрес, реализират най-новите постижения на науката и техниката. Вътрешноотрасловата конфигурация на промишлеността ще се насочва все повече към увеличаване промишлената добавка на преработващата промишленост. По този начин чрез вътрешноотраслово прегрупиране на заетите лица ще се повишава обществената производителност на труда и ефективността на националната икономика.

Съществуват известни възможности за повишаване заетостта на лицата на и над трудоспособна възраст. Това налага да се направят внимателни проучвания и се вземат съответни мерки. Основното направление, което и сега се следва и в бъдещите петилетки ще играе все по-важна роля, е повишаването на квали-

фикацията на работната ръка, нейното техническо въоръжаване и превъоръжаване.

Квалификацията на работната ръка, осмислянето и рационалното използване на производствения опит на трудещите се, култивирането на трудови навици, на чувството за ред, отговорност и дисциплина са една от най-важните предпоставки за съвременна организация на производството, за овладяване и пълно използване на съвременните средства на труда, за внедряване постиженията на науката и техниката, за непрекъснато усъвършенствуване на производството. Известно е, че квалифицираният труд е умножен труд, който има по-голяма производителност. Тъкмо поради това квалификацията и производственият опит са главното направление при решаване сложните проблеми на баланса на труда и преди всичко за преодоляване затрудненията във връзка с бавния растеж на трудовите ресурси на страната.

Партията и държавата още от първия ден след Деветосептемврийското въстание проявяваха непрекъснати грижи за бързо издигане на културно-техническото равнище на работническата класа и въобще на трудовите хора. Тази грижа произтичаше от историческите задачи на партията, от дълбоко хуманната същност на нейната генерална политическа линия, от сърцевината на социалистическия строй. Тя бе и остава част от културната политика на партията, която цели да се издигне културното равнище на населението, то да се приобщава непрестанно към завоеванията на науката, техниката, изкуството и се обогатяват духовните му интереси. Осъществени бяха много мероприятия за развитието на науката и културата, за образованието и културното възпитание на трудещите се. Специални мерки бяха взети и се вземат за повишаване квалификацията на заетите в материалното производство. Разви се широка мрежа за професионално образование — създадоха се фабрично-заводски школи и училища, техникуми, постоянно се организират краткотрайни курсове и школи за повишаване на квалификацията, откриха се следдипломни учебни заведения, изпращат се извън страната работници за овладяване на нови производства и др.

В резултат на големите усилия на партията и държавата съставът на заетите лица по образование се подобри почти във всички отрасли на материалното производство и особено в промишлеността, строителството, транспорта. Увеличи се относителният дял на заетите с висше, средно специално и средно общо образование и в същото време се намали относителният дял на заетите без средно образование. Само през последните 10 години относителният дял на заетите в промишлеността със средно

специално образование почти се удвои, в строителството се увеличи от 8,2 % на 11 %, в транспорта — от 5,5 на 9,5 % и т. н.

При бързия растеж на материално-производствената сфера през периода на строителството на социализма, когато в промишлеността, строителството, транспорта и т. н. навлизаха големи маси работна ръка, бе много трудно бързо да се измени съставът на заетите по образование. Това бе постигнато благодарение на сериозните и ефикасни мерки за развитие и демократизиране на образователната система, за пригаждането ѝ към потребностите на страната и нуждите на социалистическото строителство.

В резултат на осъществяваните мероприятия за издигане културно-техническото равнище на трудещите се бързо се измени професионалният състав на заетите лица. Овладени бяха много нови професии, свързани с бързото развитие на неселскостопанските отрасли на материалното производство, с измененията във вътрешноотрасловата структура на промишлеността, с внедряването на нови производства, усъвършенствуването на технологията и организацията на производството и използването на постиженията на научно-техническия прогрес. Измененията в професионалния състав на заетите лица са летопис на културно-техническото равнище на нацията. Колкото по-бързо расте относителният дял на професиите, свързани със съвременните направления на научно-техническия прогрес, толкова по-бързо се издига културно-техническото равнище на народа (виж табл. 14).

Данните разкриват, разбира се, само малка част от онези колосални, но в същото време неусетни по единичните им проявления изменения в квалификацията на трудещите се. Четиринадесетгодишният период, обхванат от таблицата, е малък, за да могат да се отразят достатъчно пълно промените в професионалния състав на населението. И въпреки това ясно се вижда бързото увеличение на работниците с професии, наложени от една модерна, съвременна ориентация на промишленото производство. Могат да се приведат и други данни за подобряването на състава на заетите в страната по квалификацията им — абсолютно увеличение броя на лицата с продължителен трудов стаж при различните видове производства и професии с по-високи разреди.

Изграждането на социализма в НР България, както се вижда, е органически свързано с непрекъснатото издигане на културно-техническото равнище на трудещите се.

Издигането на образователното равнище на населението, повишаването на професионалната му подготовка, издигането на

Таблица 14

*Работници в промишлеността по по-важни професии към 1 август**

Брой

Професии	1957	1960	1965	1968	1971
Общо	488 386	654 615	792 578	904 279	947 195
В т. ч. по-важни професии	489	1 021	1 064	1 069	915
акумулаторчици	2 567	3 569	7 533	10 778	11 874
банцигари	3 742	6 635	8 149	6 808	6 345
бояджии	3 361	5 012	6 680	7 845	9 212
бобиньори, дубликатори в текстилното производство	2 794	4 302	4 923	5 699	7 288
бобиньори други	772	1 248	2 982	4 181	4 884
водачи, шофьори на моторни коли, на влекачи и дрезини	2 381	3 469	11 156	16 144	19 23
дърводелци	18 290	24 721	26 321	28 603	30 744
електромонтьори, монтьори по връзките	1 030	1 900	5 345	5 381	7 332
електромонтьори, електрошлосери на електрическите машини	2 514	3 438	8 304	9 707	10 542
електромонтьори други	5 380	8 204	11 604	15 621	20 370
електроженисти	1 526	2 516	5 281	8 250	10 997
кроячи-разкройвачи	3 040	4319	5 364	6 820	7 045
лаборанти	1 795	2 672	5 932	7 664	9 380
леяри	4 541	6 356	5 720	6 308	6 287
машинисти на конвейери, ленти и транспортьори	2 445	3 420	4 574	5 583	5 077
машинисти, кранисти на мостови кранове	324	1 027	2 301	3034	3 697
механици по фина механика	327	566	689	1 134	1 780
миньори копачи	11 895	13 709	15 474	13 355	4 403

* Работници и служещи. С., Държавно управление за информация при Министерския съвет, 1970. Данните за 1957 г.— в същото издание, излязло през 1963 г., а за 1971 г. — в изданието от 1974 г.

Продължение на табл. 14

Професии	1957	1960	1965	1968	1971
монтьори на метални конструкции и машини	1 895	1 921	5 677	8 078	8 509
монтьори на кораби	531	974	1 255	992	918
монтьори други	3 213	6 121	13 038	18 667	24 185
обущари и чехлари	7 089	7 121	10 250	10 901	12 139
огняри на парни котли и пещи	4 023	4 613	5 539	6 059	6 881
оксиженисти, заварчици и лазоженисти (без резачи)	1 418	2 168	3 426	4 182	4 519
опаковачи, амбалажисти и събирачи на пакети	2 791	4 970	9 684	11 931	11393
плетачи	15 176	7436	9 371	13 436	13 521
резачи на метали	398	702	1 536	2 129	2 585
сортировачи на изделия, полуфабрикати, суровини и др. материали	4 321	7553	25 274	16 771	12 893
стругари по студена обработка на метали	8 069	10 389	18 379	22 267	23 644
формовчици	4 149	4 832	5 671	6 462	6 089
фрезисти на метали	1 101	2 087	3 828	5 217	6 766
шивачи на машини с механично задвижване	13 231	21 345	25 994	37 669	40 093
шивачи на ръчни и крачни машини	13 539	12 166	10 867	10 059	9 291
шивачи ръчно	15 368	17 006	12 695	14 696	14 051
шлосери	21 060	31 139	43 319	54 877	65 393

социалистическата му съзнателност ще бъдат един от главните лостове за развитието и усъвършенствуването на личния елемент на производителните сили при по-нататъшното изграждане на развито социалистическо общество. Важна роля в тази област ще играе системата на образованието. Вече започна нейното преустройство съгласно решенията на Централния комитет на партията с оглед да се издигне още повече научното ѝ равнище, да се пригоди в програмно отношение към новите потребности на живота, към изискванията на изграждането на развито со-

циалистическо общество, да се повиши образователният и възпитателният ѝ ефект.

Все по-голямо значение ще придобива следдипломната подготовка на кадрите, осъвременяването на квалификацията им. Наред с обществените мероприятия важно място ще заемат развитието на индивидуалните интереси и самостоятелните занимания. Намаляването на работното време ще създава все по-благоприятни условия за това.

Развитието на информацията, разширяването на достъпа до нея, приобщаването на стотици хиляди и милиони хора към новите постижения на науката и техниката, възможността им да следят текущо последните им резултати ще способствуват да се формира и укрепи научният подход у широки кръгове от населението, да се разшири и задълбочи научното мислене. Всичко това ще издигне хората, ще умножи многократно производителната им мощ.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

ФОРМИРАНЕ НА СЪВРЕМЕННИ СТОПАНСКИ ОРГАНИЗАЦИИ

1. ИЗГРАЖДАНЕ НА СТОПАНСКИТЕ ОРГАНИЗАЦИИ В ДЪРЖАВНИЯ СЕКТОР

Политиката на Българската комунистическа партия в областта на управлението на икономиката в цялото ѝ досегашно развитие бе насочена към непрекъснато утвърждаване на държавното планово ръководство на народното стопанство, съчетано с развиване и укрепване на обособените в него стопански организации. Партията свързваше усъвършенстването на ръководството на народното стопанство с търсенето и предлагането на нови средства, методи и форми за по-пълно използване творческите възможности на производствените колективи, за укрепване и развиване на социалистическите принципи на ръководство на стопанската единица. Заслуга на БКП и лично на др. Т. Живков е, че обосноваха създаването на нов тип стопанска организация, съответствуваща на високата съвременна техника, на концентрацията на производството и на икономическата интеграция между социалистическите страни. Политиката на партията за развитието и усъвършенствуването на стопанската организация — предприятието или обединението, е съществена страна от нейната обща икономическа политика.

СЪЗДАВАНЕ И УПРАВЛЕНИЕ НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКОТО ПРОМИШЛЕНО ПРЕДПРИЯТИЕ ДО НАЦИОНАЛИЗАЦИЯТА

С революционния акт на Девети септември 1944 г. народнодемократичната държава взе в свои ръце всички съществуващи дотогава държавни предприятия. Характерът на новата власт

стана фактор стопанската дейност на държавните предприятия вече да не бъде в услуга на капиталистите, банкерите, спекулантите и монархията, а в служба на народа, на работниците и селяните, в интерес на създаването и социалистическото преустройство на народното стопанство. Държавният сектор при новата власт се превърна в социалистически.

Още в началото на своето възникване държавният социалистически сектор обхващаше редица важни звена в народното стопанство: Българските държавни железници, пощата, радиото, болшинството от електростанциите и мините и редица предприятия от различните отрасли на промишлеността. Постепенно той започна да се разширява. Освен наследените от капиталистическата държава предприятия по пътя на частична национализация и създаването на държавни монополи в неговия състав започнаха да влизат и други предприятия. Чрез закона за мините (1945 г.)[1] и закона за създаване на спиртния и тютюневия монопол (1947 г.)[2] народнодемократичната държава национализира по-голямата част от предприятията на тези отрасли. Обобществяването на земните недра обезсили частното владение на мините. Редица фабрики за преработка на суров тютюн за експорт и за производство на цигари бяха национализирани. Много частни предприятия за производство на спирт и спиртни и винени произведения станаха държавни по силата на монополизирането на производството им.

Народнодемократичната държава освен това осъществи редица революционни мероприятия, с които утвърди и разшири държавния социалистически сектор.

Скоро след Девети септември например бяха откупени от чуждестранните капиталисти немалко предприятия, като Кибритената фабрика (шведски капитал), Захарната фабрика в Карнобатско (френски капитал) и др. Бяха конфискувани предприятия на осъдени от Народния съд военни престъпници. В резултат на тази дейност много предприятия на тежката и леката промишленост също станаха собственост на държавата. На 5 април 1945 г. влезе в сила закон за конфискуване на придобитите чрез спекула и по незаконен начин имоти. Този закон предвиждаше да се изземат в полза на държавата всички движими и недвижими имоти, пари, акции и други, придобити след 1 януари 1935 г. чрез спекула или по незаконен начин.[3]

[1] Държавен вестник, бр. 43, 1945.
[2] Държавен вестник, бр. 178, 1947.
[3] Държавен вестник, бр. 78, 1946.

Държавният сектор в промишлеността се увеличаваше и чрез принудителното изкупуване на жизнено важни за народното стопанство предприятия.

В някои случаи държавата принуждаваше отделни индустриалци да приемат нейното съучастие в дейността на предприятията с голямо народностопанско значение. Такова съучастие съществуваше и в много кооперативни организации.

В резултат на тези мероприятия държавният социалистически сектор в редица отрасли на промишлеността достигна голям относителен дял. В добива на каменни въглища например той обхващаше 87 %, в добива на руди — 32 %, а в производството на електроенергия — 73 %.[4]

До 1944 г. от всички 4100 промишлени предприятия 3534 бяха частни, 320 — кооперативни и 246 — държавни. През 1946 г. общият брой на предприятията от цензовата промишленост (с над 10 работници или с мощност над 10 к. с.) нарасна на 4356. От гледна точка на производствените мощности обаче делът на държавната промишленост беше малък. Държавният сектор заедно с общинските предприятия притежаваше 6,4 % от производствените мощности на промишлеността, кооперативният сектор на промишлеността — 10 % и частният сектор — 83,6 %. Въпреки малкия относителен дял на държавната промишленост в общите производствени мощности на страната в някои отрасли като добива на каменни въглища и електроенергия, в тютюнопроизводството, спиртното производство и други държавната промишленост заемаше господствуващо положение.

За да се решат с успех стопанско-политическите задачи на новата власт, държавният сектор в народното стопанство трябваше да се укрепи. Това бе от голямо значение както за затвърдяването на властта, така и за нейното икономическо въздействие върху капиталистическите предприятия. Чрез държавната промишленост освен това народнодемократичната власт набираше средства за разширено възпроизводство на социалистическия сектор, оказваше влияние върху цените, а оттук и върху размера на печалбите на частните предприятия и др.

За успешното изпълнение на тази роля на държавния сектор беше необходимо да се намерят нови принципи, методи и форми на ръководство и стопанисване на държавните предприятия. Тези предприятия вече трябваше да се ръководят не от принципа за максимална експлоатация и в интерес на капиталистите, а от народностопанската целесъобразност и ефективност; трябваше да служат за увеличаване на производството и разши-

[4] Статистически годишник 1944, 1946.

ряване на социалистическото строителство, да бъдат по-жизнеспособни в съревнованието с частните предприятия. И въпреки че съществуваха сред огромно мнозинство от частнособственическите предприятия, те в кратко време успяха да станат база за провеждане на плановото начало в ръководството на народното стопанство.

Държавната промишленост трябваше да стане рентабилен източник за натрупване. Системата на ръководство на държавните предприятия от 1944 г. до средата на 1946 г. обаче не им даваше възможност да проявят стопанска самостоятелност, инициатива и гъвкавост. В тях нямаше материална заинтересованост от резултатите от дейността им. Те нямаха възможност редовно да се снабдяват със суровини и материали, работеха главно за нуждите на държавата, без правото да приемат частни поръчки. По тези причини през по-голямата част от годината редица предприятия от държавната промишленост стояха без работа. В много от тях трудът се заплащаше по-ниско, отколкото в частните и кооперативните предприятия. Не съществуваха никакви стимули за развитието на държавните предприятия и за подобряване на икономическата ефективност от тяхната работа. Доходите им изцяло отиваха в бюджета на държавата, но повечето от тях бяха нерентабилни и в тежест на бюджета.

Слабостите в ръководството и работата на държавните предприятия наистина бяха много. Но виждайки в тези предприятия могъщ лост и икономическа опора на властта, държавата се зае с тяхното укрепване и създаването на нови принципи за стопанисването им. За да се превърнат в рентабилни, те трябваше да се организират и управляват като самостоятелни участъци в производството, които се разпореждат с определено имущество и са материално заинтересовани от резултата на стопанската си дейност. Само така можеха да изпълняват правилно и напълно възложените им задачи.

Тази необходимост наложи на 13 юни 1946 г. да се приеме законът за самоиздръжката,[5] чрез който се въведе нова система на ръководство и управление на държавните предприятия. Съгласно закона на самоиздръжка се отделяха държавни предприятия, които упражняваха стопанска дейност за производството или за извършването на услуги от всякакъв род (промишлени, културно-просветни и др.). Основните принципи на самоиздръжката, внедрени към средата на 1946 г., се прилагаха до приемането на закона за държавните предприятия през сеп-

[5] Държавен вестник, бр. 131, 1946.

тември 1948 година.[6] Те образуваха фундамента, върху който по-нататък се развиха основите на стопанската сметка, и положиха началото на социалистическите методи на стопанисване.

Самоиздръжката беше особена система на стопанисване, която се съобразяваше с факта, че наред с държавните предприятия съществуваха и огромно количество частнособственически предприятия, организирани на началата на търговската сметка, и че народното стопанство бе все още сравнително слабо обхванато от държавното планиране. Самоиздръжката беше основана на социалистическата общонародна собственост. Собственост на държавата в предприятията на самоиздръжка бяха както производствените фондове, така и произведената в тях продукция.

Разходите и приходите на предприятията на самоиздръжка се отделиха от държавния бюджет. Държавното предприятие беше задължено да покрива своите разходи от собствените си приходи. Този беше основният и най-силно развит принцип на стопанската сметка в първия етап на развитието ѝ в страната. В правилника за приложението на закона за самоиздръжката се подчертаваше, че самоиздържащите се предприятия трябва да се управляват, организират и експлоатират така, че да дават възможно най-голям чист доход. Принципът на самоиздържането имаше за задача да се увеличат рентабилността на предприятието и неговата печалба като източник за натрупване, което да се концентрира в държавата. Главното условие на стопанската сметка — самоиздържането, покриването на разходите от собствените приходи, както се вижда, бе силно подчертано още в първия етап на внедряването ѝ.

За да се осъществи принципът на самоиздържането, предприятията получиха административно-имуществена самостоятелност. С утвърждаване от специална комисия или по предложение на тогава съществуващия Върховен стопански съвет те придобиваха правата и задълженията на юридическа личност и се записваха в регистъра на областния съд. След този акт ставаха обособена административна единица на самоиздръжка, която имаше правата да предявява и да отговаря на предявени против нея искове. Наред с юридическата страна административната самостоятелност изискваше предприятието на самоиздръжка да има единно ръководство.

Със закона за самоиздръжката на държавните предприятия се въведоха и характерните за социалистическата промишленост принципи на управление. Утвърдиха се единоначалието, демо-

[6] Държавен вестник, бр. 219, 1948.

кратическият централизъм и призводственотериториалният принцип на ръководство.

Привидно със закона за самоиздръжката се въведе двузвенна система на ръководство на промишлеността: министерство и предприятие. За предприятия обаче тогава се смятаха цели управления, които обхващаха редица обособени производствени звена. Например Български държавни железници представляваше единно предприятие на самоиздръжка, заедно със съществуващите промишлени предприятия, депа и други производствени звена в неговата система. Дирекцията на мините също обединяваше цялото каменовъглено производство, без отделните рудници да са обособени на самоиздръжка.

Въведената през 1946 г. самоиздръжка на промишлените предприятия бе свързана с плановото ръководство на народното стопанство. Предприятията трябваше да имат единен производствено-финансов план, съобразен с директивите и указанията на съответното министерство и Върховния стопански съвет, и бяха безусловно задължени да го изпълняват. По такъв начин самоиздръжката се свързваше с плана, с изискванията, които започваше да предявява зараждащият се вече закон за планомерното развитие на народното стопанство. Обособяването на предприятията на самоиздръжка предполагаше, че държавата ще им осигури производствена дейност в зависимост от техния профил и потребностите на народното стопанство.

Въвеждането на самоиздръжката наложи редица изменения в организацията на финансите. Самоиздържащите се предприятия престанаха да се третират като бюджетни, те бяха освободени от постоянната зависимост от държавния бюджет, която явно не стимулираше провеждането на режим на икономии. Предприятията бяха задължени да внасят данъци в зависимост от своята производствена дейност и предоставените им имоти. Те започнаха да се разпореждат с имуществото така, както изисква изпълнението на поставените им задачи.

Характерна особеност в организацията на финансите през този период бе, че тя носеше отпечатъка на социално-икономическите условия в страната. Предприятията от държавния сектор, които имаха дублиращи предприятия в частния сектор, плащаха данъци и такси наравно с частните. Ако нямаха съперници сред частния сектор, те се освобождаваха от тези плащания.

Самоиздържащите се предприятия можеха да получават краткосрочен кредит със залог на материални ценности и без залог, под гаранция на държавата. Системата на кредитиране под гаранция на държавата не укрепваше самоиздръжката и не оказ-

ваше благотворно въздействие върху работата на предприятието, а често водеше и до неправилно използване на оборотни средства, създаване на излишни запаси и покриване на загуби. Самоиздържащите се държавни предприятия имаха право да продават свои произведения на кредит.

Рентабилността в предприятията на самоиздръжка бе въведена, но тя не бе показател за тяхната дейност, а постоянна и осигурена величина, независима от размера на разходите. По такъв начин всяко държавно предприятие, независимо дали снижаваше себестойността на продукцията, получаваше печалба и се считаше за рентабилно. Този принцип на планиране и калкулиране на печалбата всъщност нарушаваше стопанската сметка на предприятието.

Цената, която е основен лост на стопанската сметка, през този период (1946—1948 г.) се определяше върху основата на калкулации, представени от предприятията. Калкулациите носеха всички елементи на условността, на индивидуалния подход и интерес. Различните предприятия, било от частния или от държавния сектор, често представяха различни калкулации за едно и също произведение, които служеха за основа при определяне на цените. Тази система водеше до многообразие в цените на една и съща продукция. Освен това тя създаваше възможност и при лоша производствена дейност и висока себестойност самоиздържащото се предприятие да си осигури печалба.

Предприятието на самоиздръжка притежаваше правото да определя такава заплата на работниците и служещите, каквато то считаше за нужно.

Всички тези особености на самоиздържащото се предприятие в областта на организацията на финансите, ценообразуването и работната заплата се дължаха преди всичко на наличието на частнособственическо производство и на липсата на общодържавно планиране и регулиране на себестойността, цените, натрупването, работната заплата и т. н.

Въвеждането на самоиздръжката в държавните и държавно-автономните предприятия въпреки нейните недостатъци бе решителна крачка към създаването на стопанскоразчетна организация в промишлеността на НРБ. Със самоиздръжката се постави началото на социалистическо стопанисване на държавните предприятия, постави се основата за внедряването и развитието на стопанската сметка. В условията, когато частната собственост бе широко разпространена, не можеше да се внедри по-съвършена и по-ефективна стопанската сметка. За нейното последователно приложение бе необходимо господството на социалистическите производствени отношения, т. е. национали-

зация на средствата за производство в цялата промишленост, нужна бе нова икономическа структура на производството. Необходимо бе също и действието на социалистически икономически закони, които изискват и позволяват нов начин на управление на народното стопанство. Важна предпоставка за въвеждането на стопанската сметка бе единното централизирано планово ръководство на промишлеността от социалистическата държава, съобразено с изискванията на обективните икономически закони при строителството на социализма.

СТОПАНСКИТЕ ОРГАНИЗАЦИИ И ТЯХНОТО УПРАВЛЕНИЕ ПРИ ИЗГРАЖДАНЕ ОСНОВИТЕ НА СОЦИАЛИЗМА

В първите години от своето съществуване народната власт реши главните задачи по ликвидирането на фашизма и освобождаването на страната от империалистическа зависимост, проведе аграрна реформа, възстанови в основни линии народното стопанство и подрина икономическата база на най-едрата буржоазия. Постепенно назря необходимостта тя радикално да посегне върху икономическата база на капиталистическата класа. За да се развият производителните сили и се създаде основа за максимално удовлетворяване нарастващите потребности на обществото, трябваше да се усъвършенствува производството, да се внедрява нова високопроизводителна техника, необходима бе индустриализация на страната. Пречка за осъществяването на тази историческа необходимост беше капиталистическата система в промишлеността.

Обстановката към 1947 г. вече позволяваше и налагаше държавата да стане основен стопанин, ръководител на промишленото производство и размяната. Чрез обобществяването на средствата за производство в ръководния отрасъл на народното стопанство — промишлеността, държавата можеше да осигури условия за изместване на капиталистическите тенденции и закономерности, които не съдействуваха за развитието на народното стопанство и противоречаха на общонародните интереси. Докато по-голямата част от промишлените предприятия оставаха в ръцете на капиталистите, не можеше да се постави задачата за индустриализация на страната, за решително увеличаване и усъвършенствуване на производството.

Изхождайки от тази постановка, Българската комунистическа партия отчете необходимостта от решителни мероприятия, които да премахнат господството на едрия капитал и широко да

отворят вратите за изграждане на социализма. Партията смело постави и осигури решението на новите революционни задачи. През декември 1947 г. държавата национализира капиталистическата промишленост. Национализацията доведе до пълно господство на социалистическите производствени отношения в промишлеността. Основната част от средствата за производство в нея станаха общонародна собственост.

Национализацията коренно измени икономическата структура на промишлеността на НР България. След обобществяването на капиталистическата собственост държавната промишленост вече притежаваше 93 % от производствените мощности в този отрасъл. От всичките 5500 национализирани предприятия 3000 преминаха към народните съвети, а 2011 предприятия, предадени на тогавашното Министерство на индустрията, бяха окрупнени и се образуваха нови 813 предприятия.

Национализацията и концентрацията на промишленото производство дадоха голям икономически ефект. Те доведоха до икономия на обществен труд, усъвършенствуване на производството и снижаване себестойността на продукцията. В резултат на концентрацията на производството се намали относителният дял на управленския апарат в предприятията, подобриха се технологическите процеси, по-рационално бяха разместени машините и работниците, усъвършенствува се кооперацията на труда, създаде се възможност за внедряване на нова техника, за въвеждане на масово и едросерийно производство, подобриха се трудовите условия. Национализацията и концентрацията скоро дадоха своите положителни резултати. През 1948 г. промишленото производство нарасна в сравнение с 1947 г. с 36 %. През същата година национализираната промишленост произведе 97 % от общата промишлена продукция.[7]

Наред с национализацията на промишлеността се проведе и национализация на банките. Въпреки че непосредствено след Девети септември 1944 г. в банковата система бяха направени редица реформи, тя не можеше да обслужва национализираната промишленост. В нея имаше частен банков капитал, при това по-голямата част от него принадлежеше на чуждестранни банкови монополи. На германските монополи принадлежаха 95 % от капитала на Кредитната банка, 42 % от акциите на Българската търговска банка също бяха собственост на чуждестранни монополи. Наред с тези големи банки съществуваха още 87 дребни частни банки[8]. Макар и част от частния банков капитал

[7] Статистически годишник, 1948.
[8] Архивни материали на БНБ.

да беше вече конфискуван от държавата, неговото влияние оставаше.

Новите условия след национализацията на банковите и промишлените капитали измениха същността и характера на редица икономически явления в страната. Те поставиха нови задачи пред народнодемократичната държава. Необходимо беше да се овладее ръководството на народното стопанство, да се преустрои и рационализира цялата система на управление на промишлеността, банките и финансите. На дневен ред възникна проблемът за укрепване плановото начало и провеждане на строг режим на икономии, за да се поевтини и усъвършенствува производството и се заздравят държавните финанси. Тези задачи поставиха въпроса за създаването на нови форми, методи и принципи на организация и ръководство на промишлеността, въобще за промяна в характера на управлението на икономиката на страната.

С цел ръководството на икономиката да се приведе в съответствие с новата обстановка в народното стопанство бе проведена цялостна реорганизация в системата на управление на национализираната промишленост. Планирането стана основен метод на стопанско-организаторската функция на държавата. Въведоха се нови принципи в управлението на промишлеността. Създаде се възможност стопанската сметка да се развие и стане основен метод на управление на социалистическото промишлено предприятие.

По-главните особености в развитието на стопанската сметка през периода непосредствено след национализацията бяха свързани с реорганизацията в управлението на промишлеността, с нейните положителни и отрицателни моменти. Те бяха отразени в Закона за държавните предприятия и правилника за неговото приложение (1948 г.)[9]. Със Закона се въведоха нови принципи и методи на организация и ръководство на предприятията.

Постепенно започнаха да се утвърждават методите на социалистическото управление на икономиката. Разкриха се редица недостатъци в системата на ценообразуване, финансиране, кредитиране и планиране, останали от преди национализацията, и се създадоха предпоставки за тяхното по-бързо преодоляване. С Указа за държавните предприятия от 1951 г.[10] фактически започна етапът на укрепване на социалистическото планово начало и на стопанската сметка в управлението на промишлеността. Осъществени бяха много мероприятия за създаването и

[9] Държавен вестник, бр. 219/1948.
[10] Държавен вестник, бр. 85/1951.

усъвършенствуването на социалистическите принципи на управление, като се възприеха изпитаните съветски методи и форми на стопанско ръководство.

Главните особености на стопанските организации и тяхното управление през периода от национализацията до средата на 60-те години бяха:

Първо, идентифицирането на стопанската организация с понятието предприятие, което бе основна производствена единица от типа фабрика, завод, централа и т. н. Предприятието притежаваше икономическа самостоятелност, то единствено имаше правото да извършва производствена дейност и носеше икономическа отговорност за резултатите от тази дейност.

Второ, съществуването на тризвенна система на управление, при която определени отраслови държавни звена и министерства ръководеха от името на държавата дейността на съответните отрасли и предприятия. Структурата и обсегът на тези звена и министерства се изменяха в зависимост от конкретните условия и развитието на един или друг отрасъл. Затова промените в структурата на ръководството на промишлеността не разкриваха някакви закономерности, свързани със стабилни тенденции в развитието на икономиката.

В управлението на промишлеността се създадоха нови звена на ръководство — държавните индустриални обединения, които упражняваха по-непосредствено ръководство на промишлените предприятия като стопански организации. Тогавашните държавни индустриални обединения имаха за задача да ръководят предприятията от един или от сродни отрасли на промишлеността. С образуването им се създаде възможност промишлените предприятия да се ръководят по-оперативно. Чрез тях министерствата по-леко осъществяваха и контрола върху производствено-стопанската дейност на предприятията, по-ефективно се организираше снабдяването им и пласментът на произведената продукция.

Държавните индустриални обединения, които през 1954 г. бяха преименувани в промишлени управления и главни дирекции, по принцип до 1959 г., когато управлението на народното стопанство бе организирано на териториален принцип, представляваха вишестоящи организации над предприятията със сравнително широка самостоятелност в тяхното оперативно ръководство. Те имаха правата на юридически лица, притежаваха известни черти на обособени стопански единици, тъй като имаха правото да се разпореждат с машини, съоръжения, транспортни средства и ценности, дадени на разположение на включващите се в тях предприятия. Балансът и печалбата им обаче се образу-

ваха като сбор от балансите и печалбите на предприятията. Обединенията не отговаряха материално за резултатите от стопанската дейност на подчинените им предприятия. Въпреки това със системата на планиране, с правото да разместват основните и оборотните средства и насочват банковия кредит, те бяха звено в управлението на предприятията, което още тогава показваше своите преимущества и подпомогна развитието на промишлеността, особено на някои отрасли с по-голям брой предприятия. Обединения като Винпром, Тютюнев монопол, Консервна промишленост и други успяха да обхванат, насочат и централизират дейността по закупуване, преработване и пласиране на продукцията. С това в тях се развиха и специфични самостоятелни стопански функции. По принцип обаче основната им задача беше да ръководят, планират и контролират дейността на предприятията. Главната отговорност и главните стопански функции при всички случаи бяха съсредоточени в предприятията.

През 1959 г. формата на стопанско ръководство на предприятията бе преустроена на административно-териториална основа. Обединенията бяха закрити и предприятията се подчиниха на управление «Промишленост» към окръжните народни съвети.

Около три години предприятията бяха на териториално подчинение, без обаче да изменят своята икономическа и правна същност. До 1964 г., когато започна експериментирането на нова система на ръководство на народното стопанство, работеха при икономическите и правните условия, определени от Закона за държавните предприятия. Според тези условия те притежаваха определена имуществена самостоятелност, имаха основни и оборотни фондове и като краен резултат реализираха печалба или имаха загуба. Разполагаха със самостоятелна сметка в Българската народна банка и отговаряха пред държавата за резултатите от своята стопанска дейност. Основните фондове и оборотните им средства се разширяваха въз основа на план, като за целта се използваха собствени и заемани средства или средства от бюджета на държавата. Бюджетът получаваше от предприятията данъци, най-важният от които беше данъкът върху оборота. Държавата можеше да изземва излишъците от оборотните средства на предприятията, да покрива техните загуби, да дава дотации и безвъзмездно да финансира капиталните им вложения. Поради голямата нужда от централизиране на натрупванията за решаване на основните задачи на социалистическото строителство значителна част от реализираната печалба се акумулираше в държавния бюджет.

Характерна черта на функционирането на стопанските организации през този период бе непосредственото планиране на тяхната дейност по всички показатели. Планът на предприятията се изграждаше по техни предложения, но след неговото съставяне от държавните органи приемаше директивен характер. Системата на материалната заинтересованост и стимулиране на колективите и ръководствата на предприятията беше изградена главно върху основата на изпълнението на плановете по обем и по някои от качествените и стойностните показатели. Икономията от фонда на работната заплата, снижението на себестойността, реализирането на печалбата бяха източници или условия за формиране на поощрителни фондове, които служеха за премиране на ръководния инженерно-технически персонал.

Стопанските връзки между предприятията бяха преки и всяко от тях носеше икономическа отговорност за изпълнението на договорите. Предприятията бяха страна и при договарянето с банката за получаване на кредити за оборотни средства. Капиталните вложения те получаваха предимно безвъзмездно, в зависимост от планираните нужди. Развитието им зависеше главно от съображенията, предвидени в народностопанския план.

През този период силно нарасна значението на народностопанското планиране. Страната започна да се управлява върху основата на петгодишни и годишни планове. Годишните планове бяха главният лост за функциониране на икономиката и за определяне поведението на отделните предприятия в тяхната стопанска дейност.

Положително в господствуващите тогава форми на управление на народното стопанство беше, че те укрепиха единното централизирано ръководство. Държавата концентрира основните ресурси за решаването на генералните проблеми на социалистическото строителство, укрепи плановото начало и плановата дисциплина, въведе централизиран подход при разпределението на ресурсите на страната, установи балансовия метод, който стана основен метод на материално обвързване на отделните отрасли и производства, засили ролята на финансите и бюджета при ръководството на народното стопанство.

След Майския (1963 г.) пленум на ЦК на БКП, когато бе възстановено отрасловото управление на народното стопанство, започна процес на преоценка на съществуващата система на ръководство и на ролята и мястото на предприятието в системата на управлението на националната икономика. Необходимостта от решително подобряване на ръководството на народното стопанство бе разгледана комплексно още на Осмия конгрес

на партията през ноември 1962 година. В отчета, изнесен от първия секретар на ЦК на БКП др. Т. Живков, бе изтъкнато, че по-нататъшното повишаване на ефективността на икономиката не може да се постигне само с решаването на отделни страни и проблеми на социалното управление. Въз основа на трезв и реалистичен анализ на новите моменти и тенденции в социално-икономическото развитие на страната в доклада на др. Т. Живков бе посочена необходимостта проблемите на управлението на народното стопанство да се разглеждат комплексно и се решават като взаимно свързани елементи в общата система на социалистическото общество. В съответствие с тази постановка Осмият конгрес прие решения, които дадоха нови насоки за цялостното усъвършенствуване на ръководството на народното стопанство през следващите години.

В изпълнение на решенията на конгреса др. Т. Живков в докладна записка до членовете на Политбюро от 9 октомври 1963 г. изложи основните положения и принципи на нова система на ръководство на народното стопанство, обоснова необходимостта от нейното експериментиране и последователно прилагане във всички отрасли на икономиката. Записката бе разгледана от Политбюро на ЦК на БКП и от Министерския съвет на съвместно заседание на 22 януари 1964 г., на което бяха утвърдени предложените основни положения на новата система на ръководство на народното стопанство и се реши нейното експериментиране да започне от 1 април 1964 година.

По време на експериментирането на новата система Централният комитет на партията нееднократно се занима с функционирането на икономическия механизъм. Априлският пленум от 1966 г. разгледа подробно проблемите, свързани с икономическия механизъм, направи изводи от експеримента и даде насоки за по-нататъшното усъвършенствуване на икономическата система на ръководство на народното стопанство.

Деветият конгрес на БКП (1966 г.) обърна внимание на един много важен фактор, засягащ внедряването и усъвършенствуването на новата система на ръководство на народното стопанство — засилване ролята на интензивните фактори в развитието на икономиката. Отчете се, че възможностите за екстензивно развитие на страната са до голяма степен изчерпани. По-нататъшното чувствително повишаване на жизненото равнище на народа можеше да бъде осигурено само ако се създадат условия от единица капитални вложения за единица работно време да се създава все по-голям национален доход.

Интензификацията на икономиката върху основата на внедряване в производството постиженията на научно-техническата

революция беше пряко свързана не само със системата на ръководство на народното стопанство, но и с управлението на цялото общество. Изменението на механизма на ръководство на стопанството не можеше да даде реален резултат, без да се преустрои управлението на науката, образованието и всички останали сектори на обществения живот, без да се реши проблемът за мястото на партията и нейните органи, на държавата и обществените организации в управлението на обществото, без да се измени системата на участие на трудещите се в него върху основата на непоклатимите принципи на социалистическото управление — демократическия централизъм и ръководната роля на партията

Юлският (1968 г.) пленум на ЦК на БКП бе връхна точка в усилията на партията за осъществяване на научен подход при решаване проблемите на социалното управление. Пленумът посочи, че научният подход изисква комплексно разглеждане, изучаване и усъвършенствуване на системата на управление. Такъв подход вече беше възможен, тъй като партията беше достигнала по-висок етап в опознаването на закономерностите на социално-икономическото развитие на страната, а и държавата вече беше създала необходимия икономически механизъм и административен апарат.

След Юлския пленум се проведоха редица други пленуми, на които бяха разкрити пътищата за по-нататъшното усъвършенствуване на системата на социално управление и се поставиха нови задачи в съответствие с разкрити допълнителни възможности и фактори в общественото развитие на страната. Особено трябва да се подчертае значението на Септемврийския пленум на ЦК на БКП от 1969 година. Неговите решения още повече развиха системата на управление на обществото.

Периодът на експериментиране на новата система на ръководство на народното стопанство (1964—1970 г.) беше време на търсене на нови средства и методи на управление на икономиката, които да съответствуват на по-високия етап от развитието на страната. Въвеждането на новата система имаше за цел да създаде условия за по-бързо и ефективно развитие на производителните сили, повишаване обществената производителност на труда, умножаване обществените блага, все по-пълно задоволяване потребностите на трудещите се и издигане жизненото равнище на народа. Постигането на тези цели изискваше новата система на ръководство да бъде изградена именно като система, която да обхване всички съществени страни и фактори на управлението на обществото. Това до голяма степен предопредели основните принципи, включени в изграждането на нейния ико-

номически механизъм, по-важните от които са[11]: усъвършенствуване системата на планиране; укрепване на стопанската сметка; повишаване значението на договорите при осъществяване на стопанските връзки; засилване на материалната заинтересованост и поставяне на работната заплата в зависимост от крайните икономически резултати от дейността на стопанските организации; издигане ролята на печалбата и рентабилността като критерии за оценка и стимулиране на стопанската дейност и по-широко използване на икономически лостове — цени, кредит, лихва, данъци и др.

Усъвършенствуването на системата за планиране беше насочено предимно към: засилване ролята на централизираното планиране при определяне главните насоки, основните пропорции и темповете за развитие на народното стопанство; премахване ненужния централизъм в планирането и разширяване самостоятелността на стопанските организации при съставянето на плановете за тяхната дейност; премахване методите на администриране, субективизъм и бюрократизъм при планирането и повишаване на неговата научност; утвърждаване ролята на перспективното и стратегическото планиране; превръщане петгодишните планове в главно средство за осъществяване решенията на БКП за социално-икономическото развитие на страната. Избраните насоки за усъвършенствуване системата за планиране създаваха възможност правилно да се използват обективните условия в страната за нейното по-нататъшно развитие.

Повишаваше се значението на договорите при осъществяването на връзките между стопанските организации. Това означаваше, че се ограничаваха административно-разпределенческите функции на държавата при тяхната организация и се вливаше ново съдържание в договорните отношения. Основна форма на връзките между стопанските организации ставаха преките договори. Тя създаваше възможност договорите да съответствуват на реалните нужди на потребителите, да отчитат възможностите на производителите и наред с това да съдействуват за постигане на задачите, определени от единния план за социално-икономическо развитие на страната.

Един от най-важните принципи на новата система бе укрепването на стопанската сметка. Стопанската сметка създава възможност за ефективна икономическа организация в отделните стопански единици и на взаимоотношенията между тях. Върху основата на самоиздръжката и принципите за материална за-

[11] *Живков, Т.* «За нова система на планиране и ръководство на народното стопанство». С., 1964.

интересованост и материална отговорност става възможно стопанските организации да постигат най-бързо целите, отразени в общия план за социално-икономическо развитие на страната.

В основните положения на приетия икономически механизъм за управление на обществото бяха включени нови моменти, създаващи условия за укрепване на стопанската сметка и приложение на нейните изисквания за самоиздръжка, самофинансиране и др. В тях бе предвидено да се намали до минимум бюджетното финансиране на стопанските организации и да се премине към пряко финансиране със собствени средства на организациите или чрез банкови заеми. С установените принципи на ръководство бяха дадени и насоките за разширяване на стопанската сметка при организиране на производствено-стопанската дейност в поделенията и работните места на икономическите единици.

Основните положения на новата система за ръководство на народното стопанство очертаха и насоките за усъвършенствуване организацията на работната заплата, на колективната и личната материална заинтересованост от подобряване крайните резултати от стопанската и производствената дейност. Предвидено бе фондът за работна заплата и другите фондове за материално стимулиране да бъдат поставени в непосредствена зависимост от крайните резултати, изразени в норматив към общия доход, а индивидуалната работна заплата — от количеството и качеството на вложения труд, извършената работа, разполагаемите средства за работна заплата и за материално стимулиране, както и от приноса на отделните колективи, работници и служители за постигане на крайните резултати от стопанската дейност. По този начин се създаваха условия за материална заинтересованост и за използването ѝ като действено средство за рязко повишаване ефективността на икономиката върху основата на единството в интересите на отделните работници и служители, колективите и обществото като цяло.

Основните положения на новата система на ръководство на народното стопанство определяха правилно мястото, ролята и значението на печалбата като критерий за оценка и стимулиране на стопанската дейност. Печалбата не е и не може да бъде крайна цел на стопанската дейност на социалистическото общество, но е свързана със самоиздръжката при стопанската дейност, с еквивалентността при стоково-паричните отношения и др. При социализма тя се превръща във важно средство, чрез което държавата ръководи народното стопанство с икономически методи. Поради това при установяването на икономическия механизъм бяха предвидени възможности печалбата по-широко да се използва

като лост в управлението на народното стопанство, чрез който да се повишава непрестанно неговата ефективност и се постига целта на социалистическото производство.

С основните положения за управлението на обществото се предвиждаше да се разшири използването и на другите икономически лостове — общ доход, цена, кредит, лихва, данъци и др. Въобще целта бе икономическият механизъм за управление на народното стопанство широко да се опре на стойностните категории върху основата на нормативен режим на тяхното използване, за да се регулира разпределението на създавания в стопанските организации доход. Тази система позволяваше държавата гъвкаво и ефективно да ръководи народното стопанство с икономически методи, да създава икономическа организация на стопанската дейност в отделните единици, която да съответствува на изискванията на обективните икономически закони и да поражда материални стимули за усъвършенствуване производството и увеличаване на неговите резултати.

Експериментирането на новата система на ръководство на народното стопанство отначало обхвана около 50 предприятия от различните отрасли — 27 промишлени, 10 търговски, 4 строителни, една проектантска организация, едно автотранспортно предприятие, някои ТКЗС и др. През следващите години по новата система започнаха да работят още много други предприятия, включително цели подотрасли и отрасли.

В процеса на експериментирането се извършваше внимателна проверка на принципите, вложени в основните положения на новата система, и на механизма за тяхното приложение. Обърнато бе особено внимание на механизма за разпределение на общия доход и на формите за уреждане взаимоотношенията между предприятията и държавата. Бяха приложени и изследвани няколко форми и методи за образуване и регулиране на фонда за работна заплата и за организация н работната заплата в предприятията.

Експериментът на новата система на ръководство значително разшири познанията за закономерностите на разпределителния процес в социалистическото общество и разкри някои характерни взаимни връзки и противоречия между печалбата и работната заплата, между натрупването и потреблението, между самофинансирането и централното финансиране от бюджета, между планирането и стопанската сметка и др.

Един от най-важните въпроси, който стоеше в центъра на вниманието по време на експериментирането, беше образуването на работната заплата. Експериментът даде възможност да бъдат проверени в практиката няколко варианта на нейното

формиране. Отначало при образуването и разпределението на доходите фондът за работната заплата се формираше, като от дохода на стопанската организация се приспадаха различните данъци, отчисленията за инвестиционните и някои други фондове и плащания. Остатъкът образуваше доход за потребление, който се разпределяше за фонд «Работна заплата», фонд «Социално-битови и културни мероприятия» и «Резервен фонд за работна заплата».

По-късно бе експериментиран друг вариант, при който фондът за работна заплата се образуваше с помощта на нормативи. Бяха проверени няколко начина за разработване и използване на такива нормативи: върху основата на съотношението между нарастването на средната работна заплата и обществената производителност на труда, предварително определен норматив на относителния дял на фонд «Работна заплата» в общия доход и др. Наред с това бяха експериментирани и няколко начина за данъчно облагане на общия доход или на печалбата, като се използваха различни данъчни системи. В резултат на продължителния експеримент и голямото разнообразие на използваните варианти на икономическия механизъм бе натрупан богат опит, който позволи по-късно сравнително по-леко да се разработят и утвърдят нормативни документи за прилагането на новата система на ръководство в цялото народно стопанство.

Независимо че по време на експериментирането още не беше създадена необходимата икономическа обстановка за пълна изява на предимствата на новата система, постигнати бяха резултати, които потвърдиха по безспорен начин правилността на възприетите принципи и насоки за усъвършенстване управлението на социалистическата икономика. В процеса на експерименталното приложение на новата система бяха уточнени отделните страни на нейния икономически механизъм. Наред с това през този период по различни поводи бяха правени и оценки на постигнатите резултати, на положителните страни и недостатъците на механизма.

Разбира се, когато се експериментира в ограничен мащаб, резултатите не могат да бъдат пълни. Експериментите в икономиката могат да имат по-общо значение, когато обхващат целия комплекс, цялата национална система, без да се пренебрегва нито един елемент от сложния механизъм на функционирането на икономиката. Ето защо експериментът по новата система на ръководство имаше значение за изследване на някои страни от механизма, но не и за да се правят основни изводи за функционирането ѝ като цяло.

Наред с експериментирането на механизма на управлението на народното стопанство партията даде насока да се засили отрасловият принцип на ръководство. В изпълнение на това указание от 1964 г. започнаха да се създават държавни стопански обединения. С тях се образуваше нова организационна форма за обединяване и отраслово ръководство на производствените предприятия. В различните отрасли и подотрасли бяха създадени обединения, които в национален или районен мащаб обединяваха производството и ръководството на предприятията от съответния отрасъл или подотрасъл. Бяха създадени 94 такива обединения (без ТКЗС).

Обединенията се оказаха сполучлива форма за концентрация на производството и капиталните вложения, за провеждане на единна планова, техническа и пазарна политика. Те бяха вишестоящи стопански организации, работещи на стопанска сметка, чиято издръжка зависеше от резултатите на стопанската дейност на техните предприятия. Основна икономическа и правна единица си остана предприятието.

Генерална оценка на резултатите от експерименталното приложение на новата система бе направена на пленума на ЦК на БКП през юли 1968 година. На този пленум бяха разгледани проблемите на социалното управление, включително и на управлението на икономиката. В доклада на др. Т. Живков бе направен марксистко-ленински анализ на тенденциите в развитието на социалното управление и бяха посочени пътищата и средствата за усъвършенствуване научното управление на социалистическото общество в страната. «*Въпросът за повишаване равнището на научното ръководство на техническия прогрес и интензификацията на икономиката, на политическия, обществения и културния живот, на развитието на цялото общество, въпросът за усъвършенствуване на системата на социалното управление сега се превръща в алфа и омега на партийната и държавната работа*».[12] Като изтъкна огромната работа, извършена от партията и правителството, др. Живков продължи: «На сегашния етап по-нататъшното усъвършенствуване на структурата и механизма на социалното управление се превръща в обща необходимост на цялата ни обществена система. . . *от преустройството и усъвършенствуването на отделни области сега ние трябва да преминем към усъвършенствуване на цялостния механизъм на функциониране, на цялостната система на социалното управление*».[13]

[12] *Живков, Т.* Избрани съчинения в осем тома. Т. V, с. 170.
[13] Пак там, с. 176.

Основна, ясно очертана тенденция през 60-те години както в нашата страна, така и в СССР и другите социалистически страни бе търсенето на нови форми и методи за управление на народното стопанство. Тези търсения не можеха да не засегнат предприятието като основна клетка в системата на социалистическото народно стопанство. След няколкогодишно експериментиране и след обобщаване опита на другите социалистически страни сега вече може по-определено да се оценят новите тенденции в развитието и формите на стопанските организации на съвременния етап, новите насоки за тяхната роля, място и функции в съответствие с промените в народното стопанство, а оттук и икономическата политика на партията в тази важна област.

Доскоро правно-икономически единици в държавния сектор на народното стопанство бяха онези, в които се извършваше определена производствена дейност и които отговаряха за тази дейност пред държавните органи. Това бяха различните предприятия като заводи, фабрики, комбинати, рудо- и стройуправления, бази, централи и др. Предприятията пряко планираха и отчитаха своята стопанска дейност и отговаряха за нейните резултати, непосредствено реализираха продукцията си на пазара, сключваха договори за доставки в съответствие с предмета на тяхната дейност, осъществяваха капиталното строителство, влизаха във взаимоотношения с органите на финансово-кредитната система, образуваха инвестиционни фондове в зависимост от резултатите на собствената си дейност, почти самостоятелно се грижеха за изучаване и внедряване постиженията на научнотехническия прогрес, за техническото развитие на производството.

Предприятието като социалистическа стопанска организация се характеризираше с производствено-техническо единство. В него свързаните помежду си в единен технологически процес машини и хора образуваха система, крайната цел на която бе производството на продукция или извършването на дейност с определено икономическо предназначение. То освен това притежаваше и икономическо единство. В съответствие с плана и условията, установени от социалистическата държава, имаше на разположение производствени фондове, покриваше извършените разходи от приходи, получавани от реализацията на произведената продукция, и отчиташе като краен резултат печалба или загуба. Предприятието бе звено, където се осъществяваше първично разпределение. Работниците и служителите в него полу-

чаваха работна заплата според количеството и качеството на вложения от тях труд. След като то внасяше част от чистия доход на държавата, използваше останалата за своето развитие и задоволяване на потребностите на колектива. Трудовият колектив образуваше обособена социална единица със свои интереси в производството и разпределението. Предприятието бе едно от звената в управлението на народното стопанство. Производственият процес в него се планираше, регулираше, контролираше и отчиташе, въобще в него имаше определена организация на хората и материалните ресурси.

Този тип предприятие съответствуваше на периода от национализацията на промишлеността до началото на 70-те години. Той отговаряше на организацията на цялата система на управление на народното стопанство, на присъщия ѝ икономически механизъм през този период.

От съществено значение за функционирането на предприятието и неговото управление бяха формите и методите, чрез които държавата непосредствено го ръководеше. Исторически погледнато, предприятията в основните отрасли и преди всичко в промишлеността се ръководеха отраслово. Те бяха функционално подчинени на съответните министерства и органите към тях (обединения и управления). Използван бе за известно време и териториалният принцип на управление на стопанските единици, но той не се оказа сполучлив за нашите условия и бе отменен.

До 1971 г. вишестоящи органи над предприятието бяха обединенията или управленията с по-малки или по-големи стопански права и задължения. В повечето случаи обединенията през периода 1948—1959 г., както и обединенията, които се създадоха след 1965 г., се издържаха с отчисления от печалбата на предприятията, без обаче да накърняват техния статут на основна стопанска единица в народното стопанство. Характерните черти, функции, роля и място на предприятието през целия този период фактически останаха неизменни.

По-съществени изменения в статута на държавното предприятие настъпиха през 1963 г., когато след преминаване от териториален към отраслов принцип на управление (особено на промишлеността) се потърсиха нови форми за ефективно ръководство на промишленото производство, а именно обединените предприятия. Обединените предприятия бяха форма на концентрация, при която еднородни и близки в технологическо отношение и по територия предприятия се сливаха и образуваха една стопанска единица, като най-крупното от тях поемаше ръководството на останалите. Тази форма на организация на об-

щественото производство се оказа с ограничени възможности и не особено подходяща. Тя не можа да отговори на основните изисквания по преустройството на управлението на промишлеността. През 1965 г. тази форма бе изоставена и се даде предимство на държавните стопански обединения, които се оказаха по-сполучлива и с по-големи възможности форма за концентрация на производството и управлението.

През 60-те и особено през втората им половина започна търсенето на нови пътища за по-нататъшно усъвършенствуване системата на стопанските организации в съответствие с новите икономически условия в страната. Постепенно Централният комитет на партията изработи нова, съвременна политика в тази важна област.

НР България през този период навлезе в нов етап на развитие, етапа на изграждане на развито социалистическо общество, когато започна да се чувствува влиянието на научно-техническата революция и интеграцията между страните от социалистическата система. С особена острота възникнаха проблемите за ефективността на икономиката, концентрацията на производството, материалното стимулиране на трудещите се, повишаването на ефективността на производствено-стопанската дейност, интензификацията на стопанството и др. Новият етап от развитие на страната изискваше и нова система на ръководство на народното стопанство, в т. ч. и на обособената стопанска единица.

От особено значение за предприятието беше да се усъвършенствуват икономическите лостове и механизми, чрез които то да бъде заинтересовано от крайните резултати на стопанската си дейност, да се съчетават по-пълно интересите на неговия колектив с интересите на обществото като цяло. Затова, без да се изменя обсегът му като стопанска единица, бе направен опит да се изменят някои от механизмите на взаимоотношението «държава — предприятие». Той засегна условията на финансиране, данъчното облагане, образуването на фонд «Работна заплата» и т. н. Всички промени, които произтичаха от принципите на новата система, тогава имаха за цел главно да засилят стопанската сметка на предприятието, без да изменят по същество характерните му черти.

Няколкогодишният опит по усъвършенствуване системата на ръководство на народното стопанство обаче постепенно породи нови идеи, които станаха източник за съществени изменения в ролята, мястото и функциите на предприятията и обединенията в системата на управление на народното стопанство. В основата на тези промени беше необходимостта стопанската организация

да се приспособи към концентрацията на съвременното производство.

В доклада пред Националната партийна конференция др. Тодор Живков отчете, че: «Ние действително създадохме крупни за мащабите на страната икономически единици»[14]. Този фонд е резултат на задълбочено изследване влиянието на концентрацията върху управлението на икономиката.

Концентрацията на производството е обективен и неотменим процес, резултат на научно-техническата революция и интензивното развитие на производителните сили. При съвременните условия тя е свързана с автоматизация и висока степен на механизация на производството, с развитие на нови прогресивни отрасли на химическата и машиностроителната промишленост, с разширяване на световните пазари. Съвременната концентрация по същество е концентрация на еднородно производство. Тя протича при силна специализация на производствените процеси, при възникването на нови отрасли, подотрасли и видове производства, при по-нататъшно профилиране на тези производства в отделната производствена единица.

Кооперацията на хората за производство на някакъв краен продукт с определено икономическо значение вече не може да бъде териториално обособена в рамките на дадено предприятие. Тя става нов тип кооперация, кооперация на взаимосвързани производствени единици, намиращи се на различни части от територията на дадена страна или в отделни страни и райони в света. Производствено-техническото единство днес се осъществява в кооперацията на хора, участвуващи в производството на сложен краен продукт, произвеждан в масови мащаби за големи пазари и от много производствени единици. Това създава нов тип коопериране — не само в рамките на производствената единица, а между много производствени единици. Новият начин на коопериране изисква силна регламентация на връзките по количество, номенклатура и асортимент, по технически параметри и срокове на доставките. Практически това довежда до съподчиняване на едни производствени единици на други, създава трайни връзки между тях, предявява нови изисквания към тяхното управление. То налага те да се обединят както по линията на производството, така и на неговото управление. Всичко това създава обективната необходимост от изграждането на нов тип стопански организации, които да обединят в единна система всички производствени единици, участвуващи в изработката на определен сложен краен продукт, или да обединят производ-

[14] *Живков, Т.* За висока обществена производителност на труда, с. 36.

ствените единици, намиращи се в пряка взаимна зависимост по линията на технологическата последователност при обработката на една и съща суровина за един и същ продукт. Новият тип производствено-техническо единство, което надхвърля рамките на териториално обособената производствена единица, е обективна необходимост. На Националната партийна конференция др. Т. Живков характеризира това изискване по следния начин: «Изгодата от изграждането на оптимални предприятия не се изчерпва само с това, че в тях продукцията е с по-ниска себестойност и с по-висока възвръщаемост. По-голямата серийнсст на крупното производство прави евтино и следователно изгодно закупуването на лицензии и на технически и технологически опит от най-напредналата в дадена област страна; прави изгодно съсредоточаването на достатъчно средства и кадри за собствена научноизследователска работа; дава възможност да се доставят най-производителни съоръжения срещу заплащане с продукция и да се осигурява необходимият научноизследователски потенциал за поддържане на производството на високо равнище; създава предпоставки за внедряването на автоматизирани системи на управление на технологическите процеси и на производството като цяло».[15]

Досегашните форми, методи и средства за управление на отделното предприятие не създаваха достатъчен интерес към концентрация, специализация и коопериране на производството. Както показа практиката, синхронизацията при кооперирането, особено в машиностроенето, се постигаше трудно поради това, че в отделните предприятия възникваха различни интереси, свързани с някои количествени показатели, с цените, с използването на работната сила, с производителността на труда и др. Това спъваше концентрацията, пречеше за специализирането и коопериранетo на производствата и не даваше простор за техническо обновяване на производството. До голяма степен то спъваше и повишаването на техническото равнище на продукцията.

Предприятието като форма на стопанска организация се оказа тясно, за да реши и големите проблеми на научно-техническата революция. Революцията изискваше общественото производство непосредствено да се интегрира с науката. Разходите за съвременната наука обаче дават икономически ефект само тогава, когато нейните резултати се прилагат в крупно по мащабите си производство. Научноизследователската, проектантската и развойната дейност не можеха да се организират успешно в

[15] Пак там, с. 38.

условията на дребното единично производство. Самата наука изискваше да се интегрират помежду си различни видове производства, различни методи и технологии, които влекат след себе си интеграция между предприятията, взаимно участвуващи в производството на дадена продукция. Ето защо концентрацията на науката, нейното развитие и «индустриализиране» изискваше и концентрация на производството. Българският опит в изграждането на обединения от 1965 г. насам показва, че онези от тях, в които се разви научно-техническа и развойна дейност, съумяха да застанат на челно място в производството и да си поставят задачата да достигнат високите показатели на световното техническо равнище.

Концентрацията на производството, съчетана с обединяване на производствените единици и с интеграция с науката, са новите характерни черти, които определят същността на производствено-техническото единство на стопанската организация. Сега е немислимо да се говори за стопанска организация без научноизследователска, проектантска и развойна дейност. Каквато и да бъде формата на организация на научноизследователската и развойната дейност, в съвременните условия те не могат да бъдат откъснати от производството.

Предприятията от стария тип не можеха да решат проблемите за интеграцията на науката с производството, за техническия прогрес, за бързото обновяване на производството и непрекъснатото повишаване на неговото техническо равнище. Нужна бе крупна изследователска и развойна дейност, която те нямаха възможност да организират. В някои случаи връзките между производството и науката бяха формални, без особен ефект поради това, че не засягаха корените на производството. Съвременното бурно развитие на техниката и производството изисква да се мобилизират много средства за модернизация и реконструкция, за нови производства, за научноизследователски и проектантски разработки. Предприятието от стария тип не можеше да си създаде ресурси за финансиране на тези потребности, и то бързо — точно тогава, когато пазарът, техниката и условията изискваха това. То не можеше да понесе лесно модернизацията на производството, не можеше да покрие загубите при реконструкция на своите цехове. Често проектите за реконструкция не съответствуваха на единните общи насоки за развитието на целия отрасъл или на взаимосвързани производства. В някои случаи отделното предприятие поради това, че разполагаше със средства, започваше реконструкция, без да е реконструирано свързаното с него предприятие, което му подава съответни детайли или му извършва производствени услуги. Това ставаше

и при новото строителство и довеждаше до диспропорции, до некомплексно използване на финансовите и други ресурси. Освен това несъвпадането на времето на новото строителство с времето на реконструкцията довеждаше предприятието до загуби, които то трудно покриваше. Затова предприятията предпочитаха да снижат себестойността на старите производства със стара техника, а това забавяше подобряването на икономическите показатели. Техническият прогрес се оказа едно от звената, които предприятията не можеха, а и не бяха икономически принудени да решат.

Съвременната модернизация на производството не може да се осъществи непосредствено и от централните държавни органи. Условията на производството не създават възможност всички мероприятия за неговото развитие, обновяване, реконструкция и модернизация да се обхванат от единния план за социално-икономическо развитие на страната и да се регламентират и финансират чрез него. Широката дейност по решаването на тези сложни въпроси не е по силите на един орган, независимо от неговия ранг и права. Тя трябва да се декомпозира по равнища. А това изисква делегиране на права със съответни планово-регулиращи функции на отделни звена, които комплексно да ръководят производствено-стопанската дейност и оперативно да се намесват в процеса на нейното протичане. Само създаването на крупни стопански организации може да подпомогне процеса на освобождаване на държавните централни органи от пряка оперативна стопанска дейност, която при съвременните условия не бива да е тяхна функция. Функциите на централните държавни органи трябва да се заключават, от една страна, в анализиране тенденциите на съвременното развитие и разработване на комплексни мерки за тяхното осъществяване и, от друга, в координация на производствено-икономическата дейност на стопанските организации и компетентна намеса в нея.

Реорганизацията на предприятията се налагаше и от необходимостта да се реши проблемът за планирането, разпределението и използването на капиталните вложения. Когато се извършва интензивно строителство, правилното насочване на капиталните вложения по отрасли и характер, както и тяхното съсредоточаване за решаване на основните стратегически национални задачи, имат изключително голямо значение за бъдещото развитие на икономиката. Инвестиционната политика, планирането на капиталните вложения изискват в най-висока степен комплексен подход. Предприятията обаче не бяха в състояние нито правилно да определят насоките за използване на капиталните вложения за ново строителство, реконструкция и модернизация, нито в

много случаи да осигурят ефективното им изразходване. Те не бяха в състояние да решат даже и проблема за кредитирането на капиталните вложения поради обстоятелството, че печалбата в много случаи не достигаше за връщане на кредита. Кредитът в тези случаи увеличаваше себестойността на продукцията и редица предприятия избягваха да го използват. Затова в много случаи капиталните вложения се разпределяха безвъзмездно и кредитът не участвуваше в разширеното възпроизводство на основните фондове. Само крупна организация, обединяваща комплекс от взаимосвързани производства, можеше по-ефективно да използва кредита и да има ресурси за неговото връщане. Такава организация би имала възможност да маневрира в рамките на целия комплекс и използва кредита там и тогава, където и когато той би дал най-голям ефект. С това би се повишила и ролята на банката във възпроизводството на основните фондове.

Централният комитет на партията дълго време търсеше решение и на друг съществен проблем — за характера на връзката на предприятието с пазара и особено с международния пазар. Работата на предприятието следва да се оценява не с количеството произведена продукция, а с нейната реализация на вътрешния и международния пазар. Тази оценка има съществено значение както за системата за планиране на народното стопанство, така и за организацията на материалното стимулиране на стопанските колективи. Предприятието обаче не беше пряко свързано с международния пазар и реализацията на неговата продукция на този пазар не оказваше никакво влияние върху крайните резултати от стопанската му дейност. На международния пазар трябваше да се излиза след задълбочено проучване на състоянието и тенденциите на потреблението и потребностите в различните страни. Предприятието обаче, колкото и да бе голямо, нямаше възможност, а и не бе заинтересовано да организира целенасочени проучвания при положение, че те не го засягат, тъй като то продаваше продукцията си на посреднически външно търговски организации, които също не носеха особена отговорност за крайните резултати от стопанската си дейност.

Предприятията не бяха заинтересовани от реализацията, защото при тогавашните условия не можеха да продават продукцията си по международни цени. Тяхната продукция бе резултат от дейността на много производствени единици, поради което не беше възможно цените за реализация да се съпоставят с разходите по производството поотделно за всяка от тях. Тази бе причината отделното предприятие да не може да се яви само на

международния пазар и да отговаря за икономическите резултати от реализацията на продукцията. Печалбата или загубата от външната търговия не се отразяваха върху крайните резултати от стопанската му дейност, а това имаше големи последици както за него, така и за страната, тъй като то не чувстваше въздействието на пазара, откъсваше се от изискванията на потребителите и не получаваше пълна информация за резултатите от своята дейност. Такава информация не получаваха и държавните органи, които оценяваха неговата дейност само по количеството на произведената продукция, но не и по нейната реализация.

За да се оценява дейността на производствените единици на икономическа основа, за да се включат в стопанско-сметните отношения резултатите от външнотърговската дейност, трябваше да се преоценят ролята и мястото на сегашното предприятие в областта на пазарните взаимоотношения и да се намерят поподходяща форма и механизъм на тяхното проявление.

Трябва да се подчертае, че в НРБ бе намерен оригинален начин за решаване на проблема за връзката на производството с външния пазар. Само крупна стопанска единица, обединяваща определен производствен комплекс, може да понесе амплитудите на международния пазар, да разработи и проведе определена външнотърговска политика, да носи отговорност за резултатите от целокупната си дейност. Свързвайки се непосредствено с международния пазар, тя може да се пригажда по-леко към неговите изисквания, да използва своите ресурси за изменение на едно или друго условие, което той предизвиква, може да финансира развитието на търсената там продукция или да ограничава производството на продукцията, която не се търси. С други думи, крупната организация може да реагира по-непосредствено на всички промени на международния пазар, а това има съществено значение за ефективността на производството.

Управлението на съвременното производство се нуждае от информация с определени количествени и качествени показатели. Отделното предприятие трудно можеше да получи и обработи необходимата му информация. А електронноизчислителната техника може ефективно да се използва само в управлението на големи системи и при решаването на крупни въпроси.

Оказа се, че възможностите на предприятието да решава новите проблеми на съвременното развитие са много ограничени. През шестдесетте години тази ограниченост силно се проявяваше. Централният комитет на партията разкри нейната същност и определи основния път за преодоляването ѝ — пътя на кон-

центрацията на стопанската единица. В кратки срокове бяха създадени вишестоящи организации, които обединиха предприятията от съответния отрасъл или подотрасъл. Формираните обединения бяха сполучлива форма за ръководство на отраслите на народното стопанство, но до 1971 г. те се изграждаха главно като вишестояща организация за управление на самостоятелни предприятия. Поради това останаха съществени противоречия между интересите на предприятието като самостоятелна стопанска единица и интересите на отрасъла, който се ръководеше от обединението. По същество обединенията бяха междинни звена между министерствата и предприятията. Развитието на предприятието, както и всички опити да се усъвършенствува управлението на производствено-стопанската дейност показаха обективната необходимост от съществено преустройство. В страната бе създаден нов тип държавна стопанска организация.

Необходимостта от създаването на нов тип стопанска организация бе обоснована на Септемврийския (1969 г.) пленум на ЦК на БКП. С постановления на Министерския съвет от 1970 г.[16] се извърши крупна стопанска реформа и от 1971 г. започнаха да функционират нов вид държавни стопански организации, които по своя обхват, концентрация и методи на управление нямаха равни.

С реформата производствено-техническото единство в страната придоби две равнища. Едното бе равнището на производствената единица — фабрика, завод, комбинат и т. н., което запази всички характерни особености, типични за предприятието като производствено-стопанска единица. Второто бе равнището на обединението. Новото в случая бе, че обединението по принцип трябваше да бъде своеобразен комплекс от взаимносвързани производства, обединени на основата на определен признак. То се превръщаше в стопанска организация само ако бяха налице преки връзки между неговите предприятия, върху основата на взаимното участие в производството на даден краен продукт, в обработката на една изходна суровина или при наличието на единна технология и реализация на крайния продукт. Производствените връзки в обединението са различни от връзките в рамките на предприятието.

Стопанското обединение се характеризира и с икономическо единство, което за разлика от предприятието се проявява на нова основа. Обединението се изгражда с отпуснати от държавата

[16] Постановления № 26 и 27 от 20. XI. 1970. Сборник — Нормативни актове за приложение на икономическия механизъм през периода 1971—1975 г. Наука и изкуство, 1970.

производствени фондове, влиза в икономически взаимоотношения с банката и държавата, осъществява самоиздръжката на цялата система и покрива разходите с приходите от реализацията на продукцията на системата като цяло. Печалбата и загубата се отчитат като цяло за обединението. При тази постановка става възможно в крайния резултат от дейността на комплекса да се включват резултатите от външната търговия.

Икономическата отговорност и икономическите интереси в обединението се отнасят до равнището на целия комплекс, те не се запазват в същия вид на равнището на производствената единица. Разпореждането със средствата, самоиздръжката и крайните резултати се обуславят от интересите на комплекса като цяло. Всяка производствена единица отговаря на производството на определена от комплекса продукция в съответно количество, структура, срокове и качество на базата на определени разходни норми.

Икономическите връзки по линията на бюджета, кредитната система, както и формирането на крайния резултат, стават на равнището на комплекса. Всички икономически взаимоотношения в комплекса по линията на извършването на различни видове услуги, подаване на полуфабрикати, детайли, възли или цели изделия от една производствена единица на друга имат характер на вътрешен оборот и не представляват икономически оборот в стопанско-сметния смисъл на думата. Движението на продукцията между производствените единици в комплекса не бива да става по цени на реализацията (фабрично-заводски цени), тъй като по този начин изкуствено расте цената на крайната продукция и изкуствено се отчита печалба.

Крайният резултат от комплексното участие на производствените единици в производството на дадена продукция се получава за стопанската организация като цяло, а не поотделно за всяка производствена единица. Върху този краен резултат влияе както вътрешният, така и международният пазар. По такъв начин стопанската сметка като метод на организация на стопанисването в рамките на социалистическите стопански организации се отнася до обединението като цяло.

Щом обществото оценява общо резултата от колективната дейност на взаимосвързаните производствени единици в комплекса, то очевидно е, че разпределението трябва да става върху основата на тази оценка. Критерий за обществото при разпределението на получения брутен доход са извършените разходи общо за целия комплекс. На тази основа следва да става разпределението на общия доход и да се определят както размерът на фонда за работна заплата в общите разходи по производството

на продукцията, така и размерът на чистия доход, който се разпределя за държавата и по фондовете на обединението. Критериите за първичното разпределение в рамките на комплекса и на производствените единици са различни. Разпределението за фондовете, данъците и други зависи от общите резултати на комплекса като цяло, а за производствената единица имат значение крайните резултати, изразени преди всичко с обема, качеството, структурата на производството и размера на разходите за него. Категориите печалба, кредит, данъци губят значението си за производствената единица и представляват стопанско-сметни лостове за функциониране на обединението, на комплекса като стопанска организация. При това положение механизмът на разпределението йерархически се декомпозира между стопанската организация, производствената единица и отделния изпълнител.

Практиката и теорията още не са решили или най-малкото не са намерили формите и средствата, за да се реши проблемът за сплотяване на отделните взаимосвързани производствени единици не само в производствено-техническо и икономическо отношение, но и в социално. Обединението още не е оформена социална единица със своя физиономия. От голямо значение в случая е да се намерят най-подходящите средства за създаване на общи интереси между трудовите колективи в рамките на стопанските обединения. Тази общност на интересите може да се постигне при премирането, по линията на общуването и личните контакти, общата организация на почивките. Голямо значение имат колективните органи за управление в рамките на комплекса, профсъюзните връзки между производствените единици и най-различните инициативи от масов характер. Практиката в това отношение е още бедна, в едни случаи поради териториална отдалеченост на производствените единици, а в други поради липса на традиции или по финансови и други съображения. Много от връзките между производствените единици на един комплекс са случайни, нетрайни и не формират социалния характер на стопанската единица, по косвен начин оказват отрицателно влияние върху крайния резултат от дейността на стопанските организации.

Обединението развива управленските си функции главно при планирането на материално-техническото снабдяване и информацията, вземането на комплексни решения, реализацията на продукцията, разпределението и използването на ресурсите и т. н. Възможностите му да решава комплексно проблемите на развитието на организацията на производството са несравнимо по-големи от възможностите на предприятието. Дейности като

разместването на мощности, хора, материали, единната организация на инвеститорската, проектантската и проучвателната дейност, прогнозирането и проучването на пазарите са много по-ефективни и по-оправдани в обединението, отколкото в рамките на едно предприятие. Държавната стопанска организация със своите големи мащаби, обединяваща производствени единици от различни отрасли, може да оценява икономическите решения от гледна точка на целия комплекс и на тази основа да дава много по-широка и обоснована информация на органите, които съставят народностопанските планове.

Създаването на стопански организации от типа на новите обединения дава възможност стопанско-оперативната дейност да се съсредоточи в чисто стопански органи и административните органи да се освободят от непосредствено оперативно-стопански функции. По този начин отговорността за взетите икономически решения остава в стопанските органи.

Обединенията са форма, която съвременното развитие на икономиката и общественото производство наложиха в системата на управление на народното стопанство. Стопанската организация от нов тип е организация на социалистическата държава, работеща по единен план и единни условия, установени от държавата. Нейната цел е да произвежда определена продукция и извършва услуги. Тя притежава определено производствено техническо, икономическо и управленско единство и обединява колектив от хора с общи интереси. В нея се извършва първично разпределение на резултатите от стопанската дейност.

Стопанската организация може да бъде от типа предприятие, когато на обособената производствена единица се дават правата и задълженията на стопанска организация, или от типа обединение, когато няколко взаимосвързани производствени единици образуват единна стопанска организация. Формите на стопанската организация могат да бъдат не само от типа на обединенията, а и комбинати, обединени предприятия, научно-производствени, проектантско-производствени и други организации. В някои случаи поради недостатъчно развити връзки на дадена производствена единица с други производствени единици или поради специфичност на производството се налага тя да бъде обособена като самостоятелна стопанска организация.

По-нататъшното развитие на стопанската организация ще бъде обусловено от два фактора, които БКП ясно изрази в своята програма. Първият фактор е влиянието, което ще оказва интеграцията със социалистическите страни. «Българската комунистическа партия — се казва в Програмата — се ръководи от

разбирането, че хармоничното и пропорционалното развитие на нашата икономика, оптимизирането на производството на стопанските единици може да се постигне не по пътя на самозадоволяването, а чрез широко участие в международното разделение на труда, особено в рамките на световната социалистическа общност. Социалистическата интеграция на народното стопанство е крайъгълен камък в икономическата политика на страната ни. Тя ще се осъществява преди всичко чрез тясно коопериране в сферата на материалното производство, чрез изграждане на крупни съвместни предприятия и стопански обединения на най-високо технологическо и икономическо равнище; чрез развитие на различни форми на съвместно прогнозиране и планиране; чрез тясно коопериране на научноизследователската и проектантската дейност; чрез провеждане на обща политика в областта на лицензиите, търговията, кредита и транспорта; чрез коопериране във всички останали дейности, от които зависи бързото развитие на производителните сили в нашите страни.

Изграждането на крупни съвместни стопански единици ще бележи нова степен в развитието на концентрацията и специализацията на общественото производство, ще даде нов тласък за бързо и ефективно развитие на производителните сили в цялата социалистическа общност.»[17]

Тази постановка намери конкретизация в доклада на др. Т. Живков и в изказванията на Националната партийна конференция. С конкретни примери и данни бяха доказани преимуществата, които ни дава интеграцията за развитието на нови по размер производствени мощности. «Върху основата на кооперирането със Съветския съюз и с другите социалистически страни сега се откриват възможности в различните отрасли на икономиката да минем към изграждане на оптимални по размер предприятия, на оптимални мощности на единични машини и на технологически линии вътре в предприятията и оптимална серийност на отделните изделия.»[18]

Вторият фактор, който ще влияе върху по-нататъшното усъвършенстване на стопанските организации, е приложението и развитието на комплексния подход в управлението на икономиката. Декемврийският (1972 г.) пленум на ЦК на БКП обоснова необходимостта от комплексно ръководство на народното стопанство. Това неминуемо ще разкрие възможност да се свържат в единни комплекси няколко взаимосвързани производ-

[17] Програма на БКП, с. 55—56.
[18] *Живков, Т.* За висока обществена производителност на труда, с. 37.

ства и отрасъла. То ще даде възможност да се създадат различни по обхват и концентрация стопански единици, организации, които ще свързват различни отрасли, участвуващи в производството на дадена крайна продукция.

2. ИЗГРАЖДАНЕ НА СТОПАНСКИТЕ ОРГАНИЗАЦИИ В КООПЕРАТИВНИЯ СЕКТОР НА СЕЛО

ПОЛИТИКАТА НА ИНТЕНЗИВНО РАЗВИТИЕ — ОСНОВА ЗА ФОРМИРАНЕТО НА СТОПАНСКИТЕ ОРГАНИЗАЦИИ НА СЕЛО

Основно условие за интензивното протичане на всички икономически и социални процеси в българското село бе политиката на Българската комунистическа партия. Партията ръководеше, подпомагаше, стимулираше ускореното развитие на всички социалистически процеси в селското стопанство. Тя мобилизираше трудещите се селяни, работническата класа, цялата общественост за осъществяване крупните преобразования на село, организираше борбата на работниците, селяните и интелигенцията срещу всякакви извращения в строителството на социализма, водеше широка идеологическа работа за превъзпитаване на бившите дребни частни селски стопани в социалистически дух и за предпазване тяхното съзнание от плевелите на опортюнизма.

Политиката на Българската комунистическа партия винаги е била концентриран израз на икономическите интереси на работническата класа и трудещите се селяни, на социалните групи в социалистическото общество. В своята дейност, особено след Априлския пленум на Централния комитет от 1956 г., партията неотклонно се бори за тяхното съчетаване и задоволяване. Класовият подход при решаването на проблемите на селското стопанство бе основен принцип в нейната работа. Този принцип тя прилагаше, когато организираше борбата на трудещите се селяни против кулашко-капиталистическите елементи, когато въвличаше бедните и средните селяни в социалистическото преустройство на селското стопанство, когато подпомагаше създаващия се и създаден кооперативен строй на село. Тя прилагаше класов подход и когато воюваше за чистотата на марксизма-ленинизма, против «левия» и десния опортюнизъм, когато укрепваше работническо-селския съюз и направляваше развитието на обществото към постепенно заличаване на социалните различия между работническата класа и селяните-кооператори.

При строителството на социализма на село Българската комунистическа партия изхождаше от Лениновия кооперативен план, от учението за съюза между работническата класа и трудещите се селяни. Тя следваше учението на Маркс и Ленин за развитието на производителните сили в земеделието с оглед и в него да навлезе «едрата машинна индустрия» и селскостопанското производство постепенно да се превърне в разновидност на индустриалното производство; водеше и продължава да води политика на издигане селото до равнището на града в икономическо, социално, културно, битово и градоустройствено отношение.

Политиката на Българската комунистическа партия в селското стопанство систематически се развиваше и обогатяваше по форми и методи в резултат на изучаване и обобщаване опита на трудещите се селяни, в резултат на развитието на кооперативните и държавните земеделски стопанства, както и с изучаването и осмислянето съобразно с конкретните условия опита на другите социалистически страни и преди всичко на Съветския съюз. Изхождайки от обогатяващата се марксистко-ленинска теория за развитието на обществото, партията творчески развиваше своята политика на село и осигуряваше успешното строителство на социалистическото стопанство в страната. Благодарение на това тя доведе българското селско стопанство до нов етап на развитие — етапа на неговата индустриализация.

Генерална политика на Българската комунистическа партия в областта на селското стопанство бе и продължава да бъде развитието на производителните сили в земеделието и усъвършенствуването на социалистическите обществени отношения на село На всеки етап от развитието на социализма в страната и на икономиката на селското стопанство обаче партията е конкретизирала своята политика в съответствие с условията в земеделието, в цялата икономика и с назрелите потребности на селското стопанство. Всяко ново постижение в науката и практиката бе възприемано от партията и е обогатявало нейната политика.

На съвременния етап основните направления на политиката на партията в селското стопанство целят да се осигури широк простор на научно-техническия прогрес в растениевъдството и животновъдството, подпомагане закономерните процеси на концентрация и специализация, привеждане селското стопанство на промишлена основа, задълбочаване интеграционните процеси между земеделието и промишлеността, по-нататъшно обвързване на нашето селско стопанство с икономиката на другите страни от СИВ и преди всичко с икономиката на Съветския съюз. Ос-

новни направления на политиката на БКП на село са по-нататъшното укрепване на съюза между работниците и селяните върху основата на създадения аграрно-промишлен комплекс в страната, превръщането на селскостопанския труд в разновидност на индустриалния, постепенното развитие на двете форми на социалистическа собственост — държавната и кооперативната, и бъдещото им сливане в единна общонародна собственост, по-нататъшното повишаване на материалното и културното равнище на трудещите се от селото, задълбочаването на процеса на издигане селото до равнището на града.

Тези направления напълно съответствуват на етапа, в който навлезе социализмът в България — етапа на изграждане зряло социалистическо общество. Те изцяло се съдържат в Програмата на партията и в определена степен — в директивите на шестия петгодишен план за социално-икономическо развитие на НР България. Тяхното осъществяване осигурява активно участие на селското стопанство в изпълнението на програмата за повишаване жизненото равнище на народа, приета от Декемврийския (1972 г.) пленум на ЦК на БКП.

Българската комунистическа партия отделя изключително голямо внимание на създаването на модерна и високопроизводителна материално-техническа база на кооперативния строй на село. До края на шестдесетте години тя водеше предимно политика на последователно развитие на отделните елементи на материално-техническата база на селското стопанство. След колективизацията на пръв план исторически възникна въпросът за изграждането на необходимите селскостопански сгради за общественото животновъдство, за съхранение на фуражите, семената и инвентара. Усиленото им строителство започна още в края на четиридесетте години. До 1960 г. над 75% от капиталните вложения за строителство и монтажни работи бяха изразходвани за строеж на сгради. След това за тази цел вече се отделяха около 50% от капиталните вложения. През този период в основни линии бе създадена и сегашната напоителна система. Към края на 1964 г. поливните площи в страната възлизаха на 9 млн. дка (в края на 1972 г. — 10,5 млн. декара). Бързо нараснаха и площите на овощните насаждения — от 474 хил. дка през 1948 г. на 1 357 хил. дка през 1960 г. (1487 хил. дка в началото на 1972 година). Увеличиха се и площите на лозята — към 1960 г. те заеха 1,8 млн. дка (1972 г. — 2 млн. декара).

Още от първите години след революцията партията отдели и продължава да отделя голямо внимание на техническата реконструкция на селското стопанство, за увеличаване и усъвършенствуване оръдията на труда и преди всичко за внедряване в про-

изводството на селскостопанска техника. Процесът на насищане на селското стопанство с техника се разгърна с още по-голяма сила през шестдесетте години, т. е. след като в основни линии бе решен въпросът за строителството на сгради, съоръжения, за създаването на трайни насаждения и поливни площи.

Решила основните въпроси на строителството, механизацията и трайните насаждения, партията можеше вече да отдели по-голямо внимание на торенето. През 1948 г. на 1 ха бяха влагани по-малко от 1 кг минерални торове в чисто вещество. През 1963 г. това количество нарасна на 36,5 кг, за да достигне през 1972 г. 135,7 кг на хектар.

До към средата на 60-те години материално-техническата база на селското стопанство се развиваше главно по пътя на количественото увеличение на средствата и условията за производство. Разбира се, в сравнение с техническата характеристика на старите оръдия на труда това се извършваше на качествено ново равнище. Но от гледна точка на формата в страната господстваше процес на интензификация на селското стопанство главно на екстензивна основа, при която се натрупваха основни фондове с общо взето стабилни, неизменни технико-икономически характеристики и продуктивност.

От 1956 г. партията поведе политика на по-осезателно интензивно натрупване, при което в производството се включваха нови производствени фондове с по-високи технико-икономически характеристики. Широко започнаха да се въвеждат и високодобивни сортове растения, увеличи се броят на високопродуктивните породи животни. Започна въвеждането на промишлени методи на производство в цели отрасли. Създадоха се първите птицефабрики и комплекси за производство на свинско месо.

Едновременно с това партията отделяше голямо внимание за повишаване квалификацията на селските производители, за ссигуряване селското стопанство с достатъчно специалисти с висше и средно сбразование.

В резултат на систематическото развитие на производителните сили и организацията на земеделието и животновъдството в България към края на 60-те години възникна едно ново явление — балансираното действие на отделните фактори на интензификацията на селското стопанство. Страната вече имаше сравнително силно развита материално-техническа база на село. Производствените основни фондове в него нараснаха неколкократно. Измени се и тяхната структура — в съответствие с потребностите на производството. Значителни промени настъпиха и в структурата на посевните площи и на производството: намаля силно относителният дял на зърнено-хлебните култури;

делът на площите със зърнено-фуражни култури след известно намаление през последните години достигна довоенното равнище; увеличи се делът на площите, заети с технически култури; почти се удвои относителният дял на площите със зеленчуци и се утрои делът на площите с фуражни култури. Тези изменения наред с увеличението на площите, заети с трайни насаждения, бяха израз на засилената интензификация на селското стопанство и отговаряха на потребностите на нашето общество.

Създадената материална база в селското стопанство позволи производството значително да се увеличи, и то изключително по интензивен път. Едновременно с нарастването на селскостопанската продукция абсолютно намаляваха заетите в нейното производство при неизменен и отчасти слабо намаляващ размер на обработваемата земя. Растежът на общата селскостопанска продукция бе резултат на повишената производителност на труда и увеличената продуктивност на земята и селскостопанските животни.

През 1972 г. в сравнение с 1939 г. средните добиви се увеличиха: на пшеницата от 130 кг на декар на 372,8 кг; на ечемика — от 149 кг на 320,2 кг; на царевицата — от 136 на 430,5 кг. Почти се удвои за същия период средният добив от слънчогледа и от захарното цвекло. Нараснаха значително средните добиви от памука, фуражния грах, доматите, зеления пипер, картофите, увеличи се продуктивността на животните. Средно от една крава през 1939 г. бе добивано по 450 л мляко, а през 1972 г. — 2 152 л, а само от кравите в ТКЗС — по 2693 литра. От една овца през 1939 г. бе добито по 42 л мляко и по 1,5 кг вълна, а през 1972 г. — по 45 л мляко и по 3,5 кг вълна. От една кокошка през 1939 г. бяха получени по 73 яйца, през 1972 г. — по 117, а само в ТКЗС — по 188.

Рязко нарасна и производството на пшеница — от 2 млн. т през 1939 г. на 3,6 млн. т през 1972 г.: производството на зърнен фураж от 1,6 млн. т през 1939 г. достигна 4,5 млн. т през 1972 година. Производството на слънчоглед от 171 хил. т през 1939 г. достигна 494 хил. т през 1972 година. За същия период производството на памук се удвои, на влакнодаен лен се увеличи 5 пъти, на ориенталски тютюн — 3,5 пъти, на тютюн «Виржиния» — над 5 пъти. Производството на захарно цвекло се увеличи близо 9 пъти, на домати — 19 пъти, на пипер — 3 пъти, на кромид лук (зрял) — 2 пъти, на картофи — 3 пъти, на люцерново сено — 6 пъти, на ябълки — 4,5 пъти, на грозде — близо 2 пъти. Производството на месо (в живо тегло) от 320 хил. т през 1939 г. достигна 800.6 хил. т през 1972 г., на мляко (всички видове) — от 669 хил. л нарасна на 1623,7 хил. л, на вълна —

от 12,8 хил. т на 31,5 хил. т, на яйца — от 744 млн. броя на 1702,7 млн. броя.

Общата селскостопанска продукция по неизменни цени през 1972 г. бе близо 2,5 пъти повече, отколкото през 1939 г. Производителността на труда в селското стопанство, измерена с произведената обща продукция на един зает през периода 1948 г. — 1972 г., нарасна 5 пъти.

Високото равнище на производителните сили и на производството в селското стопанство към началото на седемдесетте години позволи партията да възприеме политика на усъвършенствуване управлението му и на ускорено въвеждане на промишлени технологии и методи на производство. «Растениевъдството и животновъдството — се казва в Програмата на БКП — ще се развиват върху нови и най-прогресивни промишлени технологии, които ще водят до все по-голямо повишаване производителността на труда, до нарастване на добивите от растениевъдството и продуктивността на животните с високи темпове».[19] Тази програмна задача ще се осъществява последователно през етапа на изграждане на развито социалистическо общество. Още през настоящата петилетка се предвижда ускорено да се внедряват промишлени технологии на производство в растениевъдството и животновъдството на основата на най-новите постижения на научно-техническия прогрес. До края на петилетката свиневъдството и птицевъдството в страната изцяло ще се преустроят на промишлена основа, като се създадат едри високомеханизирани, а в много случаи и автоматизирани комплекси за угояване на свине и птицефабрики за яйца и птиче месо. В зърненото и фуражното производство, в отглеждането на захарно цвекло, памук и други ще се премине почти изцяло на промишлена основа. Особено голямо внимание се обръща на въвеждането на високопродуктивни сортове растения и породи животни. Последователно се прилага политиката на партията за по-нататъшно развитие на интензификацията на селското стопанство, за опазване обработваемата земя, повишаване почвеното плодородие и систематическо намаление зависимостта на земеделието от природните стихии. За тази цел ще продължи разширяването на поливните площи с оглед през периода на изграждане на развито социалистическо общество те да обхванат близо половината от обработваемата земя. Силно ще нарасне оранжерийното производство, за да се осигури целогодишна консумация и износ на пресни зеленчуци. През седмата петилетка ще завърши в основни линии създаването на полигони за борба с градушките, кои

[19] Програма на БКП, С., 1971, с. 53.

то векове са причинявали големи щети на селското стопанство и са обричали на глад и мизерия трудещите се селяни.

За развитие на материално-техническата база на селското стопанство и за увеличаване производството на растителни и животински продукти Българската комунистическа партия водеше политика на действено и целенасочено стимулиране на селскостопанските предприятия и трудещите се селяни. Тя систематически разработваше и усъвършенствуваше системата на материални и духовни стимули в съответствие с достигнатата степен на развитие на селското стопанство и задачите пред него. Особено голямо внимание обръщаше на ценообразуването. Ценовата политика след Априлския (1956 г.) пленум на ЦК на БКП последователно се привеждаше в съответствие с изискванията на закона за стойността в условията на социалистическата икономика. Чрез изкупните цени партията провеждаше и политика на регулиране доходите на стопанствата и кооператорите в районите, където почвено-климатическите условия са по-малко благоприятни за селскостопанско производство. Държавата изкупуваше селскостопански продукти от районите с по-ниско почвено плодородие по цени, по-високи от единните изкупни цени в страната. За регулиране на доходите между стопанствата допринасяше и диференцираното облагане с данък. Чрез данъчната и ценовата система се създадоха приблизително еднакви икономически условия за развитие на селското стопанство във всички райони на страната, за издигане материално-техническата база, културата на земеделието и производството във всички стопанства. Чрез по-равномерното разпределение на производителните сили по цялата територия на страната се осъществяваше хармонично развитие на всички райони, издигаха се икономиката, битът и културата на изостаналите в миналото краища и се създаваше заинтересованост у населението да участвува активно в производството.

Наред с материалните стимули партията все по-широко използваше и използва духовните стимули. Тя организира и политически направлява социалистическото съревнование между селскостопанските предприятия, бригадите и фермите. На стопанствата първенци се връчват преходни червени знамена, парични и предметни награди. На най-добре работилите кооператори и работници се присвояват звания, награждават се с ордени и медали. Те се ползват с доверие и авторитет в колективите, избират се за членове на управителните съвети на ТКЗС, в стопанските съвети на бригадите, за депутати на трудещите се в общинските и окръжните народни съвети, за народни представители в Народното събрание.

Икономическата политика на Българската комунистическа партия бе едно от основните условия нашето селско стопанство в началото на 70-те години на XX век да се нареди на челно място сред напредналите страни в света по степен на развитие на производителните сили, по продуктивност на земята, по концентрация на производството, механизация на производствените процеси и организацията на труда, се изтъква в решението на пленума на ЦК на БКП, състоял се на 20 и 29. XI. 1973 година.

ЗАДЪЛБОЧАВАНЕ СПЕЦИАЛИЗАЦИЯТА И КОНЦЕНТРАЦИЯТА НА ПРОИЗВОДСТВОТО И РАЗВИТИЕ НА ОСНОВНАТА ПРОИЗВОДСТВЕНА ЕДИНИЦА

Характерна черта на политиката на партията е, че тя своевременно разкрива назряващите производствени и социално икономически проблеми и организира тяхното решаване срочно и научнообосновано. По този начин привежда формите и методите на ръководство на селското стопанство в съответствие с равнището на производителните сили и социалистическите производствени отношения и дава простор за по-нататъшно развитие на закономерните процеси в него. Партията осъществява това, като отчита реалните постижения и възможности на селското стопанство и се съобразява най-пълно с изискванията на обществените закони на социализма през съответните етапи от развитието на цялото народно стопанство и специално на земеделието. Найярко тази политика се откроява при ръководството на специализацията и концентрацията в селскостопанското производство.

Българската комунистическа партия изхождаше от разбирането, че концентрацията на селското стопанство е закономерен процес на обобществяване на производството, който има за основа развитието на производителните сили. Тя държеше сметка и за диалектиката на този процес, при който, от една страна, концентрацията, нейната степен и форми се диктуват от достигнатото равнище на производителните сили и зрелостта на производствените отношения и, от друга, тя дава простор за понататъшното развитиѐ на производителните сили и усъвършенстването на производствените отношения.

Въз основа на тези схващания се определяха различните форми и степени на концентрация, които се възприемаха през различните етапи на социалистическото строителство. През преходния период от капитализма към социализма, когато задачата бе да се приведе дребното селско стопанство на социалистически

релси, партията възприе класическия опит на Съветския съюз. Тя творчески приложи Лениновия кооперативен план и успя за кратък исторически период да обедини всички селяни в трудово-кооперативни земеделски стопанства.

С тази концентрация в страната се създадоха сравнително едри селскостопански предприятия. Това бе първият значителен резултат от колективизацията. За кратък срок още преди 20 години бе решен един голям проблем, който в капиталистическите страни не може да се реши и досега. При това той бе решен по най-безболезнен начин и в интерес на всички трудещи се.

Значителен резултат от концентрацията бе, че се създадоха не само едри, но главно социалистически селскостопански предприятия. След национализацията на промишлеността, колективизацията на селското стопанство бе второто крупно мероприятие, което доведе до създаването на единната социалистическа основа на производство. Селяните бяха откъснати от капиталистическия път на развитие и смело тръгнаха към прогреса и заможния живот. С коопериранетo се създаде възможност селското стопанство да се въвлече в единния процес на разширеното социалистическо възпроизводство, да се създаде единна социалистическа икономика в страната.

Със социалистическата концентрация на селското стопанство, извършена след национализацията на промишлеността, банките и частната търговия и при условията на народнодемократичната власт, бе завършена колективизацията на селското стопанство, а с това и преходният период от капитализма към социализма. В страната напълно, безразделно и окончателно победиха социалистическите производствени отношения, започна ускореното развитие на социализма. Утвърди се социалистическата собственост върху средствата за производство в двете еднотипни форми — държавна и кооперативна. Дребните селяни се превърнаха в нова класа, с което в обществото се установиха две дружески класи — работническата и класата на селяните-кооператори.

С колективизацията на частните селски стопанства бяха изградени трудово-кооперативните земеделски стопанства, които станаха основна производствена единица в селскостопанското производство. ТКЗС още с възникването си представляваха колективни социалистически предприятия със силно развит демократизъм в управлението. Политиката на партията през периода на създаването и укрепването им бе да се утвърждава и разширява социалистическият им характер, да се усъвършенстват организацията на труда и разпределението на доходите в тях, да се укрепва и развива демократическото начало на

управление, да се възпитават селяните-кооператори в социалистически дух.

Характерни особености на ТКЗС в началния етап от тяхното развитие бяха недостатъчната им материално-техническа база, поради обединяването на дребни, примитивни селски стопанства, сравнително ниската степен на обобществяване на средствата за производство и наличието на два принципа на разпределение на общия доход — според труда и според внесената от кооператорите земя. На тези особености съответствуваха и организацията, и управлението на стопанствата през преходния период от капитализма към социализма.

След пълната победа на социалистическите производствени отношения и в резултат на развитието на производителните сили в селското стопанство се създадоха условия за по-нататъшна концентрация. Изменилите се условия наложиха нова форма и по-висока степен на концентрация. Относително дребните ТКЗС и ДЗС прераснаха в едри, икономически мощни социалистически селскостопански предприятия. Това бе постигнато през 1959 г., когато се създадоха стопанства със среден размер около 4 хил. ха обработваема земя. Уедряването на ТКЗС и ДЗС изигра извънредно важна роля за тяхното по-нататъшно развитие. На него в голяма степен се дължат успехите на българското селско стопанство през миналото десетилетие. Същевременно то създаде благоприятни условия за по-нататъшно развитие на производителните сили и социалистическите производствени отношения в селото, а това доведе до няколко съществени резултата.

Първият резултат бе, че се премахна окончателно възнаграждението за земята (рентата), което всъщност реши въпроса и за характера на собствеността върху земята. Премахването на това възнаграждение по същество означаваше икономическо (юридическо все още не), по доброволно решение на кооператорите превръщане на дребната частна собственост върху земята в обществена. С това бяха преодолени онези белези, които определяха собствеността на ТКЗС като по-незряла форма на кооперативна собственост в условията на социализма. ТКЗС се превърнаха в организационна единица, поставена изцяло върху класическия тип кооперативна собственост, характерна по това време за съветските колхози. Това бе голям социален резултат от творческата работа на нашата партия при осъществяването на Лениновия кооперативен план.

Вторият резултат бе издигането на кооперативната собственост на по-висока степен на зрелост. Самото превръщане на дребната частна собственост в обществена бе развитие на соб-

ствеността. Но заедно с това съзря характерът на кооперативната собственост и върху другите средства за производство. Уедряването разшири обхвата на кооперативната собственост, селяните-кооператори вече имаха еднакво отношение не само към средствата за производство в стопанството на своето село, а и към средствата за производство в съседните ТКЗС, с които се обединиха. Освен това измениха се и източниците за финансиране на капиталните вложения за създаване на кооперативното имущество. Повиши се качеството на материално-производствената база на ТКЗС, измени се в прогресивна насока структурата на производствените фондове.

Третият резултат бе усъвършенствуването на социалистическия принцип на разпределение в ТКЗС. Започна да се преминава към парично заплащане и гарантиран минимум на заплащане. Подобриха се нормирането и тарификацията на труда. Повиши се възнаграждението на кооператорите, като се доближи до възнаграждението на работниците в промишлеността. Създадоха се силни фондове за колективно потребление и за стабилизиране на трудовото възнаграждение. С премахването на възнаграждението за земята принципът на разпределението според труда стана единствен и в ТКЗС.

Четвъртият резултат бе, че на основата на повишените доходи и на политиката на партията селата основно се обновиха — в благоустройствено, битово и културно отношение те започнаха да се издигат до равнището на града.

Петият резултат бе, че уедряването на ТКЗС и ДЗС даде възможност да се провежда линия на разгърната интензификация на селското стопанство и постепенно да се създават условия за въвеждане на промишлени методи на производство в растениевъдството и животновъдството. Върху основата на систематическото развитие на производствените фондове и на механизацията започна дълбок и много важен социален процес — превръщане селскостопанския труд в разновидност на индустриалния. Комплексната механизация в растениевъдството и животновъдството прави механизатора главна фигура на селскостопанското производство. Механизаторът в комплексната бригада вече не е старият селянин-кооператор, по характера на своя труд той се изравнява с работника в промишлеността.

Шестият резултат бе, че върху основата на увеличаващото се производство и стоковост на селското стопанство се излезе от неговата полунатуралност.

С уедряването на ТКЗС се формира по-зряла организационна единица, която, като запази положителното от предишните малки ТКЗС, се разви в икономически мощна стопанска организа-

ция. Обединените кооперативни земеделски стопанства съсредоточиха големи средства за капитални вложения и получиха възможност да осъществяват значителни мероприятия по създаване на сравнително едри животновъдни ферми, мелиоративни съоръжения, относително големи масиви от трайни насаждения и т. н. Заедно с развитието на демократизма в управлението на стопанствата се засили и компетентността на ръководствата на ТКЗС, тъй като начело вече заставаха най-подготвените, с голям опит и знания ръководители на дотогавашните малки стопанства. Уедрените ТКЗС получиха възможност в значително по-широки размери да осъществяват социалните мероприятия. Изобщо кооперативното стопанство, както изтъкна др. Тодор Живков в доклада пред конгреса на ТКЗС през 1966 г., «*сега се развива не само като предприятие с последователно социалистически характер, не само като форма на социалистическо стопанство, но и като социалистическа организация на кооператорите, която със своята дейност решава проблемите на икономиката, културата и социално-битовото устройство на село и в която все по-пълно се съчетават личните, колективните и общонародните интереси*».[20]

Към края на 60-те години производителните сили на страната, в това число и в селското стопанство, се издигнаха на високо равнище. Задълбочиха се и се разшириха връзките между промишлеността и земеделието. Оформи се национален аграрно-промишлен комплекс. Възникна необходимостта селското стопанство ускорено да се привежда на промишлена основа. На пръв план започна да излиза по-нататъшното задълбочаване на специализацията на производството, създаването на едро стандартно производство на растителни и животински продукти. Все по-осезателно започна да се чувствува необходимостта от по-тясно обвързване на селскостопанското и промишленото производство. Страната започна да навлиза в етапа на изграждане на зряло социалистическо общество. Всичко това постави нови и отговорни задачи, които трудно биха се решили при старата организация и ръководство на селското стопанство, както и при достигнатата концентрация на производството. Както изтъкна др. Тодор Живков в доклада пред пленума на ЦК на БКП, състоял се през април 1970 г., в страната «започва да назрява противоречие между сегашната организация на селското стопанство и новите задачи, които научно-техническата революция и по-нататъшното ни развитие поставят»[21]. Макар и едри и ико-

---

[20] *Живков, Т*. Избрани съчинения в осем тома. Т, IV, с. 297.
[21] Пак там, Т. VII, с. 193.

номически мощни, уедрените ТКЗС и ДЗС вече не бяха в състояние сами, поотделно да решават сложните задачи на изграждането на развито социалистическо общество. Това наложи партията да потърси нови форми за по-нататъшна концентрация на селскостопанското производство.

Още от 1963 — 1964 г. започнаха да възникват междукооперативни стопанства и предприятия, като нови форми на концентрация на производството. По-късно възникнаха проекти за създаването на държавно-кооперативни предприятия за преработка на селскостопански продукти и започнаха да се изграждат отделни едри птицефабрики и свинеугоителни комплекси. През 1968 и 1969 г. се създадоха и аграрно-промишлени комплекси. Това подсказваше, че в практиката назрява необходимостта от по-нататъшна концентрация в селското стопанство на качествено нова основа. Това обстоятелство своевременно бе видяно от Централния комитет на партията. През април 1970 г. на свой пленум той разгледа въпроса за концентрацията и привеждането на селското стопанство на промишлена основа. Въз основа на доклада на др. Т. Живков аграрно-промишленият комплекс бе утвърден като най-подходяща форма за по-нататъшна концентрация на селскостопанското производство в България. Пленумът по същество определи и бъдещата политика на партията в областта на селското стопанство. Основните насоки, които той разработи, бяха доразвити в Програмата на партията.

Централният комитет, окръжните и общинските партийни комитети разгърнаха широка организационно-политическа и пропагандна дейност за въвличане на селяните-кооператори и работниците от ДЗС, на ръководителите и специалистите в работата по учредяването на аграрно-промишлени комплекси. В резултат на тази дейност понастоящем почти всички ТКЗС и ДЗС вече са обединени в комплекси.

Аграрно-промишлените комплекси (АПК) са крупни обединения на селскостопански предприятия със среден размер от 26 хил. ха в един комплекс. Те бяха образувани с доброволното съгласие на стопанствата от отделните микрорайони. В страната се създадоха три вида АПК — кооперативни, държавни и държавно-кооперативни, в зависимост от това, какви селскостопански предприятия се обединяват в тях. В кооперативните АПК членуват само ТКЗС, в държавните — само ДЗС, а в държавно-кооперативните — ТКЗС и ДЗС.

Стопанствата, които членуват в АПК, запазват своята юридическа и стопанска самостоятелност. Избраното от представители на членуващите стопанства ръководство на АПК организира, планира, съгласува и ръководи дейността на всички

стопанства в комплекса и създава общи предприятия за обслужване на своите членове.

Аграрно-промишлените комплекси са обединение само на селскостопански предприятия и са форма на трета по ред концентрация на производството в селското стопанство на Народна република България. Чрез тях ще се решават повечето основни въпроси в областта на селското стопанство и селото.

Комплексите като по-висша форма на концентрация в селското стопанство ще съдействуват за по-нататъшното развитие на двете форми на социалистическа собственост — държавната и кооперативната. Както е записано в Програмата на БКП, между двете форми ще протича непрекъснат диалектически процес на взаимно проникване и обогатяване. При стопанисването на кооперативните предприятия ще се възприемат всички положителни страни, проявили се в недрата на държавната собственост — най-добрите традиции на централизма в планирането, дисциплината и единоначалието в трудовите процеси и други, а при стопанисването на държавните предприятия ще се възприемат и развиват по-нататък всички положителни страни, проявили се в недрата на кооперативната собственост — последователното прилагане на принципа на пълната самоиздръжка, по-тясното обвързване на личните доходи на производителите с крайните резултати от техния труд, участието на трудещите се в управлението на производството и укрепването на общественото начало в него, принципът на изборност на ръководни кадри и др. В резултат на непрекъснатото развитие и усъвършенствуване на държавната и кооперативната собственост, на тяхното взаимно проникване и обогатяване закономерно ще се върви към постепенното им сближаване и сливане в единна общонародна собственост. На тази основа постепенно ще отпадат юридическата и стопанската самостоятелност на ТКЗС и ДЗС, членуващи в АПК. Аграрно-промишлените комплекси постепенно ще се превърнат в крупни организации на стопанска сметка, основани върху единна общонародна собственост на средствата за производство. По този начин постепенно ще се заличават и класовите различия между работниците и селяните-кооператори.

С експериментална цел сега в страната работят АПК, в които са премахнати юридическата и стопанската самостоятелност на образувалите ги ТКЗС и ДЗС и е създадена отраслова структура на ръководство във всеки от тези комплекси. В такива АПК са образувани специализирани стопанства (предприятия), всяко от които обхваща обикновено един подотрасъл. Например в повечето АПК на Плевенски окръг са образувани следните стопанства: полевъдни, лозарски, зеленчукопроизводни, говедо-

въдни, птицевъдни (а в Пордим птицефабрика), както и други спомагателни стопанства — ремонтни, транспортни, агрохимически център и др. Те са образувани при запазване на всички ценни черти на ТКЗС и възприемане на ценни черти от ДЗС, в зависимост от зрелостта на обществените отношения.

Анализът на досегашната дейност на АПК, преминали на отраслов принцип на ръководство, подсказва три основни извода.

Първият извод е, че с ликвидирането на самостоятелността на ТКЗС и ДЗС и появата на специализирани предприятия все още не се създава нов тип стопанска организация, основана на по-зряла форма на собственост. По същество с премахване на стопанската и юридическата самостоятелност на ТКЗС или ДЗС АПК се превръща в много едро ТКЗС или ДЗС. Степента на развитие на производителните сили още не е на такова високо равнище, че да представлява материална основа на по-развита форма на социалистическа собственост и следователно на по-висш тип стопанска организация.

Вторият извод е, че основа на отрасловото ръководство в АПК е високата степен на специализация и териториална концентрация на отраслите. Отрасловото предприятие на АПК трябва да стопанисва едри масиви и крупни ферми — разпръснатите по цялата територия на комплекса отделни малки блокове, дребни ферми и други създават сериозни трудности на отрасловото ръководство в комплекса.

Третият извод е, че повсеместното ликвидиране на самостоятелността на ТКЗС и ДЗС в АПК и създаването на отраслови поделения на комплекса обективно ще станат актуални едва когато всички отрасли на селското стопанство се преустроят на промишлени основи и когато в основни линии завършат специализацията и териториалната концентрация на отделните подотрасли в пределите на АПК.

Материални предпоставки за превръщане на АПК в самостоятелна организация на стопанска сметка с отраслови поделения на вътрешна стопанска сметка са високата степен на специализация и концентрация на производството в АПК и цялостното му привеждане на индустриална основа в условията на високо развитие на производителните сили в народното стопанство. Същевременно това ще бъдат и част от предпоставките за разгръщане процеса на органическото обединяване на селското стопанство с промишлеността чрез повсеместно създаване на аграрно-промишлени обединения за производство, преработка и реализация на селскостопански продукти.

Понастоящем у нас е организирано като експеримент аграрно-промишлено обединение за производство и преработка на

захарно цвекло, наречено «промишлено-аграрно обединение». Това обединение, което ще обхване цялото производство на захарно цвекло, захар и други съпътствуващи ги продукти, се създава като нова форма на стопанска организация, в която се поставя под единно административно ръководство селскостопанското и промишленото производство.

ПО-НАТАТЪШНО ЗАДЪЛБОЧАВАНЕ НА ОБЩЕСТВЕНОТО РАЗДЕЛЕНИЕ НА ТРУДА И ИЗМЕНЕНИЕ ХАРАКТЕРА НА ПРОИЗВОДСТВЕНАТА ЕДИНИЦА

Българската комунистическа партия винаги непосредствено е следила, изучавала и направлявала задълбочаването на общественото разделение на труда в селското стопанство. В българското село този процес вече е доста напреднал. Съвременната научно-техническа революция обаче изисква общественото разделение на труда да продължи да се задълбочава на нова основа и в нови форми. Наред с по-нататъшното му развитие в направленията, в които досега е протичало, то ще засегне още по-дълбоко редица дейности, смятани доскоро за естествени в селското стопанство. Развитието на общественото производство ще доведе до по-нататъшното обособяване на много дейности в отделни подотрасли.

Понастоящем селското стопанство в България почти напълно се е обособило като отрасъл, произвеждащ селскостопански продукти за пазара. Натуралното потребление вътре в отделното селскостопанско предприятие е ограничено почти само до употребата на собствени семена, груби фуражи за говедовъдството и овцевъдството и собствени млади животни за възпроизводство на стадата.

Общественото разделение на труда в селското стопанство днес се характеризира с две основни явления: първо — завършващия процес на отделяне производството на средства за производство от селскостопански произход от продоволственото земеделие, и второ — започналия процес на отделяне на редица междинни и завършващи дейности от целия агротехнически комплекс в обособени производствени звена и предприятия. Изпълнението на решенията на пленума на ЦК на БКП за издигане културата на селското стопанство до равнището на съвременните изисквания ще допринесе за безпрепятствено развитие на тези процеси.

И двете явления протичат върху основата на развитието на производителните сили в условията на индустриализацията на

селското стопанство и обобществяване на средствата за производство. Следва да се изтъкне, че отделянето на средствата за производство от селскостопански произход от продоволственото земеделие може да протича и без да е налице процесът на индустриализация. Отделянето на обособени дейности в обособени звена и предприятия обаче е възможно само върху основата на индустриализацията на селското стопанство.

Няма съмнение, че по-нататъшното задълбочаване на общественото разделение на труда в селското стопанство ще продължи с обособяването на отделни подотрасли в самостоятелни звена и предприятия. Вече звучи като анахронизъм например да се произвеждат семена от предприятията за собствени нужди. Производството на семена в специализирани предприятия се диктува не само от икономически причини, в смисъл че при тях са по-ниски производствените разходи. То по самия си характер вече изисква специализирани предприятия, тясно свързани с научноизследователските институти. Ако все още едно едро селскостопанско предприятие би могло с успех да си осигури обикновени семена на основата на вътрешно разделение и специализация на труда, то за хибридните семена са нужни съвременни средства и научноизследователска база. Всяко производство на семена за собствени нужди вече ще бъде дребно, неефективно и изоставащо от световното равнище по качествени показатели. Производството им в специализирани предприятия или под ръководството на специализирана организация показва своя ефект не само и не главно в по-високата производителност на труда, а в средния добив, който може да се получи, когато те се употребяват.

Същото се отнася и за производството на посадъчен материал. и разсад за зеленчукопроизводството и тютюнопроизводството. Производството на посадъчен материал поради необходимостта от специализиран труд за облагородяване и икономическата изгода от едрото производство на облагороден материал отдавна е обособено в специализирани предприятия и звена. Производството на зеленчуков и тютюнев разсад обаче едва сега започва да се обособява в специализирани звена и предприятия. Причина за това е, че самото зеленчукопроизводство и тютюнопроизводство досега се основаваха главно на ръчен труд и върху неголеми производствени участъци. Дребното и ръчното производство обаче не могат да бъдат база за повишаване производителността на труда в земеделието.

Производството на разсади е еднократна дейност за годината с производствен период от няколко седмици. Поради това, когато е за собствени нужди, във всяка производствена единица, въ-

преки примитивната му база, то е икономически изгодно. С появата на оранжериите обаче става възможно да се постави на промишлена основа и да се отдели напълно от производството на зеленчуци и тютюн. То наистина не може да се оформи в самостоятелно предприятие или звено, занимаващо се само с този вид дейност, но може да се обособи като специализирана междинна дейност в оранжерийно звено или предприятие за производство на други продукти.

Понастоящем в животновъдството на широк фронт се разгръща процесът на отделяне дейностите по отглеждането на млади разплодни животни и птици от стоковите ферми. Някъде този процес е довел до пълно отделяне на отглеждането на млади разплодни животни в самостоятелни производствени единици, а на други места едва сега започва. Много напреднал е той в птицевъдството и свиневъдството. Известно разпространение е получил в говедовъдството и едва започва в овцевъдството. Непрекаснато нарастващите потребности на населението от животински продукти изискват бързо развитие на животновъдството, и то преди всичко по пътя на систематично увеличаване на продуктивността на стадата и повишаване качеството на продуктите. А това може да се постигне само върху основата на специализирано производство на млад разплоден добитък и птици. Без специализация на производството процесът на разширеното възпроизводство в животновъдството ще протича с големи трудности.

Докато обособяването на производство на средства за производство от селскостопански произход за самото селско стопанство повече или по-малко е в стадий на завършване, обособяването на отделни дейности, считани доскоро като селскостопански, едва сега започва. Този процес ще се развива заедно със задълбочаването на индустриализацията и концентрацията на селското стопанство.

От няколко години операциите по почистването на зърното започнаха да се отделят от селскостопанските предприятия и прехвърлят в организации, които го изкупуват и съхраняват. Това явление не е ново. Отдавна например операциите по отделянето на семето от влакното на памука, изпирането и влаченето на вълната, отделянето на влакното от конопа и лена или свилоточенето са преминали в подотраслите на леката промишленост. В тези случаи въпросът е не за чисто селскостопански дейности, а за дейности на домашната промишленост. Те имат своето основание в отделянето на индустрията от земеделието. Обособяването на редица дейности от целия агротехнически комплекс при производството на дадени продукти обаче е преди

всичко процес на превръщане на производствени дейности в услуги върху основата на индустриализацията на селското стопанство.

Главният процес в случая е превръщането на производствените дейности в услуги и на тази основа тяхното обособяване в самостоятелни организационни единици. Едновременно с това протича и процес на отделяне на обособени производствени операции от земеделието и прехвърлянето им като производствени операции в неземеделски предприятия. Едната дейност остава в рамките на земеделието, а другата преминава в индустрията. При по-нататъшното разделение и комбинация на обществения труд обаче възникват условия за едно обратно, принципно ново явление — организационното обединение на земеделски и индустриални предприятия върху основата на единния технологически цикъл на производството.

Един пример. Сухотата и чистотата на зърното до определени изисквания за влажност и примеси винаги са се смятали като важни белези на потребителната му стойност. По силата на това дейностите по изсушаването и почистването му се обособиха и впоследствие бяха прехвърлени към изкупвателните организации. По този начин те се отделиха от земеделието и се превърнаха в индустриални, но и като индустриални по същество бяха продължение на селскостопанското производство извън пределите на отрасъла. По-нататъшното развитие на този процес обаче достигна до степен, когато става възможно и необходимо наново да се съединят в един цикъл производството на зърно и неговата преработка, но вече като обединение на земеделски с индустриални предприятия.

При такова развитие на производителните сили в зърнопроизводството, при което, първо, повсеместно и на промишлена основа завършващи операции за създаване на готов земеделски продукт преминават извън селското стопанство и, второ, на мястото на предишния готов продукт (зърно с определена влажност и примеси) земеделието започва да произвежда полуготов продукт (неизсушено и непочистено зърно) за отраслите, които го потребяват, между зърнопроизводството (земеделието) и преработката на зърното (индустрията) се създава непосредствена технологическа връзка, а с това и икономическа основа за организационно обединение на съответните земеделски и индустриални предприятия.

Превръщането на производствени селскостопански дейности в услуги и тяхното обособяване от земеделието е плод на съвременната научно-техническа революция. То не съществуваше в предишните периоди, даже до края на Втората световна война.

Доколкото има случаи, понякога твърде разпространени, на извършване отделни селскостопански операции от лица или организации под формата на услуги, това бе израз не на задълбочаване общественото разделение на труда, а на бедността на дребните производители, която не им позволяваше да придобият едри селскостопански машини за производството на земеделски продукти. Бедността на селскостопанските производители беше предпоставката у нас още преди Втората световна война да се появи своеобразна дребна предприемаческа дейност за извършване на отделни операции по производството. Основа за тази дейност бяха например вършачките, собственост на кулаци и заможни селяни, които овършаваха зърното на средните и бедните селяни, а също и триорите, използвани за почистване главно на семената и на стоковата продукция. Вършачки, триори, сеялки и други едри машини притежаваха в редица случаи и селските кооперации, които срещу известен наем извършваха услуги на дребните селяни.

Създадените по-рано МТС в СССР и в другите социалистически страни съдържаха известни елементи на превръщане на селскостопански дейности в услуги, но само отчасти, макар че извършената от тях работа се представяше изцяло като услуга, давана от една самостоятелна организация на самостоятелни селскостопански предприятия. Както е известно, МТС се създадоха в страните, които започнаха да произвеждат селскостопански продукти на социалистически начала в условията на слабо развити производителни сили в земеделието. С тяхното изграждане държавата подпомагаше земеделските производителни кооперации, образувани от бедни и средни селяни. Когато кооперативните земеделски стопанства укрепнаха, те изкупиха машините от МТС и с това изчезна видимостта, че се извършват услуги. След изкупуването на машините операциите, извършвани преди от МТС, вече се представят в своята естествена същност като производствени операции на селскостопанския труд. Обособяването на някои операции в МТС следователно не е естествен резултат от задълбочаването на общественото разделение на труда, а временен организационен подход, наложен от историческите обстоятелства.

Превръщането на отделни производствени операции на селскостопанския труд в услуги е процес, който заедно с развитието на производителните сили все повече ще се разширява, докато стигне до обособяването им в отделни звена или организации за услуги. Това става постепенно, като най-напред в редица случаи се обособява в производствена единица — например в бригадата отделна група, която извършва определени опера-

ции през цялата година или през даден сезон. Така започва например отделянето на операциите по поливането, борбата с болестите и неприятелите, транспортирането на продукцията и др. За поливането на селскостопанските култури в стопанства, работещи на поливни земи, се обучават част от членовете на съответната бригада, които през поливния сезон извършват само операции по напояването. За борба с болестите и неприятелите например в лозарството във всяка бригада се образуват специални агрегатни групи, които през определено време се занимават само с тази работа. Всяка производствена бригада, към която има придадени обикновени коли и работен добитък или товарни автомобили, образува коларски или автомобилни групи и т. н.

Разделението на труда в случая е в отделната производствена единица. Често пъти то е спорадично и временно — обособените групи, след като отпадне сезонната необходимост, се разпускат. Работниците в такива групи са временни и през сезоните, когато не изпълняват специализирани видове работа, извършват други селскостопански операции в бригадата. В тези случаи все още специализираните работи, извършвани от нарочни групи в бригадата, изцяло се представят като селскостопански операции. Но те вече са лъхнати от влиянието на общественото разделение на труда.

По-нататък, в зависимост от развитието на производителните сили, започва процес на обособяване на отделни операции в дейности на самостоятелни производствени единици в стопанската организация. Докато борбата с болестите по растенията например преди се водеше от специализирана група от състава на всяка бригада, сега се образува специална бригада, която извършва тази работа във всички производствени бригади. Тук процесът на общественото разделение на труда в земеделието се задълбочава върху основата на по-високо развитие на производителните сили и преди всичко на техниката.

За обособяването на дейността по услугите голямо значение има и окрупняването на селскостопанските предприятия. В малко държавно или кооперативно земеделско стопанство не може да се отдели специална бригада или група, която да се занимава само с борба с болестите и неприятелите по растенията и животните, защото обемът на работата е малък и не позволява да се създаде достатъчно голяма организация за ефекитвно извършване на специализирани видове работа. В малките стопанства операциите се извършват на ниско техническо равнище — ръчно или с животинска теглителна сила, което също пречи за създаването на специализирани бригади. В тези случаи, както

и практиката показва, е по-изгодно да се образуват специализирани групи вътре във всяка бригада.

Само когато дадена операция започне да се извършва на високо техническо равнище и с високопроизводителна техника, се създават материални предпоставки за нейното обособяване или за обособяването на група сродни операции в самостоятелна вътрешностопанска единица и по-нататък в самостоятелна стопанска единица. Едва когато даден вид селскостопанска работа се обособи като дейност, извършвана от специализирано предприятие, тя се превръща в услуга.

Пръскането на лозята например с бордолезов разтвор с помощта на гръбна или тракторна пръскачка от работници, влизащи в състава на специализирана група на бригадата или на специализирана бригада в отделното предприятие, е все още селскостопанска дейност, макар че когато се извършва от специализирана бригада, тази операция започва да приема външните белези на услуга. Пръскането обаче на лозята със самолет от специализираното предприятие «Селскостопанска авиация» е вече и по външни белези, и по съдържание услуга, давана на селскостопанското предприятие.

В България назрява необходимостта постепенно да се обособят в специализирани звена борбата срещу болестите и неприятелите по растенията и животните, срещу плевелите, както и дейностите, свързани с торенето с минерални и оборски торове.

Това бе доловено своевременно от ЦК на БКП и намери отражение в решението на Априлския (1970 г.) пленум. Според решението на пленума в АПК следва да се създават агрохимически центрове, които като специализирани предприятия на стопанска сметка да извършват на ТКЗС, ДЗС и отрасловите предприятия на АПК услуги, свързани с химизацията на селското стопанство.

Докато за възникването на вътрешностопанските звена (бригади) за извършване на специализирани операции е необходимо наличието на едро селско стопанство, то за създаването на специализирани самостоятелни предприятия за такива услуги не винаги се изисква едро стопанство. Такива предприятия, както показва опитът в напредналите страни, могат да възникнат и при сравнително дребни селски стопанства. Но и в тези случаи са необходими високоразвити производителни сили, при които дадената операция, която от производствена се е превърнала в услуга, се извършва на високо техническо равнище.

Във всички случаи специализираната самостоятелна организация за извършване на услуги в селскостопанското производство

трябва да бъде достатъчно голяма, за да обслужва няколко селскостопански предприятия.

Колкото по-крупно е едно селскостопанско предприятие, толкова по-трудно възниква необходимостта от образуване на специализирана самостоятелна организация за услуги. Причината за това е, че самото селскостопанско предприятие може да организира достатъчно едри, специални групи или звена, които да извършват определени операции. Хиляда специализирани дребни производители на бройлери, всеки от които отглежда по 10 хил. бройлери, например се нуждаят от специализирана организация (група) извън тях, която да извършва на промишлена основа обеззаразяването на съоръженията и помещенията, където се отглеждат бройлерите. Едно предприятие за 10 млн. бройлери обаче може само да създаде такава своя вътрешна. група или организация.

За да възникне необходимостта от самостоятелни организации за извършване на определени услуги при наличието на едри предприятия, е необходимо да е внедрена такава високопроизводителна техника, която да не може да се използва ефективно в едно едро специализирано предприятие. Нещо повече, изнамирането на техника за извършване на масови и решаващи операции по производството на даден селскостопански продукт може да стане един от съществените фактори за създаване на големи предприятия. До въвеждането на самолета в селското стопанство например големите лозарски предприятия създаваха сами свои специализирани звена за борба с перноспората, тъй като даже и тракторната пръскачка не е с достатъчен капацитет, за да надхвърли рамките на едно едро лозарско стопанство. Появата на самолета обаче дава възможност да се образува самостоятелно предприятие за услуги, тъй като производителността му позволява да обслужва повече от едно едро лозарско предприятие.

Превръщането на редица селскостопански операции в услуги е израз на съвременната научно-техническа революция. То не се осъществи и не можеше да се осъществи по-рано, защото развитието на производителните сили не позволяваше това. Процесът на обособяване на отделни селскостопански операции в дейности на специализирани предприятия е специфична, характерна за селското стопанство разновидност на общия процес на задълбочаване на общественото разделение на труда. Този процес налага да се «сглобяват» отделните операции, за да се получи готов продукт.

Няма съмнение, че обособяването на отделни селскостопански операции в услуги, давани на селскостопанското производство,

ще продължи и занапред. Постепенно цялата борба с болестите и неприятелите по растенията и животните и с плевелите ще се изземе от селскостопанските предприятия и ще се съсредоточи в самостоятелни предприятия за селскостопански услуги. Торенето с минерални и оборски торове също ще се обособява в самостоятелни предприятия. Разбира се, процесите на обособяване операциите за борба с болестите, неприятелите и плевелите и за торене ще протичат противоречиво. Едни операции, които е по-изгодно да се извършват с универсални машини едновременно с други, ще продължат да се извършват в самите предприятия. Например разпръсването на минералния тор или на хербицида едновременно със сеитбата от една и съща машина ще остане да се извършва от предприятието. Обратно, подхранването на посевите и борбата с някои болести по растенията и животните, обеззаразяването на животновъдните помещения и други операции от този род, които се извършват самостоятелно и изискват специализирана техника, ще се обособят в специализирани организационни единици.

Вътрешностопанският транспорт ще се развива, за да се превърне в самостоятелен отрасъл, който по нищо не ще се различава от другия обществен транспорт. След създаването на автоматизирани системи за дистанционно управление на поливните системи поливането също напълно ще се обособи в самостоятелна операция на специализирана организация. Въвеждането на сеитба със самолет може да изземе операцията «сеитба» от селскостопанските предприятия и да я превърне в услуга, извършвана от специализирано предприятие, и т. н.

Докъде ще стигне този процес на по-нататъшното задълбочаване на общественото разделение на труда в селското стопанство, сега е трудно да се предвиди. Във всеки случай едно бъдещо селскостопанско производство, интегрирано в стопанства от аграрно-промишлен тип, би могло да се представи като диспечерска дейност на екип, който съгласува дейността на няколко специализирани организации, извършващи отделните операции по производството на селскостопански продукти на определена територия. При такава дълбочина на общественото разделение на труда обаче отделните операции от услуги се превръщат отново в производствени операции на съвкупния обществен производител на селскостопански продукти.

Това, разбира се, е виждане, което може би ще стане реалност в твърде далечно бъдеще. През настоящия етап, в който се намира страната — етапа на изграждане на зряло социалистическо общество, първостепенно значение придобива по-нататъшното развитие на производителните сили и следователно по-

нататъшното задълбочаване на разделението на труда в селското стопанство, като на тази основа систематически се увеличава производството на земеделски и животински продукти и расте обществената производителност на труда.

Политиката на Българската комунистическа партия в областта на селското стопанство е неделима част от общата политика за строителството на социализма в страната и за задълбочаване на международното социалистическо разделение на труда. Програмата на партията очертава ясна и научнообоснована политика за целия етап на изграждане на зряло социалистическо общество в България, в нея са разработени основните проблеми за по-нататъшното развитие на селското стопанство и на селото в системата на цялостното развитие на обществено-икономическия и културния живот на страната. Начертаните в програмата перспективи за развитието на селското стопанство и на българското село ще бъдат изпълнени.

ГЛАВА ПЕТА

УСЪВЪРШЕНСТВУВАНЕ УПРАВЛЕНИЕТО НА НАРОДНОТО СТОПАНСТВО

Една от най-важните области на икономическата политика на партията са процесите на управлението на народното стопанство, неговите форми, принципи, методи, пътища на развитие и усъвършенствуване, тенденциите и перспективите на бъдещите му промени. Комунистическата партия е призвана да установява системата на управление на народното стопанство като органическа част от общата система на управление на обществото и да организира процеса на нейното осъществяване.

В тридесетгодишното управление на стопанството на страната държавата, под непосредственото ръководство на Българската комунистическа партия, неотклонно е държала курс на строителство на социализма, на разширяване участието на трудещите се в управлението на обществото, задълбочаване планомерността в неговото развитие и усъвършенствуване икономическия метод на въздействие върху обособените стопански единици и милионната армия от работници и служители. Партията се е стремяла да разкрива обективно необходимите форми на управление на стопанството, присъщи на отделните етапи от развитието на обществото, всестранно да проверява верността им в практиката и да ръководи и организира процеса на тяхното внедряване. Плод на непрекъснатите ѝ усилия бе развитието на системата на управление в Народна република България, на нейното постоянно приспособяване към промените в икономиката и изискванията на етапа в условията на непрекъснатия възход на обществото.

1. РАЗШИРЯВАНЕ УЧАСТИЕТО НА ТРУДЕЩИТЕ СЕ В УПРАВЛЕНИЕТО

Построяването на развито социалистическо общество — главната непосредствена историческа задача на Българската комунистическа партия, е свързано с издигането на социалистическата демокрация до висша и всестранна изява. «Главната линия в развитието на социалното управление — се казва в Програмата на БКП — е последователното разгръщане на социалистическата демокрация и непрекъснатото издигане научното равнище на управлението.»[1] За осъществяването на тази партийна линия се предвижда все повече да се засилва активното участие на трудещите се в управлението на икономиката и държавата чрез система от представителни органи, която да обогатява и развива конкретните форми на пряко участие на гражданите в управлението.

През цялото развитие на страната след Девети септември 1944 г. социалистическата държава е осигурявала активното участие на широките народни маси в решаването на основните въпроси на политиката, икономиката и културата. Отчитайки досегашния опит, др. Тодор Живков в доклада пред Декемврийския (1972 г.) пленум на ЦК на БКП начерта главните насоки в по-нататъшното развитие и усъвършенствуване системата на социалистическия демократизъм: по-широко непосредствено участие на народа при формиране на концепциите и приемане решенията за развитието на обществото; разширяване колективността при вземането на решения и засилване единоначалието при тяхното изпълнение; строго спазване задълженията и нормите на поведение.

В процеса на изграждане на развития социализъм обществените отношения ще се обогатяват по съдържание и форма, взаимната зависимост между отделните области на обществения живот ще става все по-динамична, многостранна и сложна. Това безпорно ще изисква да се усъвършенствуват формите и принципите на управление и преди всичко да се осъществява принципът на демократическия централизъм.

Както в досегашната практика на изграждането на социализма в нашата страна, така и през следващите години развитието на демократическия централизъм ще се съпътствува от все по-широкото привличане на трудещите се в управлението на производството и обществото. Това е най-важната отличителна черта на социалистическия метод на управление на народното сто-

[1] Програма на БКП, с. 93.

панство и главното направление за развитието на целия обществен строй.

Формите на участие на трудещите се в управлението на производството постоянно се разширяват и развиват, като все поактивно включват в неговата система различните обществени организации. Най-съществена роля в ръководството на икономиката, на стопанските организации и техните поделения са вземали и вземат партийните организации. Те спомагат за правилния подбор, разпределение, издигане и усъвършенствуване на кадрите, упражняват контрол върху дейността на административните стопански органи, оказват огромно влияние върху работата на производствените колективи, като осъществяват авангардната роля на комунистите в тяхната работа и борба за усъвършенствуване на производството, повишаване на неговата ефективност, създаване условия за нормално функциониране на тези колективи и разгръщане на тяхното творчество. Широки възможности да влияят на производството и привличат трудещите се в неговото управление са предоставени на профсъюзите, които в социалистически условия по израза на В. И. Ленин са школа за управление, за стопанисване и комунизъм. Голямо въздействие върху работата на младежта и нейното активно участие в производството оказва комсомолската организация.

Значителна е ролята, предоставена и на другите обществени организации — научно-техническите съюзи, Съюза на икономистите, творческите съюзи и др. Голямо значение има изграждането на Комитета за изкуство и култура, Комитета за младежта и спорта и други, като държавно-обществени органи, в които все повече се засилва участието на трудещите се и на цялото общество в управлението на основни дейности на обществения живот.

За развитието на демократизма в управлението на стопанството и на цялостния живот в България съществена роля изигра кооперативното движение, пуснало дълбоки корени сред народа още през периода на капитализма. В тогавашните условия на страната кооперацията даде много примери на организираност и сплотеност в производство при колективно владеене и управление на стопанството. Кооперациите, при дейното участие и ръководство на комунистите, се проявиха и в неравната икономическа борба с промишления, търговския и финансовия капитал в България, показаха на народните маси силата на обединението, взаимопомощта и сътрудничеството. Кооперацията в социалистическото стопанство и общество създаде широки и благоприятни условия за активно участие на трудещите се в

управлението. Това се прояви особено ярко в дейността на трудовокооперативните земеделски стопанства, на потребителните и занаятчийските кооперации.

Участието на работниците, служителите и кооператорите в управлението на производството е една от най-важните форми на проява на социалистическия демократизъм. То обективно произтича от самата същност на социализма и се развива и усъвършенствува успоредно с развитието на производителните сили и усъвършенствуването на производствените отношения.

В социалистическото развитие на България трудещите се най-активно участвуват в управлението на стопанството. Непосредствено след победата на социалистическата революция започна установяването на работнически контрол върху производството на предприятията, които все още бяха капиталистическа собственост. Това бе първата форма за участие на трудещите се в управлението на предприятията. Тя беше свързана със специфичната обстановка в страната, когато политическата власт принадлежеше на трудещите се под ръководството на работническата класа и нейната партия, а собствеността върху средствата за производство бе все още капиталистическа. След национализацията на средствата за производство професионалните съюзи заеха присъщото им място в системата на диктатурата на пролетариата и все по-последователно организираха участието на трудещите се в управлението на производството. През този период преобладаваха формите на съдействие на администрацията за усъвършенствуване организацията на производството, труда и управлението. По-пряко бе участието на трудещите се и на профсъюзите в управлението на работническите столове, почивните и културните домове и провеждането на някои социални мероприятия.

Развитието на производителните сили и на производствените отношения, нарастването на общата и професионалната култура и социалистическото съзнание на народа, особено след историческия Априлски (1956 г.) пленум на ЦК на БКП, създаваха предпоставки за разширяване участието на трудещите се в управлението на предприятията и решаването на основните стопански проблеми на производството. С експериментирането и внедряването на принципите на новия икономически механизъм за ръководство на народното стопанство и разработването на насрещните планове се създадоха условия за преминаване към нов, по-висок етап на участието на трудещите се в управлението на производството, към по-активното им въздействие при определяне на неговите задачи и при тяхното изпълнение. Създадени бяха условия, при които формите на участие на трудещите се в

управлението се усъвършенствуваха и придобиваха ново съдържание с повече елементи на стопанско самоуправление.

Процесът на разширяване и усъвършенствуване формите на участие на трудещите се в управлението на стопанството ще продължи в съответствие с възхода на социалистическото общество, за да стигне през следващите етапи от неговото развитие до прерастването във форма на комунистическо самоуправление на производството. Той се ръководи съзнателно от органите на обществото в съответствие с обективните изисквания на всеки етап от развитието и при спазване на основния принцип на управлението — демократическия централизъм. Всяко отклонение от това изискване създава условия за нарушения на ленинските принципи на управление на икономиката и обществото. Десноопортюнистичните отклонения водят до анархосиндикалистки забежки и сериозни последствия в икономиката — нарушения на пропорционалността в икономическото развитие, стихийност и други, които са в противоречие с трайните интереси на работническата класа. Сектантските отклонения от своя страна водят до централистично-бюрократични забежки, които спъват местната инициатива и творчеството на трудещите се и също противоречат на трайните интереси на работническата класа, на развитието на социалистическата система.

Учейки се от богатия опит на първата социалистическа държава — Съветския съюз, и творчески прилагайки ленинските принципи на управление, Българската комунистическа партия твърдо и последователно е отстоявала и отстоява линията на последователното, съобразено с обективните условия на съответния етап разширяване на социалистическия демократизъм и стопанското управление. «Пренебрегването на централизма, както и пренебрегването на демократизма — заявява др. Тодор Живков, — води до нарушаване на характера и същността на нашия строй.»[2] Основните насоки, принципи и конкретни решения за съчетаване на централизма и демократизма в управлението на обществото изобщо, на икономиката и на участието на трудещите се в управлението на стопанската дейност поспециално бяха формулирани последователно в решенията на Юлския (1968 г.), Септемврийския (1969 г.) и Февруарския (1972 г.) пленум на ЦК на БКП, а също и на Десетия партиен конгрес.

Участието на трудещите се в управлението на стопанската дейност в България се осъществява от горе до долу в цялата

[2] *Живков. Т.* «За по-нататъшно разгръщане на социалистическата демокрация». Партиздат, С., 1972, с. 22.

система от органи на управление. Профсъюзните органи и организации като представители на трудещите се имат право да дават предложения в Министерския съвет и в отделните министерства. Въпросите, които имат значение за трудещите се, се решават съвместно от държавните органи и съответните профсъюзни органи или след съгласуване с тях.

В управлението на дейността на министерствата и ведомствата също последователно се съчетава единоначалието с колективния метод на ръководство. Основна форма за това са колегиумите. Чрез партийните, профсъюзните и комсомолските организации, чрез производствените съвещания трудещите се имат възможност да вземат участие в обсъждане на задачите, както и в определяне на най-подходящите методи за тяхното решаване.

На сегашния етап от развитието на страната участието на трудещите се в управлението на стопанските организации, предприятията и техните поделения обхваща всички страни на организацията на производството, труда и управлението. Работниците, служителите и кооператорите участвуват в обсъждането и решаването на проблемите на общото управление на предприятията, в съставянето и обсъждането на плана за стопанската дейност и социалното развитие на колектива върху основата на определените от държавата задачи, в установяване конкретните насоки на техническия прогрес в производството, изпълнението на плановете за стопанско, техническо и социално развитие, в организацията, нормирането и заплащането на труда, в охраната на труда и създаването на условия за безопасна, хигиенна и съобразена с физиологическите и психологическите изисквания работна среда, в подобряване на битовите и жилищните условия, на почивките, спорта, туризма и културния отдих, на художествената самодейност, научното и техническото творчество, в укрепването на производствената, технологическата и трудовата дисциплина, в повишаване на образователното и квалификационно равнище, в идейното възпитание и издигане комунистическата съзнателност на всеки член на колектива. С една дума, трудещите се участвуват в създаването на всички предпоставки за нормално функциониране и развитие на трудовия колектив. Участието им в управлението на стопанската дейност обхваща не само чисто производствените въпроси или въпросите от социално-битов характер, а всички страни на стопанската дейност.

Нов, по-висш етап в развитието на системата на участие на трудещите се в управлението на стопанската дейност е разработването на насрещни планове от трудовите колективи. Въз осно-

ва на утвърдените задължителни задачи по плановете за петилетки и по години трудовите колективи обсъждат своите възможности и изработват свой насрещен план. В него намират израз предложенията на трудещите се за увеличаване производството, подобряване качествените показатели на продукцията, по-ефективно използване на материалните, финансовите и трудовите ресурси и по-висока обществена производителност на труда. В разработването и изпълнението на насрещния план намира израз порасналото социалистическо съзнание на българския труженик, новото му отношение към труда и социалистическата собственост.

Насрещните планове не са само планове за стопанско развитие на предприятието или организацията. Тяхното разработване и изпълнение дава осезаем материален и социално-битов ефект за колектива. Значителна част от средствата, получени в резултат на издирените и използвани вътрешнозаводски резерви и икономии, отразени в насрещния план, се предоставят за фондовете за материално стимулиране и за социално-битови мероприятия. Наред със стопанските задачи насрещният план, както и държавните планове, съдържа раздел за социалното развитие на колектива. Плановете за социалното развитие на колектива са важно средство за създаване на по-добри условия за труд и отдих, за повишаване културното равнище и материалното благосъстояние на неговите членове, за проява на творческата самодейност и самоинициатива на колектива. Разработването и изпълнението им като дело на колектива има и важен морален, политически и социален ефект. То повишава социалистическата съзнателност на трудещите се, приобщава хората към колектива, възпитава у тях чувството на стопани на поверените им обществени ресурси.

Участието на трудещите се в управлението на производството осигурява реални предпоставки за стопанско самоуправление на целия комплекс от дейности в производствения процес и въобще на цялата сложна социално-икономическа система на производството. Затова организацията на участието на трудещите се в управлението на дейността на производствените колективи се предоставя главно на най-масовата им организация — професионалните съюзи. То се осъществява не само от профсъюзните органи — профкомитета, комисии, съвети, групи и други, но и от специфични органи, които работят в тясно сътрудничество с профсъюзите и другите обществени организации. А специфичните и профсъюзните органи за участие на трудещите се в управлението на стопанската дейност от своя страна работят под ръководството на партийната организация.

Участието на трудещите се в управлението на производството в България получи широко развитие с усъвършенствуването на организационната структура на народното стопанство и създаването на държавните стопански организации — обединения и предприятия. Управлението на държавните стопански организации, изградени в съответствие с решенията на Септемврийския (1969 г.) пленум на ЦК на БКП, съчетава единоначалието с колективното ръководство. Основен орган на колективно ръководство тук е стопанският съвет. В него се включват генералният директор, заместниците му, ръководителите на поделенията на стопанската организация (предприятия и клонове), председателите на профкомитетите на тези поделения, представител на Централния комитет на съответния отраслов профсъюз и др. В този най-висш колективен орган на управление на стопанските организации наред с административните ръководители участвуват представители на трудещите се в лицето на председателите на профкомитетите на поделенията и на представителя на Централния комитет на съответния профсъюз. Това дава възможност за активно участие на трудещите се в определяне на основните въпроси от целокупната стопанска дейност на обединението. Стопанският съвет избира и освобождава от длъжност изборните членове на изпълнителния комитет. Освен това напоследък бе възприета още една форма за участие на работниците и служителите в управлението на стопанските организации — сключването на споразумения между обединението и Централния комитет на съответния профсъюз за решаването и изпълнението на определени задачи. Тези споразумения се отнасят до най-различни въпроси — от изучаване и разпространение на положителния производствен опит до охраната и условията на труда, отдиха и др.

В Правилника за държавните стопански организации[3] се посочва, че общото събрание на работниците и служителите, а в големите поделения на стопанската организация — събранието на делегатите на работниците и служителите, е орган на трудовия колектив, който взема решения по основните въпроси на тяхното управление. От съвещателен орган общото събрание на трудовия колектив (събранието на делегатите) се превръща в орган на управление. Държавните стопански организации, клоновете и другите поделения[4] се управляват от ръководител, общо събрание на работниците и служителите (събра-

[3] Държавен вестник, бр. 4/1973.

[4] По-нататък за краткост ще употребяваме общото понятие «предприятие».

ние на делегатите) и от стопански комитет. Към държавните предприятия може да се образува и Съвет на предприятието, когато то се състои от повече клонове. Този съвет има аналогични права и функции на стопанския съвет на държавната стопанска организация.

Общото събрание е висшият колективен орган за управление на предприятието. То приема правилници за устройството и дейността на предприятията, за вътрешния трудов ред, колективния трудов договор, годишния отчет за работата на стопанския комитет и дейността на предприятието и избира стопански комитет. Общото събрание обсъжда и дава предложения по найважните елементи на икономическия механизъм за ръководство — вътрешната стопанска сметка и организацията на работната заплата, насрещните планове на колектива и мерките за тяхното изпълнение. То обсъжда и дава предложения по социалното развитие на колектива като част от насрещния план за социално-икономическото развитие на предприятието, по укрепването на трудовата дисциплина, опазването и правилното използване на социалистическата собственост, по възпитанието на членовете на колектива в духа на комунистическите добродетели и морал. Общото събрание обсъжда периодични отчети на ръководителя на предприятието и стопанския комитет за изпълнението на задачите и решенията на общото събрание. По свое решение или по предложение на профкомитета то може да разглежда и други въпроси, които представляват интерес за колектива и за неговата дейност. В организацията на работата му дейно участие вземат професионалните съюзи и по-специално профкомитетът.

Работниците и служителите участвуват в управлението на предприятието и чрез другия колективен орган за управление — стопанския комитет. Стопанският комитет се състои от 7 до 21 души и се избира между работниците и служителите за срок от 2 години. Най-малко 50% от неговите членове са работници и инженерно-технически персонал, заети непосредствено в производството. Общото събрание може да отзовава членовете на стопанския комитет, които не са оправдали гласуваното им доверие. Уредбата на дейността на стопанския комитет говори за високата степен на демократизма в управлението на предприятията. На него са предоставени широки права и пълномощия. Без да се нарушава принципът за демократическия централизъм и единоначалието, част от правата, които по-рано е имал ръководителят на предприятието, са предоставени на стопанския комитет. Това обаче не само че не подкопава принципа на единоначалието, но го и укрепва, по-добре го съчетава с ко-

лективния метод на управление, усъвършенствува самото управление, като разширява неговата социална база, прави го по-авторитетно и действено. Съчетанието на единоначалието с колективното начало в управлението на предприятието води до по-тясно свързване на ръководителя с целия колектив, открива възможност за по-широко ползване ума, опита и творчеството на колектива за вземане на правилни решения по най-важните въпроси от дейността на предприятието. То позволява по-пълно да се разкриват неизчерпаемите резерви на социалистическата икономика, приобщава работниците и служителите към предприятието, повишава тяхното съзнание на стопани, от чиято работа зависи как предприятието и обществото ще осъществяват социално-икономическите си предначертания. Стопанският комитет на предприятието има прерогативите да приема насрещния план и утвърждава лимитите, показателите, нормативите и другите условия за планиране, стимулиране и оценка на дейността на поделенията на предприятието, приема и утвърждава план-сметките за приходите и разходите по фондовете на предприятието, разглежда и приема периодични отчети за резултатите от стопанската дейност и др.

Стопанският комитет на предприятието работи в тясно сътрудничество с профкомитета и по този начин осъществява връзка и взаимодействие с професионалните съюзи. Той заедно с профкомитета утвърждава съвместно: правилата за организация на работната заплата и за вътрешната стопанска сметка, както и нормите и нормативите, свързани с тях; разпределението на социалните и потребителските фондове на предприятието, мероприятията за подобряване условията на труда и бита, както и средствата за техническа безопасност и охрана на труда. Когато мероприятията засягат работещите в предприятието младежи, те се разглеждат с представители на комсомолския комитет. На профкомитета е предоставена възможност да внася за разглеждане в стопанския комитет и други въпроси. По този начин професионалната организация може да защищава интересите на трудещите се, да излиза с инициативи за решаване на въпроси, които спомагат за правилното функциониране на колектива. Освен това профкомитетът може да спира изпълнението на незаконни решения или нареждания на органи и длъжностни лица в предприятието в областта на охраната на труда и разпределението на социалните фондове и да отнася въпроса за решаване пред по-горните държавни и профсъюзни органи. С това защитните функции на профсъюзите са издигнати на по-високо равнище. Получено е ново, по-тясно съчетание на техните функции по защита на правата на трудещите се и на орга-

низиране тяхното участие в социалистическото строителство и социалното управление. На профкомитетите са предоставени и редица права за съвместно със стопанския ръководител разработване и утвърждаване на местни трудови норми, премии и награди, социални мероприятия и др. На ръководителя на предприятието и на профкомитета са предоставени организацията и ръководството на социалистическото съревнование като висша форма на проявление на социалистическа съзнателност и ново отношение към труда, като средство за мобилизиране силите и ума на трудещите се. Те отчитат резултатите от съревнованието и излъчват първенците, определят подходящи форми за тяхното материално и морално стимулиране.

Профкомитетът съвместно със стопанския комитет и ръководителя на предприятието имат задължението и правото да организират и постоянно да издигат ролята на производствените съвещания като важна и изпитана форма за мобилизиране на трудовите колективи при изпълнението на насрещните планове, за разкриване вътрешните резерви на икономиката, укрепване на трудовата дисциплина, за масово и непосредствено участие на милионите трудови хора в управлението на производството. Производствените съвещания са тази форма на непосредствено участие на трудещите се в управлението на производството, която позволява да се вземат под внимание техните интереси, мнения и предложения, преди въпросите да бъдат решени от органите на предприятието.

Важна форма на участие на трудещите се в управлението на производството, на обсъждане и решаване на назрели проблеми на техническия прогрес, на организацията на производството, труда и управлението на икономиката на предприятието са различните съвети, комисии и други органи, които се формират на обществени начала. В последно време например широко приложение придоби практиката да се организират на обществени начала съвети на майсторите, на стари, опитни и изтъкнати низови ръководители на производството. Тези съвети обсъждат и предлагат решения по организацията на производството, обучението и възпитанието на млади работници, а също и по други въпроси, като с тази дейност непосредствено се заемат техни членове. Особено значение имат и съветите за техническо творчество, които съдействуват за по-пълно използване на материално-техническата база, за тясно свързване творчеството на научно-техническата и икономическата интелигенция с творчеството на работническата класа.

Развитието на производителните сили и усъвършенствуването на производствените отношения в периода на изграждане на

развито социалистическо общество внасят и ще продължават да внасят нови моменти в участието на трудещите се в управлението на производството, ще обогатяват неговите форми, ще го изпълват с ново съдържание, като се засилва демократизма в ръководството на икономиката. Прилагането на програмно-целевия и комплексен подход, който представлява по-нататъшно развитие на системата на управление в съответствие с изискванията на новия етап от социално-икономическото развитие на страната, ще ускори усъвършенствуването на социалистическия демократизъм. Ще продължава да укрепва единството между обществените, колективните и личните интереси, както и морално-политическото единство на социалистическото общество.

Всички тези процеси се ръководят от Българската комунистическа партия чрез дълбоко научно познаване на законите на общественото развитие и потребностите на всеки отделен етап. За целта се осъществява целенасочена идейно-политическа и възпитателна дейност за развитието на социалистическото обществено съзнание на трудещите се. Утвърждава се разбирането за приоритета на обществените над колективните и на колективните над личните интереси. Все по-силно действуват духовните стимули към труд, зараждат се и постоянно укрепват кълновете на по-висшето отношение към труда.

Израз на новото отношение към труда е социалистическото съревнование. Партията, като отчете особеностите на сегашния етап на развитие на страната, постави нови задачи пред социалистическото съревнование. В нашата страна, както изтъкна др. Тодор Живков в речта си пред орденоносците и първенците от Пернишки окръг, вече са създадени обективни и субективни условия, за да се внесат принципно нови моменти в съдържанието и насоките на социалистическото съревнование и се приложи нов подход в неговата организация и ръководство[5]. Поставена е и успешно се изпълнява задачата — сърцевина на социалистическото съревнование, основна отправна точка в дейността на всеки трудов колектив да бъде борбата за рязко повишаване на обществената производителност на труда, за по-бързо достигане световните показатели по качеството и технико-икономическото равнище на производството, по разходите на жив и овеществен труд, по използването на производствените мощности. Бяха посочени и средствата за достигане на тази цел — решително преминаване към интензивно развитие, широко използване на ре-

[5] *Живков, Т.* Широк размах на всенародното социалистическо съревнование. Партиздат, 1972, с. 14 и сл.

конструкцията и модернизацията, изучаване, популяризиране и широко прилагане на челния опит, разработване на насрещни планове на трудовите колективи, в които да се включат разкритите резерви за срочното и предсрочно изпълнение на плана. Насрещните планове създадоха благоприятни възможности социалистическото съревнование да прерасне във всенародно дело. През 1973 г. в сферата на материалното производство участвуваха повече от 90% от трудещите се, от които 1315 хил. поеха лични обещания. По примера на Петър Брайков 398 хил. работници и специалисти поеха задължение да изпълняват шестдневната си програма за пет дни. На инициативата на габровските челни предприятия да изпълняват и преизпълняват в срок и при високо качество договорните задължения откликнаха над 520 хил. души, а на почина на комсомолците от МК «Кремиковци» да се достигнат резултатите на първенците — над 250 хил. трудещи се. По скоростния метод в рудодобива, въгледобива и геоложките проучвания работят близо половината от миньорите. Починът на 7-те бригади от силнотоковия завод «Васил Коларов» в София за работа по свой Кодекс за образцова социалистическа дисциплина се разпространи бързо из цялата страна и към края на 1973 г. по него работеха над 90 хил. души. Подобри се съвместната работа на научно-техническите съюзи и Комсомола по разгръщане на техническото творчество, по рационализаторското и изобретателското движение. Броят на изобретателите и рационализаторите, както и на техните предложения нарасна значително и общият икономически ефект от тези предложения през 1973 г. достигна 137 млн. лева. За засилване на действената и мобилизираща роля на съревнованието, за пълна изява на състезателния му характер в договори за съревнование през 1973 г. бяха обхванати над 78 хил. низови звена в близо 4000 предприятия. В селското стопанство бяха сключени договори между 684 кооперативни стопанства, 132 АПК, 7192 бригади и ферми. Решенията на Декемврийския (1972 г.) пленум на ЦК на БКП, в които се очертават принципно нови задачи и нов подход в работата за повишаване жизненото равнище на народа, послужиха като нов мощен стимулатор за разгръщане на социалистическото съревнование и активното участие на трудещите се в ръководството на стопанската дейност.

Разширяването на участието на трудещите се в управлението и нарастването на тяхната обществена активност предполагат по-нататъшно укрепване на социалистическата дисциплина. Необходимостта от висока степен на организираност на целия социалистически обществен организъм, от доброволна и съзнателна социалистическа дисциплина произтича от бурното раз-

витие на производителните сили и свързаното с това задълбочаване и усложняване на обществените връзки между производителите. Нормалното функциониране на националния икономически комплекс изисква съвременна научна организация на производството и строга трудова, технологическа, планова, финансова и производствена дисциплина. «Добросъвестното отношение и строгата дисциплина при изпълнението на задълженията — се посочва в партийната програма — са съществено условие за развитието на социалистическото общество. Партията и занапред ще укрепва социалистическата дисциплина в икономиката и обществения живот, ще повишава изискванията към ръководните кадри и всички трудещи се.»[6]

През годините на народната власт партията и държавата последователно провеждаха линия за създаване както на материалните, така и на духовните условия за формиране на съзнателна и доброволна социалистическа дисциплина. Развитието и усъвършенствуването на веществените елементи на производството и изменението в характера и съдържанието на труда във все по-голяма степен се съпровождат от повишаване съзнателността и самодисциплината на трудещите се. В това отношение се изявява едно от важните преимущества на социализма. «Нашата система. . . се отличава от капиталистическата не само със своя демократизъм — подчерта др. Тодор Живков пред Декемврийския пленум на ЦК на БКП, — но и със стегнатата си организация, с всеобщата си дисциплина, която почива върху идейната убеденост и класовото съзнание на трудещите се. Именно поради това дисциплината у нас прераства в качествено ново състояние, във форма на съзнателност и самодисциплина.»[7] Постигнатите в развитието на страната плодоносни резултати, значимото нарастване на нейната икономическа и всестранна мощ се дължат на самоотвержения и основаващ се на висока дисциплина труд на народа.

Претворяването в дела на величествените предначертания на Десетия партиен конгрес изискват да се повишава икономическото образование на трудещите се и свързаното с това по-правилно разбиране на закономерностите на социалистическото производство и икономическата политика на партията. На тази база се постига по-нататъшно укрепване на социалистическата дисциплина. Формирането на по-висока обществена съзна-

[6] Програма на БКП, с. 105.

[7] *Живков, Т.* За последователно изпълнение решенията на Десетия конгрес на БКП за повишаване жизненото равнище на народа. Партиздат, 1972, с. 132.

телност и самодисциплина е важно условие за по-цялостно разкриване и по-пълно използване на съществуващите резерви за най-икономично изразходване на суровините, материалите и енергията, за пълно използване на работната сила. Борбата за висока дисциплина е същевременно борба за по-широко привличане на трудещите се в управлението, за тяхното формиране като труженици на развитото социалистическо общество.

Възприетата и последователно провеждана от партията линия за ускорено внедряване в практиката на постиженията на научно-техническия прогрес изисква да се разширява участието на трудещите се в управлението на този процес. Това се постига посредством партийно ръководство на пълната мобилизация на силите на всички обществени органи и организации и насочване на техните усилия към възловите проблеми на научно-техническия прогрес. Особено важно е всеки обществен, стопански и държавен орган, всеки труженик да дава конкретен принос за бързо внедряване в живота на новите постижения на науката и техниката, за издигане техническото равнище на производството и качеството на продукцията. От ключово значение е и умелото свързване на масовото рационализаторско и изобретателско движение, на младежкото научно творчество с внедряването в производството и в другите дейности на най-новите постижения.

С експериментирането, усъвършенстването и повсеместното приложение на принципите на новия икономически механизъм за ръководство на народното стопанство се създадоха и постоянно се усъвършенствуват икономическите и организационните предпоставки за активно привличане на трудещите се в управлението на стопанската дейност.

Цялата съзнателна и планомерна дейност на социалистическото общество и неговите държавни и обществени органи е насочена към осъществяването на предпоставките за все по-активно включване на трудещите се в управлението на производството и обществото, за широк размах на общественото самоуправление, така както е очертана тази задача в Програмата на БКП. Няма съмнение, че успешното развитие на нашата страна по пътя, начертан в Програмата на партията, ще осигури и условията за по-нататъшното разширяване на социалистическия демократизъм.

2. НОВ ПОДХОД В ПЛАНИРАНЕ РАЗВИТИЕТО НА ОБЩЕСТВОТО

Вече близо три десетилетия народното стопанство на България се развива планово, съобразно с основните принципи на социалистическото планиране, разработени от Владимир Илич Ленин. Планомерното развитие на страната стана възможно след победата и утвърждаването на диктатурата на пролетариата, ликвидирането на едрата капиталистическа собственост и преминаването на средствата за производство в ръцете на народа. Планомерността на обществено-икономическото развитие на Народна република България осигури целеустремен и устойчив прогресивен растеж на производството и нарастващо благоденствие на народа.

ПО ПЪТЯ НА УСТАНОВЯВАНЕ И УТВЪРЖДАВАНЕ ПЛАНОМЕРНОСТТА В РАЗВИТИЕТО НА СТОПАНСТВОТО

Първата грижа на народната власт след победата на въоръженото въстание и завършването на войната бе да се възстанови народното стопанство, да се заличат последиците от монархофашистката политика и управлението на българската буржоазия, да се развият с ускорени темпове производителните сили на страната. Новият характер на държавната власт позволяваше това да се постигне съзнателно, като развитието на народното стопанство постепенно се насочи на планови релси. През 1946 г. Георги Димитров постави задачата да се разработи и приеме единен държавен стопански план като план за възстановяване и развитие на народното стопанство. В изпълнение на тази задача бе съставен и приет от Великото народно събрание двегодишен стопански план на страната за 1947 и 1948 година. С това в България се постави началото на народностопанското планиране. Двегодишният план бе успешно изпълнен, народното стопанство бе възстановено, създадоха се условия за по-нататъшното изграждане и развитие на социалистическата икономика.

Планирането на народното стопанство изигра много важна роля през периода на изграждане основите на социализма в нашата страна. Всички задачи за бързо и ефективно развитие по пътя на социализма намериха конкретен израз в съставяните планове. Основно начало при разработването на плановете бе предимственото развитие на отраслите, произвеждащи средства за производство. За нашата страна това бе наложително поради

голямата икономическа изостаналост, необходимостта с ускорени темпове да се изградят основите на социализма и «. . .се постигне за 15—20 години онова, което други страни при други условия са постигнали за цяло столетие»[8].

Тези важни положения станаха изходна основа още на първия петгодишен план, съставен за периода 1949—1953 година. Той бе изработен съобразно с историческите решения на Петия партиен конгрес, състоял се през декември 1948 година. В резолюцията на конгреса по първия петгодишен план бе записано: «Главната икономическо-политическа задача на петгодишния план е построяването на основите на социализма в България по пътя на индустриализацията и електрификацията на страната, коопернрането и машинизирането на селското стопанство.»[9]

С решенията на Петия конгрес на партията социалистическата индустриализация стана главно направление в стопанската политика, в успешното решаване на задачите за бързо развитие на производителните сили, за повишаване благосъстоянието на народа. Успоредно с индустриализацията се извършваше и коренно преустройство на селското стопанство на социалистически основи.

По-нататъшен подем на икономиката осигури вторият петгодишен план (1953—1957 г.). Независимо че бяха допуснати някои слабости в планирането и ръководството на икономиката по това време, планът бе изпълнен и народното стопанство направи втора планова крачка в строителството на социализма.

Прелом в цялостното обществено-икономическо развитие на страната настъпи след Априлския (1956 г.) пленум на Централния комитет на партията. По инициатива на неговия първи секретар др. Тодор Живков в страната започна последователен процес на пълно възстановяване и внедряване на ленинските принципи и норми в ръководството на политическия и обществения живот. В решенията на Априлския пленум бяха дадени насоките за преодоляване на някои допуснати слабости в народното стопанство и с творчески размах се поставиха за решаване проблемите на планомерното развитие на икономиката.

Основна политико-икономическа задача на третата петилетка (1958—1962 г.), утвърдена от Седмия партиен конгрес, беше по-нататъшното изграждане на социалистическото общество у нас чрез още по-бързото развитие на материално-техническата база и издигане на социалистическото съзнание на трудещите се,

[8] *Димитров, Г.* Избрани произведения в осем тома. т. VIII,с.277.
[9] БКП в резолюции и решения на конгресите, конференциите и пленумите и Политбюро на ЦК, т. IV, Изд. на БКП, 1955, с. 146.

създаване на условия за все по-пълно задоволяване на техните растящи материални и културни потребности.

Осмият партиен конгрес (1962 г.) постави задачата да се разработи дългосрочен перспективен план за периода 1961—1980 година, който бе съставен успоредно с плана за четвъртата петилетка. Изработването на дългосрочен, двадесетгодишен план бе качествено нов момент в работата на централните планови органи.

Деветият конгрес на БКП (1966 г.), като отчете достигнатото равнище в социалистическото строителство и изискванията на бъдещето, определи по-нататъшното развитие на народното стопанство да се осъществява по интензивен път. Качествено новите задачи в развитието на икономиката наложиха да се премине към нова система на планиране и ръководство на народното стопанство. С нейното внедряване нараснаха изискванията за непрекъснато повишаване научността на плановата дейност. Това се обуславяше от задълбочаващото се разделение на труда и появата на все по-сложни връзки и взаимоотношения в народното стопанство.

Юлският (1968 г.) пленум на ЦК на БКП посочи необходимостта от нов подход при съставянето и изпълнението на плановете. Постановката за новия подход в планирането бе последователно разработвана, проверявана в практиката, допълвана и усъвършенствувана. Постепенно тя се превърна в цялостна система и внедряването ѝ в живота представляваше нова и решителна крачка в развитието и усъвършенствуването на плановостта в страната.

Една от главните насоки, която Юлският пленум утвърди, бе по-нататъшното укрепване на плановото начало във всички области на живота. Петгодишният план стана основен планов документ. В доклада пред пленума др. Тодор Живков подчерта, че петгодишният народностопански план, разпределен по години «. . .следва по-пълно да обвързва перспективното и текущото планиране и да бъде основа за организиране дейността на правителството и неговите органи при осъществяване на стопанската политика»[10]

Пленумът определи, че планът, а оттук и процесите на планирането следва да обхванат не само икономиката, но и цялостното социално развитие. В плана трябваше вече да се отразяват процесите и явленията във всички области на обществения живот според тяхното реално значение в обективната действителност. С това се целеше планът на страната да отразява все по-

[10] *Живков, Т.* Избрани съчинения в осем тома. Т. V, с. 185—186.

пълно обективните закономерности на развитието и по-специално икономическите и социалните процеси, които протичат под въздействието на бурния научно-технически прогрес.

Грижата на партията за по-нататъшното усъвършенствуване на плановата дейност бе изразена ярко на няколко пленума на Централния комитет, когато бяха поставени и решени важни въпроси на обхвата, методиката и процесите на съставянето на плановете, с което още по-цялостно се формираше новият подход в планирането. Септемврийският (1969 г.) пленум на ЦК на БКП прие решение единният план да се разработва въз основа на прогнози, концепции и прилагане на съвременни научни методи и средства на планиране. На Мартенския (1970 г.) пленум на ЦК на БКП бяха утвърдени важни постановки за усъвършенствуване на планирането в териториален разрез, с оглед то все по-пълно да се обвързва с отрасловото планиране. С решение на Априлския (1970 г.) пленум на ЦК на БКП, който даде насока за изграждането на аграрно-промишлените комплекси, се определиха задачите за подобряване на плановото ръководство в селското стопанство в условията на тези комплекси. На Ноемврийския (1971 г.) пленум на ЦК на БКП бе приета постановката за стабилност на плановите нормативи и показатели през шестата петилетка.

Изключителна роля за по-нататъшното усъвършенствуване на планирането изигра историческият Десети конгрес на БКП. В отчетния доклад др. Тодор Живков подчерта: «Централно място в действуващата у нас система за стопанско управление заема *планирането*, което е вътрешноприсъща и неотменима черта на социализма, създаваща възможности за ускорено пропорционално и високоефективно развитие на икономиката. С това се обяснява голямото внимание, което отделяме за неговото цялостно усъвършенствуване и специално за повишаване ролята на централизираното планиране.»[11]

В документите, приети на Десетия конгрес, и най-вече в Програмата на Българската комунистическа партия се набелязаха насоките за по-нататъшното усъвършенствуване на планирането като важен инструмент за управление и мобилизиране усилията на партията и народа за изграждане на зряло социалистическо общество. Първа голяма крачка в изпълнение Програмата на партията за изграждане на развито социалистическо общество бе приетият от конгреса шести петгодишен план.

[11] *Живков, Т.* Избрани съчинения в осем тома. Т. VIII, с. 74.

Една от основните насоки на усъвършенствуване плановата дейност през последните години бе укрепването на централизираното планиране. Това бе обективна необходимост на съвременния етап от развитието на страната, обусловена от засилването на концентрацията и специализацията на производството, от крупните процеси на научно-техническата революция, задълбочаващото се международно разделение на труда и все по-дейното участие на страната в социалистическата икономическа интеграция. Централизираното планиране се укрепва въз основа на последователното прилагане на ленинските принципи на демократическия централизъм в стопанското ръководство на страната.

Повишената роля на централизираното планиране изискваше преди всичко обществото да регламентира по-непосредствено дейността на основните икономически единици и да премахне излишните стъпала и звена при възлагането на задачите, произтичащи от народностопанския план. На практика това се изрази: първо, в установяването на по-съвършени връзки при съставянето и възлагането на плановете между централните планиращи органи, отрасловите министерства и ведомства, от една страна, и непосредствените изпълнители на задачите по единния план — стопанските обединения и аграрно-промишлените комплекси, от друга страна; второ, в уточняването на задължителни планови нормативи, показатели и лимити, с оглед чрез тях да бъде обхваната и насочена по-пълно и по-конкретно дейността на основните стопански единици.

Успоредно с укрепването на централизма в планирането се разширяваше демократичното начало при съставянето и изпълнението на плановете. Обективна основа на този процес бе увеличената самостоятелност на основните стопански единици, резултат на нарасналата им икономическа мощ при концентрацията на стопанската дейност. Конкретен израз на разширената демократичност при планирането бе установяването на тесни връзки между стопанските организации и централните планиращи органи. При планирането се осигуряваше във все по-висока степен еднопосочност в интересите на обществото, на производствените колективи и на техните членове. Важен момент в тази насока бе, че материалната заинтересованост се съчетаваше все по-успешно с увеличеното значение и роля на моралните стимули.

От началото на 1972 г. по почин на орденоносците и първенците, приет на съвещанието в гр. Перник през декември 1971 г.,

се разгоря с нова сила всенародно социалистическо съревнование за висока обществена производителност на труда, за изпълнение и преизпълнение на задачите на шестата петилетка (1971—1975 г.). Съгласно указанията на др. Тодор Живков в речта му пред това съвещание всяка стопанска организация следваше да разработи свой конкретен насрещен перспективен план, който по същество да представлява цялостна програма за постигане световните показатели по обществената производителност на труда, качеството и техническото равнище на продукцията и разходите на суровини, материали, енергия и жив труд за нейното производство. В съответствие с тези указания се съставиха подробни и обосновани насрещни планове по обединения, предприятия, клонове, поделения, отделни бригади и работни места. При изработването на насрещните планове освен министерствата, ведомствата и стопанските организации основна роля имаха партийните органи и организации, под чието ръководство се водеше борбата за разкриване на допълнителните резерви и мобилизиране силите на колективите за съставяне и изпълнение на тези планове.

Насрещният план, така както той се установи и приложи в нашата страна, обхваща цялостната производствено-стопанска дейност на съответното звено и гарантира изпълнението на държавните задачи и нормативи, предвидени с единния план. Върху основата на вътрешнопроизводствените резерви насрещният план насочва към достигане и надминаване на световните показатели в съответната област. При съставянето му не се разчита на допълнителни ресурси от капитални вложения, суровини, материали и персонал. Основна задача е чрез него планово-организирано да се разкриват и използват вътрешните резерви и се разгръща борба за постигането на максимално благоприятни стопански резултати при минимални разходи. Насрещните планове са могъщо средство за изпълнението на държавния план.

Както се посочи, неразделна част от насрещния план е и планът за социално развитие на трудовите колективи. Единната система на планиране обхваща наред с производствените и социалните процеси, които допринасят за усъвършенстване отношенията между членовете на колективите, между отделната личност и колектива, между отделните колективи, между колективите и обществото и др. В плана за социалното развитие трябва да се включват мероприятия по усъвършенстване на обществените отношения, създаване на благоприятни жизнени условия за високопроизводителна дейност, повишаване квалификацията и умението на членовете на трудовия колектив, а

също и по задоволяване духовните потребности на трудещите се. Социалното планиране подпомага и осигурява хармоничното и всестранно развитие на личността и от тази гледна точка е неотменим инструмент в борбата на партията и народа за изграждане на социализма и комунизма.

За съставянето на напрегнати и обосновани насрещни планове е необходимо всеки по-горестоящ орган да осигурява всички необходими условия за пълноценно изпълнение на насрещните планове на трудовите колективи в неговата система. Важно звено тук е съставянето на разгънати организационно-технически мероприятия. Разработването, допълването и обогатяването на насрещните планове е непрекъснат процес.

При разработването и изпълнението на насрещните планове активно се използват моралните и материалните стимули. Важно съображение за направените напоследък изменения в икономическия механизъм е той да засилва интереса от съставянето и изпълнението на по-напрегнат насрещен план. Съществен белег на системата за материалното стимулиране е, че размерът на премията се определя от напрежението по насрещния план, с което се постига преизпълнение на държавния план. Размерът на премиите зависи не само от изпълнението на годишния план, но и в по-голяма степен и от достигането и преизпълнението на показателите за петгодишния план. Практиката показва, че колкото по-цялостно се разкриват резервите и подобряват показателите на насрещните планове и се създават условия за тяхното изпълнение, толкова по-пълноценно се провежда главната насока в политиката на партията — пълно да се използват факторите за интензивен растеж и преди всичко най-новите постижения на научно-техническата революция.

Във встъпителното си слово пред Националната партийна конференция другарят Тодор Живков определи мястото, ролята и значението на насрещните планове по следния начин: «Насрещните планове не са нито временно, нито кампанийно явление. Те са и трябва да бъдат *мощен лост* за разгръщане силите и дръзновението на трудещите се, за организиране на социалистическото съревнование, за разгаряне на всенародната борба за по-висока обществена производителност на труда. С тяхна помощ следва още по-умело да съчетаваме материалните и духовните стимули, личните и обществените интереси».[12]

Важно направление в усъвършенствуването на планирането в нашата страна бе решителното повишаване на неговата научност. То възниква във връзка с претворяването в дела истори-

[12] *Живков, Т.* За висока обществена производителност на труда, с. 18.

ческите решения на Десетия партиен конгрес. Разработена бе система от мероприятия за нов подход в планирането върху основата на решително издигане равнището на неговата научност.

Централният комитет на партията посочи, че за да се повишава научността при планирането на всички равнища на социалното управление, за да се създадат условия за пълна материална, финансова и валутна обвръзка в народностопанския план, а оттам и в плановете на основните икономически единици, следва постоянно да се усъвършенствуват средствата, които се използват за тази цел. В общата съвкупност от средства влизат преди всичко разработките, които предшествуват и подготвят съставянето на планове. Според действуващата практика в нашата страна такива разработки са прогнозите, концепциите и комплексните програми.

Съгласно партийните и държавните решения, приети през последните години, прогнозирането трябва да съдействува за повишаване ефективността на управлението, за научната обоснованост на единните социално-икономически планове и правилното ръководство на научната и развойната дейност. Прогнозите служат като предпоставка за изграждане на икономическата, научно-техническата и социалната политика на партията и държавата, те са инструмент за установяване стратегията и тактиката при управлението на народното стопанство.

Прогнозите са научнообосновани предвиждания за развитието на науката, на икономическите, техническите, производствените, социалните, демографските, интеграционните и други процеси. Те осигуряват формирането на нормативи, които да се използват в по-нататъшната работа по съставянето на плана. Характерно е, че прогнозите и особено тези, които се съставят в национален мащаб, се разработват в определена система, която има за обект най-важните процеси, области, комплекси и отрасли на обществения живот и основните функции на социалното управление. В системата се обхващат прогнози за: структуроопределящите фактори на възпроизводствения процес; природните ресурси и социалната среда; научно-техническото развитие в съответните области и по-специално в създаването на нови видове продукция, нови технологии, нова организация на труда, производството и управлението; демографските процеси (численост, състав на населението по възраст и пол и др.); структурата на личното потребление на гражданите; структурата на нормативите на потреблението във връзка с обществените потребности; възможностите, които разкрива интеграцията в социалистическата световна система; развитието на външните

пазари и редица други. Както се вижда, прогнозите обхващат основните предпоставки и процеси в развитието. Разделите и показателите на отделните прогнози, отнасящи се до основни процеси в макросферата, могат и следва да бъдат вътрешно обвързани. С тези свои характерни черти прогнозите придобиват все повече качествата на надеждна информативна основа за съставянето на обосновани перспективни планове за обществено-икономическото развитие на страната.

Установено бе, че за научното обосноваване на плановете важно средство са и концепциите. Опитът потвърди необходимостта от тяхното съставяне за изработването на бъдещия план. Концепцията дава възможност да се определят контурите, общите насоки на развитието в дадена система и върху тази основа да се разкрият взаимовръзките и взаимозависимостите, които следва да се детайлизират в плана или комплексната програма. Поради това изходен момент за съставянето на комплексната програма трябва да бъде разработването на съвременна концепция за развитието на определена дейност или комплекс.

При съставянето на плана за шестата петилетка (1971—1975 г.) бе използвана широка система от отраслови и териториални концепции, както и различни варианти на националните концепции. Всички те послужиха за предварителна ориентировка в насоките на развитието на страната, както и за обвързването на единния народностопански план в отраслов и териториален разрез. Системата на концепциите бе много по-пълно и цялостно разработена и използвана при подготовката на плана за развитието на страната през седмата петилетка и до 1990 година. Тези разработки се характеризират с няколко съществени нови моменти.

Първо, разкриха се най-важните страни от съдържанието на националната концепция. Преди всичко в нея трябва да се определи главната цел на обществено-икономическото развитие и последователността на постигането на тази цел по периоди. Освен това в националната концепция следва да се направи предварителна оценка на ресурсите, с които обществото може да разполага през даден перспективен период, както и да се посочат направленията и характерът на тяхното използване. Важно изискване към съдържанието на националната концепция са основните насоки на политиката в социалната област, в използването на трудовите ресурси, в използването и по-нататъшното развитие на натрупания производствен, научно-технически, научно-образователен и природен потенциал, както и във външноикономическите връзки и интернационализацията на стопанството на социалистическите страни.

Второ, заедно с разработването на националната концепция, като неразделна част от нея следва да се определя и системата от най-общи показатели и критерии, на които да отговаря единният народностопански план. Тази система дава най-обща характеристика на възпроизводствения процес като цяло. В нея са включени по-обобщаващите показатели, които очертават процесите на повишаването на интензификацията и ефективността на общественото производство. Особено характерни са показателите: темп на нарастване на националния доход; съотношение между фонд «Натрупване» и фонд «Потребление»; темп на нарастване на обществената производителност на труда; прираст на националния доход на 100 лв. прираст на производствените фондове; потребление на основни стоки на човек от населението; формиране на народностопанските комплекси и отрасловата структура на народното стопанство; размер и структура на капиталните вложения и на външнотърговския стокообмен; основни направления в развитието на обществените потребности и др.

Трето, въз основа на генералната схема за териториалното разположение на производителните сили следва да се определя ориентировъчното местоположение на някои основни обекти и комплексно да се решават проблемите на общественото обслужване в отделните райони и селища.

Четвърто, за съставянето на концепциите трябва да се използват съответни комплексни програми. Чрез тях по-пълно се характеризира развитието на страната като цяло, на отделните икономически комплекси, отрасли, дейности или териториални единици.

Пето, в съответствие с приетата концепция следва да се утвърждават изходни данни, на базата на които да се разгръща работата по изграждането и балансовото обвързване на единния план. Въз основа на тези изходни данни стопанските организации съставят програми за своето комплексно развитие, а министерствата, ведомствата и окръжните народни съвети — предложенията по проекта за единния народностопански план.

Шесто, заедно с изходните данни трябва да се утвърждават и съответни икономически условия и стимули за по-пълно разкриване и използване на резервите на стопанските организации още в процеса на разработването на плана и за включването им в комплексните програми.

Централният комитет на партията посочи, че за научното обосноваване на плановете съществено значение има работата по моделирането на икономическите процеси и дейности. През 1970 г. бе поставено началото на системно, организирано и це-

ленасочено разработване на икономически модели. Страната обаче още не разполагаше с достатъчно подготвени кадри и с необходимата електронноизчислителна техника, за да се премине към масово съставяне на икономико-математически модели. Бяха разработени и първите модели за развитието на дейностите на стопанските организации за периода 1971—1975 година. В началото на 1971 г. тези модели, доразработени и доуточнени, послужиха за окончателното съставяне на обоснован и обвързан проект на плана за шестата петилетка. На тази основа икономическото моделиране обхвана всички равнища на планирането — както народното стопанство като цяло, така и основните икономически единици. Предстои обаче да се решават много сериозни задачи в областта на моделирането, използвано за съставяне на плановете. Едно от главните направления в тази област е постепенното, но настойчиво и решително преминаване към разработването на икономико-математически модели, които са надеждно средство за очертаване възможностите за оптимизация в съответната дейност или област.

В процеса на усъвършенстването на плановата дейност, при разработването на всички основни документи за планирането решаващо значение имат консултациите по икономическата политика и координацията на плановете със СССР и другите социалистически страни. Като предпланова дейност консултациите оказват голямо въздействие при цялостното уточняване на националните концепции на дългосрочните и петгодишните планове. Координацията на петгодишните планове постепенно стана един от основните методи за планомерно развитие на сътрудничеството и едно от главните средства за формиране на устойчиви и взаимоизгодни икономически и научно-технически връзки между страните членки на СИВ.[13]

В процеса на по-нататъшното задълбочаване на социалистическата икономическа интеграция ролята и значението на координацията както на петгодишните, така и на дългосрочните планове ще нарастват, като нейните форми и съдържание ще се усъвършенстват и обогатяват. На XXVII сесия на Съвета за икономическа взаимопомощ, състояла се през юни 1973 г. в Прага, бяха приети редица конкретни решения за пътищата за задълбочаване планомерния характер на външноикономическите връзки на страните членки на СИВ и за усъвършенстване методите на съвместното планиране. Това бе нова крачка в

[13] Комплексна програма за по-нататъшно задълбочаване и усъвършенстване на сътрудничеството и за развитие на социалистическата икономическа интеграция на страните членки на СИВ. Партиздат, 1971, с 33.

утвърждаването на принципно нови взаимоотношения, които са подчинени на общи исторически цели и са съпроводени от по-пълноценното използване на обективните икономически закони.

Съгласно действуващите у нас нормативни документи за планирането, между показателите и лимитите, по които се утвърждава единният план на страната като цяло, особено важни са показателите за участието на НРБ в интеграцията със СССР и другите социалистически страни. В тях се включват показатели за стокообмена, за международна специализация и коопериране на продукцията, за обмена на научно-техническа документация и кадри, за съвместно изграждане на мощности и др.

Съгласно Комплексната програма за развитието на социалистическата икономическа интеграция в бъдеще ще се разширяват все повече съвместното прогнозиране и съвместното планиране между нашата страна и другите страни членки на СИВ. Прогнозирането като важна форма на съвместната планова дейност в рамките на СИВ е по същество първоначалният етап от общия процес на социалистическото планиране и една от предпоставките за съставянето на по-обосновани дългосрочни и петгодишни планове. Съвместното прогнозиране може да окаже благоприятно въздействие в отделни области, преди още да са съставени перспективните планове и да е проведена координацията по тях. Това особено се отнася за топливно-енергетичната база, суровинната база на черната и цветната металургия, нефтохимията, машиностроителните подотрасли, произвеждащи комплексни системи машини и др.

Съвместното планиране и координацията на плановете са най-важните форми на съвместната планова дейност. Тези два процеса обхващат както подготовката на производството (включително научноизследователската и проектно-конструкторската работа), така и самото производство и реализацията на продукцията. В резултат на това между страните се създават много по-устойчиви производствени, търговски, научни и други връзки. Нашата страна разглежда съвместното планиране като надеждна и перспективна форма за задълбочаване на интеграцията и полага усилия заедно с другите страни за намиране на най-ефективни форми за неговото успешно осъществяване.

Едно от най-важните средства за повишаване научното равнище на планирането, за осъществяване новия подход при плановата дейност и за решаване на основните конкретни въпроси на методологията и организацията на съставянето на плановете е прилагането на единна система от разчетни и задължителни планови нормативи, показатели и лимити. Нормативната система при планирането има изключително значение, тъй като

придава по-голяма гъвкавост на плановете и съдейства успешно за тяхното изпълнение. На Юлския (1968 г.) пленум на ЦК на БКП др. Тодор Живков изтъкна, че «нормативите са мощно средство на държавата за икономическо регулиране на стопанската дейност. Те изпълняват функциите на икономически лостове и са важен инструмент на планирането»[14]. При съставянето на плана за седмата петилетка и на дългосрочния перспективен план за периода до 1990 г. бе отделено изключително голямо внимание на единната система от динамични нормативи.

Едно от основните изисквания към единната система от нормативи е тя да бъде насочена към бързо повишаване на обществената производителност на труда и достигане световното равнище на отделните качествени показатели. Чрез нормативната система се използват по-цялостно основните икономически лостове, създава се възможност правилно да се насочват усилията на стопанските единици и да се дава по-обективна оценка на тяхната дейност. Нормативите имат изключително голямо значение и като база за създаване на заинтересованост в стопанските звена да разкриват резервите още в процеса на разработването на плана. В своята политика в тази област партията винаги е подчертавала, че нормативите трябва да създават сигурност в стопанските звена, да съдействуват за разгръщането на техните сили и пълното разкриване на резервите.

При изграждането на нормативната система в страната има стремеж последователно да се спазват основните изисквания, които по начало се поставят към отделните нормативи: да отразяват съществени процеси в макро- и микросферата, да бъдат непосредствено свързани с партийните и държавните постановки за повишаване интензификацията и ефективността на стопанската дейност и за материалното стимулиране на производствените колективи, да бъдат динамични и същевременно във възможната степен дълготрайни, да са достъпни за изчисляване на всички равнища на планирането.

Системата от нормативи е тясно свързана с определянето на потребностите както от суровини, материали, машини, работна сила, финансови средства и други в производствената и непроизводствената сфера, така и от стоки и услуги за трудещите се. Прилагането на задължителните нормативи и показатели повишава действието на колективното и индивидуалното материално стимулиране за постигане на по-добри резултати.

В цялата съвкупност от нормативи, показатели и лимити, използвани в стопанството на страната,. има няколко характерни

[14] *Живков, Т.* Избрани съчинения в осем тома. Т. IV, с. 33.

нови момента, свързани с процесите за повишаване интензификацията и ефективността на общественото производство. Преди всичко пряко на министерствата, а те от своя страна на стопанските организации се утвърждават определени натурални показатели по ограничена номенклатура и по обема на кооперираните доставки. Обемът на продукцията в стойностно изражение вече не се утвърждава централно. Стопанските организации от своя страна обаче регламентират строго обема и структурата на продукцията на своите предприятия и клонове. Това е направено с оглед при изменението на структурата на продукцията да отговарят крупните стопански единици — обединенията, и да подхождат при това както от общонародните интереси, така и от възможностите и заинтересоваността на отделните предприятия.

Определен бе освен това нов ред и начин за регулиране на фонд «Работна заплата» и утвърждаване на показателите, свързани с него. Фондът на работната заплата общо за системата на министерството и стопанската организация (обединението) се регулира чрез норматив. В отделните предприятия и клонове обаче той се регулира чрез утвърждаване на нормативна себестойност и съответно на разходи за работна заплата на единица изделие или група изделия. На държавните стопански организации, с оглед на премирането на персонала от централното им управление, се утвърждава и показателят «Общ доход на едно лице от средносписъчния брой на персонала». Този показател характеризира в обобщен вид и в голяма степен равнището на обществената производителност на труда, тъй като върху неговата величина се отразяват икономиите на жив и овеществен труд.

Нов момент е и разширяването на правата на крупните стопански единици по утвърждаването на лимитите и показателите, свързани с капиталните вложения. Министерствата и обединенията вече отговарят за инвестиционната политика в съответния подотрасъл или дейност.

Характерни нови моменти има и по отношение на показателите, свързани с външнотърговската дейност. Особено внимание се отделя на показателите за ефективността на стокообмена — възвръщаемостта на износа и дотациите за износа. Тези показатели се утвърждават от министерствата и обединенията. По начало те заедно с министерствата отговарят пряко за външнотърговската дейност и резултатите от нея се отразяват върху общата им печалба или загуба.

Друг момент е усъвършенствуването на планирането на науката и техническия прогрес. Главната задача на научно-техни-

ческия прогрес в народното стопанство е ускореното внедряване на съвременни технологии и нови изделия, с които решително да се повишават техническото равнище на производството и качеството на продукцията. Техническият прогрес върви главно по линията на по-нататъшната интеграция на науката с производството и се осъществява върху основата на единния план за обществено-икономическото развитие на страната. Планът за наука и технически прогрес се съставя на различни равнища — от цялото народно стопанство, министерствата и ведомствата до стопанските организации, самостоятелните научни организации и висшите учебни заведения. Главният критерий за включване на задачите по техническия прогрес в единния план е ефективността от внедряването на съответните разработки. Измерването на тази ефективност става чрез прираста на националния доход и на производителността на труда от техническия прогрес или с показателите за намаляване на материалоемкостта на продукцията, за повишаване технико-икономическото равнище и качеството на продукцията, за нарастване на възвръщаемостта при износа, за опазване на природната среда и други съществени белези на процеса на повишаване обществената производителност на труда.

Със системата на задължителните, централно утвърждавани показатели се осигурява централното регламентиране на всички основни страни и елементи на възпроизводствения процес, без да се упражнява прекалена намеса върху дейността на Министерствата и стопанските организации. Усъвършенствуването на тази система е постоянен процес. С решенията на Десетия конгрес на БКП се поставиха редица задачи в тази област, за което бе разработена Комплексна програма за изграждане на единна система от динамични нормативи. В тази програма бе уточнен обхватът на системата и се предвижда да се конкретизират нормите и нормативите за шестата петилетка, да се разработят научнообосновани нормативи за седмата петилетка (1976—1980 г.), да се осигури информационната база за определяне на отделните норми и нормативи и др.

КОМПЛЕКСЕН И ПРОГРАМНО-ЦЕЛЕВИ ПОДХОД ПРИ ПЛАНИРАНЕТО

Голямо постижение на Централния комитет на партията в борбата за усъвършенствуването на планирането и неговото приспособяване към съвременните условия и изискванията, които поставиха научно-техническата революция, разширените

мащаби на стопанството и високите темпове на икономически растеж, бе разработката на комплексния и програмно-целеви подход. Необходимостта от него възникна в процеса на практическото изпълнение на решението за разработване на плана за седмата петилетка и на дългосрочния план за обществено-икономическото развитие на страната за периода до 1990 г. заедно с генерална схема за териториално разположение на производителните сили. Тези задачи изискваха да продължи още по-дейно и по-настойчиво усъвършенствуването на планирането, като се повишава всестранно и постоянно неговото научно равнище.

При разработването на плана за седмата петилетка и на дългосрочния план до 1990 г. се има предвид постановката, че главната цел на партийната политика е бързото издигане жизненото равнище на народа. Темповете и структурата на развитието се поставят в зависимост от степента на осъществяване на тази цел, като осигуряват оптимално съчетаване на производствено-техническите и социално-икономическите аспекти в плановото развитие на обществото.

Въпросите за усъвършенствуването на планирането бяха разгледани в доклада на др. Тодор Живков пред Декемврийския (1972 г.) пленум на ЦК на БКП и на Националната партийна конференция (20—22 март 1974 г.). В документите на пленума и на Националната партийна конференция се определят основните насоки за по-нататъшното усъвършенствуване системата на планиране и плановото ръководство. В тях се подчертава, че при съставянето на плана трябва да се подхожда комплексно, без да се подценява отрасловият му разрез.

Необходимостта от приложението на комплексен подход в планирането на народното стопанство е обективно обусловена от неговите най-важни особености. Развитието на икономиката по пътя на повсеместната интензификация, бързата интеграция на науката с производството, силното повишаване степента на неговата концентрация, специализацията и кооперирането водят до непрекъснато задълбочаване и усложняване на междуотрасловите връзки. В народното стопанство ускорено се формират комплекси от отрасли, подотрасли и дейности, които участвуват в решаването на крупни проблеми на производството и услугите. Елементите на тези междуотраслови народностопански комплекси, както подчерта др. Тодор Живков пред Декемврийския пленум на ЦК на БКП, са обединени от една цел, от еднородността на произвежданата или потребявана продукция или от тясното коопериране на производствените процеси. Всеки комплекс образува относително завършена система и осигурява затварянето на възпроизводствения цикъл.

Процесът на обособяване на комплексите протича по линията на въвличане във взаимообвързан и непрекъснато усложняващ се икономически оборот не само ресурсите, необходими на отрасъла — пряк производител на крайния продукт, но и на ресурсите, свързани с развитието на всички останали отрасли, подотрасли и дейности, които участвуват в производството на този продукт. В тази връзка темповете на растежа и равнището на ефективността на производството на даден отрасъл в голяма степен се обуславят от рационалните взаимовръзки и взаимозависимости с другите отрасли и дейности, с които той участвува в определен комплекс.

Сложната зависимост и обвързаност между продукцията, произвеждана от обособените комплекси, както и обстоятелството, че е възможно един и същ отрасъл, една и съща дейност едновременно да участвува в различни комплекси, твърде интензивно задълбочават връзките между отделните комплекси. Голямата сложност и многостранното протичане на икономическите връзки в народното стопанство са изява на органическото единство на социалистическа икономика. То обективно изисква комплексен подход при управлението и плановото ръководство на процесите, насочени към осъществяване главната цел на обществото. Необходимостта от комплексен подход се обуславя и от непрекъснатото задълбочаване на участието на страната в международното разделение на труда и социалистическата икономическа интеграция.

В основата на комплексния подход при планирането стоят целевият метод и свързаната с него необходимост от разработването на програми за развитието на всеки отделен комплекс, отрасъл или дейност. Декемврийският пленум на ЦК на БКП определи и Националната партийна конференция категорично потвърди, че основният подход в планирането следва да бъде програмно-целевият[15] и че цялата планова система трябва да се постави върху принципа на комплексното разглеждане и решаване на проблемите за повишаване жизненото равнище на народа. В доклада пред пленума др. Тодор Живков подчерта, че при сегашните условия вече е не само възможно, но и необходимо да се утвърди като главна и непосредствена задача на развитието на общественото производство, а също и на цялостното развитие на страната постигането на определена степен

[15] За последователно изпълнение решенията на Десетия конгрес на БКП за повишаване жизненото равнище на народа — решения на Декемврийския пленум на ЦК на БКП, Партиздат, 1972, с. 25, *Т. Живков*, за висока обществена производителност на труда, Партиздат, с. 51.

на задоволяване материалните и културните потребности на народа.

В условията на социализма целите на отделните подсистеми на обществото се интегрират и прерастват в хармонично и органическо цяло, затова програмно-целевият и комплексен подход в планирането изисква ясно и стройно да се формулират целите на обществено-икономическото развитие на всички равнища. «Най-важният момент при разработването на плана трябва да бъде научното обосноваване и определяне на основните цели на икономическото и социалното развитие в предстоящия планов период»[16] — подчерта др. Тодор Живков на Декемврийския пленум на ЦК на БКП. За всеки отделен планов период пред всеки комплекс, отрасъл или дейност трябва да се постави система от обективно обусловени цели, осъществяването на които съдействува за постигането на главната (върховната) цел.

Установено бе, че важна предпоставка за научнообоснованото формулиране на целите е извършването на комплексен анализ на достигнатото равнище и на тенденциите, които съпътствуват развитието на отделните икономически и социални области и дейности. Посредством този анализ се разкрива и онова многообразие от сложни връзки и взаимозависимости, което изисква да не се допуска «застъпване» при тяхното пректическо изпълнение.

Подходящо средство за формулиране на целите и тяхното декомпозиране за отделните равнища на управление и планиране е разработването на системата на целите или метода на тъй нареченото «дърво на целите». По същество този метод се състои в представяне на целите в техния йерархически ред и разкриване и излагане на вътрешната им съподчиненост и взаимна обвързаност. В зависимост от тяхната важност целите се подреждат по съответни равнища. Отправен пункт е крайната цел на БКП — построяването на комунистическото общество в България като неразделна част от световната комунистическа система.[17] За отделните етапи на неговото строителство обаче следва да се формулират и обосноват национални цели, отразяващи особеностите на развитието. След това се определят целите на отделните комплекси, както и конкретните подцели в развитието на отделните отрасли, производства и дейности вътре в комплексите.

[16] *Живков, Т.* За последователно изпълнение решенията на Десетия конгрес на БКП за повишаване жизненото равнище на народа. Партиздат, 1972, с. 147.

[17] Програма на БКП, с. 120.

В тезисите на Политбюро на ЦК на БКП за последователното прилагане на програмно-целевия и комплексен подход в социалното управление се определя, че висшата цел на нашето развитие трябва да бъде, както посочваше В. И. Ленин, «осигуряване пълното благосъстояние и свободното всестранно развитие на всички членове на обществото»[18]. За условията на етапа на изграждане на развито социалистическо общество в България висшата цел се конкретизира в национални цели, установени в съответствие с постановките на Декемврийския пленум на ЦК на БКП. Тези цели трябва да обхванат процесите на задоволяване материалните потребности на населението в съответствие с научните норми на хранене на съвременния човек и с рационалните норми за задоволяване неговите потребности от други стоки и услуги; задоволяване духовните потребности на обществото с оглед да се създадат условия за многостранното развитие на човека; запазване на нормални условия в окръжаващата жизнена среда; пропорционално и хармонично развитие на производителните сили на страната и активно участие в социалистическата икономическа интеграция и международното разделение на труда, като се повишават обществената производителност на труда и техническото равнище на производството до световните постижения; усъвършенствуване на обществените отношения, за да отговарят на етапа на изграждане на развито социалистическо общество и осигуряване мирното развитие на социалистическия обществен и държавен строй и безопасността на страната.

Националните цели трябва да послужат за формулирането и обосноваването на конкретните цели на отделните комплекси. Разчленяването на целите ще продължи дотогава, докато се достигне до конкретните цели на отделните комплекси и подцели на техните вътрешни звена, които са достъпни за изпълнение и се изразяват в целеви нормативи.

Целевите нормативи трябва да бъдат количествени показатели, които характеризират обществено-икономическото развитие в края на даден планов период. Когато точното количествено изразяване е невъзможно, целевите нормативи могат да се формулират като гранични величини или диапазони (не по-малко от; не повече от) или с качествени определения, които, разбира се, трябва да дават възможност за тяхното подреждане по важност, в зависимост от приноса им за постигане на главната цел.

Определянето на целите става съобразно с разполагаемите ресурси и всички реално съществуващи ограничения от иконо-

[18] *Ленин, В. И.* Съч. Т. VI, с. 42.

мически, социален и друг характер. Конкретно за страната това изисква да се съобразяваме с ограничените запаси от суровини и материали, неголямата територия и по-малките трудови ресурси.

Положително въздействие за правилното определяне на целите оказва и разработването на прогнози за развитието на народното стопанство, на отделните комплекси, отрасли, дейности, процеси и явления. Практиката показва, че разработването на прогнозите за по-далечна перспектива, отколкото е перспективата на дългосрочния план, повишава научната обоснованост на плановете.

Практическото приложение на програмно-целевия и комплексен подход, както разкри опитът, изисква научнообосновано да се определя обхватът на комплексите и съответно да се разработват комплексни програми. При установяване обхвата на комплексите следва да се има предвид не само съществуващата, но и очертаващата се в перспектива обвързаност и значимост на отраслите и дейностите, чието развитие е насочено към постигане на една национална цел. На всяка от националните цели трябва да съответствуват един или няколко комплекса.

В съответствие с всичко това и с оглед провеждането на единна държавна политика в областта на транспорта и доизграждането и усъвършенствуването на единната транспортна система, както и за експериментирането на нови форми на управление, в края на 1973 г. Секретариатът на ЦК на БКП и Министерският съвет утвърдиха Националния транспортен комплекс.[19]. Практиката показа, че това мероприятие бързо започна да дава положителни резултати.

Ноемврийският (1973 г.) пленум на ЦК на БКП прие решение ръководството на селското стопанство и хранителната промишленост и връзките на тези отрасли с други сфери на стопанската и социалната дейност в страната да се осъществяват чрез Националния аграрно-промишлен комплекс[20]. Той се изгражда върху принципа «Земя—краен продукт». В началото на 1974 г. се изградиха Националният комплекс «Строителство »и Националният комплекс «Художествено творчество, културна дейност и средства за масова информация».

Като се имат предвид националните цели на нашето обществено-икономическо развитие, обективно създалите се вече ком-

[19] Държавен вестник, бр. 100/1973.
[20] Решение на пленума на ЦК на БКП за издигане културата на селското стопанство на равнището на съвременните изисквания. Партиздат, 1973, с. 38.

плекси на народното стопанство, както и тенденциите и изискванията на научно-техническата революция, се очертава целесъобразността в бъдеще постепенно да се формират и други основни национални комплекси.

Комплексните програми са качествено нов планов документ, който встъпва в ролята на важен инструмент на централизираното планиране, отличаващ се не само с богатство на съдържанието, но и с голяма детайлност и директивност. Те се разработват с оглед на крайната продукция, с която даден комплекс участвува в реализирането или допринася за осъществяването на националната цел, а не на развитието на неговите отделни отрасли и други звена, от които да се определят общата продукция или междинните продукти.

Крайната продукция на комплекса — това са изделията, продуктите, работите и услугите, които отиват за потребление извън неговата система. Тази продукция е резултат на хармонично и съгласувано развитие на отделните отрасли, производства и дейности, което осигурява максимална ефективност на комплекса, постигната с минимални разходи на общественонеобходим труд.

Наред със системата от цели и подцели, в комплексната програма следва да се предвиждат материални, трудови, финансови и валутни ресурси, необходими за осъществяване на определените цели. Освен това в нея се уточняват и нормативите, които регламентират използването на ресурсите и регулират задоволяването на потребностите.

Според постановките, дадени в партийните документи за програмно-целевия и комплексен подход и в икономическата литература, съставни части на комплексната програма са:

— формулировката на целите и подцелите;

— анализ на световните прогресивни тенденции и показатели при изпълнение на аналогични цели и сравнителна оценка на състоянието и тенденциите в страната;

— определение на научнообосновани нормативи за задоволяване на специфични потребности съобразно с поставената национална цел и подцелите на комплекса;

— определение на потребностите от ресурси и на необходимите условия (организационни, социални, политически, правни и други) за постигане на целите;

— вариантни разработки на мероприятия, осигуряващи ресурсите и условията, необходими за постигането на дадена цел (както за дейностите, които се извършват пряко под ръководството на комплекса, така и за дейностите, които се ръководят от други комплекси);

— определение на ефективността на отделните варианти на комплексната програма и избор на оптималния;

— програма за изпълнение на мероприятията по срокове и отговорни звена;

— органи за ръководство при осъществяването на програмите.

Последователното прилагане на програмно-целевия и комплексен подход в планирането и управлението на обществото ще наложи съществени изменения и в организационните форми на управление. Практическото му приложение следва правилно, диалектически да се съчетава с положителните страни на отрасловия подход. Отрасловият подход е свързан с обективно съществуващите особености на производствено-техническите процеси и не е изчерпал още своите възможности да оказва благоприятно въздействие върху развитието. В условията на прилагане на програмно-целевия и комплексен подход отрасловият разрез на плана придобива по-голямо значение. Задачите на отделните отрасли могат да се очертаят много по-ясно в рамките на отделните комплекси и техният потенциал може много по-определено да се насочи към постигането на целите на обществото в съответствие и на базата на повишаване ефективността на производството и на цялата икономика.

Новият подход в планирането на общественото развитие изисква по-нататъшно усъвършенствуване на балансовото обвързване на всички фактори на обществено-икономическото развитие. Обстоятелството например, че в комплексните програми се балансира развитието и на отделните отрасли, включени в комплекса, повишава приложното равнище на балансовия метод в планирането. Освен това практиката показва, че съчетаното приложение на балансовия метод и комплексния подход създава условия все по-широко да се използват балансите на междуотрасловите и междукомплексните връзки, както и по-цялостно да се изявяват възможностите на такъв мощен инструмент на планирането, какъвто е балансът на народното стопанство.

На основата на реалната и осъществена на базата на научнообосновани норми и нормативи обвързаност на цялостния план за обществено-икономическото развитие, на плановете на комплексите, на стопанските организации и производствените звена може да се осигурят ритмичност в производството, разгръщане на всенародно социалистическо съревнование, пълноценно приложение на икономическия механизъм, укрепване на дисциплината и повишаване отговорността на трудещите се и в крайна сметка — бързо нарастване на обществената производителност на труда. Всичко това съдействува за създаването на благо-

приятно политическо настроение и грижовно отношение на производствените колективи към поставените задачи с всички произтичащи от това благоприятни резултати.

Животът показва, че изключително голямо значение за усъвършенствуване на планирането има и изграждането на система от резерви от материали, валута, финансови средства и производствени мощности, с които да се задоволяват новопоявилите се потребности в процеса на изпълнението на плана. Необходимостта от оперативни резерви е свързана с бурното развитие на съвременния научно-технически прогрес и невъзможността предварително и детайлно да се предвидят всички последствия от него, с възможностите за разширено участие на трудещите се в различните области на социалното управление. Тези възможности, макар да се пораждат и формират върху основата на благоприятните условия, създадени от плана, не могат да се предвидят и изискват съществуването на оперативни резерви.

Много важно условие при създаването на системата от резерви е оптимизирането на техния размер от гледна точка на нормалния ритъм на производството и недопускането на каквито и да било смущения или диспропорции. Оперативните резерви са важен икономически инструмент за по-голяма стабилност на държавните планови показатели и нормативи. Те създават благоприятни условия за по-широко разгръщане на всенародно социалистическо съревнование за бързо повишаване на обществената производителност на труда. В широк план научнообоснованата система от резерви се превръща във важна предпоставка за разширяване участието на трудещите се в управлението.

Възприетият и последователно осъществяван от БКП курс на непрекъснато усъвършенствуване системата на планиране на обществено-икономическото развитие на страната дава своите плодоносни резултати. Планирането успешно определя и поддържа необходимите пропорции в развитието на народното стопанство и останалите сфери на обществения живот в съответствие с изискванията на обективните закони на социализма и съобразно със специфичните условия на страната. Принципът на демократическия централизъм в планирането е основата, върху която се осъществява единството на плановете на всички равнища и практическото провеждане на партийната политика. Планирането на дело се превърна в основен елемент на системата за социално управление и главно средство за реализирането на генералната линия на партията.

През годините на плановото ръководство НР България за кратък исторически период постигна огромни успехи в разви-

тието на всички области на обществено-икономическия живот. Доказателство за това са високите и устойчиви темпове на нарастване на обществения продукт и на националния доход. В сравнение с 1948 г. през 1972 г. у нас бе произведен (по съпоставими цени) 6,7 пъти по-висок национален доход. През 1948 г. бе произведен 229 лв., а през 1972 г. — 1296 лв. национален доход на човек от населението. Високите темпове на икономически растеж дадоха възможност значително да се издигне материалното и културното равнище на народа, да се повиши благосъстоянието му, коренно да се изменят неговият бит и култура.

Забележителните успехи на нашата родина при изграждането на социализма доказват решаващите предимства на плановото ръководство на обществено-икономическото развитие. Непрекъснатите грижи на Българската комунистическа партия за по-нататъшно усъвършенствуване и осъществяване на новия подход в планирането са гаранция за най-пълно използване на интензивните фактори, за значително повишаване ефективността на общественото производство и осигуряване високи и устойчиви темпове на икономически растеж, които са неотменими предпоставки за постигане на главната цел на нашето обществено-икономическо развитие — осигуряване на по-пълно и комплексно задоволяване на материалните и духовните потребности на народа съобразно с изискванията на етапа на изграждане на развито социалистическо общество.

3. ПОВИШАВАНЕ РОЛЯТА НА ФИНАНСОВО-КРЕДИТНАТА СИСТЕМА

През изминалите три десетилетия от Девети септември 1944 г., когато България се устреми по пътя на социализма, финансите играха важна роля в дейността на социалистическата държава. Те непрекъснато се развиваха и в нарастваща степен ставаха израз на социалистическите парични отношения при кръгооборота на производствените фондове в народното стопанство, при разпределението и преразпределението на националния доход и при формирането и използването на паричните фондове за натрупване и потребление. Финансите и финансово-кредитната система се развиваха под ръководството на партията и съобразно с провежданата от нея икономическа и социална политика.

ПОДЧИНЯВАНЕ ФИНАНСОВО-КРЕДИТНАТА СИСТЕМА НА СТРОИТЕЛСТВОТО НА СОЦИАЛИЗМА

Една от най-неотложните задачи на народната власт непосредствено след победата на социалистическата революция у нас беше качественото изменение на финансово-кредитната система, за да може тя да се използва за ускоряване социалистическото строителство. Основно направление бе да се ликвидира старата финансово-кредитна система и успоредно с това на нейно място да се изгради нова система, която да съответствува на новите задачи на финансите при строителството на социализма.

В резултат на продажната и антинародна политика на бившите фашистки режими финансовото стопанство на страната в навечерието на социалистическата революция бе доведено до окаяно положение. Отечественофронтовската власт под ръководството на Българската комунистическа партия осъществи редица важни мероприятия за неговото заздравяване, както и за намаляване и ликвидиране икономическата сила на капиталистите. В своята финансова политика партията се ръководеше от принципите на марксизма-ленинизма и от съветския опит, разглеждаше я като неразделна част от своята обща икономическа политика. «За плодотворността на нашата работа по съзнателното преобразуване на страната — пише В. И. Ленин — е необходима единна, строго определена финансова политика и изпълнение на предписанията от горе до долу»[21]. Както за КПСС, така и за БКП финансовата политика бе мощен лост за последователно решаване задачите на диктатурата на пролетариата.

През целия период от отнемането на политическата власт от буржоазията на Девети септември 1944 г. до национализацията на капиталистическата собственост през декември 1947 г. финансите бяха единственото средство, чрез което народната власт измемваше част от паричните натрупвания на капиталистите за нуждите на социалистическото строителство. С изземването на парични средства от капиталистите държавата постигаше двоен ефект: от една страна, укрепваше своето финансово състояние и, от друга, намаляваше икономическата мощ на буржоазията. Едни от най-ефикасните мерки в това отношение бяха действените решения за по-цялостно събиране на неплатените данъци и други държавни приходи от капиталистическата класа и едрите селски стопани. Особено важно бе изземването на имуществата, придобити чрез спекула и по незаконен начин,

[21] *Ленин, В. И.* Съч. Т. 27, с. 379.

и въвеждането от 1. I. 1947 г. на данък върху общия доход, насочен срещу доходите на капиталистическата класа.

Благоприятно въздействие за заздравянане на финансовото стопанство на страната оказа Заемът на свободата (1946 г.), а също и провежданата линия за намаляване непроизводителните разходи и установяване строг режим на икономии в държавното управление. Така народнодемократичната власт сложи началото на борбата за ликвидиране бюджетните дефицити на държавата и за стабилизиране на паричното обръщение.

Сред комплекса от мероприятия до национализацията особено се откроява обмяната на паричните знаци от 6. III. 1947 г. Чрез нея се намали значително паричното обръщение в страната и се направи решителна крачка за преодоляване на неблагоприятните инфлационни тенденции, формирали се през годините на Втората световна война. Облагането на обменяните парични суми сериозно подкопа финансовото могъщество на буржоазията, създадено от експлоатацията на трудещите се и върху основата на благоприятната военна конюнктура.

Национализацията на промишлеността, мините, застрахователното дело и банките през декември 1947 г. бе крупно революционно мероприятие, което премахна капиталистическата експлоатация и създаде нови по своя характер производствени отношения. В резултат на социалистическото обобществяване на средствата за производство започна процес на динамични прогресивни изменения във финансовото стопанство и преустройството на банковата система съобразно с плановите потребности на народното стопанство.

С утвърждаването на двегодишния план за възстановяване на народното стопанство (1947—1948 г.) се постави началото на планово ръководство на държавните финанси. Тяхното развитие бе насочено към подпомагане практическото реализиране на основната цел на плана.

Когато Петият конгрес на БКП постави задачата за изграждане основите на социализма в НР България, пред финансите на страната възникнаха качествено нови и отговорни проблеми. В съответствие с тази задача бе извършена активна работа за осигуряване нормалното финансиране на стопанството според предначертанията на първия петгодишен план на страната, укрепено бе паричното обръщение, стабилизирани бяха бюджетите на местните органи на властта и бе осъществено единство на държавния бюджет върху основата на социалистическите бюджетни принципи.

С утвърждаването на закона за държавните предприятия (1948 г.) и превръщането на стопанската сметка в основен метод

за тяхното ръководство чувствително се повиши значението на отчисленията от печалбата и на данъка върху оборота. Те се превърнаха в основни източници на приходите на държавния бюджет. Особено нарасна ролята на данъка върху оборота. Неговата пряка връзка с плана за производството още на този сравнително ранен етап от развитието на социализма го превърна в мощен инструмент за внасяне на плановост в бюджета и в неговото изпълнение. Преустройството на данъка върху оборота постави началото на усъвършенствуване данъчната система на страната. В процеса на широкото коопериране на селското стопанство възникна потребността от преустройство и на данъка върху общия доход. С преустройството му (1950 г.) той също се превърна в основен приходоизточник на държавния бюджет, а данъчната система в НРБ придоби изцяло социалистически характер.

Благоприятните резултати от изпълнението на първия петгодишен народностопански план и паричната реформа от 12. V. 1952 г. съществено допринесоха за трайното стабилизиране на паричното обръщение и се превърнаха в солидна база за създадената златна основа на курса на лева (0,130 687 грама злато). Успоредно с паричната реформа бяха осъществени и редица други мероприятия, които създадоха добри условия за по-нататъшно усъвършенствуване на финансовото стопанство и неговото развитие по планов ред. Премехната бе купонната система на разпределение на продуктите за лично потребление, проведена бе конверсия на сключените два вътрешни държавни заема — Заема за свободата и Заема за развитие на народното стопанство и др.

Въпреки че през годините на втората петилетка (чието изпълнение поради предсрочното реализиране на задачите на първата петилетка фактически започна през 1953 г.) бяха допуснати някои слабости във финансовата политика, финансовото стопанство помогна за решаването на големите и твърде важни задачи за развитието на страната по социалистически път. Мероприятията за подобряване организацията на приходите от стопанската дейност, за премахване на несъответствията при ценообразуването в селското стопанство и промишлеността (1955 г.), за изменение на фабрично-заводските цени и намаляване на дотациите от бюджета (1956 г.) повлияха благоприятно за по-обосноваността отчитане на обективните различия при производството и реализацията на продукцията и особено за приблизително изравняване рентабилността от стопанската дейност на предприятията.

Изключително благотворно въздействие за успешното и бързо повишаване ролята на финансово-кредитната система в социа-

листическото строителство на страната оказаха решенията на Априлския (1956 г.) пленум на ЦК на БКП. След пленума се възприе курс към по-пълноценно използване на ресурсите на страната, за да се ускори нейният стопански възход и бързото повишаване жизненото равнище на трудещите се от града и селото. Значително бе облекчено данъчното облагане на ТКЗС. Финансовата политика на партията в селското стопанство действено отговаря на обективната потребност от подобряване финансовото състояние на стопанствата и осигуряване на повече средства за увеличаване трудовото възнаграждание на кооператорите. Финансовите облекчения за ТКЗС, както и облекченията при облагането на приходите от личните стопанства на кооператорите, създаването на фонда за пенсиониране на селските стопани (1957 г.) и други бяха по същество важно средство за по-нататъшното укрепване и развитие на селското стопанство и за още по-голямо заздравяване на съюза между работниците и селяните.

През годините на третата петилетка, изпълнена в основни линии за три години, правилната финансова политика на партията и държавата осигури необходимите средства за финансиране на мероприятията по плана. Механизмът на финансово-кредитната система съдействуваше за увеличаване на натрупванията в държавните предприятия, за намаляване и ликвидиране на плановите загуби, ускоряване обръщаемостта на оборотните средства, стабилизиране финансите на местните органи на властта, недопускане прояви на безстопанственост и др. Започна процес на активно използване на кредита за въздействие върху стопанската дейност, като се разшири обсегът на дългосрочното кредитиране и се засили банковият контрол върху дейността на предприятията.

Високите и устойчиви темпове на икономически растеж на страната породиха необходимост и създадоха възможност за нова реформа в областта на паричното обръщение (1. I. 1962 г.), при която бе увеличено златното съдържание на българския лев (на 0,759 548 грама чисто злато). В съответствие с новия мащаб на цените бяха изменени курсовете на валутите, заплатите, надниците, влоговете, вземанията и др. Те не промениха доходите на трудещите се, но допринесоха за по-нататъшното стабилизиране на националната икономика и на българския лев. Новият валутен курс създаде по-благоприятни условия за увеличаване на външнотърговския стокообмен и за разширяване на международния туризъм.

В резултат на многото финансово-кредитни стабилизационни мерки държавният бюджет се превърна във важен инструмент

на социалистическата държава, посредством който тя съсредоточаваше и централизирано разпределяше преобладаващата част от финансовите ресурси на страната. За периода на развитие, победа и укрепване завоеванията на социалистическата революция това беше особено необходимо.

Ролята на финансово-кредитната система върху целия икономически живот се засили при експериментирането и особено след пълното внедряване на новата система на ръководство на народното стопанство. В съответствие с нейните изисквания съществено бе изменена организацията на финансите. Промениха се редът на финансовото планиране в предприятията, разпределението и използването на печалбата и се усъвършенствуваха взаимоотношенията с бюджета на държавата и с банките.

Практиката показа, че за да се създадат действени стимули за ефективно използване на предоставените на предприятията производствени фондове, е необходимо да се изостави прекомерното съсредоточаване на чистия доход в държавата и неговото централизирано разпределение под формата на бюджетно финансиране. Възникна потребността пълно да се разгърнат принципите на стопанската сметка, като финансите на основните стопански единици се изградят съобразно с изискванията за материално стимулиране. Разшириха се мероприятията, от една страна, за укрепване на собствената финансова база на предприятията и, от друга, за използване на кредитирането като икономически лост на държавата за въздействие върху обособените производствени единици. Формирането и разпределението на бюджетните средства започнаха да се обвързват по-непосредствено с повишаването на ефективността на общественото производство.

На Юлския (1968 г.) и Септемврийския (1969 г.) пленум на ЦК на БКП бе подчертана необходимостта най-пълно да се използва финансово-кредитната система за поощряване интензивното развитие на икономиката и непрекъснато повишаване на нейната рентабилност. Десетият конгрес на партията определи изключително голямото значение на финансите и кредита като икономически инструмент за централизирано въздействие върху стопанските организации и за стимулиране на тяхната дейност. «Новият икономически механизъм — отбелязва др. Тодор Живков в Отчетния доклад на ЦК на БКП пред конгреса — е тясно свързан с усъвършенствуването и укрепването на финансово-кредитната система. В бъдеще социалистическите финанси трябва още по-активно да въздействуват за регулиране и оптимизиране на народностопанските пропорции, да спомагат за прилагане на постиженията на науката и техниката, за снижа-

ване на себестойността, за повишаване на качеството на продукцията и рентабилността на производството, за увеличаване на печалбата и другите източници на натрупванията.»[22]

Другарят Тодор Живков посочи още, че «при новите условия се засилва ролята на *банковата система* за поддържане на нормално парично обръщение и за стабилност на лева, за концентриране на кредитните и валутните ресурси и тяхното правилно насочване. Банките следва да понасят и съответния дял от неблагоприятните резултати, получени вследствие на неефективни решения в тяхната дейност. Нужно е да се повиши ролята на лихвата като икономически лост. Да се провежда линия за понататъшно оптимално съчетаване на бюджетното финансиране и банковото кредитиране на капиталните вложения».[23]

През целия тридесетгодишен период след победата на социалистическата революция у нас финансите и финансово-кредитната система бяха тясно свързани с практическото осъществяване на поставените от партията и социалистическата държава задачи за социално-икономическото развитие на страната. Особено голяма бе тяхната роля при планирането и създаването на обществения продукт и на националния доход, при неговото разпределение и преразпределение, при образуването на централизираните и децентрализираните фондове, формирането на паричните фондове на отделните звена от производствената и непроизводствената сфера, както и при разпределението и преразпределението на доходите. Чрез общодържавните финанси, свързани с движението на фондовете от парични средства с общодържавно значение, съобразно с материалните и трудовите ресурси държавата планомерно поддържаше необходимите пропорции в народното стопанство, рационално разместваше производителните сили и осигуряваше издръжката на непроизводствената сфера.

Финансите на стопанските организации и на другите звена от материалното производство се превърнаха във фундамент на цялата финансово-кредитна система. В тази сфера се създаваха общественият продукт и националният доход, извършваше се първично разпределение на доходите и се образуваха социалистическите натрупвания. В мащаба на отделното държавно стопанско обединение и предприятие финансовият механизъм съдействуваше за осигуряване на необходимите парични средства за производствената дейност и за образуването на централизирани и децентрализирани фондове с производствено и непроизводстве-

[22] *Живков, Т.* Избрани произведения в осем тома. Т. VIII, с. 78.
[2] Пак там, с. 78.

но предназначение. В съответствие с изискванията на самоиздръжката в обединенията и предприятията се формираха собствени източници за финансиране на основните фондове и оборотните средства. Създаваше се по такъв начин заинтересованост от увеличаване на производството, разкриване и мобилизиране на резервите, до достигане на световното равнище по качеството и техническото равнище на продукцията и в крайна сметка се постигаше по-висока рентабилност и ефективност.

Особено много нарасна ролята на финансовото планиране. То съдействуваше за търсенето на финансови ресурси и определянето на техния обем, за увеличаване постъпленията, както и за насочването им по отделните направления. Особено голямо бе значението му за установяване на най-изгодната насока в стопанската дейност, за реализиране на максимално натрупване на фондовете и за обосновано и най-ефективно направление на собствените и кредитните ресурси на стопанските организации. В условията на новия икономически механизъм тези ресурси придобиха важна роля в общодържавните финанси, във финансите на стопанските организации и в техните производствени звена.

В етапа на изграждане на развито социалистическо общество в нашата страна нарасна необходимостта финансовото планиране да обхване всички социално-икономически процеси и реално да обвърже народностопанските пропорции и планове за развитие на икономиката. Обоснованото планиране на финансите осигурява достатъчно и без прекъсване стабилни източници на средства за развитието на материалното производство, а също и за осъществяване на предвидените от Декемврийския (1972 г.) пленум на ЦК на БКП мерки за повишаване жизненото равнище на народа. Важна роля ще играят в бъдеще обобщените финансови планове и баланси на държавата: единният финансов план, държавният бюджет, кредитният и касовият план на БНБ, платежният баланс и др. Тяхното правилно формиране ще въздействува активно за планомерното определяне и реализиране на народностопанските пропорции и за икономическата обоснованост на целия план. Средствата за финансиране и кредитиране на капиталните вложения ще се насочват по народностопански комплекси, по отрасли и сфери на дейности и активно ще подпомогнат формирането на обоснована междукомплексна, междуотраслова и вътрешноотраслова структура на производството и потреблението.

В Програмата на БКП е посочено, че в бъдещото комунистическо общество стоково-паричните отношения ще изчерпят своите възможности и ще отмрат. Дотогава обаче партията «смя-

та за необходимо да използва напълно стоково-паричните отношения съобразно с присъщото им ново съдържание при социализма, усъвършенствувайки свързаните с тях инструменти, като стопанска сметка, пари, цена, себестойност, печалба, търговия, кредит, финанси, данъци, валута, премии»[24]. Тази постановка разкрива необходимостта да се повишава ролята на финансово-кредитната система при решаването на главната непосредствена историческа задача на БКП — построяване на развито социалистическо общество в нашата страна.

ЗАДАЧИТЕ НА ЕДИННАТА ФИНАНСОВО-КРЕДИТНА СИСТЕМА

В съответствие с партийната Програма и другите документи, приети от Десетия конгрес на Българската комунистическа партия и на последвалите го пленуми на нейния Централен комитет, бе разработена и приета от Секретариата на ЦК на БКП и Министерския съвет (1972 г.) концепция за финансовата система, нейните връзки с банковата система и влиянието ѝ върху възпроизводствения процес. Концепцията бе разработена въз основа на задълбочен анализ на опита на социалистическите страни и преди всичко на Съветския съюз и на българския опит в изграждането на социалистическите финанси и кредит. В нея са обхванати всички подсистеми на единната финансово-кредитна система и са очертани главните насоки за тяхното развитие и усъвършенствуване през следващите 15—20 години. Основната задача на концепцията е да се подобрят методите и средствата за въздействие на финансите и кредита върху възпроизводствения процес.

Още Юлският (1968 г.) пленум на ЦК на БКП посочи, че занапред главен финансов документ трябва да бъде единният финансов план[25]. Потребността от такова основополагащо място на единния финансов план бе обективно обусловена от изискванията на новия етап в обществено-икономическото развитие на страната. Започналото изграждане на зряло социалистическо общество наложи по-широко да се използват финансите и кредитът и свързаните с тях категории като бюджет, данъци, лихви и др. Увеличи се например обемът и се усъвършенствуваха пропорциите на бюджета, на кредита и на финансите на стопанските организации. Финансовите ресурси престанаха да се съсредото-

[24] Програма на БКП, с. 61.
[25] *Живков, Т.* Избрани съчинения в осем тома. Т. IV, с. 197.

чават предимно в държавния бюджет, с което значително се разшири собствената финансова база на стопанските организации. Нарасна участието на кредита в осигуряването на средства за разширено възпроизводство. Всичко това означаваше, че голяма част от натрупванията оставаха извън обсега на държавния бюджет. Централизираното планово ръководство обаче изискваше финансовите ресурси от всички сфери — както на тяхното създаване, така и на ползването им, да бъдат цялостно обхванати и мобилизирани. Това можеше да се постигне с единния финансов план, който да отрази и обхване цялата съвкупност от финансови и кредитни ресурси и вложѐния в тяхното единство и взаимообусловеност.

Според утвърдената концепция за финансовата система съдържанието на единния финансов план представлява интегриран и същевременно агрегиран план за финансовите източници и финансовите потребности на страната за определен период, разкрити на базата на количествените и качествените показатели, както и на нормативите и лимитите в единния план за обществено-икономическо развитие на страната. Единният финансов план по такъв начин обхваща изцяло социалистическите финанси и кредит и следователно може да се превърне във важен инструмент за държавно ръководство на съвкупните финанси, за ефективно управление на единната финансово-кредитна система и за активно въздействие върху възпроизводството.

Единният финансов план не само отразява изискванията на плана за развитието на народното стопанство, но и съдейства за неговото по-правилно изграждане и изпълнение. В процеса на търсенето на най-благоприятните условия за балансирането на единния финансов план централните планиращи органи уточняват доколко при даден вариант на плана или етап от неговото разработване предвидената структура на производството създава оптималност и ефективност. По такъв начин при разработването на единния финансов план се съгласуват производството и разпределението на материалните ресурси със създаването и разпределението на паричните натрупвания, в резултат на което се формират по-обосновани народностопански пропорции. Използването на единния финансов план разкрива допълнителни възможности за повишаване ефективността на производството, по-обосновано насочване на капиталните вложения, развитие на отделните народностопански комплекси и отрасли, увеличаване на външнотърговския стокообмен и за набиране на необходимите средства за повишаване жизненото равнище на народа.

Като неразделна част от единния план за обществено-икономическото развитие на страната единният финансов план отра-

зява и формира финансовите пропорции в народното стопанство. Действителното реализиране на тези пропорции се опосредствува от държавния бюджет, кредитния план, финансовите планове на стопанските организации и от другите самостоятелно обособени финансови баланси. Задачата на единния финансов план е да свърже органически всички финансови планове и стойностни баланси в единна система, да определи тяхната вътрешна връзка и зависимост и по такъв начин да създаде връзка и единство на цялата финансовокредитна система.

В съвкупността от задачи при разработването на единния финансов план се откроява необходимостта успоредно с неговото съставяне за петилетката да се разработват и окрупнени разчети за държавния бюджет и кредитния план по години. По този начин предварително може да се регулира разпределението на ресурсите съобразно с потребностите във всяко звено на финансово-кредитната система и да се създадат предпоставки за тяхното самостоятелно балансиране и безпрепятствено функциониране. Необходимо е също да се осигуряват достатъчно финансови резерви, които да се използват за финансиране на допълнителни мероприятия или за компенсиране на евентуални намалени постъпления от стопанските организации.

При разработването на единния финансов план последователно трябва да се внедряват икономико-математически и други съвременни методи на планиране и електронноизчислителна техника.

Широкият обхват на единния финансов план дава възможност държавата да има поглед върху всички финансови отношения и да регулира разпределителните процеси в народното стопанство. Единният финансов план може да се превърне в действено средство за централизирано планово ръководство, тъй като пълното обхващане на финансовите ресурси е важно условие за провеждане на единна и научнообоснована политика на внедряване постиженията на научно-техническия прогрес, усъвършенствуване на производството и на тази основа повишаване рентабилността и ефективността на икономиката.

Единният финансов план играе важна роля за ускоряване на научно-техническия прогрес. Чрез него се осигуряват необходимите финансови и валутни ресурси за осъществяване и внедряване на научно-техническите разработки, както и на постиженията на световния опит в производството. За да се засили въздействието на финансовата система върху техническия прогрес, съществено бе изменена системата на финансиране на научноизследователската, развойната и приложната дейност, както и на използването на световния опит. Главен критерий за финан-

сирането стана ползата за народното стопанство. Финансирането вече се извършва целево за всяка отделна комплексна или друга научно-техническа програма, за всеки отделен проект. Основни източници за финансиране станаха фондовете на министерствата, ведомствата и стопанските организации, в които частта за научно-техническия прогрес се увеличава[26]. Съществена роля за финансирането на общонационалните и междуотрасловите научно-технически програми, за подготовката и усвояването на особено важни изследвания, които носят икономически риск, започва да играе държавният фонд «Развитие на науката и техниката» при Комитета за наука, технически прогрес и висше образование. Съобразно с потребностите този фонд се подсилва с бюджетни средства.

Повишената роля на единния финансов план на страната не омаловажава значението на самостоятелно обособените финансови планове, в това число преди всичко на държавния бюджет. В Програмата на партията е подчертано, че и занапред държавният бюджет ще изпълнява съществена роля в правилното разпределение и преразпределение на обществения продукт и на националния доход. Българската комунистическа партия последователно провежда линия на все по-пълноценно използване на държавния бюджет като главен инструмент за разпределение и преразпределение на националния доход в съответствие със задачите на всеки етап от развитието на социалистическото общество.

Бюджетът е важно средство в ръцете на държавата за създаване на условия за практическото реализиране на пропорциите, предвидени в плана. Чрез него тя определя равнището и формите на облагане на стопанските организации и техните клонове и по такъв начин формира необходимите пропорции на първичното разпределение на националния доход, а след това и за преразпределението на централизираните фондове. Практиката показва, че за периода 1952—1972 г. значителна част (около 50—60%) от акумулираните средства в държавния бюджет се насочва за финансиране на обществените потребности в сферата на материалното производство. От друга страна, чрез бюджетните разходи за социално-културни мероприятия социалистическата държава активно въздейства върху възпроизводството на работната сила, подготовката на кадри и др.

Ролята на бюджета в стопанството непрекъснато нарастваше и продължава да расте. Относителният дял на приходите в бюджета спрямо величината на националния доход например през

[26] Вж. Постановление на ЦК на БКП и МС № 39 от 1. VIII. 1973, Държавен вестник, бр. 73/1973.

1948 г. бе 36%, а през 1972 г. надхвърли 57%. Доказателство, че все по-голямата част от националния доход намира отражение в бюджета, е значителното различие в темпа на техния растеж. В сравнение с 1948 г. през 1972 г. националният доход нарасна 6,7 пъти, а приходите на единния държавен бюджет — над 11 пъти[27]. Бюджетното финансиране като канал за разпределение и преразпределение на националния доход при задоволяването на важни обществени потребности, както се вижда, бе голямо.

Централният комитет на партията посочи, че в условията на новия икономически механизъм бюджетното финансиране на разширеното възпроизводство трябва да се съчетава с кредитирането и използването на съответната финансова база на стопанските организации. Финансирането на капиталните вложения за производствената сфера трябва да се извършва главно със собствени средства на стопанските организации и с банкови заеми. Изграждането и модернизацията на материалната база на непроизводствената сфера следва да се осъществява като правило със средства от бюджета, но в някои случаи да се използват и възможностите на стопанските организации. От бюджета да се финансира и строителството на пътища, пристанища и други обекти, които не подлежат на кредитиране. Изпълнението на тези задачи изисква приходите в бюджета да постъпват редовно и без прекъсване и устойчиво да нарастват. Данните показват, че за периода 1952—1972 г. преобладаващият дял (от 71 до 76%) от приходите на единния държавен бюджет бяха от народното стопанство. От тях най-голямо значение имаха постъпленията, идващи под формата на данък върху оборота и вноските от печалбата на стопанските предприятия и организации. При това характерно е, че въпреки тенденцията на намаление на относителния дял на данъка върху оборота в общите бюджетни приходи, той остава основен приходоизточник на държавния бюджет. За 1972 г. постъпленията от данъка върху оборота бяха 32% от общите приходи на бюджета срещу 40% през 1965 г. и 49% през 1952 година. В същото време относителният дял на вноските от печалбата в бюджетните приходи нарасна от 16% през 1952 г. на 20% през 1965 г. и през последните години, включително и 1972 г., гравитира около 28%.[28]

[27] По данни от Министерството на финансите, Статистически годишник на НРБ за 1973 г., с. 92, и сборника «Финанси и кредит», изд. ЦСУ, 1973, с. 94.

[29] По данни от Министерството на финансите, Статистически годишник на НРБ за 1960 г. с. 294, и сборника «Финанси и кредит», изд. ЦСУ, 1973, с. 94.

В периода на изграждане на развито социалистическо общество бюджетът осигурява финансовите средства за основната част от мероприятията на партията за повишаване жизненото равнище на народа главно чрез увеличаване на обществените фондове за потребление и особено на фондовете за социално-културни мероприятия. Относителният дял на разходите за социално-културни мероприятия от общите разходи на държавния бюджет нарасна от 19% през 1952 г. на 28% през 1965 г. и 33% през 1972 година[29].

При съвременните условия важна роля играят и местните бюджети, които осигуряват финансовата база на народните съвети. Като формира основните принципни положения за ролята, мястото и функциите на народните съвети, партията както на Ноемврийския (1968 г.) пленум на Централния комитет, така и в утвърдената концепция за финансовата система посочи и нужните изменения в тяхната финансова организация. Необходимо бе да се провежда линия на непрекъснато укрепване на приходните източници в местните бюджети, като те се поставят в зависимост от дейността на всички предприятия на съответната територия. Обективно изискване бе да се повишава финансовата самостоятелност на народните съвети при решаване на местните проблеми за комплексно обслужване на населението и се засилва тяхната заинтересованост и отговорност като органи на държавната власт за изпълнение на плановете на всички предприятия на територията.

Важна страна от финансовата политика на партията са проблемите на данъчното облагане на населението. В тази област партията следваше и продължава да следва линия на намаляване на данъците, диференциране на данъкоплатците, за да се регулират техните доходи, и усъвършенствуване системата на облагането. В изпълнение на решенията на Декемврийския (1972 г.) пленум на ЦК на БКП се въведе единно данъчно облагане на всички работници, служители и кооператори. Повиши се и необлагаемият с данък върху общия доход минимум на месечния доход (от 55 на 80 лева).

Съществено място в икономическата политика на партията заема нейната кредитна политика, използването на кредитната система за въздействие върху стопанските организации и техните клонове.

В съответствие с партийните постановки за оптимално съче-

[29] По данни от Министерството на финансите, Статистически годишник на НРБ, 1960 г., с. 276, и Закон за бюджета на НРБ за 1974 г., раздел II, Държавен вестник, бр. 94/1973.

таване на бюджетното финансиране с банковото кредитиране в областта на инвестициите се възприе, а и в бъдеще ще се провежда линия капиталните вложения на стопанските организации да се осигуряват главно от собствени средства и банкови кредити. Данните показват, че докато през 1952 г. от собствени източници бяха финансирани 18% от капиталните вложения в народното стопанство, то през 1965 г. този дял достигна 23%, а през 1971 г. надхвърли 63%. Твърде интензивно нарастваше значението и на банковия кредит. През 1971 г. 20% от средствата за капитални вложения бяха от банков кредит срещу 7% през 1965 г. и около 3% през 1962 година[30]. Това означава, че позициите на банковото кредитиране при осигуряването на финансови средства за капитални вложения в производствената сфера сериозно се засилиха, а за в бъдеще в много случаи те още повече ще се разширяват и утвърждават.

За да се укрепи ролята на инвестиционните кредити като важен икономически лост в народното стопанство, държавата превърна в главен критерий за отпущането на заеми икономическия ефект от съответните обекти и свързаните с него нормативни срокове за откупуване и за връщане на ползваните заеми. Голямо значение в това отношение имаше и ще има погасяването на заемите не само от собствения икономически ефект на даден обект, но и от общата печалба и инвестиционните фондове на стопанската организация.

От съществено значение бе и остава въздействието на кредитния механизъм и контрола на банката върху ефективното използване на оборотните средства. Това въздействие се постига чрез участие на кредита във формирането на оборотните средства на стопанските организации. Усъвършенствуването на кредитния механизъм изисква нормативът на оборотните средства да отговаря на минималната потребност за изпълнение на плановите задачи. Следва да се провежда линия собствените оборотни средства да покриват относително устойчивата част от запасите на суровини, материали и гориво, от незавършено производство и готова продукция, а кредитът да покрива само променливата им част. За стимулиране ефективността и ускоряване обръщаемостта на оборотните средства важна роля могат да изиграят разработването и прилагането на подходящи динамични нормативи за тяхното кредитиране.

Съществено място в икономическата политика на партията имат устройството и използването на банковата система като част от единната финансово-кредитна система. В етапа на из-

[50] По данни от Статистически годишник на НРБ за 1972 г., с. 348.

граждане на развито социалистическо общество основният институт на банковата система — Народната банка, ще продължава да бъде емисионно-касов и кредитно-разплащателен център на народното стопанство. В процеса на развитието и усъвършенствуването на планирането на социално-икономическото развитие банката ще изпълнява редица важни задачи, произтичащи от държавния план и необходими за неговото изпълнение.

На първо място, по банкова линия ще се осъществяват мероприятията за поддържане на стабилно парично обръщение и укрепване покупателната способност на лева. Банката е и ще бъде един от най-отговорните органи за разработване на баланса за паричните доходи и разходи на населението, за пълноценен анализ на неговото изпълнение и непрекъснато подобряване на работата по използването му като важен икономически инструмент за осигуряване стабилността на икономиката. Балансът за приходите и разходите на населението дава възможност планово да се регулират приходите на населението и на отделните социални групи. Той има голямо значение за изучаване използването на стоковите фондове и за анализ и планиране на стокооборота, на данъците и другите плащания от населението, за привличане на свободните спестявания на трудещите се, за планиране на паричното обръщение и др.

Отговорна задача пред банката е контролът при формирането и изразходването на фонда на работната заплата. Съгласно изискванията на икономическия механизъм банката играе изключително важна роля при разплащанията между стопанските организации, а също и във връзка с обслужването на финансовата система при изпълнението на бюджета и другите финансови баланси. Тя ще оказва активно въздействие за повсеместната интензификация на икономиката и пълното приложение на стопанската сметка чрез разработването на по-съвършена лихвена тарифа.

Приетите от Държавния съвет през 1972 г. «Основни положения за развитие и усъвършенствуване на системата на обществено обслужване в НРБ» поставят редица задачи по спестяванията, застрахователното дело и другите дейности от финансово-кредитната система, които имат отношение към обслужването на населението.

Първоначалните обективни предпоставки за успешно развитие на спестовното дело у нас се създадоха с премахването на експлоатацията на трудещите се и ликвидирането на тяхната икономическа зависимост от градската и селската буржоазия. Високият темп на увеличение на спестяванията се осъществява

върху основата на все по-пълно задоволяване потребностите на трудещите се.

На Държавната спестовна каса партията определя широка и разностранна дейност, свързана с преразпределението на свободните парични средства на населението и насочването им в народното стопанство, регулирането на паричното обръщение и повишаването на устойчивостта на националната валута, поддържането на равновесие на пазара и смекчаване на евентуално възникнали несъответствия между търсенето и предлагането.

Дейността на Държавната спестовна каса е тясно свързана с масовото обслужване на населението по влогонабирането, с кредитирането на жилищното строителство и някои потребителски нужди, с вътрешните държавни заеми и др. В последно време Държавната спестовна каса извършва допълнителна дейност по обслужване на населението — въвеждане на текущи сметки за чекови и други безкасови и налични плащания и др.

В изпълнение на решенията на Декемврийския (1972 г.) пленум на ЦК на БКП се провежда линия на усъвършенствуване потребителското кредитиране главно чрез увеличаване размерите на заемите, които се предоставят в брой и особено на младите семейства. Само през 1972 г. на трудещите се бе отпуснат потребителски кредит в размер на 185 млн. лева.

Кредитирането се прилага успешно и във връзка с мерките за широко и пълноценно използване възможностите на личното стопанство за увеличаване на продуктивните животни, плодовете и зеленчуците. Отпусканите кредити за покупка на животни и инвентар, за дребни ремонти, свързани с подобряване на условията за отглеждане на животните, се превърнаха във важно средство за стимулиране на селскостопанското производство.

В съответствие с утвърдената концепция за развитие на банковата система Държавната спестовна каса трябва непрекъснато да разработва и внедрява цялостна система за обслужване на населението, която да осигури организирането и въвеждането на текущите сметки, на чековите и другите безкасови плащания за вода, осветление, отопление, наеми, телефонни услуги, такси и т. н. За подобряване обслужването на населението се предвижда да се внедрява съвременна изчислителна техника за извършване на операциите.

Съществен елемент от финансово-кредитната система на народното стопанство е застрахователното дело. Българската комунистическа партия винаги е следяла и ръководила неговото развитие, насочвала го е към изпълнението на неговите функции в съответствие с новото му социалистическо съдържание.

През периода на социалистическото строителство застрахователното дело у нас изигра важна роля. Тя особено нарасна в условията на новия икономически механизъм. Само за периода 1968—1971 г. размерът на общата застрахователна сума в страната се увеличи 4,5 пъти, а събраните застрахователни вноски — 4,2 пъти. В бъдеще застраховането ще обхваща все повече обекти от имущественото застраховане и ще разширява пълнотата на застрахователната защита. Личното застраховане ще нараства на основата на повишаването на материалното и културното благосъстояние на трудещите се. Държавният застрахователен институт ще се превръща във все по-мощна организация на финансово-кредитната система, която да осигурява със застрахователна закрила преобладаващия дял от националното богатство.

В съответствие с утвърдената концепция за финансовата система застраховането ще се развива многостранно. Важна задача пред него е уеднаквяването на застрахователната закрила на всички държавни и кооперативни обекти, както и нейното качествено подобряване чрез включване на нови рискове в застрахователното покритие, разширяване на границите на някои рискове, увеличаване размерите на застрахователните суми по задължителното и доброволното застраховане и др. Предстои усъвършенстването и на личното застраховане, като се засили и подобри системата от превантивни мероприятия, а също и управлението на застраховането. В по-нататъшната работа следва да се разширява обмяната на опит и сътрудничеството по различните видове застраховки със застрахователните организации в другите страни членки на СИВ и преди всичко с Госстрах в СССР, развитието на презастрахователната дейност и участието на ДЗИ в международния застрахователен пазар.

Наред с общодържавните финанси и кредита, важна подсистема на единната финансово-кредитна система са финансите на социалистическите стопански организации. Съвременния си вид те формираха главно в условията на новия икономически механизъм и имат за свой основен резултат създаването на солидна собствена финансова база, опираща се на паричните фондове със специално предназначение.

Като се отчитат досегашните положителни явления в развитието на икономическата организация на фондовете със специално предназначение (изразяващи се главно в тяхното окрупняване и в намаляване броя на специфичните фондове), в бъдеще е необходимо да се осъществяват мероприятия за още по-действеното ѝ проявление. Трябва да се създадат условия за повишаване ролята и значението на специалните фондове във въз-

производството, за укрепване на стопанската сметка като основа на материалното стимулиране, повишаване обществената производителност на труда, нарастване ефективността на производството и изпълнение и преизпълнение на насрещните планове. Някои от фондовете могат да окажат положително въздействие за разгръщане на социалистическото съревнование и на рационализаторската и изобретателската дейност.

Последователно утвърждаващият се процес на разширяване на собствената финансова база на стопанските организации изисква още по-интензивно подобряване на финансовото планиране в тяхната система. Все по-пълно финансовите планове на стопанските организации трябва да отразяват и обхващат размера на паричните средства по фондовете и тяхното икономически обосновано изразходване. Финансовите показатели във все по-нарастваща степен могат да се използват за критерий при оценка на ефективността и оптималността на насрещните планове.

Важен проблем в областта на финансите на социалистическите стопански организации е създаването на още по-добри финансови условия за решаване на задачата за концентрация и специализация на селскостопанското производство и за неговото преустройство и развитие на промишлена основа.

Във връзка с това е необходимо да се усъвършенствуват процесите и схемата за образуване и разпределение на доходите на АПК, ТКЗС и ДЗС върху основата на пълната стопанска сметка. Важно мероприятие в това направление е постепенното уеднаквяване на заплащането според труда в ТКЗС и ДЗС върху основата на единните трудови норми, диференцирани съобразно с условията на производството, повишаването на производителността на труда, намаляването на себестойността на продукцията и увеличаване средствата във фондовете, предназначени за икономическо въздействие и подпомагане.

Благоприятното влияние на икономическия механизъм може осезателно да нарасне чрез използване единното прогресивно данъчно облагане на реализирания чист доход в АПК, ТКЗС и ДЗС в зависимост от равнището на рентабилността. Не по-малко важно е ефикасно да се регулира размерът на индивидуалното трудово възнаграждение на кооператорите с помощта на прогресивно-подоходния данък по установения ред за останалите работници и служители.

Съществени са и мероприятията в друга сродна област — усъвършенствуването на нормативите за премии и ценови разлики при изкупуването чрез правилно използване на цените и премиите. Финансовата система би трябвало да съдействува за внедряването на нови промишлени технологии в селскостопан-

ското производство и повишаване качеството на продукцията. За тази цел е необходимо премиите все по-плътно да се обвързват с държавните планови задачи по изкупуването. Чрез повишаването на ефективността на производството следва да се намаляват и постепенно ликвидират дотациите. Целесъобразно е върху основата на намаляването на себестойността на продукцията да се провежда линия на относително намаляване на ценовите разлики, без да се повишават цените на дребно.

Съществено значение за усъвършенствуване финансите на стопанските организации има установяването на обосновани амортизационни норми, съобразени най-пълно с физическото и моралното изхабяване на основните фондове. Това е твърде важно за осигуряването на парични средства за своевременно подменяне на износените и морално остарели основни фондове, както и за тяхната модернизация и бързо внедряване постиженията на научно-техническия прогрес.

Важна област във финансовата политика на партията и държавата са икономическите отношения с другите държави, които концентрирано се отразяват върху платежния баланс на страната. Крайните финансови резултати на страната в определена степен зависят от състоянието на платежния баланс. Той отразява валутните плащания от и към чужбина при стокообмена и другите външноикономически връзки, изменението на които пряко се отразява върху приходите и разходите на държавния бюджет. От особена важност за подобряване на платежния баланс е увеличението на приходите от вноса, изменението на дотациите по износа, резултатите от международния туризъм, международния транспорт, застраховането и презастраховането, финансирането на научно-техническата помощ, погасяването и отпускането на заеми от и за чужбина и др.

Партията и държавата и в бъдеще ще продължат досегашната си плодотворна дейност за подобряване на платежния баланс на страната и неговото пълно и трайно уравновесяване. Те ще се стремят да осигуряват стопанството с все повече валутни резерви чрез увеличаване на стоковите ресурси за износа и непрекъснато подобряване на неговата структура, както и чрез повишаване конкурентноспособността на националното производство на международните пазари, спазване на валутно-финансовата дисциплина и засилване на валутния контрол. Тази политика създава благоприятни последици за външноикономическите отношения и стабилност на лева.

В областта на валутно-финансовите отношения със страните членки на СИВ партията и в бъдеще ще провежда последователен курс на икономическа интеграция, предвиден в Комплекс-

ната програма[31]. Особено е важно да се съдействува за укрепване и засилване ролята на колективната валута (преводната рубла) чрез разширяване стокообмена, осигуряване необходимите стокови запаси за износ, подобряване качеството на изнасяната продукция, усъвършенствуване външнотърговските цени и формите на външната търговия, както и чрез очертаните по линията на СИВ специализация и коопериране на производството. Преводната рубла постепенно следва да поеме изцяло основните функции на международна социалистическа валута като мярка на стойността, платежно средство и средство за натрупване. Предстои решаването и на редица задачи по взаимното съгласуване на курсове или коефициенти на националните валути на страните членки на СИВ, във връзка с нетърговските плащания, с развитието на международния туризъм и др.

Досегашните резултати от развитието на валутно-финансовите отношения на нашата страна с другите страни членки на СИВ и преди всичко със СССР са забележителни. Благодарение на получените от Съветския съюз кредити в размер на около 2 млрд. рубли и на предоставената от него научно-техническа и друга икономическа помощ у нас са построени 180 завода и предприятия. В тях се произвеждат 95% от продукцията на нефтопреработващата и нефтохимическата промишленост, 55% от химическата продукция, 60% от електроенергията и др.

В практическото осъществяване на утвърдения от Юлския (1973 г.) пленум на ЦК на БКП курс за всестранно и най-тясно сближение на НРБ със СССР валутно-финансовите отношения все повече ще се усъвършенствуват и ще се превърнат в съществен фактор за всестранния просперитет на двете страни.

Финансовата политика на партията е насочена и към решаването на важни проблеми в областта на валутно-финансовите отношения с несоциалистическите страни. Както досега, така и в бъдеще нашата страна, неотклонно следвайки политиката на мирно съвместно съществуване между страните с различен политически строй, ще развива външноикономическите си връзки с несоциалистическите държави върху основата на взаимната изгода.

Нормалното функциониране на всички звена на социалистическото стопанство изисква ефикасен финансов контрол. Контролната функция на финансистите е тяхна основна функция при социализма. В съответствие с това и в изпълнение реше-

[31] Комплексна програма за по-нататъшно задълбочаване и усъвършенствуване на сътрудничеството и за развитие на социалистическата икономическа интеграция на страните членки на СИВ, с. 58 и сл.

нията на Септемврийския (1969 г.) пленум на ЦК на БКП през 1970 г. у нас бяха осъществени редица мероприятия за укрепване ролята на финансово-контролните органи. Направено бе прегрупиране на финансово-ревизионните кадри и наред с повишаване значението на ведомствения финансов контрол значително се увеличи потенциалът, подобри се организационната структура и нарасна ефикасността на държавния финансов контрол.

В концепцията за финансово-кредитната система са уточнени най-важните мероприятия за по-нататъшното усъвършенствуване и подобряване ефективността на ревизионния финансов контрол. Тези мероприятия протичат по шест главни направления:

Първо, да се засили взаимодействието между органите на държавния финансово-ревизионен контрол и органите на предварителния, текущия и последващия контрол в централните ведомства, народните съвети и в предприятията, клоновете и поделенията на стопанските организации.

Второ, финансовият контрол да съдействува за формиране на навици в ръководните икономически и технически кадри за най-пестеливо, законосъобразно и рационално използване на материалните и паричните средства, за спазване на държавната, плановата, трудовата, технологическата и финансовата дисциплина и за опазване на социалистическата собственост. Той трябва да оказва помощ при организирането и провеждането на предварителния, текущия и последващия вътрешен контрол.

Трето, да се разширяват и засилват връзките и взаимодействието на държавния финансов контрол с органите на Комитета за държавен контрол, Прокуратурата, съдилищата и с обществеността, както и да се засили неговата превантивна роля за разкриване и отстраняване на щетите.

Четвърто, да се осигури най-пълно обхващане с ревизии и проверки на подконтролните обекти и най-цялостно разкриване на злоупотребите, кражбите и увреждания на социалистическата собственост, като едновременно с това се търси най-строга имуществена и наказателна отговорност от причинителите.

Пето, да се подобри работата по откриването и установяването на реализираните от някои граждани спекулативни доходи. Би трябвало да се уреди по законодателен път изземването на тези доходи, както и предотвратяването им в бъдеще.

Шесто, да се създават условия за постепенно прехвърляне на някои от функциите на държавния финансов контрол върху обществените органи и преди всичко върху органите на народния контрол, което ще доведе до поевтиняване издръжката на контролния апарат и до издигане ролята на обществения контрол.

Партията ще провежда линия на последователно по-нататъшно усъвършенствуване ролята на счетоводната отчетност и вътрешния финансов контрол. Тя и в бъдеще ще съдействува за подобряване методологията на конструирането на показателите, създаването на подходящи стимули, пълното внедряване на вътрешната стопанска сметка във всички клонове и поделения на стопанските организации, организираното провеждане на системен, непрекъснат и повсеместен предварителен, текущ и последващ вътрешен контрол, за да се предотвратяват и своевременно разкриват и отстраняват нарушенията на държавната, финансовата и трудовата дисциплина и увреждането на социалистическата собственост.

Голямо значение имат и мероприятията за повишаване ролята на главния счетоводител на социалистическата стопанска организация, за усъвършенствуването, механизацията и автоматизацията на счетоводната отчетност от гледна точка както на разширяване на нейния обхват и съкращаване на сроковете за отчитане и анализ на стопанската дейност, така и за формулирането на изводи и предложения за повишаване ефективността на производството и социалното управление.

Мястото на финансово-кредитната система в общата система на социалното управление изисква да се усъвършенствува нейното управление. Цялата стопанска и финансова дейност на стопанските организации и учреждения, както и многостранните процеси и операции по спестовността, личното застраховане и кредитиране, по събирането на данъците и таксите от населението и други намират отражение в дейността на финансово-кредитните органи. Управлението на тези органи и въобще на финансово-кредитната система трябва във все по-нарастваща степен да се опира на научните постижения и разработки по проблемите на финансите, кредита, паричното обръщение, застраховането и счетоводната отчетност. Изграждането на автоматизирана система за управление на финансовата система към Министерството на финансите и финансовите и кредитните институти може да съдействува активно за повишаване ефективността на народното стопанство, за засилване на контрола върху него, както и за съществено подобряване обслужването на населението.

Изключително много нараства и контролната роля на банката. В условията на съвременния икономически механизъм контролът на банката обхваща формирането и използването на фондовете на стопанските организации, финансирането и ползването на кредитни ресурси, своевременността на строителството, ефективността от техническия прогрес, правилното ма-

териално стимулиране, задоволяването на потребителското търсене и др.

Във връзка със задачите, които се поставиха от Декемврийския пленум на ЦК на БКП за внедряване на комплексния програмно-целеви подход при планирането, нарасна значението на основните планови документи на банката — касовия и кредитния план. Новите задачи изискват те да се разработват в съответствие с политиката на партията за насочване ресурсите на банката и стопанските организации към изпълнение на стратегическите цели. При това трябва да се има предвид не само осигуряването на условия за нормално парично обръщение и използване на вътрешните ресурси на населението и стопанските организации, но и разширяването на кредитите, които се предоставят по линията на международните кредитни институти, създадени от СИВ — Международната банка за икономическо развитие и Международната инвестиционна банка. Засилващата се инфлация и обезценка на валутата на главните капиталистически страни налагат още по-активното използване на банката за повишаване ефективността от вноса и износа, за насочване развитието на икономиката в руслото на интеграцията със социалистическите страни и използване предимствата, които международното разделение на труда създава.

При претворяването в дела на величествените предначертания на Десетия партиен конгрес за изграждане на развито социалистическо общество, за повсеместна интензификация на икономиката и рязко повишаване на обществената производителност на труда ролята на финансово-кредитната система непрекъснато ще се повишава. Финансите и кредитът все по-пълноценно ще се използват като важни икономически средства за по-нататъшно бързо нарастване на националния доход, за осигуряване високи и устойчиви темпове на икономическия растеж като основни предпоставки за постигане на главната цел на нашето обществено-икономическо развитие — осигуряване на по-пълно и комплексно задоволяване на материалните и духовните потребности на народа.

4. НАУЧНООБОСНОВАНА ПОЛИТИКА В ОБЛАСТТА НА ЦЕНИТЕ И ЦЕНООБРАЗУВАНЕТО

Съвременната система на цени и ценообразуване в Народна република България се формира в хода на социалистическото строителство и е в пълно съответствие с икономическата и социалната политика на Българската комунистическа партия.

Тя носи характерните черти на социалистическия обществен строй и съдействува за изпълнението на големите задачи, поставени от Десетия конгрес и Програмата на партията.

Българската комунистическа партия определи своята политика в областта на цените още в Програмата на Отечествения фронт[32]. Тогава тази политика отразяваше своеобразните черти на революцията у нас и тактическите лозунги на партията за постепенно овладяване на пазарните отношения въобще и по-специално на вътрешната търговия и цените. Първоначалните задачи в тези области бяха ограничени и предвидени за по-продължителен период. Успешният ход на революционните преобразования след победата на Деветосептемврийското въоръжено въстание ускори процеса на овладяване на стоково-паричните отношения.

ПОЛИТИКА НА СТАБИЛНИ ЦЕНИ. ОВЛАДЯВАНЕ НА МЕХАНИЗМА И ПРОЦЕСИТЕ НА ЦЕНООБРАЗУВАНЕ

Програмните задачи непосредствено след Девети септември бяха насочени към премахване на стопанските социално вредни посредници, които трупаха огромни печалби в периода на военната конюнктура, ликвидиране на частните и създаване на държавни монополи, контрол върху капиталистическите печалби и определяне на максималния им размер, данъчни мероприятия в интерес на трудещите се, всенародно насърчаване на кооперативното дело, концентриране в ръцете и под контрола на държавата цялата система на изкупуване на селскостопанската продукция, контрол върху разпределението на продукцията, снабдяване на трудещите се по класов принцип, борба срещу спекулата и «черния» пазар, държавно регулиране на цените, укрепване на финансовата система и др.

Успешният ход на Деветосептемврийската революция създаде благоприятни възможности програмните положения на Отечествения фронт в областта на цените да се изпълнят за кратък период и в съответствие с преустройството на народното стопанство върху социалистически релси да се развият и задълбочат. Както в предреволюционния период, така и след завземането на властта от Отечествения фронт под ръководството на Българската комунистическа партия политиката в областта на цените се градеше върху пределно ясни научни основи и строго целенасо-

[32] В. «Работническо дело», 18. IX. 1944.

чено. Най-съществената предпоставка за научния класово-политически и икономически верен път на партията в областта на цените бе учението на В. И. Ленин и огромният опит на Съветския съюз през периода на строителството на социалистическата икономика. Ръководно начало във всички области на стопанското развитие, в това число и в цените, бе учението на В. И. Ленин за новата икономическа политика, за търговията въобще и специално за нейното държавно регулиране и ръководство, за монопола на външната търговия, за кооперацията и други.

Още в началните години на строителството на социализма в НРБ партията, под ръководството на вожда и учителя на българския народ Георги Димитров, творчески претвори Лениновите идеи и опита на СССР. Тя се съобрази с конкретно-историческите условия в страната, с класовата структура и класовите сили, с националните традиции, мащаби и други, както и с новите тенденции в борбата на работническата класа за социализъм, възникнали и развили се в условията на борбата срещу фашизма и капитализма в навечерието и през годините на Втората световна война върху основата на изграждането на единнофронтовската концепция, под ръководството на работническата класа и нейния авангард — комунистическите и работническите партии.

Едно от главните направления в борбата за овладяване механизма на цените и ценообразуването в началните години на установяване и утвърждаване на народната власт в България бе защитата на икономическите интереси на стопанството, на трудещите се от града и селото от силно развитите през годините на Втората световна война инфлационни процеси, спирането на инфлацията и създаването на предпоставки за постепенен преход към политика на стабилни цени и планово ценообразуване. Изпълнението на тези задачи изискваше изграждането и укрепването на органите за държавно ръководство на цените и ценообразуването.

Мерките на народнодемократичната власт в началния период след нейното установяване бяха насочени към законодателното уреждане на основните положения в областта на ценообразуването[33] и създаването на единен държавен орган по въпросите на цените и ценообразуването. Първоначално функциите на централен орган по цените изпълняваше Министерството на търговията и промишлеността, което «организира и планира стопан-

[33] Наредба-закон за снабдяването и цените, одобрена с Указ № 204 от 8. IX. 1945 г., поправена неколкократно през същата година и допълнена през 1946 г.

ски целесъобразно и социално справедливо. . . образуването на цените на стоките и услугите, които служат за задоволяване на нуждите на войската и населението или се употребяват в производството[34]. По-късно функциите по ценообразуването със закон се възложиха на Главната дирекция на цените при Върховния стопански съвет.

Създаването на Главната дирекция на цените бе първото крупно мероприятие на народната власт за внасяне на пълно единство в политиката на цените и ценообразуването. В чл. 2 на Закона за Дирекцията на цените се определяше, че «никое лице и учреждение от друго ведомство не може да определя цени, печалби и възнаграждения», а с чл. 6 и 7 се определяше, че «разпорежданията на Дирекцията на цените, влизащи в обсега на поставените ѝ задачи, са задължителни за всички учреждения, предприятия и лица» и че «всички законопроекти, наредби, заповеди и други разпореждания, засягащи размерите на надниците, заплатите, хонорарите, данъците, бериите, таксите и други такива, които се отразяват на цените, се изпращат предварително от съответните министри на Дирекцията на цените за мнение и съгласуване с ценовата политика на правителството, преди да бъдат внесени в Министерския съвет или преди да бъдат поставени в действие, ако се касае за административни разпореждания»[35].

Важно направление в политиката на партията през този период бе регламентацията на видовете цени. В стопанския оборот бяха възприети максимални, минимални и твърди цени, в зависимост от тяхното допустимо равнище. И трите вида цени бяха насочени към защита на интересите на народното стопанство, производителите и населението.

С различните видове цени се осигуряваше тяхното равнище и стабилност и се противодействуваше на активно развилите се през време на войната инфлационни процеси. Чрез тях се създаваха предпоставки за стабилност на покупателната сила на лева и доходите на трудещите се, защищаваха се интересите на селскостопанските производители (включително и чрез минималните цени, които се прилагаха предимно при изкупуване на селскостопански стоки) и се създаваха социално справедливи цени за частната индустрия. Регламентираните държавни цени се отделиха от цените на свободния пазар и «черната борса», а начинът на тяхното формиране създаде законодателни условия за борба срещу спекулата и скъпотията.

[34] Гл. 1 на наредбата-закон.
[35] Пак там.

Наред с определянето на видовете цени правителството въведе и класификация на цените според реда за тяхното утвърждаване. Създадени бяха два вида цени: регламентирани и нерегламентирани. Регламентираните цени бяха формирани в три степени: утвърждавани от правителството; утвърждавани от Главната дирекция на цените и утвърждавани от комисарствата. Включването на отделни стоки и услуги към едно от равнищата на регламентация се свързваше с ролята им за задоволяване потребностите на народното стопанство, войската, населението, износа, преработката и др. Това всъщност означаваше, че и тази класификация имаше задачата да внесе организираност и планомерност в ценообразуването и да осигури необходимите равнища на цените и съотношения между тях. Нерегламентираните или свободно договаряните цени се определяха чрез калкулация на разходите и норма на рентабилност, които се регламентираха от Дирекцията на цените.

През този начален период от развитието на страната правителството под непосредственото ръководство на Централния комитет на партията положи основите на социалистическите принципи на ценообразуване. За тази цел бе утвърдена Наредба за калкулацията[36], с която се въвеждаха «задължителни ръководни начала за съставянето на калкулацията за определяне цените на стоките и услугите» (чл. 1 на наредбата). С този нормативен акт се установяваха принципите на калкулативното дело за индустриалната продукция, търговията и занаятите, определяха се калкулативните единици и елементи и се дадоха основните методики за изчисляване на разноските. Значително постижение бе, че калкулацията се разглеждаше в пълен вид — предвиждаше не само установяване на разходите по производството и обръщението, но и елементите на натрупване, като се даваха и насоките за тяхното определяне, включително и данъците. Ако се прибави към това и съществуващата система на акцизи (прераснали по-късно в данък върху оборота), би могло да се разбере, че бе направен опит за относително пълно формиране на новите принципи на ценообразуването, съответстващи на преходния период и строителството на социализма.

Една от особеностите на ценообразуването през първите години на народната власт бе използването на специален централен фонд за регулиране на цените, наречен Изравнителен фонд на цените[37]. Този фонд бе учреден при Главната дирекция по цените, а се управляваше от председателя на Върховния стопан-

[36] Държавен вестник, бр. 97/1946.
[37] Държавен вестник, бр. 141/1947.

ски съвет. Той имаше две цели: «а) да служи за изравняване на цените на стоките — предмет на вътрешната и външната търговия; б) да служи за поддържане нивото на цените съобразно с провежданата ценова политика[38]». С фонда се регулираха и разликите в цените на вносните и износните стоки, преведени в национална валута в сравнение с цените на стоките в страната.

Основните източници на фонда бяха разликите в цените, възникнали от по-ниски покупни и по-високи продажни цени, суми от конфискации, глоби за нарушение закона на фонда, лихви и др. Средствата на фонда се използваха предимно за покриване на разлики при цените — износ или вътрешно производство. След закриване на фонда неговите функции се поеха от държавния бюджет и приеха формата на постъпления от разлики при цените по вноса и дотации по износа и производството.

Първоначалната уредба на ценообразуването се основаваше на определена концепция за структурата (модела) на цените, която дълги години с известни модификации остави трайни следи в нашата практика. Според този модел в основата на цената лежеше себестойността, отчитаща през този период преките материални разходи, включително амортизационните отчисления, разходите за платени услуги, работните заплати и общите разходи, присъщи на дадено производство. Оценката на материалните разходи, услугите и труда се извършваше по законно установените цени и тарифи, не се признаваха така наричаните «непродуктивни разноски», «неоправданите, прекомерни разноски», разноските по инвестициите, данъците, таксите и други подобни елементи на натрупването. Нормата на рентабилност се изчисляваше като отношение на печалбата към себестойността в нормирани проценти (при нормираните цени — за производител до 12%, за търговец на едро — до 9%, за търговец на дребно — до 18%; при стоките с неконтролирани свободни цени, които се определят от предприятията, с изключение на бижутерията, максималните норми на рентабилност бяха 20% за вносителя или производителя, 15% за търговията на едро и 30% за търговията на дребно).

Методическите указания за определяне калкулативната печалба на предприятията предвиждаха тя да се мотивира с лихвата за «необходимо присъщия за предприятието капитал, чужд или собствен, сметната по среден процент между лихвата на влоговете и лихвата на заемите», с разните видове данъци, които следва да се покрият от печалбата, и с коефициента на обръщението на оборотния капитал и капитала на предприятието.

[38] Чл. 2 на Закона за Изравнителния фонд.

Явно е, че цената бе насочвана към отчитане на себестойността и формиране на рентабилността по норма, обвързана предимно със себестойността (а в известна степен и с авансирания капитал, доколкото се взема под внимание и необходимият на предприятието капитал). По същество това бе модел междинен на осреднената стойност и производствения тип цени — при ценообразуването се отчитат себестойността и нормата на печалба, обоснована с мащабите на капитала и данъците в пределни граници по посочените по-горе проценти.

С Наредбата-закон за снабдяване и цените се предвиждаха три начина за определяне на цените: върху основата на костуемата стойност, към която се прибавяше печалба, определяна по даден процент или размер (калкулативен метод); чрез съпоставяне към цената на дадена основна стока (сравнителен метод) и чрез установяване (по тогавашната терминология) на нормативна цена, наричана още «цена-норма», която се изчисляваше по средни данни за отрасъла.

През този период в механизма на ценообразуването, както се посочи, особено значение имаше и уравнителният фонд, който акумулираше средства от различни положителни ценови разлики (изключвайки данъците) и служеше за покриване на отрицателни ценови разлики, когато не бе целесъобразно да се повишават цените над равнището на производствените разходи. Практически уравнителният фонд служеше на политиката на стабилните цени.

Всичко това показва, че още от първите дни след победата народната власт насочи ценообразуването към изискванията на плановото социалистическо стопанство.

В навечерието на Петия конгрес на партията основите на механизма на ценообразуването в нашата страна вече бяха овладени в главни линии от държавната власт. По-нататъшният успешен ход на строителството на социализма ускори процеса на развитие и изграждане на системата на цените и ценообразуването в съответствие със социално-икономическия характер на общественото производство. Годините след Петия конгрес на БКП се характеризираха с установена вече система на цени и ценообразуване от социалистически тип.

Очертаха се следните главни черти на цените и процесът на тяхното образуване:

— Планомерност на ценообразуването във всички основни области — при цените на дребно на стоките и услугите за населението; при цените на селскостопанските произведения, изкупувани от държавни и кооперативни организации; при цените на средствата за производство, произвеждани в страната (отпу-

ски цени) и внасяни от други страни (цени на едро на вносител); при тарифите за електроенергия, транспорт, услуги и др.; при строително-монтажните работи и т. н. Цялото ценообразуване се осъществяваше или регламентираше от упълномощени от държавата органи, а равнището и съотношенията при цените на стоките и услугите се изменяха въз основа на директиви на централните органи — Министерския съвет, Държавната планова комисия (Комисията по цените като специализиран орган при нея) и други централни органи, осъществяващи плановорегулиращи функции в отраслов мащаб.

— Политика на стабилни цени, която се утвърди постепенно в хода на създаване предпоставките за преход към непосредствено социалистическо строителство.

— Научнообоснована методология на ценообразуване, основаваща се на реално отчитане на разходите по производството и реализацията и на натрупванията при формиране равнището на цените и съотношенията между тях.

Ново развитие получиха цените и ценообразуването след историческия Априлски (1956 г.) пленум на ЦК на БКП, в резултат на което, от една страна, се преодоля проявяваният субективизъм в ценообразуването през годините след Петия конгрес на БКП и, от друга страна, цените и ценообразуването се приведоха в съответствие с изискванията на назрелите задачи за ускорено развитие на икономиката. В периода след Априлския пленум бяха извършени съществени изменения в равнището и съотношенията на цените, в резултат на което цените на стоките и услугите постепенно се приведоха в съответствие с плановите разходи на производството.

Особено крупни изменения бяха направени в областта на изкупните цени на селскостопанските произведения. Те се свързаха и с въвеждането на нова система на изкупуване на селскостопанската продукция, при която бяха отменени задължителните държавни доставки и бе направен преход към плановодоговорна система на изкупуване, а редица дребни произведения (главно плодове и зеленчуци) бяха поставени на режим на свободно договорно изкупуване.

Непосредствено след победата на Деветосептемврийското въстание народнодемократичната власт всъщност не промени равнището на цените, по които се изкупуваха селскостопанските произведения, въпреки че направи някои частични корекции през отделни периоди. Равнището на изкупните цени тогава бе ниско, то не съответствуваше на разходите за производството на продукцията и твърде изостряше противоречията в селското стопанство. Този процес се подсилваше от високите цени на

средствата за производство, отпускани на селското стопанство. Съществуваше «ножица на цените» на селскостопанските и промишлените стоки. Изграждането на крупните социалистически предприятия на село — ТКЗС и ДЗС, обаче изискваше цените на селскостопанските произведения да се поставят върху здрава икономическа основа, като осигурят условия за разширено възпроизводство в селското стопанство. Наложи се постепенно, през определени периоди в почти десетгодишен срок, да се повишава общото равнище на изкупните цени на селскостопанските произведения. Повишението бе различно за продукцията на растениевъдство и животновъдство, както и за отделните продукти. В резултат на това се създадоха нови съотношения при цените за почти всички селскостопански продукти. Видоизмени се и структурата на цените както общо за всички стоки от отрасъла селско стопанство, така и за подотрасли и отделни продукти. Селскостопанското производство стана рентабилно общо и по основните производства. Рентабилността по отделни селскостопански произведения бе диференцирана, благодарение на което се създаваше материална заинтересованост за тяхното производство и се осигуряваше задоволяване на потребностите на народното стопанство при ефективно райониране и специализация на производството. Преобладаващата част от селскостопанските предприятия станаха рентабилни. За това съдействуваха както постепенните промени на изкупните цени, така и снижаването на себестойността на продукцията при условията на социалистическите форми на стопанисване, организацията на труда, механизацията и агромероприятията. От социално-икономическо гледище промените в изкупните цени означаваха видоизменение и на пропорциите при разпределение на националния доход между индустрията и селското стопанство.

Разширена бе и практиката на премии към цените за увеличаване обема на изкупената продукция, за специализацията на производството (натурални поощрения), за срочната доставка на селскостопански произведения и повишаване качеството на продукцията (например премии в зависимост от маслено съдържание и др.). С промените в цените и премиите при изкупуването на селскостопанските произведения се засили материалната заинтересованост на вече почти изцяло коопериранитe производители.

Промените в изкупните цени бяха единствено възможният път през този период, чрез който да се създаде нова, здрава финансова основа на кооперативния строй в село и за неговия ускорен подем. Те създадоха условия за разширено възпроизводство в селското стопанство върху собствена основа и при широко

използване на планов кредит, за растеж и сближаване доходите на кооператорите с доходите на работническата класа и за развитие на социалното дело, осъществявано със средствата на ТКЗС и ДЗС.

Ефективността на политиката на партията в областта на изкупните цени като неразделна част от икономическата политика на социалистическата държава след Априлския (1956 г.) пленум на ЦК на БКП се измерва с огромните постижения на българското социалистическо селско стопанство — неговия количествен и качествен растеж, високите икономически показатели и участието му в решаването на големите задачи на българската икономика.

Нужно е да се посочи, че повишаването на изкупните цени като обективно необходимо мероприятие след 1956 г. даде и някои отрицателни резултати: то се отрази неблагоприятно на равнището на цените на дребно и на ефективността на износа на селскостопанска продукция в прясно и преработено състояние.

Развитието на изкупните цени на селскостопанските произведения през указания период се осъществи върху нова методологическа основа. При образуването на цените се отчитаха средните за няколко години разходи по производството и реализацията, осигуряваше се необходимата рентабилност и материална заинтересованост, цените се съчетаваха със система от премии и др. В конкретната методология на образуването на цените обаче се допуснаха и някои слаби моменти — недостатъчното обвързване на цените и премиите с качеството на продукцията и плана за производството, наличието на два паралелни стандарта за качеството, върху основата на което се прилагаха цени и премии според направлението на реализацията на продукцията — за износ, за вътрешния пазар и за преработка. Като цяло обаче промените в цените се отразиха положително върху развитието на селското стопанство, стимулираха растежа на неговата продукция, а това осигури и растеж на стоковите ресурси за износ и за задоволяване огромните вече потребности на народното стопанство от селскостопанска продукция.

В цените на едро на промишлеността, на транспортната и строителната продукция (фабрично-заводски цени, тарифи, цени на заготвител, търговски отстъпки и надценки, цени на едро на вносител, цени на строително-монтажната и проектната дейност и други подобни) след Априлския (1956 г.) пленум на ЦК на БКП също се извършиха основни промени. Бяха проведени две цялостни преразглеждания на цените — през 1956 г. и през 1961 г. (цените влязоха в сила от 1. I. 1962 година). При подго-

товката и на двете преразглеждания се извърши проверка на разходите по производството по отрасли, подотрасли и отделни изделия. В основата на фабрично-заводските цени се положи плановата себестойност, към която се прибави определен минимален размер печалба — 2—5%, към плановата себестойност. За отделни случаи се утвърдиха и цени с данък върху оборота. Това се приложи за онези видове продукция на добивните отрасли, при които бе необходимо да се регулират съотношенията между цените на взаимозаменяеми изделия или по фискални съображения данъкът върху оборота трябваше да се събира още на етапа на реализацията на основната суровина. Цените на едро на вносител се поставиха в съотношение с цените на местното производство. Поради това за вносната продукция се създадоха две цени — цена на едро на вносител, изчислена по калкулативен път, по която предприятията за внос уреждаха своите отношения с бюджета, и цена на едро с начисления, които я изравняваха с цените на произвежданата в страната продукция; тази цена служеше за реализация на внесените стоки.

По такъв начин при преразглеждането на цените (в сила от 1. I. 1962 г.) изцяло бе приложен модел на осреднена стойност, който през последните години критично бе оценен както в теорията, така и в практиката на ценообразуването в страните членки на СИВ. При всички реформи на цени, проведени след 1965 г. в страните членки на СИВ, този модел бе изоставен поради това, че, от една страна, не осигуряваше необходимото съответствие между цената и общественонеобходимите разходи на производството и следователно силно отслабваше икономическите функции на цената и, от друга страна, не съответствуваше на онези тенденции и задачи на икономиките, които настъпиха през шестдесетте години[39] и които наложиха икономическите реформи.

Изменението на цените през 1961 г. разреши важни и назрели проблеми на ценообразуването, но не можа да осигури последователно преустройство, което да съответствува на дългосрочните и перспективни задачи на социалистическата икономика. Положителна страна на промените бе подобрението на някои основни съотношения между цените, резултат на повишаването на цените на някои суровини и намаляване цените на продукцията на обработващата промишленост и на някои съотношения между

[39] Имат се предвид ускоряването на научно-техническия прогрес, развитието на фондоемкостта на производството, ускорената индустриализация и други процеси.

цените на взаимозаменими стоки от естествени, изкуствени и синтетични материали и др. Положителен момент бе и намаляването на общото равнище на цените на едро, което се отрази благоприятно на платежоспособността на лева и на цялата финансово-кредитна система. Ниска беше обаче приетата норма на рентабилност при образуването на цените. Това предопредели безвъзмездното финансиране на разширеното възпроизводство вместо използването на системата на кредитирането, която е по-ефективна. Държавният бюджет освен общоприетите функции следваше да изпълнява в голям мащаб и функции на преразпределяне на средства и да се превръща в «оборотна каса» на стопанството. Понижаваше се освен това ролята на стопанската сметка в предприятията.

В областта на цените на дребно на стоките и услугите през този период се проведоха също редица промени. Преди всичко бе прекратена практиката на почти ежегодни необосновани намаления на цените на дребно на стоките за народно потребление, (от 1952 г. до 1956 г. бяха проведени шест намаления на цените на дребно за различни видове стоки).

През 1951 г. (март) за нехранителните стоки и през 1952 г. (май) за хранителните стоки бе отменена системата на регламентирано снабдяване (купонната система) и се премина към разгърната търговия по единни държавни цени. Това наложи известни промени в цените. За хранителните стоки бяха почти запазени цените на дребно при регламентираната търговия, а за нехранителните стоки бе формирано ново равнище. Това ново равнище бе близко до средното равнище на съществуващите дотогава високи нормирани цени при свободната търговия[40] и относително по-ниските цени на дребно, прилагани при продажбите с разпределителни карти (купони). Новото равнище на единните държавни цени на дребно даваше възможност да се възстановяват производствените разходи и се осигуряват натрупвания за държавния бюджет. То отразяваше в голяма степен и установилото се съотношение между стоковите фондове и платежоспособното потребителско търсене. В перспектива при запазване на цените на дребно бе възможно известно увеличение на изкупните цени на селскостопанските произведения. При хранителните стоки обаче цените на дребно се основаваха на относително ниските изкупни цени, които не покриваха разходите за производство.

[40] Известна част от стоковите фондове, предимно нехранителни стоки, до 1951 г. се отпускаха за продажба чрез специални магазини без купони, но по високи, нормирани цени.

При новите цени вноските за бюджета се осъществяваха чрез две форми:

— данък върху оборота, като разлика между единните цени на дребно, намалени с търговските отстъпки, и цените на едро (в данъка върху оборота се обобщаваха различни форми на предишните вземания — акцизи, мита, ценови разлики, данък върху оборота и др.);

— отчисления от печалбата на държавните стопански организации и данък върху дохода за кооперативните организации и частните занаятчии.

Направените от нас пресмятания за голям кръг стоки показват, че установеното равнище на единните цени на дребно след отмяната на купонната система бе обосновано. През този период обаче бе формирана неправилна концепция за пътищата на повишаване жизненото равнище на трудещите се. Според тази концепция приоритет се отдаваше на политиката на систематическото намаляване на цените на дребно пред политиката на повишаване трудовите възнаграждения и развитието на обществените фондове за потребление. В резултат на това, както се отбеляза, почти ежегодно се намаляваха цените на дребно за сметка на централизираните натрупвания, без да се отчитат в достатъчна степен снижението на производствените разходи, съотношението на стоковите фондове и платежоспособното търсене и особено ниското равнище на изкупните цени и високите производствени разходи в селското стопанство. При намаленията на цените на дребно се допускаше в голяма степен субективизъм: не се вземаха под внимание реалните предпоставки за тези намаления, липсваше обоснована и целенасочена концепция за повишаване жизненото равнище на народа, пренебрегваха се в определена степен икономическите интереси на селскостопанските производители, демонстрираха се върху нереална основа и по неправилен път успехите на икономиката, нямаше перспективност в политиката на цените като цяло. Главният фактор за тези недостатъци в ценообразуването бе субективизмът при проявите на култа към личността, развили се през този период.

През 1952—1956 г. общият индекс на цените на дребно намаля от 100 на 71,6, в това число за хранителните стоки 75,6, а за нехранителните стоки 66,6. Намалени бяха цените на дребно на редица основни хранителни стоки, без да се държи сметка за високите производствени разходи и ниските изкупни цени в селското стопанство, за бързото развитие на процеса на остоковяването на селскостопанската продукция, за растежа на потреблението. Намалени бяха цените на дребно на редица стоки, произвеждани от естествени суровини (напр. памучни тъкани

и облекла и др.), без да се отчитат големият растеж на потребностите, задържането и спадането на тяхното производство, растежът на вноса и настъпващият научно-технически прогрес при производството на изкуствени и синтетични материали. Подобно бе положението и с вълнените тъкани и облекла. Допусна се даже намаление на цените на вина, ракии и други спиртни напитки.

Намаляването на цените на дребно през този период не бе нужният реален път за повишаване жизненото равнище на народа. Една дългосрочна перспективна и цялостна концепция за повишаване жизненото равнище на народа обуславя по-скоро политика на стабилни цени с частични намаления и повишения в рамките на общото равнище на цените на дребно, но при преимуществено нарастване на номиналните доходи на населението. Намаляването на цените, особено на основни стоки за народно потребление, осигурява по-голяма изгода за семействата с по-високи доходи, отколкото за семействата с по-ниски доходи.

Или: на фона на икономически вярната политика за стабилност и намаляване цените на дребно в периода на строителството на социализма у нас се допуснаха пресилени отклонения, необосновани с реалните фактори на развитието на икономиката, изключително поради субективни оценки. Априлската линия на Българската комунистическа партия в областта на икономическата политика изигра решаваща роля за постепенно и последователно привеждане на цените и ценообразуването върху научни основи, за преодоляване на проявите на субективизъм.

За реализацията на априлската линия на партията в областта на цените и ценообразуването бе извършено преустройство на органите по цените. В края на 1949 г. Главната дирекция на цените бе разформирована. Компетенциите по цените преминаха към отделни министерства, а при Министерство на вътрешната търговия се създаде Държавна търговска инспекция, една от функциите на която бе контролът по цените. Това обаче наруши изискванията за единство в държавното ръководство по цените, затова скоро се създаде Служба по цените в апарата на Министерския съвет, а по-късно след известни преустройства — Комисия по цените при Държавната планова комисия.

За да се преодолеят тези отклонения и се възстанови единството в държавното ръководство на цените, след Априлския (1956 г.) пленум бе създаден Комитет по труда и цените (1959 г.) при Министерския съвет. Впоследствие специализираното държавно ръководство на цените бе осигурено чрез създаването на Комисията по цените при Държавния комитет за планиране (май, 1963 г.). На Комисията като колективен орган се възложи-

ха широки планово-регулиращи и оперативни функции в областта на държавното ръководство по цените. При изпълнителните комитети на окръжните народни съвети се създадоха отдели «Цени». Комисията по цените фактически се утвърди като централен специализиран орган на правителството за осъществяване политиката на партията в областта на цените. Тя осъществи и някои от големите мероприятия по цените; направи широки проучвания и експерименти ведно с разработването на новата система за стопанско ръководство, които послужиха за по-сетнешните крупни преустройства на системата на цените у нас. През този период правителството постепенно разшири нейните функции и компетенции, като ѝ възложи ценообразуването в строителството, държавния контрол по цените и ценообразуването, планирането на цените и по този начин я превърна в единен държавен орган по цените и ценообразуването с надведомствени функции.

СЪВРЕМЕННИ ПРОБЛЕМИ НА ЦЕНООБРАЗУВАНЕТО

Съвременните проблеми на ценообразуването в НРБ възникнаха и се решиха през годините на петата (1965—1970 г.) и шестата (1971—1975 г.) петилетка. Най-голямо значение в този процес имаха решенията на партията и правителството във връзка с формирането на новия икономически механизъм. Проблемите на цените и ценообразуването се разработваха в единен комплекс с проблемите на планирането, финансирането, кредитирането и системата на управление на обществото. Решаваща роля за правилното им поставяне имаха Отчетният доклад на ЦК на БКП пред Деветия конгрес на партията (1966 г.), решенията на конгреса и на последвалите го пленуми: Юлския (1968 г.), Септемврийския (1969 г.) и Априлския (1970 г.), на които др. Тодор Живков изнесе доклади с големи теоретически обобщения и изводи за практическа дейност на партията и държавата.

Огромният опит на нашата партия не само от последните години, а от целия период на строителството на социализма в НРБ, оценен от гледище на марксистко-ленинската теория и съпоставен с опита на КПСС и братските партии в другите социалистически страни, бе обобщен на Десетия конгрес на партията (1971 г.) в Отчетния доклад на ЦК на БКП, изнесен от др. Тодор Живков, и в Програмата на Българската комунистическа партия. В близките години преди Десетия конгрес на БКП и годините от шестата петилетка практически бе извършена цялостна

реформа на цените и ценообразуването в НРБ; в съответствие с нея бяха изменени нормативните актове и преустроени органите по цените.

Цялостно бяха урегулирани равнището и съотношенията на цените на дребно на стоките и услугите за населението (1968 г.), като на отделни стоки за народно потребление (главно продукти на животновъдството) цените се повишиха, а на някои групи основни хранителни стоки бяха намалени (захар и захарни изделия, риба и други изделия на развиващата се с ускорени темпове индустрия). Създадоха се основите за една политика в областта на цените на дребно, характерна със стабилни цени, и намаление на общото равнище на цените преимуществено в специфични социални области (детски, юношески, ученически и младежки стоки, лекарствени средства и др.).

Важно обстоятелство с изключително значение при повишението на някои от цените на дрбено бе, че то се проведе в строга връзка с растежа на доходите на всички слоеве и социални групи на населението, засягаше тези доходи в минимална степен и гарантираше техния последователен реален растеж. Следва да се прибави още, че то се съпровождаше със социални мероприятия за компенсация на повишението на цените на някои стоки. С това се осигуряваше реален растеж на жизненото равнище на народа.

Резултатите от частичното изменение на някои от цените бяха: първо, преодоляна бе системата на загуби на някои предприятия, а следователно и на дотации от бюджета при реализацията на стоки за населението на вътрешния пазар. Както подчертава др. Тодор Живков пред Декемврийския (1972 г.) пленум на ЦК на БКП, «*сега както общо, така и по основните групи и отделни стоки и услуги цените на дребно имат равнище, при което се покриват разходите за възпроизводството и реализацията (включително и средните размери на дотациите за селското стопанство), необходимата печалба на производството и известни натрупвания за държавния бюджет*. Премахнати са изцяло дотациите при цените на дребно на стоките и услугите, създадена е в това отношение еднопосочност в интересите на производството, търговията и финансовата система. Това наше постижение е резултат от научнообоснованата икономическа и социална политика на Българската комунистическа партия».[41] Това е голямо предимство на системата на цените на дребно в НРБ. Цените на дребно на всички хранителни и нехранителни стоки и на всички

[41] *Живков, Т.* За последователно изпълнение решението на Десетия конгрес на БКП за повишаване жизненото равнище на народа, с. 39.

услуги вече имат равнище, което покрива реалните разходи за тяхното производство и обръщение, създава натрупвания за производствените, търговските и транспортните организации, осигурява вноски за държавния бюджет, с които се възстановяват дотациите и се отделя чист доход за обществото. Равнището на цените на дребно в същото време е в единство с платежоспособното потребителско търсене, с доходите на милионите трудови хора.

Второ, създадени бяха качествено по-добри съотношения при цените на дребно — между разходи и натрупвания, между цените на стоките и услугите по качества и технико-икономически параметри, между цените на взаимозаменими стоки, между цените на стоките от различен вид. Усъвършенстването на ценовите съотношения съдейства за по-добра икономическа обвързаност на стоковите фондове с платежоспособното търсене, засилва ролята на търговията на дребно в общата система на разпределението според количеството и качеството на труда и на материалната заинтересованост.

Трето, създадени бяха обективни икономически предпоставки за дългосрочна стабилност на общото равнище на цените на дребно и за стабилни цени на основните стоки и услуги. Благоприятни станаха и предпоставките за стимулиране производството на нови по вид и асортимент стоки и формиране на икономически обосновани цени за тях.

Десетият (1971 г.) конгрес на партията, а по-късно и Декемврийският (1972 г.) пленум на ЦК на БКП формираха основите на политиката на цените на дребно за стоките и услугите през периода на шестата петилетка (1971—1975 г.) и в по-далечна перспектива: стабилност, възможности за известно намаляване, строг контрол за спазване равнището на цените и борба срещу различни прояви на тяхното «скрито» повишаване.

Намаляването на цените на дребно на стоките и услугите е принципиална политика на партията и правителството, но тя се отличава от провежданата през 1952—1955 г. политика. Сега основно изискване е намалението на цените да бъде икономически обосновано, като се извършва въз основа на реални икономически предпоставки, обусловени от обективния ход на производството, реализацията, потреблението и платежоспособното търсене. Всяко намаление на цените на дребно следва да произтича от условията на възпроизводствения процес, а в специфични случаи и от принципите на социалната политика. Освен това, намалението на цените трябва да бъде в пълно единство със социалната програма на партията и правителството, която дава предимство, от една страна, на повишаването на доходите

на населението чрез работната заплата и трудовите възнаграждения върху основата на растежа на обществената производителност на труда и последователното прилагане на принципа на материалната заинтересованост и разпределението според количеството и качеството на труда и, от друга страна, на разширяването и увеличаването на обществените фондове за потребление. Политиката на стабилност и намаляване на цените на стоки и услуги се координира и с развитието на международния туризъм и неговата ефективност.

Следните данни характеризират развитието на цените и доходите през 1972 г. при база 1968 г.:

общият индекс на цените на дребно е	99,3%
реалните доходи нарастват на	119%
обществените фондове за потребление се увеличават на	141,6%

В светлината на политиката на стабилни цени особено се откроява така нареченият въпрос за средните (групови) цени. Статистическите данни показват ежегодно изменение на средните цени за единица обезличен продукт (1 кг хляб, месо, колбаси, захарни изделия, 1 м тъкани, 1 ч. обувки, 1 брой определени домашни потреби и т. н.). Причините за повишението или намалението на средните цени на дребно са, от една страна, непрекъснатата поява на нови по вид и асортимент стоки (новите изделия като правило получават цени, отговарящи на измененията в тяхното качество и техническо равнище) и, от друга страна, развитието на платежоспособното потребителско търсене под влияние на растежа на доходите на населението и отделните социални групи, на промените в образованието, културата и другите елементи, повишаващи изискванията на потребителя. Наблюдава се не само количествен растеж, но и качествена промяна на платежоспособното търсене. Тези два момента се отразяват на структурата на предлагания стоков фонд по групи стоки и на структурата на потреблението, задоволявано чрез покупка на стоки на вътрешния пазар, а оттук и върху динамиката на средните цени. За отделни стоки (напр. плодове и зеленчуци) върху средните цени оказват влияние териториалните и сезонните размествания на продажбите (цените са диференцирани по райони, сезони и периоди в рамките на отделен сезон).

Динамиката на средните цени не може да се третира като поскъпване или поевтиняване на живота, ако е налице постоянно поддържане на пълния асортимент от дадена стокова група. Процес на поскъпване или поевтиняване на живота може да има, когато доставените на пазара стоки от отделни асортименти с ниски или високи цени не са достатъчни, за да задоволят по-

требностите. Тогава възниква противоречие между равнището на цените (независимо, че са обвързани с качеството и техническото равнище на стоките) и платежоспособността на отделни категории от населението. Главно значение за избягването му има осигуряването на търговската мрежа с пълния асортимент от дадена стокова група. Във връзка с това правителството прие специални решения за осигуряване производството и редовната доставка на народен тип стоки — изделия, които по своите потребителни свойства, качества и технически показатели са на съвременно равнище, удовлетворяват нарасналите изисквания на милионите трудови хора и имат цени, съответствуващи на тяхната покупателна способност.

Наред с народния тип стоки на вътрешния пазар през последните десет години се доставят и луксозни стоки и стоки по специална изработка. Луксозните стоки и стоките по специална изработка се произвеждат от най-висококачествени суровини, а в отделни случаи от остро дефицитни или девизни суровини, в малки партиди и при по-висок относителен дял на ръчния труд. Понякога това са първите партиди от прототипи на бъдещо масово производство на по-висококачествени стоки в сравнение с усвоените. Производството и доставката на пазара на луксозни стоки и стоки по специална изработка е предназначено да се удовлетворяват потребностите на трудещите се, които имат по-високи доходи, както и чуждестранните туристи.

Цялата система от мероприятия, осъществени през годините, предшествуващи шестата петилетка, осигуриха изцяло преустройството на системата на цените на дребно на стоките и услугите върху здрава икономическа основа и при строго отчитане на ролята на тези цени в социалната област.

Решаващите и най-характерни черти на съвременните цени на дребно освен тяхната дългосрочна стабилност и процес на намаляване са: планомерност при развитието; програмно-целево усъвършенствуване; връзка между развитието на цените и комплексното изменение на доходите, обществените фондове за потребление и мероприятията на социалната политика; съответствие между производствени разходи, натрупвания и цени; обвързаност на цените с качеството и техническото равнище на изделията и със стимулирането на научно-техническия прогрес; системен държавен контрол върху цените и ценообразуването; оперативно изменение на цените, осигурявано чрез реда и начина на ценообразуването и използването на специални фондове за регулиране при стопанските организации и централните държавни органи. Тези черти определят научнообоснования характер на системата на цените на дребно на стоките и услугите

и на политиката на партията и правителството в областта на цените. Системата на цените на дребно у нас е подготвена за дългосрочно ефективно обслужване на отделните страни и целия процес на разширено социалистическо възпроизводство в периода на изграждане на развито социалистическо общество в НРБ.

В съответствие с решенията на Юлския (1968 г.), Септемврийския (1969 г.) и Априлския (1970 г.) пленум на ЦК на БКП в страната бе подготвена и проведена от 1. I. 1971 г. реформа на фабрично-заводските цени. Реформата се предшествуваше от обстоен анализ на икономическите показатели на стопанството в национално, отраслово и организационно равнище, от широко проучване опита на СССР и другите социалистически страни и от частично въвеждане на нови цени при експеримента на новата система за ръководство на народното стопанство (1964—1970 г.). Изменението на цените и ценообразуването бе координирано както с цялостния икономически механизъм, въведен за годините на шестата петилетка, така и с неговите основни съставни части: планиране, финансиране, кредитиране, стопанска сметка, материална заинтересованост и др.

Реформата обхвана всички области на цените на едро: фабрично-заводски цени на промишлената продукция, тарифи за превоз, цени на едро на вносител, цени на заготвител, цени на проучвателните и проектните работи и на строителната продукция, търговски отстъпки и надценки, изкупни цени и премии на селскостопански произведения и др. Някои видове цени на едро бяха подготвени и въведени малко по-късно. Например изкупните цени и премии се разработиха координирано с икономическия механизъм на селското стопанство и се въведоха от 1. I. 1973 г., цените на проучвателните и проектните работи при капиталното строителство се въведоха частично от 1. VII. 1973 г. и цялостно — от 1. I. 1974 година.

Десетият конгрес на партията отчете, че в областта на усъвършенствуването на ценообразуването най-крупно мероприятие бе реформата на фабрично-заводските цени. «Основният замисъл при тази реформа, се подчертава в Отчетния доклад на ЦК на БКП, изнесен от др. Тодор Живков, бе да се поставят цените в съответствие с общественонеобходимите разходи на труд при производството и реализацията на продукцията.»[42]

Основни принципи (критерии) за формиране равнището на фабрично-заводските цени при проведената реформа станаха реални стойностно-парични категории, които системно се използват от практиката при икономическите измервания на пла-

[42] *Живков, Т.* Избрани съчинения в осем тома. Т. VIII, с. 78.

новата и отчетната стопанска дейност: нормативната себестойност на изделията, нормативната рентабилност на производството и външнотърговските цени. Тези три критерия създават основните предпоставки цените на едро да се поставят в съответствие с общественонеобходимите разходи на труд при производството и реализацията на продукцията.

Нормативната себестойност е основана на широка система от норми и нормативи за разход на жив труд, материали, амортизация, използване на мощностите при съвременна организация на труда, управлението и производството. Тя обхваща разходите по производството, необходими за осигуряване качеството на продукцията според стандартизационните изисквания. С реформата на цените нормативната себестойност стана един от основните обективни ценообразуващи фактори.

Нормативната рентабилност също съдейства за обективно обосноваване равнището на цените на едро. Нов момент в практиката на ценообразуването у нас бе използването на нова форма на нормата на рентабилност като отношение на печалбата към производствените фондове. С тази нова форма при ценообразуването се отчитат не само материалоемкостта и трудоемкостта на производството, които се отразяват в текущите разходи (нормативната себестойност), но и фондоемкостта, като една от характерните черти на съвременното производство. Освен това при реформата на цените бе засилена ролята на печалбата, чрез известно повишение на нормата на рентабилност. Целта бе да се осигури повсеместно развитие на стопанската сметка и самофинансирането, при широко използване и повишаване ролята на банковия кредит и контрола чрез лева за ефективно водене на стопанството. Една от особеностите на реформата на цените на едро бе, че не се допусна автоматично осигуряване на нормативна рентабилност за всички отрасли. Взеха се под внимание темповете и структурните изменения при плановото развитие на отраслите и отделните производства, резултатите от новите инвестиционни вложения, предвидената модернизация и реконструкция през шестата петилетка. Постепенно в процеса на усъвършенстването на производството отделните отрасли и подотрасли ще достигнат определените норми на рентабилност върху основата на снижаване на разходите по производството.

Нормативната себестойност и нормативната рентабилност обусловиха нова, съвременна структура (модел) на фабричнозаводските цени, която, от една страна, осигурява единство на системата на цените и, от друга страна, създава условия за еквивалентен обмен между отраслите на икономиката. Това следва да се подчертае, защото при новата структура на цената

за всички народностопански отрасли бе постигната относително близка норма на рентабилност, което с известна диференциация се отнася и до нормите на рентабилност за отраслите и подотраслите на промишлеността.

Посочената структура на цените на едро обаче следва да се разглежда като принципиална и изходна. Тя в известна степен се променя под влияние на третия критерий при ценообразуването — външнотърговските цени. За икономиката на НР България факторът външнотърговски цени има съществено значение. Той е свързан с огромния внос на суровини, материали, комплектуващи изделия, комплектни обекти и други, цените на които се предопределят от покупните цени в чужда валута и от цените на противоимпортната продукция. Големи са и стоковите маси, експортирани на външните пазари. В теоретически аспект външнотърговските цени засягат проблема за съотношенията между националната стойност, намираща изражение в цените на едро, и интернационалната стойност, намираща изражение във външнотърговските цени[43], от които зависи ефективността на участието на НРБ в международното социалистическо разделение на труда и в международната търговия. При реформата на цените се взе под внимание, че производството и реализацията на продукцията у нас са тясно свързани с международния пазар. Това обусслови необходимостта в определена степен да се отразят външнотърговските цени върху равнището и съотношенията на фабрично-заводските цени.

Практическото съобразяване на фабрично-заводските цени с външнотърговските цени протече в няколко основни направления в зависимост от реалното им влияние върху икономиката на страната или върху даден отрасъл. Цените на едро на вносител за редица суровини, материали, комплектуващи изделия и оборудване бяха установени на равнището на извършените разходи за доставката им у нас. По такъв начин фабрично-заводските цени се приравняваха към цените на едро на вносител. Освен това за други групи стоки фабрично-заводските цени бяха установени на основата на средните разходи за производството им в страната и разходите по доставката им от други страни. За трета група стоки нормата на рентабилност бе диференцирана по групи в зависимост от тяхната ефективност на външния пазар (използвана бе минимална, нормативна и стимулираща норма на рентабилност). Процесът на съобразяването на фабрично-заводските цени с външнотърговските цени бе осигурен и от

[43] За НРБ основно значение имат контрактните цени при взаимната търговия на страните членки на СИВ, най-голям дял в която заема СССР.

икономическия механизъм, изискванията на който предвиждаха резултатите от външнотърговската дейност да се отразяват върху балансите на стопанските организации, покупко-продажбата на валута от банката по единни валутни коефициенти и др.

При изграждането на конкретните цени на едро широко бе използван и принципът на обвързване на цените с потребителните свойства, технико-икономическите показатели, качеството и техническото равнище на изделията. Този принцип има изключително голямо значение за ценообразуването при съвременния ход на научно-техническата революция. Отчитането на потребителските свойства и качеството при изграждането на конкретните цени е в унисон с марксистко-ленинската теория за трудовата стойност. Съответствието на цените с обществено-необходимите разходи на труд обуславя обвързването на цените с качеството на продукцията. Този принцип е обусловен и от многолетната практика на ценообразуването, която е важна съставна част на общия проблем за материалната заинтересованост и стимулиране (ограничаване) при условията на социализма. Системата на цените и отделните конкретни цени притежават определена икономическа сила и функции да създават или да ограничават материалната заинтересованост от производството и потреблението на отделни стоки. Цените се подчиняват в случая на определени целеви функции — да стимулират производството на стоки с високо качество и техническо равнище, своевременното обновяване на произвежданата продукция, задържане, ограничаване и спиране производството на продукция с относително ниски технико-икономически параметри или морално остаряла и демодирана продукция, ефективно да се използват суровините и материалите, да се повишават ефективността на производството и неговата конкурентноспособност.

Всичко това обуслови още на етапа на реформата да се засили диференциацията на цените според качеството на продукцията, според технико-икономическите параметри и ефекта, който се проявява при използването и експлоатацията на продукцията, да се диференцират в по-откроени размери цените на взаимозаменимата продукция, на естествените, изкуствените и синтетичните суровини и т. н., за да се въздействува едновременно на производството и потреблението по икономически път за повишаване ефективността и се стимулира с помощта на цените на текущото оптимизиране на възпроизводствения процес в неговия планомерен ход на развитие. Единният план за обществено-икономическо развитие и системата от динамични нормативи осигуряват определена степен на оптимизация на икономическото развитие. Системата на цените и конкретните цени продължават

процеса на оптимизиране в практическия ход на разширеното социалистическо възпроизводство и доработват онова, което планът не е осъществил докрай. Принципът на обвързване на цените с потребителните свойства и технико-икономическите параметри, с качеството и техническото равнище на изделията е един от основните принципи на ценообразуването при социализма и органически е свързан с проблема за съответствието на цените с общественонеобходимите разходи на труд. Този принцип както при реформата, така и след нея оказа и ще оказва силно влияние върху диференциацията на рентабилността при ценообразуването за производства, групи стоки и отделни изделия. Неговото прилагане усъвършенствува цените на едро, като ги поставя в пълно съответствие с обективните икономически закони и изискванията на съвременната икономика.

Една от особеностите на реформата от 1971 г. бе, че общото равнище на фабрично-заводските цени бе намалено с няколко пункта. В рамките на това намаление се повишиха цените в областта на енергетиката и други отрасли, а се намалиха цените на продукцията на обработващата промишленост, в транспорта, строителството и др. Намали се също общото равнище на изкупни цени и премиите на селскостопанските произведения (под влияние на поевтиняване на средствата за производство), но се повишиха цените на животновъдната продукция. Системата на премиите се обвърза последователно с плана за изкупуването на продукцията от селското стопанство, а в отделни случаи и с нейното качество.

Общите принципи и критерии на ценообразуването, възприети с реформата, се приложиха последователно и при преустройството на изкупните цени. Бяха въведени единни стандарти и единни изкупни цени, обвързани с качеството на продукцията, като се премахнаха цените по направления.

Цените на проучвателните, проектните и строителните работи също се изградиха в съответствие с общите принципи на реформата на фабрично-заводските цени. В тази област широко бяха приложени нормативи за разход на материали, труд, механизация, общи разходи и печалба. За първи път се създадоха цени по видове работи (включващи и печалба), окрупнени цени и за някои случаи цени на единица мощност (например при продажба на жилищата на населението — цени на квадратен метър жилищна площ, диференцирани по типа на изграждане). В необходимите случаи цените на проектните и проучвателните работи се диференцираха с цел да се стимулират качеството, индустриалните начини на строителството, спазване и съкращаване сроковете за проектиране строителство и др.

Намалението на общото равнище на цените на едро има голямо икономическо значение. То съдейства за стабилността на цените на дребно, укрепва централизираните натрупвания за държавния бюджет, подпомага по-нататъшното стабилизиране и намаляване на изкупните цени на селскостопанските произведения и заздравява покупателната сила на лева. Изградените нови съотношения при цените на едро съдействуват за икономично използване на суровините и материалите, за стимулиране производството на висококачествена продукция, за утвърждаване принципа на еквивалентност при обмяна на продукция между отраслите на стопанството.

Реформата на цените на едро създаде по-благоприятни условия за използване на цените при планирането и икономическите измервания на ефективността на производството, за укрепване на стопанската сметка при различните равнища на стопанско управление, за развитие и засилване ролята на банковия кредит и контрол чрез лева над стопанската дейност, за цялостно, повсеместно и последователно приложение на икономическия механизъм.

От 1. I. 1969 г. Комисията по цените при Държавния комитет за планиране се преустрои в Комитет по цените при Министерския съвет. На Комитета по цените като специализиран орган на правителството за провеждане на държавната политика в областта на цените и ценообразуването се възложиха функциите да ръководи, координира и контролира всички процеси на ценообразуването в страната. Укрепи се и научната база на Комитета, като се създаде към него ведомствен Научноизследователски институт по ценообразуването. По такъв начин в НРБ напълно се реализира Лениновата идея за единен държавен център и единна партийна политика в областта на цените и ценообразуването.

Укрепиха се и контролните органи по цените. На Комитета по цените се възложи специализираният държавен контрол по цените и ценообразуването в рамките на единната система за държавен и народен контрол. Разшири се дейността на Държавната инспекция по цените при Комитета по цените, доизградиха се отделите «Цени и контрол по цените» при изпълнителните комитети на окръжните народни съвети. От 1971 г. се пристъпи към създаване на единна програма за контрол по цените, която обобщава контролната дейност на всички органи — Комитета по цените, респективно неговата Държавна инспекция по цените, министерствата, изпълнителните комитети на окръжните народни съвети, стопанските организации и техните поделения.

Десетият конгрес на БКП обобщи резултатите от значителната работа на партията и правителството в областта на ценообра-

зуването и даде нови насоки за нейното усъвършенствуване през годините на шестата петилетка. В решенията на Конгреса се отдава голямо значение на усъвършенствуването на планирането на цените. В съответствие с това за първи път като неразделна част от единния план за социално-икономическото развитие на страната през годините на шестата петилетка бе утвърдена програма за планово развитие и усъвършенствуване на цените. Програмата бе разработена във вид на индекси за изменение на цените по години за отделни групи стоки и осигурява постепенно планомерно привеждане на равнището на цените в съответствие с общественонеобходимите разходи на труд. Програмното изменение на цените се обосновава с основните промени в условията на производството и реализацията в резултат на изпълнението на единния план за общественоикономическо развитие на страната. Предвижда се процес на намаляване равнището на цените за отделни групи стоки, по-нататъшно последователно отразяване на общите принципи и критерии на ценообразуване и подобряване на съотношенията при цените. През 1972 и 1973 г. последователно бяха намалени фабрично-заводските цени на редица групи стоки. Във връзка с въвеждането на икономическия механизъм в селското стопанство от 1. I. 1973 г. се регулираха изкупните цени. Успешно се изпълнява и програмата за планово изменение на цените на дребно на стоките и услугите. Тази програма бе уточнена и приведена в съответствие с решенията на Декемврийския (1972 г.) пленум на ЦК на БКП, а първият етап от нея се осъществи от 1. VI. 1973 г., като се намалиха цените на широк кръг стоки за деца, юноши, младежи и девойки, цените на лекарства и някои стоки от културно-битов характер. Бяха повишени цените на някои стоки, произвеждани от естествени суровини, на луксозни стоки, спиртни напитки с високо алкохолно съдържание и др.

Опитът от програмното изменение и усъвършенствуване на цените през годините на шестата петилетка подсказва необходимостта от известно усъвършенствуване: в програмата да се предвиждат промени в основните съотношения на цените, за да се осигури глобално стимулиране на научно-техническия прогрес и се привеждат цените в съответствие с общественонеобходимите разходи на труд; основните програмни изменения да се концентрират в началото или края на петгодишния период и се отразяват предварително в нормативите, лимитите и показателите на стопанските организации, за да се запазят тяхната планомерна стабилност и динамика; да се усъвършенствува практиката на балансово отразяване влиянието на взаимните поевтинявания и поскъпвания в резултат на измененията на цените,

като се използват математически методи и електронноизчислителна техника.

Нов момент в практиката на усъвършенствуване ценообразуването е развитието и укрепването на неговата нормативна система. В рамките на единната система от динамични нормативи за народното стопанство от началото на шестата петилетка се пристъпи към систематизиране на нормативната система, необходима за усъвършенствуване на ценообразуването: утвърдена бе номенклатурата от нормативи за ценообразуването на различни равнища (предприятие, стопанска организация, централни органи), съгласувана бе методиката за разработване на отделните нормативи, уточнена бе системата на информация, за изграждане и контрол на нормативите и се пристъпи към разработване на динамични нормативи. Системата от динамични нормативи има значение за задълбочаване обосноваността на процесите на ценообразуването. Тя дава големи възможности и за механизиране на огромните разчетни работи, за широко използване на електронноизчислителна техника и математически методи при разработване на ценоразписи, моделиране на подсистемите и системата на цените, прогнозиране и програмиране развитието на цените, съставяне на планови баланси за отразяване взаимните влияния при изменение на цените, при съставянето на нови цени и при определяне влиянието им върху нормативите, показателите и лимитите на стопанските организации, финансовия план и бюджета на страната.

Един от централните проблеми на усъвършенствуване ценообразуването през годините на шестата петилетка е стимулирането на научно-техническия прогрес и преди всичко стимулиране бързото внедряване в производството на нови изделия. В това отношение през последните години бе натрупан огромен опит във всички социалистически страни членки на СИВ. За да се стимулира научно-техническият прогрес, от голямо значение е цените да се приведат в съответствие с общественонеобходимите разходи на труд — това бе и основният замисъл на цялостната реформа на цените. Така системата на цените и отделните цени вече по-цялостно стимулират процесите на научно-техническия прогрес и ограничават производствените процеси, основани на стара технология и морално остарелите изделия. Направеното обаче не е достатъчно. Задачата е да се усъвършенствува плановото изменение на цените и текущото ценообразуване при новите изделия. За да се постигне това, в практиката се внедряват единни методологически принципи и методи за определяне цените на новите по вид и асортимент изделия, пристъпи се към утвърждаване на развити по години (стъпаловидни) цени, утвър-

ждават се редовни цени за периода на масовото производство и стимулиращи цени или надбавки за предшествуващия период, съгласуват се икономическите показатели (и преди всичко себестойността, цените и ефективността) на всички нови производства още в предпроектния етап. Наред с това се осъществиха редица други стимулиращи мероприятия при ценообразуването.

Съществено значение за стимулиране на прогресивните процеси има нормата на рентабилност при ценообразуването. Дълго време се смяташе, че производството на нови изделия следва да се стимулира чрез отразяване в цените плановата или достигнатата норма на рентабилност за отделните предприятия, които усвояват нови изделия. Този метод широко се използваше и в практиката на ценообразуването. Той обаче показва сериозни недостатъци и практиката все повече се преустройва върху принципа на отчитане и разделяне на ефекта при ценообразуването на новите изделия. Ефектът от новите изделия се проявява в условията на производственото и личното потребление, при реализацията на изделията на вътрешния и външния пазар.

Въобще стимулирането на техническия прогрес чрез цените изисква, първо, при ценообразуването наред с калкулативния метод да се прилагат все по-широко и методите на сравнителния икономически анализ, както и параметрични методи на ценообразуване; второ, икономическият ефект в началния период на производството да се предоставя преимуществено във вид на стимулираща надбавка или цена на прозводителя, а в периода на серийното производство — да се разпределя в икономически обоснована пропорция между производителя и потребителя.

В такъв случай при новите изделия нормата на рентабилност трябва да бъде стимулираща и да се различава от нормативната, плановата или достигнатата, да отразява икономическия ефект от новите изделия и да оказва активно стимулиращо въздействие върху производството, като съдействува за бързо внедряване на новите изделия и задържане производството на морално остарели и демодирани изделия.

Всичко това изисква стимулиращите мероприятия при ценообразуването да се обвързват в единна система със стимулиращите мероприятия при планирането, финансирането, кредитирането, разпределението на дохода и т. н. Проблемът за бързо внедряване постиженията на научно-техническия прогрес, в това число и за производството и потреблението на новите изделия, следователно може да се реши само върху комплексния подход и използването на програмно-целевия метод при ценообразуването и икономическия механизъм като цяло.

Както е известно, ЦК на БКП и Министерският съвет на НРБ подложиха на цялостна преоценка действуващата система на внедряването на техническите постижения в производството и приеха специално постановление за ускоряване на този процес. Постановлението повишава отговорността на органите по цените при осъществяване на политиката за усъвършенствуване и внедряване на новите изделия и технологии в производството. Това особено се отнася до усъвършенствуването на текущото планово определяне на цените на новите изделия, стимулиране с помощта на цените бързото внедряване и разширяване на тяхното производство и своевременното санкциониране също с помощта на цените производството на морално остаряла и демодирана продукция. За тази цел се издаде нова Инструкция за стимулиране производството и потреблението на нови изделия чрез цените, която урежда цялостно всички основни въпроси.

Целите, принципите, критериите, методите и формите на ценообразуване за новите изделия на съвременния етап от усъвършенствуване системата на цените и ценообразуването в нашата страна се поставят изцяло в служба на научно-техническия прогрес, за да се осигури развитието на производството и икономиката по интензивен път и се съдействува активно с помощта на цените за осъществяване в живота на приетата от Декемврийския пленум на ЦК на БКП Комплексна програма за повишаване жизненото равнище на народа. Образуването на цените на новите изделия се подчинява на една главна цел — ускореното внедряване, усвояване и разширяване производството и потреблението на нови ефективни изделия и повишаване качеството на продукцията в съответствие с най-добрите световни постижения, ограничаване и преустановяване производството и потреблението на морално остаряла, демодирана и неефективна продукция. То следователно е насочено към повишаване ефективността на участието на нашата страна в международното разделение на труда и едновременно с това към подобряване структурата на производството и личното потребление, а следователно и към повишаване жизненото равнище на народа. Естествено този процес на ускорено внедряване, усвояване и разширяване на производството и потреблението на нови ефективни изделия и повишаване качеството на продукцията се съпровожда с: рационално използване на суровините и материалите, чрез засилване ролята на цените за регулиране на производственото и личното потребление на изделия, произвеждани от естествени, синтетични и изкуствени суровини и материали; най-ефективно използване на местните и вносните суровини и материали; стимулиране изграждането на нови ефективни мощности и ускоряване про-

цеса на модернизация и реконструкция на производството също върху нова ефективна основа; повишаване обществената производителност на труда, което трябва да намери отражение в снижаване себестойността на продукцията, повишаване рентабилността и конкурентноспособността на производството. В същото време постигането на основната цел следва да разреши и такава конкретна задача като обновяването и разширяването на асортимента на стоките и услугите, предназначени за народно потребление, разширяване производството на разфасована и пакетирана готова и полуготова продукция, доставката ѝ в търговската мрежа и общественото хранене във вид, подобряващ културата на търговията и потреблението, поддържане стабилността и повишаване покупателната способност на лева, повишаване жизненото равнище на народа и преодоляване на случаи на «скрито» повишаване на цените.

На тази основа се засилва ролята на цените и ценообразуването като едно от важните икономически средства за стимулиране и санкциониране процесите на обновяване на продукцията, повишаване нейното качество и техническо равнище върху ефективна основа. Необходимо е общите принципи и критерии на ценообразуване да се конкретизират към изискванията за новите и усъвършенствувани изделия. Това конкретизиране намери израз във формирането на нов основен принцип за ценообразуване на новите изделия по следния начин: установяване на цените на новите изделия в съответствие с общественонеобходимите разходи на труд и с икономическия ефект, получаван при тяхното производствено и лично потребление и при реализацията им на вътрешния и външния пазар. То намери израз и в усъвършенствуване на методите и формите на ценообразуване на новите изделия и използване по-широко на параметричните методи на ценообразуване, въвеждане на стъпаловидни цени и стимулиращи надбавки, прилагане на система на лимитни цени на етапите на разработване и внедряване на новите изделия и др.

Всичко това е насочено към постигането на нов етап в усъвършенствуването на системата на цените и ценообразуването в нашата страна, осигуряващ по-нататъшно развитие на системата на цените върху научни основи в служба на основните задачи на нашата икономика, формулирани от Десетия конгрес на партията и нейната Програма и разработени обстойно на пленумите след него и от Националната партийна конференция. Задачата е да се свърже системата на цените и ценообразуването още по-активно със задачите за повишаване обществената производителност на труда и със задачите за осъществяване на Декемврийската програма на партията.

ГЛАВА ШЕСТА

АКТИВНИ ИКОНОМИЧЕСКИ ВРЪЗКИ СЪС СТРАНИТЕ В СВЕТА

1. РАЗШИРЯВАНЕ УЧАСТИЕТО НА НР БЪЛГАРИЯ В МЕЖДУНАРОДНОТО РАЗДЕЛЕНИЕ НА ТРУДА

Политиката на Българската комунистическа партия в областта на икономическото сътрудничество и интеграция със социалистическите страни се основава на изучаване и отчитане закономерностите в развитието на световната социалистическа система, неразривна част от която е и НР България. Главна закономерност на тази система е сближението на социалистическите нации и държави, непрекъснатото задълбочаване на политическото единство и укрепването на всички форми на сътрудничество. Тези процеси съответствуват на общите закономерности на социализма и се основават на интернационализацията на производството и задълбочаването на международното социалистическо разделение на труда.

Много фактори на икономическото развитие днес изискват международното разделение на труда и икономическата интеграция между социалистическите страни да се разширяват и задълбочават. Между тях основно значение имат научно-техническата революция и свързаната с нея огромна концентрация на материалните ресурси и на научно-техническия потенциал, решаването на сложните проблеми на техническия прогрес, повишаването на ефективността на общественото производство и съкращаването на цикъла «изследване — производство». Изобщо интензивното развитие на националните производителни сили налага да се кооперира трудът на учени, инженери и работници от много страни. На тази необходимост съдействуват задълбочаването на националното разделение на труда и ускореното изграждане и развитие на зряло социалистическо общество в страните от световната социалистическа система.

За разширяване на сътрудничеството и интеграцията между социалистическите страни определена роля има и неравномерното разположение на природните ресурси от горива, енергия и суровини. Ефективното разработване на тези ресурси налага да се обединят усилията на страните членки на СИВ. Само така могат да се постигнат най-благоприятни технико-икономически показатели и удовлетворят потребностите на всички страни. Решаването на проблемите по разширяване материалните фактори на възпроизводството и особено на основните производствени фондове, на тяхната постоянна модернизация и реконструкция също е възможно само върху основата на международната специализация и коопериране на производството, особено в машиностроенето. Сътрудничеството се налага и поради значителното разширяване на съвременните професии и специалности. За някои страни, като нашата например, става невъзможно самостоятелно и ефективно да решават проблема за разширеното възпроизводство на квалифицираната работна сила и по-специално в редица нови направления на научно-техническия прогрес. Въобще ускоряването на икономическото развитие и повишаването на ефективността на социалистическото производство в отделните страни все повече изискват да се задълбочава международното социалистическо разделение на труда, да се внедряват нови методи и форми на сътрудничество и икономическа интеграция.

За НР България общата закономерност за развитие на международното разделение на труда се проявява с по-голяма сила, отколкото за други страни. Причина за това е тесният вътрешен пазар поради малката територия и ограничения брой на населението, както и недостигът на природни ресурси и научно-технически потенциал. «Българската комунистическа партия — се казва в приетата от Десетия конгрес Програма — се ръководи от разбирането, че хармоничното и пропорционалното развитие на нашата икономика, оптимизирането на производството на стопанските единици може да се постигне не по пътя на самозадоволяването, а чрез широко участие в международното разделение на труда, особено в рамките на световната социалистическа общност. Социалистическата интеграция на народното стопанство е крайъгълен камък в икономическата политика на страната ни».[1]

Социалистическата икономическа интеграция е етап от процеса на създаване бъдещото единно световно социалистическо стопанство. К. Маркс и Ф. Енгелс посочиха зараждането на тази

[1] Програма на БКП. Партиздат, 1971, с. 55.

тенденция още в недрата на капиталистическото крупно промишлено производство. Изследвайки развитието на капитализма в новите условия на империализма, В. И. Ленин също формулира извода, че «още при капитализма целият стопански, политически и духовен живот на човечеството все повече се интернационализира. Социализмът изцяло ще го интернационализира»[2].

Развитието на интеграционните процеси при капитализма протича при постоянно изострящи се противоречия между отделните монополи и страни, отразява главните закономерности на империализма. Максималната печалба като главна цел на капиталистическото производство се постига чрез засилване експлоатацията на трудещите се в развитите капиталистически страни, както и на цели страни с по-ниско икономическо равнище, като развиващите се страни от Азия, Африка и Латинска Америка, по пътя на установяване на неравноправни икономически и политически отношения.

В противоположност на международното капиталистическо разделение на труда, което задълбочава неравенството в икономическото развитие и води към образуване на едностранчива структура на слабо развитите в икономическо отношение страни, международното социалистическо разделение на труда и интеграцията на икономиката се осъществяват съзнателно и планомерно, в съответствие с жизнените интереси и задачите за всестранно развитие на всички социалистически страни. В това се изразяват огромните му предимства пред международното капиталистическо разделение на труда и интеграция.

Българската комунистическа партия използва предимствата на международното социалистическо разделение на труда като фактор за ускоряване обществено-икономическото развитие на страната. Тя мобилизира усилията на народа за най-пълно използване на вътрешните национални ресурси и с помощта на СССР и другите социалистически държави страната ни се развива с високи темпове. За две-три десетилетия България се превърна от аграрна, каквато беше преди социалистическата революция, в индустриално-аграрна страна със съвременна промишленост и едро модерно селско стопанство. По икономическо и културно равнище на народа тя изпревари редица страни, които преди бяха с по-развито стопанство, и значително се доближи до някои развити капиталистически държави. Това даде възможност да се засили интензивното ѝ участие в международното разделение на труда и откри перспективи за ускоряване на интеграцията със социалистическите страни.

[2] *Ленин, В. И.* Съч. Т. 19, с. 241.

Някои сравнения на икономическото и научно-техническото равнище на България, достигнато за 30-те години народна власт, с развитието на други страни позволяват да се разкрият възможностите за нов подем в задълбочаването на външноикономическите ѝ връзки в етапа на изграждане развито социалистическо общество. През периода 1951—1969 г. например средногодишните темпове на растеж на националния доход на човек от населението бяха 8,5% и значително изпревариха общия темп на всички страни в света (3,5%). По този показател България се намира на първо място сред страните членки на СИВ. През периода 1966—1970 г. тя заемаше седмо място по растеж на националния доход и осмо място по растеж на промишлената продукция в света.

През периода 1951—1970 г. България бързо измени своето място в света по производството на редица важни промишлени изделия на човек от населението. По производство на електроенергия например от петдесето място през 1950 г. тя премина на тридесет и четвърто място през 1970 г., на медни руди — от двадесет и второ на тринадесето, на оловни руди — от тринадесето на шесто, на олово — от деветнадесето на четвърто място. По производство на цинк тя се нареди на шесто място, на калцинирана сода — на второ, на азотни торове — на единадесето, на цимент — на деветнадесето, на цигари — на първо място, и т. н.

Значително се измени мястото на НР България в света и по редица показатели на бита, културата и здравеопазването на населението. По посещение на кина например от дванадесето място през 1950 г. тя достигна шесто място през 1970 г., по броя на радиоабонатите на 1000 лица от населението — от четиридесет и трето на двадесет и девето, по телевизионни абонати — от шестдесето (1960 г.) на тридесет и първо, по броя на лекарите на 10 000 жители — от деветнадесето на седмо място. По дела на студентките в общия брой на студентите България се нареди на седмо място в света. Посещенията на театър на 1000 жители през 1970 г. бяха 637 при 292 за развитите капиталистически страни. Делът на завършилите висше образование — 4,6% от населението над 25-годишна възраст, в нашата страна се изравни с дела им в развитите капиталистически държави — 4,7%[3].

За НР България е характерен интензивен процес на сближаване на икономическото ѝ равнище с равнището на развитите социалистически страни (вж. табл. 1).

[3] Изчисленията са направени по данни от Статистическия годишник на ООН и ЮНЕСКО.

Таблица 1

Изменение в съотношението на икономическото равнище на страните — членки на СИВ по най-важните показатели, изчислени в цени на СССР (СССР = 100)-на човек от населението.

в %

	НРБ		УНР		ГДР		ПНР		СРР		ЧССР	
	1950	1970	1950	1970	1950	1970	1950	1970	1950	1970	1950	1970
Промишлена продукция	39	79	76	70	130	144	66	75	33	56	137	114
Национален доход	66	85	112	79	109	121	103	76	56	69	155	114
Потребление	80	102	123	104	106	137	110	97	65	70	160	129

Развитието на производителните сили в България засили интензивността на участието ѝ в международното социалистическо разделение на труда и разшири нейните външноикономически връзки. Характерен израз на тези процеси са изпреварващите темпове на стокообмена пред темповете на произведения национален доход. През периода 1951—1972 г. например в НР България националният доход нарасна 5,9 пъти, а външнотърговският обмен — 19,2 пъти, в света съответно 3,1 и 6 пъти, в страните членки на СИВ — 5,4 и 9,3 пъти, в развитите капиталистически страни — 2,7 и 4,7 пъти. Тези данни отразяват високите темпове на интензификация на външноикономическите отношения на нашата страна[4]

Бързото развитие на външния стокообмен значително засили участието ни в международното разделение на труда. Делът на износа в общия обем на произведения национален доход вече е значителен. Високи са и показателите на външния стокообмен на човек от населението, който при равни други условия отразява интензивността на външноикономическите връзки. България има значително по-високи показатели за степента на участие в международното разделение на труда и интензивността на международните икономически връзки от средните показатели за света, за несоциалистическите страни, а също и за страните членки на СИВ. През 1972 г. у нас делът на износа в обема на националния доход превишаваше 2—2,5 пъти този показател общо за страните членки на СИВ. Стокообменът на Бъл-

[4] Изчисления по данни от Статистическия годишник на ООН.

гария на човек от населението бе 500 рубли, докато за целия свят той бе 180 рубли, а за несоциалистическите страни — 243 рубли.

Основа за задълбочаване икономическите връзки на България със социалистическите страни са еднотипността на господствуващите в тях производствени отношения, високата степен на интензификация, интернационализацията на производството, протичаща особено бързо през последните години, единната крайна цел — строителството и развитието на зряло социалистическо общество, и общите икономически и политически интереси на страните. Външноикономическите връзки на България със социалистическите страни се развиват с предимство. Затова съдействува и техният планомерен характер, който създава възможност за хармонично и бързо развитие на националните стопанства и за съчетаване националните с интернационалните интереси.

Политиката на икономическо сътрудничество и интеграция със социалистическите държави е единствено правилната, обективно необходимата и отговаряща на интересите на България и другите социалистически страни. Друга политика, насочена например към «автархия и изолация» от световната социалистическа система и «опора на собствените сили», както потвърждава опитът на Китайската народна република, не само че е в противоречие с общите закономерности на световната социалистическа система и задачата за укрепване на нейното икономическо и политическо единство, но накърнява икономическите интереси на собствения народ. Ето защо главна насока в политиката на БКП в областта на външноикономическите връзки на страната бе и остава задълбочаването на нейното участие в международното социалистическо разделение на труда.

Политиката за интензивно икономическо сътрудничество на България със социалистическите страни намира ярък израз в значителния дял на нейния стокообмен с тях и особено със СССР. През 1972 г. за държавите членки на СИВ средният дял на стокообмена със социалистическите страни бе 66,8%, а за НР България — 80,6%, а по отношение само на страните членки на СИВ той бе общо 62,6% и за НРБ — 78%. Едновременно с това значително нарасна делът на стокообмена с развиващите се страни, който от 1% през 1950 г. достига 5,4% през 1972 година. Развитието на стокообмена на България отговаря на линията на партията за укрепване на световната социалистическа система.

Българската комунистическа партия придава голямо значение на разширяването на външноикономическите връзки. Тя свърз-

ва този процес с построяването на материално-техническата база на социализма и повишаване ефективността на икономиката. Десетият конгрес на БКП определи: «*По-нататъшното развитие на производителните сили да се осъществява чрез още по-активно участие на НР България в социалистическата икономическа интеграция.* Както и досега основно направление в тази област да бъде сближаването на икономиката на Народна република България с икономиката на Съветския съюз.»[5]

На Националната партийна конференция бе подчертана ролята на интеграцията и участието на страната в международното разделение на труда за повишаване на обществената производителност на труда. При това следва да се обърне внимание върху диалектическата връзка и взаимната зависимост между производителността на труда и международното разделение на труда. Интеграцията и участието на НР България в международното разделение на труда са важен фактор за повишаване обществената производителност. Същевременно растежът на производителността е важна предпоставка за ефективно участие на страната в международното разделение на труда.

В България не може да се организира ефективно производство с оптимални мощности без международна специализация и коопериране на производството и сътрудничество с другите социалистическите страни. «Върху основата на кооперирането със Съветския съюз и с другите социалистически страни сега се откриват възможности в различните отрасли на икономиката да минем към изграждане на оптимални по размер предприятия, на оптимални мощности на единични машини и на технологически линии вътре в предприятията и оптимална серийност на отделните изделия».[6]

В тази връзка се поставя задачата за решително снемане на продукцията, за която в България няма предпоставки за крупносерийно и ефективно производство и се концентрират усилията върху ограничен кръг висококачествени изделия за социалистическия и други пазари.

Изграждането на оптимални мощности дава възможност значително да се повишава обществената производителност на труда, като се снижава себестойността на основата на внедряване на автоматизирани системи на технологическите процеси и

[5] Директиви на Десетия конгрес на БКП за социално-икономическото развитие на НР България през годините на шестата петилетка — 1971—1975 г. Партиздат. С., 1971, с. 14.

[6] *Живков, Т.* За висока обществена производителност на труда, стр. 37.

на производството като цяло. Развитието на науката и бързото внедряване на научните постижения, като един от решаващите фактори в борбата за повишаване на обществената производителност на труда в нашата страна, също е възможно в сътрудничество с другите социалистически страни. Затова на Националната партийна конференция се постави задача научният фронт да се преустрои и съсредоточи своите сили в основните направления, по които България е поела курс на специализация и коопериране и интеграция със Съветския съюз и другите социалистически страни и в международното разделение на труда.

Ролята на интеграцията за растежа на производителността на труда се проявява и в повишаване ефективността на структурата на производството, осигуряване страната с дефицитни суровини, материали и горива за по-пълно използване на мощностите и т. н.

От друга страна, за да бъде участието на НР България в международното разделение на труда ефективно, произвежданите стоки трябва да бъдат конкурентноспособни на международния пазар, да се повиши качеството им, да се повиши производителността на труда.

Политиката на БКП дава предимство на ускореното разширяване и задълбочаване на външноикономическите връзки и сътрудничество преди всичко в сферата на материалното производство. Тук се включва развитието на всички ефективни форми на участие на нашата страна в международната специализация и коопериране на производството, в съвместната разработка и производство на минерални суровини, металургически изделия, целулоза и др. Важни области на производствената интеграция на България с другите социалистически страни са машиностроенето, химията, енергетиката, селското стопанство и производството на предмети за народно потребление.

Българската комунистическа партия обръща особено внимание на формите и средствата за задълбочаване на икономическото сътрудничество между България и останалите социалистически страни от СИВ. В Директивите на Десетия конгрес на партията се сочи, че главно средство за развитието на интеграционните процеси са координацията на петгодишните и дългосрочните планове, а също и съвместното планиране на особено важни видове производства и дейности. Поставена е задача последователно да се провежда линията на създаване съвместни предприятия, общи научноизследователски институти и международни стопански обединения, обхващащи научноизследователската и проектно-конструкторската дейност, както и произ-

водството и реализацията на продукцията, с която да се задоволяват потребностите на страните членки на СИВ и износът в други страни.

Икономическите връзки на България с другите страни през годините на шестата петилетка се развиват бързо и с високи темпове. Предвидено е външнотърговският стокообмен на страната да се увеличи с 60—65%. Предимство ще има стокообменът със социалистическите страни, чийто дял ще достигне в края на петилетката почти 82%, а само със Съветския съюз — около 58% от целия стокообмен.

България разширява външноикономическите връзки и с несоциалистическите страни. Много фактори обуславят този процес. Между тях са мирното съвместно съществуване на страни с различен обществено-икономически строй, развитието на научно-техническата революция в световен мащаб, бързото издигане на икономическото и научно-техническото равнище на НР България и др. Някои капиталистически страни се опитаха да попречат на развитието на икономическите отношения със социалистическите страни. Големите успехи на социализма, както и засилващите се противоречия на капиталистическата стопанска система обаче показаха пълната несъстоятелност и безперспективност на дискриминационната политика на главните империалистически държави и техните икономически групировки. САЩ бяха принудени да премахнат голяма част от ограниченията в търговията си със социалистическите страни, а други развити капиталистически държави предприеха мерки за смекчаване режима на стокообмена. Тези промени създадоха възможност да се засилят икономическите и научно-техническите връзки на социалистическите страни, в това число и на България с развитите капиталистически държави. Откриха се перспективи значително да се увеличи стокообменът с тях. Трябва обаче да се има предвид, че развитието на икономическите връзки с капиталистическите страни внася известна стихийност във външноикономическите отношения и създава някои политически последици и условия, към които особено се стремят капиталистическите монополи. Поради тази причина разширяването на връзките с капиталистическите страни трябва да има определени граници. Те се определят и от стратегическото направление на външноикономическите връзки и дълготрайните икономически интереси на България, насочени към световната социалистическа система, както и от общите икономически и политически цели на социалистическите страни.

Подходът към развитието на икономическите отношения на България с освободените от колониално робство страни прин-

ципно се отличава от отношението към развитите капиталистически държави. Икономическите връзки с развитите капиталистически страни се изграждат върху принципите на мирното съвместно съществуване и икономическото съревнование между социализма и капитализма, като се основават на взаимна изгода. С развиващите се страни те също се основават върху принципите на взаимната изгода, но имат и задачата да се разширява материалната база на антиимпериалистическия съюз между социалистическите страни и страните от Африка, Азия и Латинска Америка, които водят националноосвободителна борба. Отношенията с тези страни имат характер на сътрудничество и на съдействие за развитие на тяхната национална икономика, както и за отхвърляне зависимостта от империализма и опитите на капиталистическите държави да установят системата на неоколониализма. Интернационален дълг на социалистическите държави е да помагат за укрепване самостоятелността на националните икономики на развиващите се страни и да съдействуват за тяхното развитие по некапиталистически път.

Все по-голямо значение придобива съдействието, което НР България и другите страни членки на СИВ оказват за изграждане на промишлени и селскостопански предприятия, мелиоративни и водноенергетически съоръжения, учебни и научноизследователски центрове в развиващите се страни. Досега България е изградила около 110 обекта. Основно икономическо и техническо съдействие на развиващите се страни тя оказва в промишлеността и селското стопанство. Изнасяните в тези страни комплектни обекти и съоръжения съдействуват за развитие на суровинната база на преработващата промишленост и особено на хранително-вкусовата и текстилната промишленост в тях. Значителна част от обектите България изгражда върху основата на дългосрочен кредит с нисък лихвен процент. При вноса от развиващите се страни тя се стреми наред със суровините да разширява доставките на полуфабрикати и готова продукция, което съответствува на интересите на тези страни.

Значително се разширява и научно-техническото съдействие на България за развиващите се страни. Изпращат се все повече български специалисти, които оказват научно-технически услуги. Нараства броят на обучаващите се в България студенти и аспиранти — граждани на държави от Азия, Африка и Латинска Америка. Граждани на тези страни повишават своята квалификация в български предприятия и научноизследователски институти.

Икономическото и научно-техническото съдействие, оказвано от България на развиващите се страни, помага те да разработ-

ват и по-пълно да използват своите природни ресурси, да преодоляват едностранчивата си специализация и недостатъчното участие в международното разделение на труда, да повишават ефективността на икономиката си. Върху тази основа стават важни социално-икономически изменения, повишава се жизненото равнище на населението в тези страни и укрепват антиимпериалистическите сили в света.

Икономическите ни връзки с развиващите се държави са взаимоизгодни. Едновременно със съдействието, което им оказва, България (както и другите социалистически страни) решава редица проблеми и на своето икономическо развитие. Чрез търговията с тях например тя задоволява част от импортните си потребности от материали и готова продукция. Ние внасяме от тези страни фосфати, железни руди, нефт, дълговлакнест памук, вълна, сурови кожи, някои видове ценна дървесина, памучни тъкани, консерви и др.

Основно направление във външната ни търговия е увеличението на нейната ефективност. Това България постига, като изменя структурата на стокооборота, повишава качеството и конкурентноспособността на изнасяните стоки, усъвършенствува организацията на външнотърговската си дейност и засилва нейното въздействие върху производството. През годините на социалистическото строителство бе провеждана политика на постоянно усъвършенствуване структурата на стокообмена главно чрез увеличаване дела на високоефективните стоки в общия износ. За това помогна създаването на съвременна индустриална структура на производството, която позволи значително да се увеличи делът на средствата за производство и особено на оръдията на труда в общия износ на България. През 1939 г. например нашата страна почти не е изнасяла машини и съоръжения, а през 1972 г. техният износ достигна обща стойност 975 млн. вал. лв., а делът им в общия износ бе 34,4%. В структурата на износа на машиностроителната промишленост значително нарасна делът на подемно-транспортните машини (от 10,3% през 1960 г. на 25,6% от общия обем на изнасяната машиностроителна продукция през 1972 г.) и особено на изчислителната и организационната техника (от 0,0 на 12,4%). Към 1970 г. машиностроенето трябва да осигури 43% от всички експортни ресурси, като бързо нарасне делът на радио- и електронната техника. При общо увеличение на износа на машиностроителната продукция през шестата петилетка 2,2 пъти машините на слаботоковата промишленост се предвижда да се увеличат 3 пъти, на организационната техника — над 40 пъти, а на изчислителната техника — над 30 пъти. Само подемно-транспортното оборудване през

1975 г. ще достигне 30% от общия износ, електронноизчислителната и организационната техника — 22%, следвани от тракторите и други селскостопански машини, радиопромишлената и съобщителната техника, продукцията на електротехническата промишленост и др. Това ще измени съществено структурата на изнасяната машиностроителна продукция и ще увеличи икономическия ефект от външната търговия.

За увеличаване ефективността на външния стокообмен съдействува и повишената степен на промишлена преработка на селскостопанските продукти в страната. Делът на непреработените селскостопански стоки със сравнително най-ниска възвръщаемост например се намали от 33,7% през 1939 г. на 8,5% през 1972 година. Намали се също делът на промишлените стоки със селскостопански произход — от 66,1 на 38,3% от общия износ.[7]

Увеличи се значението на химията и особено на органическите продукти в общия износ на страната. Те заемат все по-голям дял в износа, което също помага за повишаване ефективността на стокообмена и на икономиката в цяло. Бъдещото развитие на износа налага нефтохимията да се развива с предимство, като през шестата петилетка се отдели особено внимание за увеличаване производството на синтетични влакна, пластмаси, синтетични смоли, лако-бояджийски материали и изделията на малотонажната химия.

Важна насока на повишаване ефективността на външноикономическите връзки е увеличаването на производителността на труда при производството на изнасяните стоки. Колкото повече националната производителност на труда се доближава до международната или я превишава, толкова икономическият ефект от стокообмена ще е по-висок. Стоките на международния пазар се разменят не по национална, а по интернационална стойност, формираща се върху основата на международната производителност на труда. При еквивалентен обмен страна с по-ниска национална производителност на труда от международната, за да получи стоки с една и съща интернационална стойност, следва да изнесе стоки с по-голяма национална стойност, отколкото страна с производителност на труда, равна или по-висока от международната.

Развитието на външноикономическите връзки на НР България с другите страни в света дава възможност да се постигне значителна икономия на национален труд, като се използват пре-

[7] «Външна търговия на НРБ», статистически сборник, издание на ЦСУ, С., 1972.

димствата на международното разделение на труда, да се осигуряват суровини, горива, материали, машини и оборудване, за чието производство у нас липсват природни ресурси или няма благоприятни икономически условия. Увеличението на вноса и подобряването на неговата структура съдействуват за по-пълно задоволяване на потребностите от дефицитни горива и материали, а също за ускоряване на техническия прогрес в народното стопанство чрез строителството на мощности с вносно високопроизводително оборудване.

Задоволяването на потребностите от горива, особено от нефт и газ например, даде възможност да се повиши ефективността на топливно-енергетичния баланс, а оттам и ефективността на цялото народно стопанство. Делът на нефта и газа в структурата на потреблението на горивата и енергията в България, благодарение на значителното увеличение на вноса преди всичко от СССР, нарасна от 16,6% през 1965 г. на 45,8% през 1970 г. и се предвижда да достигне 65,4% по плана за 1975 година. През 1970 г. чрез внос се задоволяваха 65% от общите потребности на страната от горива и енергия в условно топливо, а по плана за 1975 г. този дял ще достигне 71%. Висока бе степента на задоволяване потребностите ни и чрез внос на черни метали, фосфатни суровини, химически продукти, особено на малотонажната химия, дървесина, целулоза и хартии.

Голямо значение за нашата страна има задоволяването на потребностите от машини и оборудване. От тях зависи създаването на мощности във всички отрасли на народното стопанство. Особено голям дял в нашия внос на машини и комплектни обекти има Съветският съюз. С негова кредитна и техническа помощ бяха изградени значителна част от мощностите в страната: за производството на 95% от продукцията на черната металургия, 80% от продукцията на нефтопреработвателната и химическата промишленост, 60% от електроенергетиката и т. н.

Развитието на външноикономическите връзки съдействува за оптимизиране на междуотрасловите, натурално-веществените и стойностните пропорции в народното стопанство на страната, спомага и за правилното формиране на пропорциите в световната социалистическа система. Анализът на баланса на народното стопанство и по-специално на междуотрасловия баланс на обществения продукт в страната дава възможност да се разкрият в най-общ вид развитието на междуотрасловите международни връзки на НР България, степента на нейното участие в международното разделение на труда по отделни отрасли, ролята на външноикономическите ѝ връзки за формирането на производственото и непроизводственото потребление, а също на натрупването (вж. табл. 2).

Таблица 2

Изменение дела на износа в обема на пройзводството и дела на вноса в задоволяване потребностите на страната

	Износ в % към производството		Внос в % към общите потребности	
	1960	1970	1960	1970
1. Всичко — материално производство	10,3	13,7	10,2	11,4
Производствено потребление — всичко	—	—	11,1	14
В това число:				
промишленост	14,4	18,3	13,5	17
селско стопанство	15,2	9,6	5,7	5,3
транспорт	3,7	10	10,6	10,7
2, Непроизводствена сфера	—	—	4,5	4,6
3. Натрупване	—	—	29,8	27,7

Както се вижда от приведените данни, през периода 1961—1970 г. делът на износа в производството на обществения продукт значително е нараснал. Особено бързо растеше участието на промишлеността и транспорта. Тази тенденция е израз на процеса на изграждане индустриалната структура на нашата икономика и засилване участието ни в международното разделение на труда с машини, съоръжения и преработени продукти от селскостопански произход.

Наред с това се засили влиянието на международното разделение на труда върху задоволяването на потребностите на народното стопанство от суровини, материали, машини и оборудване. Делът на вноса в общия фонд на производственото потребление нарасна от 11,1% през 1960 г. на 14% през 1970 г., в това число за промишлеността — от 13,5 на 17%. Това изразява задълбочаването на международните междуотраслови връзки и засилващата се роля на международното разделение на труда за формирането на основните пропорции на социалистическото възпроизводство в нашата страна и повишаването на неговата ефективност.

Разширяването на външноикономическите ни връзки е условие за концентрацията и интеграцията на производството както в национален, така и в международен аспект, а с това и за

ускорената интензификация на икономиката и повишаването на нейната ефективност. Особено значение за създаване на мощности с оптимални размери на производството има участието ни в международното разделение на труда преди всичко чрез международна специализация и коопериране на производството. Увеличената серийност на производството в резултат на специализацията и кооперирането значително повишава производителността на труда и намалява текущите и капиталните разходи за единица изделие.

2. ПЛАНОМЕРНО РАЗВИТИЕ НА ИНТЕГРАЦИЯТА СЪС СТРАНИТЕ ЧЛЕНКИ НА СИВ

ИНТЕГРАЦИЯТА — ЖИЗНЕНА НЕОБХОДИМОСТ ЗА СОЦИАЛИСТИЧЕСКИТЕ СТРАНИ. СЪТРУДНИЧЕСТВОТО СЪС СССР — ГЛАВНО СЪДЪРЖАНИЕ НА ВЪНШНОИКОНОМИЧЕСКАТА ПОЛИТИКА НА БЪЛГАРИЯ

«Задълбочаването и усъвършенствуването на икономическото и научно-техническото сътрудничество и развитието на социалистическата икономическа интеграция на страните членки на СИВ представляват един съзнателно и планомерно регулиран от комунистическите и работническите партии и правителствата на страните членки на СИВ процес на международно социалистическо разделение на труда, на сближаване на техните икономики. . . на постепенно сближаване на равнищата на тяхното икономическо развитие, на формиране на дълбоки и устойчиви връзки в основните отрасли на икономиката, науката и техниката, на разширяване и укрепване на международния пазар на тези страни, на усъвършенствуване на стоково-паричните им отношения.»[8] Сътрудничеството и интеграцията между социалистическите страни се осъществяват в съответствие с принципите на социалистическия интернационализъм, при уважаване на държавния суверенитет, независимостта и националните интереси, ненамеса във вътрешните работи на страните, пълно равноправие, взаимна изгода и другарска взаимопомощ.

Социалистическата икономическа интеграция съдействува за

[8] Комплексна програма за по-нататъшно задълбочаване и усъвършенствуване на сътрудничеството и за развитие на социалистическата икономическа интеграция на страните членки на СИВ. Партиздат, 1971, с. 12.

по-бързо развитие на производителните сили, за повишаване ефективността на общественото производство и производителността на труда, за задоволяване растящите потребности от горива, енергия и суровини, модерни съоръжения, селскостопански, хранително-вкусови и други стоки за народно потребление преди всичко чрез производството и рационалното използване на ресурсите на страните членки на СИВ. Интеграцията между социалистическите държави има за задача постепенно да сближи икономическите им равнища и да издигне материалното и културното положение на техните народи. Развитието на социалистическата икономическа интеграция в перспектива ще доведе, както гениално бе предвидил В. И. Ленин, до «създаване на единно, по общ план регулирано от пролетариата на всички народи всемирно стопанство като цяло»[9].

Основните пътища и средства за развитие на социалистическата икономическа интеграция, определени от Комплексната програма, са: многостранни и двустранни взаимни консултации по основните въпроси на икономическата политика; задълбочаване на сътрудничеството в плановата дейност на страните и особено при координацията на плановете; планомерно разширяване на международната специализация и коопериране на производството; сътрудничество в областта на науката и техниката; планомерно разширяване и повишаване ефективността на взаимната търговия; развитие на съществуващите и създаване на нови международни икономически органи ации и др.

Нашата партия оцени високо ролята на международната социалистическа интеграция за развитието на световната система на социализма и конкретно за икономиката на НР България. Пред Десетия конгрес др. Тодор Живков заяви: «По-нататъшното социално-икономическо развитие на България с неумолима сила изисква да вървим към още по-голямо задълбочаване на международната социалистическа интеграция, към все по-тясно свързване на икономиката на нашата страна с икономиката на другите социалистически страни.»[10] Най-голямо значение България отдава на интеграцията със Съветския съюз. «Особено развитие — казва др. Т. Живков — получи всестранното икономическо и научно-техническо сътрудничество със СССР, което е и ще бъде главно съдържание на нашата външноикономическа политика.»[11]

По-нататъшното строителство на развито социалистическо

[9] *Ленин, В. И.* Съч. Т. 41, с. 164.
[10] *Живков, Т.* Избрани съчинения в осем тома. Т. VIII, с. 69.
[11] Пак там, с. 69.

общество в България ще изисква с още по-голяма сила да се задълбочава сътрудничеството и интеграцията с другите страни. Не е възможно да се изгради зрелият социализъм без най-тясно политическо, икономическо и културно сътрудничество и интеграция със страните от социалистическата общност и преди всичко със Съветския съюз. «Зрялото социалистическо общество — се казва в Програмата на БКП — създава още по-благоприятни условия и възможности да се развива и задълбочава сътрудничеството на нашата страна с братските страни от световната социалистическа общност, *да се издигнат на качествено нова степен взаимоотношенията, сътрудничеството и интеграцията със социалистическите страни. Решаващо значение в това отношение имат дружбата и сътрудничеството със СССР.*»[12]

Политиката на пълно сближаване на България със Съветския съюз се обуславя от еднотипността на обществено-политическия строй на двете страни, от единната им марксистко-ленинска идеология и принадлежността им към световната социалистическа система. Общите закономерности на тази стопанска система получават най-широко проявление чрез сътрудничеството и интеграцията на страните членки на СИВ със СССР. Мястото на Съветския съюз се определя както от неговата историческа роля в строителството на социализма и възникването на световната социалистическа система, така и от огромния му икономически и научно-технически потенциал. На СССР се падат около 70% от националния доход, $^3/_4$ от промишлената продукция, 60% от селскостопанската продукция, 80% от капиталните вложения, $^2/_3$от разходите за наука и преобладаващата част от запасите на горива и минерални суровини, земя и гори на страните членки на СИВ[13]. Интеграцията на НРБ със СССР ще помогне за още по-тясно свързване на нашето народно стопанство със световното стопанство и с широкия фронт на научно-техническата революция, както и за разширяване участието ни в международното разделение на труда.

Изграждането на развито социалистическо общество в нашата страна изисква да се издига на по-високо равнище икономическото сътрудничество със СССР. Интеграцията на нашата икономика с икономиката на СССР се обуславя от необходимостта да се ускорява научно-техническият прогрес, да се повишава ефективността на производството чрез най-пълно използване на националните ресурси и активно участие в международното раз-

[12] Програма на БКП. Партиздат, 1971, с. 47.
[13] «Вопросы экономики», 1971, бр. 12, с. 47.

деление на труда. Развитието на интеграцията със СССР ще помогне за издигане на материалното и културното равнище на народа. То ще съдействува за ускорено развитие на производителните сили, усъвършенствуване структурата и разширяване мащабите на производството, максимално нарастване на обществената производителност на труда, осигуряване растящите потребности на народното стопанство за дълъг период със суровини, енергия и съвременно оборудване, увеличаване икономическия принос на НР България в общия подем на световната социалистическа система.

Особено значение в по-нататъшното развитие на интеграцията със СССР ще имат производствено-техническото коопериране, непосредственото свързване на възпроизводствените процеси в двете страни, взаимно свързаното развитие на техните национални комплекси. Тези насоки в развитието на интеграцията изискват преди всичко да се разширяват специализацията и кооперирането на производството, особено в перспективните им форми, да се кооперират и съвместно провеждат научно-технически изследвания и проектно-конструкторски работи, да се обединява производството особено на дефицитни съвременни високопроизводителни машини и системи от машини.

Нараства необходимостта от още по-тясна връзка на научно-техническите с производствените форми на интеграция между България и Съветския съюз. Особено е важно да се създадат съвременни форми на интеграция, непосредствено съединяващи научноизследователската, проектно-конструкторската, производствената и търговската дейност. Такива например са съвместните научно-производствени обединения, научни институти и проектно-конструкторски бюра, както и стопански организации. Тяхното широко изграждане може да осигури най-пълно използване на научно-техническия и производствения потенциал на страните, да съкрати дублирането в изследванията и производството, да създаде ефективна специализация и коопериране между отделните институти и стопански организации, като силите се съсредоточат към основни приложни изследвания. Важни в това направление са проблемите в областта на атомната енергетика, радиоелектрониката, създаването на системи от машини за комплексна механизация и автоматизация на производството и др.

Международната социалистическа интеграция и особено интеграцията със Съветския съюз води до възникването на съвместна социалистическа собственост, в която националните интереси на страните се съчетават с интернационалните интереси на общността.

Новият етап на международното икономическо сътрудничество изисква по-нататъшно усъвършенствуване на механизма за управление на интеграционните процеси. Главното в тази област е да се засили плановото начало, като се задълбочи сътрудничеството в съвместната планова дейност. Важна роля ще изиграе разработването на специална програма за развитието на икономическото сътрудничество между България и СССР като неразделна част от единния петгодишен и от перспективния план на нашата страна.

Историческа роля за по-нататъшното развитие на сътрудничеството и интеграцията на НР България със СССР ще изиграят решенията на пленума на ЦК на БКП от юли 1973 година. «Посещението на нашата партийно-правителствена делегация начело с др. Т. Живков в Съветския съюз в края на 1972 г. — се казва в решенията на пленума — положи началото на нов етап във възходящото развитие на дружбата и братското сътрудничество между нашите партии, страни и народи.»[14] С решенията на пленума се повишават изискванията към работата на партийните и държавните органи за практическо осъществяване политиката на партията за всестранна интеграция със СССР. Необходимо е все повече да се разширяват преките връзки между министерствата, ведомствата и стопанските организации, между научноизследователските институти, проектантските и конструкторските организации на двете страни.

Икономическата и научно-техническата интеграция със СССР, разбира се, не намаляват ролята на сътрудничеството и с другите социалистически страни. Развитието на световната социалистическа система все повече издига значението на това многостранно сътрудничество. Приетата от XXV сесия на СИВ Комплексна програма бележи нов етап в неговото развитие.

РАЗШИРЯВАНЕ СЪТРУДНИЧЕСТВОТО В ПЛАНОВАТА ДЕЙНОСТ

Процесът на задълбочаване на международната социалистическа икономическа интеграция поставя на преден план проблема за методите на нейното по-нататъшно развитие. На настоящия етап, се казва в Комплексната програма, «сътрудничеството в областта на плановата дейност и особено на координацията на плановете е основен метод в организирането на сътрудниче-

[14] Решения на пленума на ЦК на БКП от 17—19 юли 1973 г., в. «Работническо дело», 20. VII. 1973.

ството и задълбочаването на международното социалистическо разделение на труда».[15]

Координацията на народностопанските планове съдействува за планомерното развитие на международната социалистическа интеграция, за съзнателното поддържане на обективно необходимите пропорции в международното социалистическо разделение на труда, за формирането и развитието на оптимални национални пропорции между постоянно растящите и изменящи се по своята структура обществени потребности и развитието на материалното производство както във всяка страна, така и в общността.

Нашата партия придава изключително значение на плановото начало в развитието на интеграционните процеси, но с това тя никак не омаловажава ролята, мястото и значението на стоково-паричните отношения. Напротив, необходимостта от отчитане действието на закона за стойността в международните икономически отношения, породена от господството на национална, държавно обособена собственост на средствата за производство, е по-голяма, отколкото във вътрешните социално-икономически процеси. Това изисква разширяването на сътрудничеството в плановата дейност да се осъществява в органическо съчетание със съзнателното използване на стоково-паричните отношения.

Сложността на връзките между отделните сфери и отрасли на социалистическото възпроизводство изисква при решаването на координационните проблеми да се подхожда комплексно. Все по-широко следва да се прилага комплексният и програмно-целеви подход при управлението на интеграционните процеси между социалистическите страни и по-специално при определяне на националната ни политика към тях. Голямо значение в това отношение имат решенията на Юлския (1973 г.) пленум на ЦК на БКП. «На съвременния етап от развитието на международните отношения и изграждането на развито социалистическо общество у нас — се казва в решенията на пленума — още по-голямо значение придобива постоянното усъвършенствуване на управлението на външнополитическата и международната дейност на партията и страната, *като се използва най-широко програмно-целевият и комплексен подход* за непосредствено свързване на проблемите на нашето вътрешно развитие с организацията на международните ни връзки, за непрекъснато повишаване на тяхната ефективност».[16]

[15] Комплексна програма ., с. 26.

[16] Решения на пленума на ЦК на БКП, 17—19 юли 1973 г., в. «Работническо дело», 20. VII. 1973.

Все по-необходимо става при разработката и решаването на проблемите на интеграцията да се обхващат комплексно всички основни моменти на възпроизводствения процес — научноизследователските и проектно-конструкторските работи, създаването на оптимални мощности на съвременно техническо равнище, подготовката на кадри за усвояване на новата продукция, осигуряването на горивно-енергийна и суровинна база за производството, а също и на реализацията на продукцията на международния пазар. Необходимо е научно-техническият потенциал и ресурсите на страните членки на СИВ да се съсредоточават върху проблемите, които имат изключителна роля в развитието на икономиката и научно-техническия прогрес в отделните страни и на общността им като цяло. Голямо значение има разработването на програми за решаването на тези проблеми, в които да се обхване осигуряването на необходимите материални, валутни, финансови и трудови ресурси и тяхното обвързване със съответните раздели на националните планове, както и с петгодишните планове за многостранните интеграционни мероприятия.

Развитието на интеграционните процеси в рамките на СИВ изисква все по-широко да се използва и съвместното планиране. Сега то се прилага при някои видове производства на машиностроенето: при металорежещите машини, при изграждането на материално-техническата база на контейнерно-транспортната система, а също и при производството на някои продукти на химията и други отрасли на производството. В бъдеще съвместното планиране ще трябва да се разширява, като на първия етап се обхванат отделни най-важни видове производства с голямо значение за ускоряване на научно-техническата революция и осигуряване на страните с дефицитни високопроизводителни машини и оборудване, а също и със суровини и материали. По-нататъшното му развитие изисква да се създават международни стопански организации, които да осъществяват целия комплекс от работи, като се започне от анализа на състоянието и перспективите на производството и измененията в потребностите на даден вид продукция, премине се към разработката на прогнози за това производство в световен мащаб и в страните членки на СИВ и се достигне до подготовката на планове за производството и реализацията на продукцията, установяването на конкретни международни връзки по специализацията и коопирането на производството, по съвместната научноизследователска и проектно-конструкторска работа и т. н. Такова развитие на сътрудничеството в планирането, специализацията и коопирането на производството неизбежно ще наложи да се изменят и усъвършенствуват неговите форми и в сферата на размяната.

Създаването на международни стопански организации за съвместно планиране и разпределение на производствените програми между предприятията на страните ще доведе и до формирането на поделения към тях по снабдяването със суровини и реализацията на готовата продукция и до по-голяма координация на търговската дейност на международните пазари.

Основно значение в механизма на икономическото сътрудничество и интеграцията между страните от СИВ обаче засега има съвместната планова дейност и преди всичко координацията на народностопанските планове. Нашата страна вече участвува в координацията на три петгодишни планове и е започнала работа по координацията на плановете за периода 1976—1980 г. и за по-далечна перспектива. В Директивите на шестия петгодишен план се отбелязва: «координацията на народностопанските планове както за петгодишен, така и за по-продължителен период да бъде главно средство за развитие на интеграцията»[17]. В тях се поставя задачата «Народна република България активно да участвува в съвместното планиране на особено важни производства и дейности, които имат решаващо значение за развитието на интеграцията на икономиката на страните членки на СИВ.»[18]

Ролята на координацията на народностопанските планове за интеграцията на НР България с другите страни членки на СИВ непрекъснато се увеличава. Върху тази основа са обединени усилията при решаването на едни от най-сложните проблеми за периода 1971—1975 г., като осигуряването на страната с гориво, топливо, редица видове суровини, комплектни обекти за създаване на мощности в различни отрасли на народното стопанство, реализацията на продукцията, предвидена за износ, и т. н. Задълбочаването на координацията на плановете ще доведе до значително повишаване ефективността на производството и решаване задачите за по-нататъшна интензификация на икономиката и повишаване жизненото равнище на народа както в нашата страна, така и в другите страни членки на СИВ.

В резултат на координацията на народностопанските планове за периода 1971—1975 г. стокообменът между страните членки на СИВ ще нарасне 1,64 пъти, а на НР България — 1,6—1,7 пъти. Нашата страна ще получи горива, суровини, материали, машини и оборудване. Основа на този процес ще бъде засилената международна социалистическа икономическа интеграция.

Особено голямо значение за нас ще имат доставките на енер-

[17] Директиви на Десетия конгрес на БКП. С., 1971, с. 48.
[18] Пак там.

гоносители. Огромната част от импортните потребности на горива България ще задоволява от СССР. През 1975 г. импортът например ще достигне 6 млн. т висококачествени въглища, 10 млн. т нефт, 3 млрд. куб. м природен газ, 2 млрд. квтч електроенергия. Газопроводът, който ще свързва пряко нашата страна със СССР, и електропроводът ще осигуряват ефективен и сигурен транспорт на тези енергийни ресурси. През шестата петилетка Съветският съюз ще ни достави продукти на химическата и нефтопреработващата промишленост, като моторни масла, катализатори за химическата и нефтената промишленост, полупродукти за багрила, парафини и други на стойност около 125 млн. рубли.

Нови перспективни форми на интеграция са съвместно изгражданите мощности в СССР за задоволяване на наши потребности от дървесина, целулоза, азбест, за които са сключени съответни спогодби. Тези форми на разширяване на производството създават възможност максимално да се използват предимствата на световната социалистическа система и по-ефективно да се решават проблемите на топливно-енергийната и суровинната база. Ограничените природни ресурси в страните членки на СИВ и готовността на СССР да предостави за съвместно използване големи запаси от гориво и суровини чрез обединяване усилията за тяхната разработка е характерен момент от координацията на плановете за периода 1976—1980 г. и за периода до 1990 г. и изобщо за развитието на интеграционните процеси в СИВ. СССР предложи със съвместни усилия да бъде изграден металургически комбинат на базата на рудата в Курската магнитна аномалия, да се построят газопровод от Оренбургска област до западните граници на СССР, както и мощности за цветни метали и за производство на атомно оборудване. Тези големи строежи ще позволят да се решат радикално и в интерес на социалистическата общност топливно-енергийният и суровинният проблем за по-далечна перспектива.

Чрез координацията на народностопанските планове между страните от СИВ се осигурява оптимална серийност на произвежданата продукция. Това е особено важно за България, като се има предвид ограничеността на националния ѝ пазар. Към края на шестата петилетка делът на износа в общия обем на производството на страната ще бъде: за подемно-транспортните машини — 77%, за химическото машиностроене — 56%, за металорежещите машини — около 60%, за електронноизчислителната и организационната техника — 62%, за корабите и други плавателни съдове — 47%. В отчетния доклад пред Десетия конгрес на партията се отбелязва, че «извършената координация на

народностопанските планове за 1971—1975 г. между страните членки на СИВ е извънредно важен фактор за обосноваността и реалността на проектодирективите за социално-икономическото развитие на Народна република България. . . Резултатите от последното съгласуване на нашите петгодишни планове създават условия за решаване на суровинния проблем и за организиране на икономически ефективно, крупно серийно и специализирано производство»[19]. Голямо значение за развитието на производителните сили на България през годините на шестата петилетка има съгласуваното със СССР строителство на редица обекти с негова помощ, както и договорените крупни доставки от нашата страна на продукция на машиностроенето, химическата и леката промишленост, селското стопанство и хранителната промишленост и други отрасли.

Сложните проблеми, свързани с осигуряване на горива, суровини и материали, дефицитни високопроизводителни машини и оборудване, с развитието на науката и техническия прогрес, изискват огромна концентрация на материални, трудови и финансови средства за реализация на многостранните интеграционни мероприятия. Ето защо възниква потребност резултатите от координацията на плановете между страните от СИВ да намерят отражение в съответни раздели на националните планове. Освен това все повече се налага да се създават условия за по-голяма стабилност и планомерност при провеждането на многостранните интеграционни мероприятия. Отлагането или непоследователното осъществяване на някои от тях при съвременните връзки и взаимна зависимост между отраслите и сферите на възпроизводството на всички социалистически страни влияе твърде отрицателно на темповете и ефективността на развитието както на отделните страни, така и на тяхната общност. Все повече става нужно да се разработват и петгодишни планове за многостранните интеграционни мероприятия, които да се одобряват от сесия на СИВ.

Целта на плановете за многостранните интеграционни мероприятия е да се засили плановото начало в задълбочаването на международната социалистическа икономическа интеграция, като се осигуряват материални, трудови и финансови ресурси за изпълнението на съответните раздели на националните планове. Разработването на тези планове ще съдейства да се обхванат в определена система всички основни моменти и сфери на интеграцията, като се започне от материалното производство, науката и техническия прогрес, премине се към сферата на

[19] *Живков, Т.* Избрани съчинения в осем тома. Т. VIII, с. 69.

обръщението и по-специално на външнотърговския обмен и цялата транспортна система и се стигне до валутната и финансово-кредитната система. Утвърждаването на такъв план от сесия на СИВ ще повиши неговата сила и компетентност, както и отговорността за осъществяването му от националните органи. Всичко това ще помогне за създаването на по-голяма плановост при управлението на интеграционните процеси в социалистическата общност, за тяхното ускоряване и повишаване на ефективността им.

Координацията на икономическото развитие на страните от СИВ днес обхваща много области на техния живот. Една от основните области са научните и техническите изследвания. Координацията на плановете за тези изследвания бе особено разширена за периода 1971—1975 година. Обобщеният план за координацията в тази област съдържа общо 177 проблема, включващи 772 теми. От 198 теми по научно-техническото сътрудничество, които се координират от Комитета на СИВ, НР България участвува в 118 теми, като за изпълнението им са заети 130 научноизследователски и проектно-конструкторски организации. По линията на отрасловите комисии нашата страна участвува в разработването на 180 теми. На двустранна основа между България и СССР се разработват 233 теми, в които участвуват 100 организации от нашата страна.

България участвува в разработването на 113 проблема от всичко 127 в основните направления и в най-важните проблеми на науката и техниката, представляващи взаимен интерес за страните членки на СИВ, за периода 1976—1980 г. и в по-далечна перспектива. Те се отнасят до топливно-енергетичните източници, минералните ресурси, химията, химическата преработка на нефта, газа и въглищата, машиностроенето, приборостроенето, селското и горското стопанство, строителството и транспорта.

Цялата дейност по научно-техническото сътрудничество със страните от СИВ България осъществява в съответствие с решенията на Десетия конгрес на партията за активно развитие на научно-техническото сътрудничество със социалистическите страни и за още по-силно укрепване на връзките на нашите научни и други организации със съответните организации на Съветския съюз. Тази линия е крайно необходима, за да се използват максимално новите световни постижения на науката и техниката и се концентрира научно-техническият ни потенциал за бързо решаване на главните проблеми, свързани с повишаване техническото равнище на производството в най-важните отрасли на народното стопанство.

Координацията на научните и техническите изследвания е важна форма за ефективно използване на научно-техническия потенциал на страните членки на СИВ, за концентриране неговите усилия за съвместно решаване на сложни проблеми, които имат особено значение за развитието на народното стопанство на отделните страни и на общността като цяло. Тази форма на интеграция постоянно се развива и усъвършенствува. Първият «Обобщен план за координация на научните и техническите изследвания, представляващи взаимен интерес и провеждани от страните членки на СИВ през 1963—1964 г.» съдържаше 46 комплексни междуотраслови и най-важни отраслови научно-технически проблема и повече от 150 теми както по фундаментални и приложни изследвания, така и по опитно-конструкторски и експериментални работи. В работата по този план участвуваха повече от 700 научноизследователски и проектно-конструкторски организации на страните членки на СИВ. Само по теми, координирани от Постоянната комисия на СИВ по координация на научните и техническите изследвания (сега Комитет по научно-техническо сътрудничество), през 1964—1965 г. бяха завършени 500 разработки.

В периода 1966—1970 г. в съответствие с обобщения и отрасловите планове за координация на изследванията бяха разработени повече от 140 проблема и около 700 научноизследователски теми. Само по осъществяването на обобщения план от НРБ участвуваха 42 института, от УНР — 53, от ГДР — 109, от ПНР — 80, от СРР — 16, от СССР — 100 и от ЧССР — 83 института. По проблемите и темите на обобщения план за научни изследвания за периода 1963—1968 г. бяха проведени повече от 360 научни координационни съвещания, в които са участвували над 7000 учени и специалисти от страните членки на СИВ.

В резултат на провежданите в отделните страни научни и технически изследвания, координирани в рамките на СИВ, ежегодно се завършва работата по няколкостотин теми: разработки по създаването на машини, апарати и прибори, усъвършенствуване на технологически процеси и автоматически системи, изработване на нови химикали, лекарствени препарати и др. Тези изследвания дават голям икономически ефект както от по-рационалното използване на научния и техническия потенциал на страните, така и от внедряването на техните резултати в производството. Резултат от изследването и експериментирането на автоматичното управление на режима на работа на енергосистемите в страните членки на СИВ бе внедряването на автоматично регулиране, което позволява да се спестяват около 0,3% гориво. Значителен ефект бе получен от обмяната на про-

грами за електронноизчислителни машини, прилагани в изследванията, проектирането и експлоатацията на енергосистемите. В ГДР икономията, получена в резултат на внедряването на оптимални режими, определени в центровете за електронноизчислителни машини на енергосистеми, се оценява на 6,5 млн. марки. В Полша осъществяването на пуска и спирането на агрегатите в съответствие с програмата за оптимизация дава годишно около 30 млн. злоти икономия. Установяването с електронноизчислителни машини на оптимален вариант на транспортировка на въглища за електростанциите от различните каменовъглени басейни дава в Унгария годишен ефект около 15 млн. форинта.

Интеграцията в областта на науката и техниката дава голям ефект и за НР България. От включените в единния план за обществено-икономическо развитие на страната за периода 1966—1970 г. 156 крупни научно-технически проблема 83 се разработваха по линия на международното сътрудничество. Само внедряването на резултатите от научно-техническото сътрудничество със страните членки на СИВ в областта на хербицидите за 1966—1970 г. е дало за НР България 17 млн. лв. икономически ефект. През 1972 г. бяха внедрени резултатите от 24 съвместни разработки. Напълно бяха внедрени или са в процес на внедряване 60 по-значителни предложения на съветски специалисти, от които се очаква 3,5 млн. лв. ефект. През 1972 г. 2109 наши специалисти бяха командировани в другите страни, за да изучат техния опит по 1053 теми. От внедряването на приетите предложения на тези специалисти и получената научно-техническа помощ е реализиран значителен икономически ефект.

За ефективно използване на резултатите от научните и техническите изследвания важна роля особено за България има взаимното предаване на проектна и техническа документация. Голям дял в това отношение има СССР. До 1971 г. СССР бе предал на страните членки на СИВ 78 хил. комплекта документация и бе получил 24 хил. От 1948 г. до 1. I. 1970 г. СССР предаде на България безвъзмездно 5422 комплекта проектна и техническа документация, а България предаде на СССР 445 комплекта. Тази форма на сътрудничество води до голяма икономия на научни сили и финансови средства и до преодоляване на дублирането в научните изследвания.

Научно-техническата революция налага по-ефективни мерки за засилване обмена и използване на научно-техническа и проектна документация, което ще доведе не само до икономия на сили и средства, но и до ускорено внедряване постиженията на науката и техниката. Особено значение имат организацията на

патентно-лицензионната информационна система и сътрудничеството при закупуването и използването на патенти и лицензии, в това число за създаване на високопроизводителна техника и технология за производство в съответствие със споразуменията по специализацията и кооперирането.

Съвременното развитие на науката, когато тя става във все по-голяма степен непосредствена производителна сила, значително засилва необходимостта при координацията на плановете да се включва и съгласуването на научно-техническите изследвания. В тази връзка особено значение следва да се отделя на разработката на прогнози за развитието на науката и техниката. Необходимо е координацията на петгодишните планове да се предшествува от съставянето на тези прогнози и от обединяването на усилията по разработката на решаващите за народното стопанство научни и технически проблеми. Това може да се постигне чрез координацията на научните и техническите изследвания за 15—20 години. За да се ускори техническият прогрес, резултатите от разработката на тези проблеми следва по-пълно да се отчитат при координацията на петгодишните планове. Един от тези проблеми например е за най-ефективното получаване и използване на атомната енергия. Важни технически проблеми има и в решаващите отрасли на машиностроенето и особено в електрониката и автоматиката, транспортните средства, химическото оборудване, създаването на нови конструкционни материали на органическата химия и др.

В областта на науката и техниката се зародиха и вече се развиват нови и по-съвършени форми на сътрудничество и интеграция — международни научно-координационни центрове, общи научни колективи, съвместни научни институти и научно-производствени обединения. Подписани са споразумения за създаването на 37 координационни центъра. България участвува в 36 от тях с повече от 160 свои научноизследователски и проектно-конструкторски организации. Досега са създадени 2 научно-производствени обединения — «Интереталон прибор» и «Интератоминструмент». Нашата страна предлага по-широко да се създават такива обединения като най-висша и ефективна форма на интеграция в областта на науката и техниката.

3. ЗАДЪЛБОЧАВАНЕ МЕЖДУНАРОДНОТО РАЗДЕЛЕНИЕ НА ТРУДА И ИНТЕГРАЦИЯТА НА ПРОИЗВОДСТВОТО

Решаващо направление в развитието на сътрудничеството между страните членки на СИВ е задълбочаването на интеграционните процеси в сферата на материалното производство. Др. Тодор Живков изтъква, че нашата партия «. . .придава голямо значение на комплексното решаване на проблемите на интеграцията както в сферата на материалното производство, така и в сферата на обръщението. Без съмнение обаче решаващото е разгръщането на интеграционните процеси в сферата на материалното производство»[20].

РАЗШИРЯВАНЕ СПЕЦИАЛИЗАЦИЯТА И КООПЕРИРАНЕТО НА ПРОИЗВОДСТВОТО

За да се осигури високо техническо равнище и ефективност на производството, е необходимо да се задълбочават неговото специализиране и коопериране както в национален, така и в международен мащаб. Иначе не е възможна оптимална серийност и концентрация особено в отрасли като машиностроенето, металургията и химията. За страна като нашата с ограничен вътрешен пазар и научно-технически и проектно-конструкторски потенциал без специализация не е възможно да усвоява и поддържа на съвременно техническо равнище огромната промишлена номенклатура на производството. Международната специализация и коопериране в рамките на СИВ създават условия да се организира производството на около 95—97% от произвежданата в света номенклатура на машиностроенето и се задоволяват около 90% от потребностите на страните в общността.

«Междудържавната специализация — се казва в Основните принципи на международното социалистическо разделение на труда — означава концентрация на производството на еднородна продукция в една или няколко социалистически страни за задоволяване потребностите на заинтересованите страни, повишаване във връзка с това равнището на техниката и организацията на производството и установяване на устойчиви икономически връзки и производствено коопериране между страните.»[21]

[20] *Живков, Т.* Избрани съчинения в осем тома. Т. VIII, с. 71.
[21] «Основные документы Совета Экономической Взаимопомощи». М., 1968, с. 33.

Става дума обаче не за едностранчива и монокултурна специализация, каквато е характерна за развиващите се страни. Само хармоничното съчетаване на международното специализиране и коопериране на производството с развитието на националните стопански комплекси може да осигури пълно и рационално използване на материалните и трудовите ресурси на всяка страна и на световната социалистическа система в цялост. Както едностранчивата специализация, така и затвореният комплекс в рамките на националното стопанство не могат да доведат до пълно използване предимствата на социалистическия начин на производство, напротив, те са в състояние да нанесат вреда на строителството на социализма и комунизма. Съвременната концентрация на производството и развитието на научно-техническата революция изискват да се ускоряват процесите на специализация и коопериране на производството.

През първия етап развитието на международната специализация в системата на СИВ водеше към закрепване производството на отделни видове изделия в страните, които фактически вече ги произвеждаха. С това само в незначителна степен се стесняваше кръгът на производителите и се подпомагаше концентрацията на производството. Всъщност концентрацията се очертаваше само в перспектива върху основата на увеличението на потребностите, а оттук и на производството за тяхното задоволяване. Най-голямо развитие през този период имаше предметната специализация, която отговаряше на достигнатото равнище на машиностроенето и на състоянието на международната стандартизация и унификация на възлите и детайлите. Тази специализация е по-низша и обикновено предшествува най-перспективната форма на специализация по възли и детайли, която създава устойчиви и непосредствени производствени връзки и бързо повишава техническото равнище и качеството на производството. Днес вече се навлиза в детайлната и възловата международна специализация и коопериране на производството, особено в електронната и радиотехническата промишленост и автомобилостроенето.

Най-висока степен на специализация на производството в СИВ е постигната при металорежещите машини, корабостроенето, оборудването на химическата промишленост, приборите, оборудването за текстилната и хранително-вкусовата промишленост, които обхващат повече от 60% от номенклатурата на изделията, приети за специализация. За периода 1956—1972 г. бяха приети препоръки от органите на СИВ и сключени споразумения за 75 групи машини, оборудване и прибори, които обхващат около 3500 изделия на машиностроенето (без лагерите,

които са около 2400 типоразмера). НР България се специализира по около 350 позиции машини, оборудване и прибори. Политиката на партията за активно включване на страната в междудържавната специализация в рамките на СИВ доведе до значително увеличаване дела на специализираната продукция в общия обем на изнасяната машиностроителна продукция. През 1968 г. този дял достигна 39,6% при 14,3% за УНР, 25,9% за ГДР (1967 г.), 29,9% за ПНР, 36,5% за СССР (1967 г.) и 19% за ЧССР.

В резултат на специализацията на производството в отделните страни се формираха крупни машиностроителни отрасли. В НР България например се разви производството на електрокари и мотокари, както и на подемно-транспортни машини, в УНР — на автобуси, в СССР и ЧССР — на тежки автомобили с голяма товароподемност, в СРР и СССР — на нефтодобиващо оборудване, в ГДР и ПНР се развиха корабостроенето и химическото машиностроене. Голямата концентрация на производството от своя страна доведе до експортна специализация на страните. За общността на СИВ България е единственият доставчик на електротелфери, износът на които съставлява годишно около 90% от производството им. Износът на електрокари съставлява също около 90% от производството им, на трактори и селскостопански машини — 70%, а на акумулатори — 40% и т. н.

Голямата концентрация на производството в резултат на задълбочаването на неговата междудържавна специализация и коопериране се вижда и от данните за дела на производството на специализираната продукция в отделните страни членки на СИВ. Днес 40% от производството на всички изделия на машиностроенето са съсредоточени в една страна, 34% — в две страни и 26% — в две и повече страни. Още по-голяма е концентрацията на производството на лагерите — 63,3% от номенклатурата на специализираните изделия се предвижда да се произвеждат в една страна, 16% — в две страни и само 1,8% — във всички страни членки на СИВ.

Перспективите за развитието на специализацията и кооперирането на производството в рамките на страните от СИВ бяха посочени в Комплексната програма. През следващите 15—20 години интеграцията в машиностроенето трябва да обхване основните машиностроителни подотрасли и особено най-прогресивните от тях, определящи развитието на научно-техническия прогрес. Важно място ще заемат електронната и радиотехническата промишленост, металорежещите машини, особено с програмно управление, автоматическите линии и комплексните

системи от машини, химическото и енергетическото оборудване и автомобилостроенето.

Специализацията на българското машиностроене ще се задълбочава главно в най-прогресивните и сравнително по-малко металоемки отрасли. В съответствие с Директивите на Десетия конгрес на партията най-бързо ще се развива производството на електронноизчислителна и организационна техника, на прибори и средства за автоматизация и на изделия на електротехническата и радиоелектронната промишленост. Това ще се постигне върху основата на интеграцията с другите страни и особено със СССР.

Широки перспективи за развитие на интеграцията се очертават и в областта на металорежещите машини и особено на машините с програмно устройство. Петгодишният план предвижда делът на струговете с повишена точност през 1975 г. да достигне 43%. НР България ще продължава да развива и подемно-транспортното машиностроене, за да задоволява своите потребности и особено потребностите на другите страни. От специализирано производство на отделни видове машини тя ще отива към разширяване на производството и износа на комплексни системи от машини за механизация и автоматизация на товарно-разтоварните процеси и складовите стопанства.

Ще се разширява и автомобилостроенето на базата на специализацията и кооперирането със СССР и ЧССР. В кооперация със СССР ще се монтират леки коли «Москвич». За произвеждания в СССР лек автомобил «Жигули» НР България ще доставя годишно по 300 хил. броя детайли от 10 вида. Върху основата на коопериране с ЧССР ще продължават да се монтират тежкотоварни коли «Мадара» и автобуси.

Специализацията на НР България ще се задълбочава и при селскостопанското машиностроене. Главна насока в развитието на този отрасъл ще бъде усвояването на производството и износа на системи от машини за комплексна механизация. Такива са например машините за прибиране на зеленчуци и плодове, които са предназначени за техническа преработка, машините за комплексна механизация и автоматизация на селскостопанските процеси и др. В хранително-вкусовото машиностроене се очертават възможности за производство на редица машини и линии за консервната, хлебарската, млекарската, винарската, тютюневата промишленост и др.

Основно направление в политиката на БКП е България да премине от износ на отделни комплектуващи машини и оборудване към износ на системи от машини, линии и комплектни обекти. Това в най-голяма степен отговаря на съвременните

тенденции в интеграцията и дава най-висок икономически ефект за страната. В машиностроенето тя все повече ще разширява подетайлната, повъзловата и технологическата специализация и коопериране на производството със социалистическите страни. Разпределението между страните на производството на отделни възли и детайли от сложно многодетайлно изделие осигурява по-високо техническо равнище и качество на готовата продукция, а също нейната унификация, нормализация и стандартизация.

Наред с производството на отделни детайли и възли България все повече ще разширява и дейността по монтиране на готова продукция, необходима за износ. Едностранчивата специализация в производството само на отделни части, както показва практиката, не дава необходимия икономически ефект поради значителното различие в сложността на труда и още по-голямото различие в рентабилността и валутната възвръщаемост на отделните детайли и на крайната продукция. Осъществяването на това ново и перспективно направление в международната специализация и коопериране на производството поставя много сложни задачи пред нашето машиностроене, които следва да се решават бързо и рационално. «Нужно е обаче — каза др. Тодор Живков пред Десетия конгрес на БКП — и в бъдеще своевременно да се долавят новите тенденции, гъвкаво и бързо да се приспособява структурата на машиностроенето към динамизма и изискванията на съвременното развитие на производителните сили.»[22]

Задълбочаването на специализацията на производството е необходимо и в другите отрасли на преработващата промишленост. То особено се налага във връзка с изпълнението на задачата за по-пълно задоволяване материалните и културните потребности на населението при строителството на развито социалистическо общество. Това например се отнася преди всичко до битовото машиностроене, битовата химия, електротехническата, текстилната и трикотажната промишленост и др. Не е възможно да се изпълнят решенията на Декемврийския (1972 г.) пленум на ЦК на БКП за повишаване жизненото равнище на народа, без да се задълбочи участието на страната в интеграцията на производството на предмети за потребление. Главен проблем в тази област е създаването на крупни промишлени технологически линии и бази за отделните отрасли на леката промишленост, както и оборудването на предприятията със съвременна техника, която да осигури високо качество на готовата продукция, отговарящо на изискванията на покупателите в социалистиче-

[22] *Живков, Т.* Избрани съчинения в осем тома. Т. VIII, с. 43.

ските страни. За някои отрасли, особено за текстилната и обувната промишленост, възникват проблеми по осигуряването на производството със суровини и материали и по-специално с химически влакна, изкуствена дишаща кожа, бои, лакове и др. Нашата страна активно участвува в разработката на тези проблеми в рамките на СИВ.

Др. Т. Живков даде обобщаваща характеристика на насоките и перспективите за участието на България в международната специализация и коопериране: «Както е известно, Народна република България в съответствие с политиката за развитие на редица структуроопределящи отрасли и производства и съобразно с потребностите на другите социалистически страни пое редица важни и отговорни задължения: да се специализира и коопериpa и да осигури износ на значителни за нашите мащаби количества продукция на машиностроенето, електронноизчислителната техника, електрониката и приборостроенето, химията, леката и хранително-вкусовата промишленост, селското стопанство. Изпълнението на тези задължения е, от една страна, въпрос на чест. От друга страна, това е въпрос на осигуряване на едни от най-важните национални баланси на страната, включително и на платежния ни баланс. Това е и въпрос на осигуряване на перспективите за дълготрайното развитие на нашата икономика.»[23]

Независимо че междудържавната специализация и коопериране на производството постигнаха големи успехи, все още не са използвани всички възможности за тяхното развитие, предоставени от световната социалистическа система. За това говори и непрекъснатият растеж на вноса над износа на машини, съоръжения и химически продукти ст развитите капиталистически държави. В случая пасивното салдо на страните членки на СИВ в стокообмена с развитите капиталистически страни е предизвикано преди всичко от вноса на високопроизводително дефицитно оборудване и машини, на сложни химически продукти, неусвоени още или непроизвеждани в количества, необходими, за да задоволят нарастващите потребности на социалистическите страни.

За да се ускорят специализацията и кооперирането на производството между страните членки на СИВ, е необходимо да се разработват и решават редица проблеми, които в една или друга степен задържат задълбочаването на тази форма на интеграция. Една от тях е по-тясното свързване на сътрудничеството в областта на науката и техническия прогрес с работата по специали-

[25] Пак там, с. 71.

зацията и коопериранетo на производството. Създаването на нови технологии на производството на световно равнище налага да се концентрират научно-техническият и производственият потенциал и се обединяват усилията на страните членки на СИВ в най-ефективни форми за решаването на сложните научни и технически проблеми в най-важните отрасли и видове производства. Пълната интеграция на науката с производството може да се постигне преди всичко чрез създаването на международни научно-производствени и стопански обединения. В решенията на Централния комитет на БКП и Министерския съвет за ускорено внедряване на научно-техническите постижения в производството се казва: «Световните постижения да се използват преди всичко чрез интензивно развитие на производственото коопериране с другите напреднали страни, чрез съвместно изграждане на мощности, чрез съвместни разработки и др. Предвижда се да се провежда линия за създаване на големи отраслови междудържавни стопански организации, които бързо да осигуряват повишаване на техническото равнище на производството. За целта ще се утвърди конкретна програма за производствено коопериране и използване на чуждия опит през периода 1974—1975 година. В бъдеще такива програми ще се съставят като неразделна част от единния план за обществено-икономическо развитие на страните за всяка петилетка.»[24]

Научно-производствените обединения, които могат да обхващат научните и производствените поделения на редица страни, позволяват да се концентрира в рамките на една международна организация съвместната дейност в областта на научноизследователските работи, производството и реализацията на продукцията. Обединенията могат да бъдат със своя производствена и търговска база или да координират работата на предприятията и външнотърговските организации, свързана с усвояването на производството и реализацията на произвежданата от тях продукция. Такъв характер имат например българо-унгарската организация «Интрансмаш», организацията на страните членки на СИВ «Интератоминструмент» и др. Най-ефективни съвременни форми на специализация и коопериране на производството са стопанските организации с научноизследователска, проектно-конструкторска, производствена и търговска дейност. Основното предназначение на тези организации е експериментирането и производството на даден вид продукция за задоволяване потребностите на страните членки на СИВ. Днес те вече усилено се изграждат. В съответствие с решенията на XXVII се-

[24] В. «Работническо дело», 1. VIII. 1973.

сия на СИВ бяха подписани споразумения за създаването на организации за атомно оборудване — «Интератоменерго», и за текстилно и трикотажно оборудване — «Интертекстилмаш».

Нашата страна активно участвува в създаването на такива организации в съответствие с решенията на Десетия конгрес на партията. «При по-нататъшното развитие на интеграцията — се посочва в директивите на конгреса — последователно да се провежда линията за създаване на съвместни предприятия, научноизследователски институти и международни стопански организации, които да обединяват научноизследователската и проектантската дейност, производството и реализацията на продукция за задоволяване потребностите на страните членки на СИВ и за износ в други страни.»[25]

Необходимо е освен това работата по специализацията и коопирането на производството в органите на СИВ по-тясно да се обвързва с работата по координацията на петгодишните и дългосрочните планове и разработката на основните направления за специализацията и коопирането на производството по отрасли и видове производства за 7—10 години. Това може да се постигне върху основата на прогнозни разработки и планово-икономически балансови изчисления за перспективите на различните отрасли в отделните страни за по-дълъг период. Обвързването на предложенията и споразуменията по специализацията и коопирането на производството с реалните потребности от съответната продукция, с мощностите и суровините за нейното производство, както и с материалните, финансовите и трудовите ресурси в съответните раздели на националните планове ще засили икономическата обоснованост и реалност на препоръчваната специализация и коопиране на производството.

Особено е необходимо да се установят основните направления за специализация и коопиране на производството в машиностроенето. На тази основа може да се определят по-реално насоките на отделните му отрасли и производства в съответните страни, да се помогне за съсредоточаването на научно-техническия и производствения потенциал за решаването на основните проблеми на специализираните производства през продължителен период. Това би съдействувало за преодоляване на дублирането в производството, за по-рационално използване на материалните и трудовите ресурси в отделните страни и в цялата общност.

За разработката на основните направления в специализация-

[25] Директиви на Десетия конгрес по шестия петгодищен план, С., 1971, с. 48.

та и кооперирането на машиностроителното производство е необходимо преди всичко предварително да се установят най-важните насоки на техническия прогрес в този отрасъл и на очакваните промени в техническото равнище на произвежданите машини за по-продължителен период. Главното обаче е съобразно с програмите за развитие на народното стопанство на страните членки на СИВ да се разработят баланси на основните фондове и производствените мощности за производството и потреблението на машиностроителната продукция по основни групи изделия, а в отделни случаи и по отделни видове производства. За да бъдат в необходимата степен обосновани тези направления в специализацията и коопеирането на производството, трябва предварително да се изяснят възможностите за осигуряването на суровини и особено на висококачествени метали. За високо техническо равнище на производството е необходимо също номенклатурата и отрасловата структура на машиностроенето да се обвържат с научноизследователските, конструкторските и експерименталните бази и с подготовката на кадрите в съответните страни.

Предимство на такъв подход към специализацията и коопеирането е, че върху основата на детайлни изчисления за ефективността както от гледна точка на отделната страна, така и на общността на страните може да се избере най-ефективният вариант, който да отговаря на изискванията за комплексно развитие на националните стопанства и за сближаване равнището на икономическото им развитие. Освен това при разработката на основните направления на международната специализация частният, откъснат от общите резултати на интеграцията подход при оценката на ефекта от всяка отделна специализация може да бъде заменен с комплексен подход, при който ще се отчитат преди всичко трайните и перспективните интереси на страните, свързани с комплексните мероприятия по интеграцията. Определянето на ефекта от специализацията и коопеирането в производството на отделното изделие не дава възможност правилно да се установят дълготрайните интереси на отделните страни, поради което често работата по специализацията и коопеирането се задържа. За да може всяка страна да определи правилно своята заинтересованост от участие в специализацията и коопеирането както по отделни видове изделия, така и по подотрасли и отрасли на машиностроенето, е необходимо да се разработят комплексни критерии за оценка на тяхната ефективност, които да обхващат група изделия и основни направления по отрасли и подотрасли.

Важен проблем за определяне ефекта от специализацията и

заинтересоваността на отделните страни от нея е цената на специализираните изделия. В съответствие с действуващите принципи на ценообразуването на международния социалистически пазар контрактните цени във взаимната търговия се определят върху основата на цените, действуващи за продължителен период в главните международни капиталистически пазари, очистени от вредното влияние на конюнктурата и други фактори, деформиращи международната цена. Колкото и недостатъци да имат международните капиталистически цени, използването им при образуването на контрактните цени осигурява в основни линии изгодни условия за размяна. Изключение правят само цените на суровините, селскостопанските и хранително-вкусовите стоки, които са относително по-ниски от цените на преработените изделия. Между цените на тези групи стоки съществува така наречената «ножица», която оказва неблагоприятно въздействие върху развитието на търговията. В рамките на СИВ сега се правят проучвания и се разработват предложения за усъвършенствуване на цените с оглед те в по-голяма степен да съдействуват за задълбочаване на международното социалистическо разделение на труда и на икономическата интеграция.

Възникна предложението цените на специализираната продукция да се определят върху основата на разходите за тяхното производство. Това предложение обаче не е обосновано. Според него принципите на определяне контрактните цени за изделията на един и същ отрасъл ще са различни и ще зависят от това, дали производството е специализирано или не. Това няма да стимулира специализацията, особено като се има предвид, че то предполага във всеки отделен случай ефектът от нея да се «дели» между страната-производител и страната-потребител. Аргументът, че при специализираното производство има големи серии и трайност на доставките, не доказва необходимостта цените на специализираните изделия да бъдат по-ниски от международните. Серийността и дълготрайността на доставките в голяма степен се отразяват в международните цени на главните капиталистически пазари, от които се изхожда при определянето на контрактните цени, тъй като капиталистическите фирми развиват бързо повъзловата и детайлната специализация и минават към дългосрочно договаряне на доставките. Освен това голяма група машини и съоръжения, доставяни обикновено комплектно, не са обхванати от междудържавната специализация на страните членки на СИВ, но имат немалка серийност и значителна дълготрайност на доставките, при това с по-висока ефективност от производството и износа на останалите машини. Установяването

на по-ниски цени за специализираната продукция ще засили несъответствието между ефективността на комплектните доставки на машиностроителната продукция и доставките на единични машини и ще създаде неблагоприятни условия за страните, които изнасят по-малко комплектни обекти за социалистическите страни. То ще задържи работата по специализацията и коопирането на производството, защото обикновеният обмен ще дава предимство пред обмена на специализираната продукция. По такъв начин по-ниските контрактни цени на специализираната продукция ще ограничават заинтересоваността от задълбочаване на специализацията и коопирането на производството. Отчитането на разходите за производството в рамките на страните членки на СИВ при определянето на контрактните цени в бъдеще може да има значителна стимулираща роля за интензификацията на интеграционните процеси, ако се разработи и приложи цялостно, а не само за специализираната продукция.

РЕШЕНИЕ НА СУРОВИННИЯ И ЕНЕРГИЙНИЯ ПРОБЛЕМ

Голямо е значението на международното разделение на труда в топлинно-енергийните и суровинните отрасли. Нарастващите мащаби на производството изискват непрекъснато да се разширява базата на тези отрасли, и то при тенденция на влошаване условията на производството. Това поставя редица проблеми пред страните членки на СИВ, въпреки че по запаси на топлинно-енергетически ресурси и минерални суровини те заемат едно от първите места в света. При около 10% от общия брой на населението в света страните от СИВ разполагат с 40% от световните запаси на природен газ, $^1/_3$ от запасите на каменни въглища и нефт, 80% — на манганцеви и фосфоритни руди, 70% — на никел, волфрам и азбест, около 50% от запасите на цинкова, медна и желязна руда[26]. Тези запаси обаче са неравномерно разпределени между страните (вж. табл. 3).

Основната част на енергетическите запаси и производства се пада на СССР. При относителен дял на страните членки на СИВ в световното производство на въглища 33,7%, нефт — 16,6%, природен газ — 21,01%, електроенергия — 20,4%, делът на СССР в общия обем на производството на страните членки на СИВ е съответно 59,8%, 95,3%, 85,7% и 74,9%[27].

По някои прогнози темпът на потреблението на топлинно-енергийните и суровинните продукти се очертава да бъде висок,

[26] В. «Унен», 17. III. 1970 (МНР).
[27] «Вопросы экономики», 1971, № 12, с. 49.

Таблица 3

*Запаси от първични енергоресурси на човек от населението**

(в тонове)

	Каменни въглища	Кафяви въглища	Нефт	Всичко ресурси (млн. т.)
ПНР	3 500	1 100	0,09	39
ЧССР	485	422	0,07	5,6
ГДР	10	1 800	—	4,7
УНР	2	252	1,6	1,0
СРР	2,5	137	4,4	2,0
НРБ	5	437	0,25	2,5

* «Ресурсы и международное сотрудничество», М., 1968, с.9.

при това по-висок в страните, които разполагат с по-малко запаси (вж. табл. 4).

Таблица 4

*Потребление на енергоресурси в условно топливо на човек от населението**

(в тонове условно топливо)

	1970	Прогноза 1980	Прогноза 1990
НРБ	3,3	6.0	8,0 — 8,5
УНР	2,9	3,5***	. . .
ГДР	5.8**	7,0	7,8 — 8,0****
ПНР	3,6	4,3***	. . .
СРР	2,4**	4,3 — 4,4	
ЧССР	5,5	7,2	9,2

* «Вопросы экономики», 1971 г., № 12, с.53.
** 1968
*** 1975
**** 2000

Промените в разположението на запасите и в потреблението на енергетическите ресурси предизвикват съществени изменения

в осигуряването на страните с тях. Расте значително делът на задоволяваните потребности от основни енергетически ресурси и суровини чрез внос от страните членки на СИВ и особено от СССР. За България например този дял за коксуващите въглища е 72,7%, за нефта — 87,5%, за желязната руда — 42,1%, за памука — 52,1%[28]. От общите ни потребности от тези продукти по отношение на топливно-енергетическия баланс на страната делът на вносните енергетически източници, главно от СССР, нараства от 60% през 1970 г. на 74% през 1980 година. Аналогично е положението с Унгария, делът на вноса на която се очертава да нарасне от 37% през 1970 г. на 50% през 1980 година.[29]

Поради влошаването на условията при добиването на енергетически и суровинни ресурси с преминаване към по-далечни и по-неблагоприятни райони на СССР, както и поради значително по-високата капиталоемкост на продукцията на добиващите отрасли в сравнение с преработващите, възникна проблемът за разпределението на капиталните вложения между страните членки на СИВ. Този проблем се изостря поради действуващата практика в ценообразуването и съществуващата «ножица» между цените на световните пазари в полза на преработващите отрасли. Освен това появиха се трудности и при набирането на работна сила в районите на добива на енергийните и суровинните източници, при осигуряването на строителството със съвременно оборудване, материали и особено тръби за нефто- и газопроводите и др. Всичко това налага да се търсят пътища за усъвършенствуване формите на сътрудничество в областта на енергетическите и суровинните отрасли.

Една от формите, която възникна и се развива в тази област, е целевото кредитиране при създаването на мощности на територията на страната, разполагаща със запаси за задоволяване общите потребности на страните членки на СИВ. НР България например участвува в изграждането на мощности в СССР за дърводобив в АССР Коми, в създаването на допълнителни мощности към Ждановския металургически комбинат, в третия етап от строителството на Архангелския целулозно-хартиен комбинат и др. На многостранна основа с другите страни членки на СИВ е сключено споразумение за сътрудничество в строителството на Уст-Илимския целулозно хартиен комбинат. Проучват се условията за сътрудничество в създаването на мощности за

[28] «Вопросы экономики», 1967, № 3, с. 72.
[29] «Вопросы экономики», 1971, № 12, с. 50.

добив на металургически суровини на територията на СССР, МНР и др.

В съответствие с Директивите на Десетия конгрес на БКП нашата страна ще провежда политика на разширяване и задълбочаване външноикономическите връзки и сътрудничеството в сферата на материалното производство, ще развива всички ефективни форми на участие в международната специализация и коопериране на производството, ще участвува съвместно със заинтересованите страни членки на СИВ в разработката и производството на минерални суровини, металургически изделия, целулоза и др.[30]

Единственият път за решаване на един от най-сложните проблеми на икономическото развитие на страните членки на СИВ през следващата петилетка и за по-дълъг период е усъвършенствуването на сътрудничеството и интеграцията в топливно-енергетическите и суровинните отрасли. Страните реално преценяват това и съзнават необходимостта да се концентрират материални и финансови средства за решаването на този проблем. В Комплексната програма се предвижда да се засилят съвместните геологопроучвателни работи за увеличаване на проучените запаси от топливно-енергетически и суровинни ресурси. В областта на геологията е поставена задачата да се съсредоточат усилията на първо място за осигуряване на запаси и минерални суровини за следващите 10—20 години, да се извършат специализирани геоложки изследвания и консултации по отделни въпроси на геологията и икономическата оценка на териториите и отделните находища, да се прави периодическа оценка на природните запаси от минерални суровини и др. В съответствие с технико-икономическата характеристика на природните запаси се предвижда развитието на мощности в топливно-енергийните и суровинните отрасли на страните-износителки, за да се увеличи износът на продукция от тях за други страни членки на СИВ. За тази цел ще се търсят взаимоизгодни решения, включително и строителството на съвместни предприятия за добив на гориво и суровини, за производство на електроенергия, предоставянето на кредити с определено предназначение въз основа на специални споразумения за развитието на производството на отделни видове гориво и суровини в страните-износителки, използването на строително-монтажни организации, работна сила и необходими материални ресурси на страните-вносителки и др.

[30] Директиви на Десетия конгрес на БКП за социално-икономическото развитие на НРБ през годините на шестата петилетка 1971—1975 г., с. 48.

Задълбочаването на интеграцията в топливно-енергийните и суровинните отрасли обаче поставя редица проблеми, които трябва да намерят по-пълно решение. Възниква например въпросът за определянето на икономическата заинтересованост на страните от участие при създаването на мощности на територията на износителите на топливно-енергийни и суровинни ресурси, или за капиталните вложения в страните-вносителки на суровини и енергоресурси, предназначени за развитието на производството за износ. България има голям дял в износа на селскостопанска продукция за страните членки на СИВ, производството на която е много капиталоемко. Като се имат предвид ограничените материални и финансови ресурси, възниква и проблемът за формата на участие в капиталните вложения за развитието на суровинните и енергетичните отрасли. Една от възможните форми, изгодна за нашата страна и препоръчана от XXVI сесия на СИВ, е изграждането на национални мощности за производство на продукция, представляваща интерес за страната-експортьор на гориво и суровини. Тази форма ще създаде по-голяма възможност рационално да се използват националните природни и икономически условия и се получава максимален икономически ефект както за отделните страни членки на СИВ, така и за общността.

Значителни възможности за задълбочаване интеграцията в топливно-енергийните отрасли създава Международната инвестиционна банка. Тук обаче възникват проблемите за диференциацията на условията и особено на лихвените проценти, за да се стимулира ползването на кредити. Еднаквите условия на кредитиране за добиващите и преработващите отрасли, които имат различен срок на откупуване на капиталните вложения и различен период на строителство и усвояване, не стимулират ползването на кредити от МИБ за топливно-енергийни и суровинни отрасли.

Разширяването на топливно-енергийната и суровинната база на страните членки на СИВ поставя и проблемите за усъвършенстване технологията на производството, за сътрудничество при създаването на оборудване за добивната промишленост и за атомните електроцентрали. В бъдеще атомните източници на енергия ще заемат все по-голям дял в осигуряването на енергийните ресурси, затова въпросът за обединяване усилията при производството на атомно оборудване става много важен. Все по-актуален става и въпросът за специализирането и коопeрирането на производството на атомно оборудване, за пълното използване на съществуващите и създаването на нови мощности за неговото развитие и разпределението на производствените

програми между страните от СИВ чрез създаване на международна стопанска организация.

Наред с осигуряване производството на топливно-енергийни и суровинни ресурси възниква и проблемът за интеграцията при транспортирането им. Строителството на нефто-, газо- и нефтопродуктопроводи ще доведе до увеличаване сигурността на транспортирането и до значителен икономически ефект. Същото се отнася и до строителството на електропроводи. Важна роля в снабдяването на страните от СИВ със съветски нефт играе нефтопроводът «Дружба». Тук разходите за транспорт са 5—6 пъти по-ниски в сравнение с железопътния и 2 пъти — в сравнение с водния транспорт. Капиталните вложения за строителството на нефтопровода бяха откупени още до 1966 година. Икономическият ефект от съчетаване на графиците за натоварване на паралелно работещите енергетически системи чрез Единната енергийна система «Мир» към началото на 1971 г. в парично изражение съставлява сума, достатъчна за строителство на електростанция с мощност от около 1000 мгвт. НР България е свързана с Единната енергийна система, а също непосредствено с мощната енергийна система на Съветския съюз. Газопроводът СССР—НРБ ще транспортира газ, който през 1975 г. ще достигне 3 млрд. куб. м годишно с възможности за значително увеличение в перспектива.

ИНТЕГРАЦИЯ В СЕЛСКОСТОПАНСКОТО ПРОИЗВОДСТВО И ХРАНИТЕЛНАТА ПРОМИШЛЕНОСТ

Значително се развиха социалистическото международно разделение на труда и интеграцията в селското стопанство и хранителната промишленост. Комплексът на страните членки на СИВ се характеризира с голямо разнообразие от почвено-климатически условия, което играе важна роля за международната специализация на селскостопанското производство. То дава възможност чрез търговията със селскостопански продукти да се удължи сезонът за консумация на пресни продукти и се разнообрази храненето на населението. Поради различията в условията за производство и нееднаквия размер на земята, която се пада на човек от населението в отделните страни, задълбочаването на интеграцията в селското стопанство и хранителната промишленост е необходимост за тях.

България разполага с благоприятни почвено-климатически и икономически условия за редица селскостопански култури. Нейният дял в международното разделение на труда на този

отрасъл е голям. Селскостопанската продукция заема около 47% от целия ѝ износ. При това износът на тази продукция нараства значително по-бързо от нейното производство, което е израз на задълбочаване участието на страната в международното разделение на труда. През периода 1951—1972 г. производството на селскостопанска продукция в НР България се увеличи 2,7 пъти, а нейният износ в прясно и преработено състояние — около 10 пъти. За редица продукти изпреварващият растеж на износа пред производството е още по-голям, което означава, че страната фактически се е специализирала по тяхното производство в СИВ.

В перспектива участието на България в международното разделение на труда и интеграцията в селското стопанство и хранително-вкусовата промишленост ще продължава да се развива. Задоволяването обаче на растящите потребности от хранителни продукти на нашето население ще ограничи в определена степен растежа на износа на селскостопанска продукция. Ще настъпят изменения и в неговата структура, като значително ще нарасне делът на преработените изделия и относително ще се намали износът на сурови продукти.

България заема важно място в производството и износа за социалистическите страни на тютюн, зеленчуци, плодове и грозде. Тя е на първо място в света по производството на тютюн на човек от населението. България осигурява около 40% от общия износ на страните членки на СИВ на пресни зеленчуци, в това число около 54% от доматите, около 40% от пресните плодове и 55% от гроздето. Значително е участието ѝ в социалистическото разделение на труда и при хранително-вкусовата промишленост. Износът на България в общия износ на всички страни членки на СИВ е: за зеленчуковите консерви — около 45%, за плодовите консерви — 53% и за тютюна — 65%. По-малко е участието ни в износа на продукти на животновъдството — яйца, месо и месни произведения.

Значението на селското стопанство и хранително-вкусовата промишленост в икономическата интеграция още повече се увеличава при строителството на зряло социалистическо общество. Създават се възможности по-пълно да се задоволяват материалните и културните потребности на хората, да се осигурява храна за населението, съответствуваща на научнообосновани биологични норми. Решението на тази задача поставя големи изисквания пред селското стопанство и хранително-вкусовата промишленост на социалистическите страни. То налага значително да се интензифицират процесите на интеграция в тези важни отрасли.

Голямо значение за развитието на селското стопанство и хранително-вкусовата промишленост в страните членки на СИВ ще има сътрудничеството при производството на машини за тези отрасли. Внедряването на промишлени методи в селското стопанство изисква да се създадат системи от селскостопански машини за комплексна механизация и автоматизация на производствените процеси. Това особено се отнася до механизацията при прибирането и преработката на зеленчуците, плодовете, гроздето и тютюна, както и на някои технически култури като памук и др. Има нерешени проблеми по комплексната механизация при отглеждането на животните и по автоматизацията на напояването. Растениевъдството изпитва значителен недостиг на химически торове и средства за растителна защита, а животновъдството — на фуражи и особено на синтетични белтъчни фуражи. Всичко това изисква да се усъвършенствуват формите и се използват още по-пълно възможностите на социалистическата интеграция за решаване основните проблеми на селското стопанство.

За изграждане на материално-техническата база на селското стопанство в България голямо значение има помощта на СССР. На територията на Съветския съюз например са изградени мощности за производство на суперфосфатни торове, които се доставят и на нашата страна. В СССР бяха създадени високодобивни сортове земеделски култури и високопродуктивни породи животни, които помогнаха да се повиши ефективността на селското стопанство в България и в другите страни членки на СИВ. Широко приложение получиха съветски високомаслени и високодобивни сортове слънчоглед. Преобладаващата част от площите на пшеницата в България са засети със съветския високодобивен сорт «Безостая».

Нарастват потребностите от високопроизводителна селскостопанска техника. Всичко това изисква още повече да се задълбочи интеграцията на научноизследователския и проектно-конструкторския потенциал. За развитието на тази интеграция голямо значение има усъвършенствуването на нейните форми. Расте например значението на създаденото първоначално от България и Унгария дружество «Агромаш», към което се присъединиха СССР и ГДР. Задачата на «Агромаш» е да координира техническото развитие на производството на машини и системи от машини, необходими за комплексна механизация на работните процеси в зеленчукопроизводството, овощарството и лозарството. При съдействието на «Агромаш» са сключени споразумения между България, Унгария и Съветския съюз за специализация и коопериране при производството на около 100 вида

машини; създадени са комбайни за прибиране на винени сортове грозде, комплекс от машини за прибиране зреещи домати за преработка, машини за прибиране и сортиране на краставици. В процес на създаване са комплекси от машини за прибиране на плодове, пипер и др. Дейността на «Агромаш» вероятно ще се разшири и то ще се превърне в международно обединение за производство на машини за комплексна механизация на зеленчукопроизводството, овощарството и лозарството, което да обхваща целия възпроизводствен процес в тези области: изследване, производство и реализация.

По-нататъшното задълбочаване на социалистическата интеграция в селското стопанство налага да се реши проблемът за стимулиране увеличаването на производството и износа в страните членки на СИВ, за да се задоволяват по-пълно техните потребности. Главният въпрос в тази насока, който се обсъжда в органите на СИВ и още не е получил задоволително решение, е равнището на цените на селскостопанските и хранително-вкусовите стоки.

Цените на селскостопанските продукти на международните капиталистически пазари са относително ниски, поради което износът на тези продукти е значително по-неизгоден, отколкото износът на продукцията от преработващите отрасли. Пренасянето на тези цени и произтичащите от тях съотношения във външноикономическите връзки между социалистическите страни води до намаляване икономическата заинтересованост от разширяване на селскостопанското производство за износ. Възвръщаемостта при износа на селскостопанска продукция е средно 1,5—2 пъти по-ниска от възвръщаемостта при износа например на машиностроителната продукция. Под влиянието на този фактор редица страни изграждат дублиращи се мощности за производство на машини, защото даже при малка серийност и ниско техническо равнище на производството се осигурява по-висока рентабилност на износа, отколкото при селскостопанската продукция. При това следва да се има предвид, че капиталоемкостта на селскостопанското производство не е по-ниска, отколкото на промишленото и е значително по-висока от капиталоемкостта на машиностроенето. А в перспектива, във връзка с необходимостта да се разширяват мелиоративното строителство и наторяването и да се преминава към използване и на по-малко естествено-плодородни почви, капиталоемкостта на селскостопанското производство ще продължава да расте. Това налага да се търсят пътища в рамките на СИВ за стимулиране производството на селскостопанска продукция и за увеличаване на взаимния стокообмен. То може да се постигне, като контракт-

ните цени на селскостопанските и хранително-вкусовите стоки се приведат в по-пълно съответствие с международната стойност на тези стоки, чрез действително очистване на базисните цени на международните капиталистически пазари от експлоататорския им и нееквивалентен характер. Освен това в съответствие с принципите на ценообразуването на международния социалистически пазар могат да се определят и поощрителни цени за отделни видове селскостопански и хранително-вкусови стоки.

Постоянното увеличаване на капиталоемкостта на селскостопанското производство все повече налага да се обединяват усилията на заинтересованите страни в строителството на мелиоративни и други селскостопански обекти за разширяване на поливното земеделие, оранжерийното производство и др. Решаването на този въпрос би дало възможност да се използват благоприятните природно-климатически условия в отделни страни за разширяване на производството и задоволяване потребностите на страните членки на СИВ. Международната инвестиционна банка би могла да кредитира селскостопански обекти с поощрителни по-ниски лихвени проценти и по такъв начин да съдействува за увелнчаване на производството и износа в страните членки на СИВ.

Комплексът от мероприятия за усъвършенствуване материално-техническата база на селското стопанство и за засилване икономическата заинтересованост на страните от увеличаване производството и износа на селскостопански продукти ще съдействува за по-нататъшно задълбочаване на социалистическата интеграция в тази област. Важна роля може да има също подобряването на работата по сътрудничеството в прогнозирането и координирането на плановете на страните членки на СИВ по развитието на селското стопанство, задълбочаването на специализацията на селскостопанското производство в съответствие с природно-климатическите и икономическите условия в отделните страни.

4. УСЪВЪРШЕНСТВУВАНЕ НА СЪТРУДНИЧЕСТВОТО ВЪВ ФИНАНСОВО-КРЕДИТНИТЕ ОТНОШЕНИЯ И ПРИ ЦЕНООБРАЗУВАНЕТО

Развитието на производителните сили на нашата страна и задълбочаването на интеграцията с другите страни в материалното производство водят към задълбочаване на сътрудничеството в сферата на обръщението и размяната. «По-нататъшното разви-

тие ва производителните сили — изтъкна др. Тодор Живков в доклада пред Десетия конгрес на партията, — създаването на по-прогресивна структура на народното стопанство и максималното използване на интензивните фактори на нашия икономически растеж е неразривно свързано с развитието на *външната търговия. . . Главната задача в областта на външната търговия е да се подобри решително структурата на износа и ефективността на външнотърговската дейност, да се засили нашата активност за използването на благоприятните възможности, които се разкриват сега на редица основни външнотърговски пазари, да се засили още повече въздействието на външната търговия върху националната икономика с оглед да се създава оптимална структура на производството и се осигурява високо качество на произвежданите изделия.*»[31] Решаването на задачите, които се изправят пред външната търговия на страната, е възможно само при по-нататъшното сътрудничество със страните членки на СИВ.

Външната търговия е една от основните форми на проявление и реализация на международното разделение на труда и икономическата интеграция между социалистическите страни. По-нататъшното усъвършенствуване на сътрудничеството в тази област изисква да се решат три основни групи проблеми: засилване на плановото начало в развитието на външнотърговския обмен между социалистическите страни върху основата на координацията на плановете и сключването на дългосрочни и годишни споразумения и договори; развитие на валутно-финансовите взаимоотношения и усъвършенствуване на ценообразуването на международния социалистически пазар.

Координацията на народностопанските планове върху основата на прогнози, концепции и консултации по основните въпроси на икономическата политика на страните членки на СИВ, както и по-тясното обвързване на работата по специализацията и кооперирането на производството засилват плановостта във взаимния обмен на стоки. В резултат на координацията на петгодишните планове взаимните доставки на основните видове машини и оборудване, суровини, горива и материали, а също и на стоки за потребление постоянно растат. Фиксирането на техните количества в дългосрочни търговски спогодби гарантира сигурен внос на необходимите стоки и пазар за произвежданата продукция за плановия период. Дългосрочните споразумения от своя страна пък осигуряват стабилност на икономическите връзки между страните членки на СИВ, съдействуват за изпъл-

[31] *Живков, Т.* Избрани съчинения в осем тома. Т. VIII, с. 72.

нението на народностопанските им планове и планомерното развитие на техните икономики. Тази форма на сътрудничество има голямо значение за ефективното формиране на пропорциите при международното социалистическо разделение на труда и за създаването на оптимална структура на икономиките на страните и на общността им в цялост.

Практиката обаче показва, че резултатите от дългосрочните спогодби могат значително да се увеличат. Тяхната роля може да се засили по пътя на задълбочаване координацията на плановете, като се премине към по-дълъг период, например от 15—20 години. Това ще даде възможност да се определят предварително за дълъг период импортните потребности на страните и техните експортни възможности и по такъв начин да се повиши икономическата обосновка на стокообмена за петгодишния период. Едновременно ще се създадат условия за по-голяма реалност на договаряните взаимни доставки. Това от своя страна изисква да се усъвършенствува планирането на националните стопанства, по-широко да се използват прогнози и научни разработки, включително прогнози за развитието на международните пазари на основните групи стоки.

Голямо значение за усъвършенствуване на взаимната търговия има своевременният анализ на изпълнението на дългосрочните спогодби, отчитането на измененията в годишните протоколи и договори, а също и ликвидирането на изоставането, особено при решаващите суровини, материали, машини и оборудване. Основно звено в изпълнението на дългосрочните търговски спогодби са ежегодните търговски спогодби, ролята на които може да се повиши по пътя на по-тясното им обвързване с производствените програми и работата по специализацията и коопериранeто на производството, както и чрез засилване на преките връзки между производителите и потребителите под контрола на органите на външната търговия.

Една от формите на търговия е така наречената безконтингентна търговия, т. е. търговия, при която не са договорени предварително конкретните доставки по вид и количество. Между социалистическите страни безконтингентната търговия за всички стоки не може да гарантира плановост в развитието на икономиката, тъй като все повече се усложняват международните кооперационни връзки. Възможно е обаче известно разграничение при конкретизацията на дългосрочните спогодби по отделни групи стоки с оглед по-гъвкаво да се определят контингентите и се отчитат измененията в живота. Целесъобразна е например практиката на разграничаване три групи стоки: Първо, стоки с фиксирани контингенти. Отнася се до всички стоки,

които осигуряват развитието на най-важните отрасли на народното стопанство — основни видове суровини, горива, материали, машини, оборудване, а също важни предмети за потребление. Второ, стоки с контингенти в стойностно изражение. Това са стоки с широк асортимент, обемът на които е трудно и нецелесъобразно да се определя в натурално изражение в петгодишните спогодби. Такива са например някои видове машини и оборудване с непродължителен цикъл на производството, отделни видове запасни части, продукцията на малотонажната химия и др. Трето, стоки, на които се определят само наименованията, без да се фиксират количествата в натурален или стойностен израз. Засега няма достатъчно опит в безконтингентната търговия между страните членки на СИВ, затова при определяне на нейната номенклатура се пристъпва внимателно.

За ускоряване на търговията между страните членки на СИВ би могло да съдействува създаването на съвместни международни външнотърговски организации по изучаване конюнктурата на пазара, динамиката на цените, техническото равнище на продукцията и др. Обединяването на усилията по доставката и реализацията на отделни важни видове стоки от капиталистическия пазар също би съдействувало за намаляване на вредата от дискриминацията на империалистическите държави и техните затворени икономически групировки при търговията със социалистическите страни.

Задълбочаването на интеграцията между социалистическите страни изисква да се усъвършенствуват и валутно-финансовите и кредитните отношения между тях. Особено значение за развитието на външнотърговския стокообмен има системата на уреждане на взаимните сметки. Тя е свързана с Международната банка за икономическо сътрудничество (МБИС). Дейността на тази банка ускори обръщението на оборотните средства в системата на външната търговия на страните и съдействува за интензификацията на външноикономическите връзки. Общият обем на уредените взаимни сметки между упълномощените банки на страните членки на МБИС през 1972 г. бе над 43 млрд. преводни рубли, а общият обем на операциите в конвертируема валута и злато превиши сумата, еквивалентна на 27 млрд. преводни рубли. В МБИС се разработват мероприятия по разширяване сферата на колективната валута и се приеха принципи за уреждане на сметките в преводни рубли със страните нейни членки.

По-нататъшно развитие получи и системата на дългосрочното кредитиране чрез Международната инвестиционна банка (МИБ). От началото на своята дейност през 1971 и 1972 г. банката е приела за кредитиране 26 обекта на обща стойност 279 млн.

преводни рубли, в това число 113 млн. в конвертируема валута. Кредитираните от МИБ обекти, развитието на които отговаря на целите на международното социалистическо разделение на труда и на интеграцията между страните, съдействуват за задълбочаване на специализацията и коопериранието на производството, съответствуват на задачите, поставени от Комплексната програма. НР България участвува активно в учредяването на МБИС и МИБ с вноски в уставния фонд, както и в работата по усъвършенствуването на валутно-финансовите и кредитните отношения между страните членки на СИВ.

В органите на СИВ се обсъждат проблемите за укрепване и засилване ролята на колективната валута (преводната рубла), разработват се мероприятия по разширяване на многостранните разчети с помощта на колективната валута по всички видове взаимни външнотърговски връзки, както и по многостранното балансиране на стокообмена. По-нататъшното задълбочаване на валутно-финансовите отношения между социалистическите страни е свързано в определена степен с проблема за конвертируемостта на националните валути в рамките на общността, а също и спрямо валутите на капиталистическите държави. Решаването на този проблем обаче изисква наличието на някои икономически предпоставки. Необходимо е преди всичко да се преодолее недостигът на редица топливноенергетически и суровинни ресурси, на някои видове материали, машини и оборудване, да се създадат ресурси от конкурентноспособни стоки, с високи технико-икономически показатели, да се натрупат резерви от злато и свободно конвертируема валута в отделните страни или в МБИС, да се приеме преводната рубла като колективна валута на социалистическите страни и др.

Едно от най-важните условия за конвертируемостта на валутите между страните членки на СИВ е установяването на такива съотношения между цените на различните групи стоки, които да отговарят най-пълно на съотношенията между техните международни стойности в рамките на социалистическата общност и да съдействуват за преодоляването на големите и икономически необосновани различия в ефективността при взаимния стокообмен. В резултат на това би отпаднал и стремежът да се балансира стокообменът в рамките на отделните стокови групи. Проблемът за цените е много важен не само за стокообмена и валутно-финансовите отношения, но и за задълбочаване на специализацията и коопериранието на производството и за уреждането на сметките на международните научноизследователски и стопански организации.

Ценообразуването има свои особености за всяка обществено-

икономическа формация, определящи се от характера на производството и обмена. Световният социалистически пазар вече отдавна е относително самостоятелен, със стабилни и бързо развиващи се връзки, със своя система на разплащания, своя валутно-финансова и кредитна система, териториално-единство и т. н. Той се характеризира с висока степен на самозадоволяване с най-важните горива, суровини, материали, машини и оборудване. Взаимният стокообмен между страните в него обхваща $^2/_3$ от целия им стокообмен, а при решаващите видове горива, суровини и машини — повече от 90%. Тази значителна обособеност на международния социалистически пазар изисква и специфични принципи на ценообразуване. Използването на цените на главните капиталистически пазари, особено при суровинните отрасли, селското стопанство и хранителната промишленост, не съдейства за задълбочаване на интеграцията. Затова в Комплексната програма е поставена задачата комплексно да се изучат въпросите за усъвършенствуване системата на цените при търговията между страните членки на СИВ. Нужно е да се решат проблемите за пътищата за очистване международните капиталистически цени от вредните конюнктурни и други деформиращи фактори, за избора на представителните пазари (например цените на селскостопанските и хранително-вкусовите стоки в Общия пазар по оценка на ООН са средно с 30—40% по-високи от цените на така наречените свободни капиталистически пазари), за по-широкото прилагане на поощрителни цени и др. Едновременно с това в перспектива с все по-голяма острота ще се поставя въпросът при ценообразуването на социалистическия пазар да се отчитат разходите по производството в рамките на социалистическата общност, тъй като това в най-голяма степен би отговаряло на спецификата на социалистическото международно разделение на труда и социалистическата интеграция.

ИКОНОМИЧЕСКАТА ПОЛИТИКА НА БЪЛГАРСКАТА КОМУНИСТИЧЕСКА ПАРТИЯ

Първо издание

Рецензент проф. Иван Дочев
Съставител и отг. редактор проф. Жак Арайо
Редактор Хаския Челебонов
Художник Радослав Кастелиев
Художествен редактор Тотю Данов
Технически редактор Петър Стефанов
Коректор Елисавета Алексиева

Литературна група II/4
Тематичен № 1697 Издателски № 5285
Дадена за набор на 18. V. 1974 г.
Подписана за печат на 5. VIII. 1974 г.
Излязла м. август
Печатни коли 24,50 Издателски коли 22,05
Формат 60x90/16. Тираж 3105
Книжно тяло 1,32лв.
Цена 2,17 лв.

Партиздат — София, бул. «В. И. Ленин» № 47
ДПК «Д. Благоев» — София, ул. «Н. Ракитин» №2